

Optimum

Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi
Journal of Economics and Management Sciences

YAZ / SUMMER

2021

CİLT / VOLUME

8

SAYI / ISSUE

2

e-ISSN:

2148-4228

UŞAK ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
**Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri
Dergisi**

Yaz / Summer 2021

Cilt / Volume: 8

Sayı / Issue: 2

e-ISSN: 2148-4228

<http://dergipark.org.tr/optimum>

Adres: Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi Yayın Kurulu, Uşak Üniversitesi, 1 Eylül
Kampüsü, İİBF A – Blok Kat. 4
64200 Uşak / Türkiye

E-posta: optimumdergi@usak.edu.tr

Tel: +90 (276) 221 21 32

Fax: +90 (276) 221 21 33

USAK UNIVERSITY FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

**Optimum Journal of Economics and
Management Sciences**

Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi yayın hayatına 2014 yılında başlamış olup elektronik ortamda yılda iki kez (Ocak ve Temmuz) yayımlanan, çift taraflı, kör hakemlik sistemi uygulayan, aşağıdaki indeks ve veri tabanları tarafından taranan akademik bir dergidir.

Optimum Journal of Economics and Management Sciences began publishing in 2014 which is published online two times in a year (January and July) and a double-blind peer-reviewed academic journal and indexed/abstracted in the databases given below.

İndeksler/ Abstracting and Indexing

-
- ULAKBİM-TR Dizin	- EBSCO
- DOAJ	- Scientific Indexing Services
- Open Academic Journals Index	- Index Copernicus
- Akademik Dizin	- Acar Index
- Cite Factor	- SOBİAD
- Research Bible	- ASOS Index
- Arastirmax	- J-Gate
- ROAD	
-

UŞAK ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi
Optimum Journal of Economics and Management Sciences

Yaz / Summer 2021

Cilt / Volume: 8

Sayı / Issue: 2

e-ISSN: 2148-4228

EDİTÖRDEN

Değerli okuyucular,

Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisinin sekizinci cildinin ikinci sayısını, yer verdiğimiz on bir makale ile sizlerle paylaşıyoruz. Dergimizin bu sayısında yer verdiğimiz araştırma makalelerinden beş tanesi İktisat alanından, dört tanesi İşletme alanından ve iki tanesi de Maliye alanındandır. Bu sayıda da çeşitli alanlarda yayımlanan on bir makale ile dergimizin yayın çeşitliliğini yansıtmaya çalıştık.

Dergimizin uluslararası bir dergi olma niteliğini sağlamak adına yayın kalitesi ve standartlarını artıracak adımlar atmaya devam ediyoruz. Başvuru ve değerlendirme süreçlerinin hızlı ve etkin yürütülmesinin yanı sıra sekizinci cildini yayınlamış olduğumuz bir dergi için dört yüzün üzerinde atıf ve yüzde ellinin üzerinde bir makale ret oranına sahip olmamız, yakın gelecekte bu çıtanın daha da yükseleceğinin bir göstergesidir.

Dergimizin bu seviyeye gelmesinde, hiç kuşkusuz, çalışmalarının değerlendirilmesi için bizi tercih eden yazarların, yayınlarımızın bilimsel çizgisine yön veren hakemlerimizin ve Bilimsel Danışma Kurulu üyelerinin büyük rolünün olduğunun bilincindeyiz. Dergimize emek verenlerin yanı sıra, bizi her geçen gün daha da şevkle çalışmaya teşvik eden değerli okurlarımıza ve bilim insanlarına teşekkür ediyoruz.

Saygılarımızla...

Yayın Kurulu

Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri
Dergisi

Optimum Journal of Economics and
Management Sciences

e-ISSN: 2148-4228

Editörler / Editors

Dr. Nezh TAYYAR
Dr. Oytun MEÇİK

Yardımcı Editör / Associate Editor

Dr. Mustafa KARABACAK

Sorumlu Müdür / Managing Director

Yılmaz UZUN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Nezh TAYYAR, Uşak Üni.
Dr. Oytun MEÇİK, Eskişehir Osmangazi Üni.
Dr. Romana PROVAZNIKOVÁ, Pardubice Üni.
Dr. Mustafa KARABACAK, Uşak Üni.
Dr. Ercan BAHTIYAR, Uşak Üni.
Dr. Erhan EZİCİ, Uşak Üni.

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Asem NAUŞABAYEVA HEKİMOĞLU

Dergi Sekreteryası / Journal Secretariat

Dr. Emre ŞAKAR

<http://dergipark.org.tr/optimum>

Adres: Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri
Dergisi Yayın Kurulu, Uşak Üniversitesi, Bir
Eylül Kampüsü, İİBF A-Blok Kat: 4, 64200
Uşak-Türkiye

E-posta: optimumdergi@usak.edu.tr

Tel: +90 (276) 221 21 32

Fax: +90 (276) 221 21 33

OPTİMUM EKONOMİ VE YÖNETİM BİLİMLERİ DERGİSİ HAKKINDA

Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi **Ocak** ve **Temmuz** aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanır. Derginin yayın dili **Türkçe** olup, aynı zamanda **İngilizce** yazılmış “*araştırma makalesi*”, “*derleme*”, “*editöre mektup*” ve “*kitap yorumları*” türünden metinleri, yazım kurallarına uygun hazırlanmış olması koşuluyla değerlendirmeye kabul eder.

Dergimize gönderilen metinlerin, daha önce yayınlanmamış, yayınlanmak üzere kabul edilmemiş ve yayınlanmak için değerlendirilme sürecinde olmaması gerekir. Yazarların etik kurallara uygunluk konusunda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE'un (Committee on Publication Ethics) Uluslararası Standartlarını dikkate alması beklenir. Değerlendirme sürecinde olan ve yayınlanan eserlerin sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir.

Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi elektronik olarak yayınlanır ve değerlendirme süreci elektronik ortamda yürütülür. Dergimiz **iktisat, işletme, maliye, ekonometri, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler** alanlarındaki bilimsel eserleri yayımlar. Yayımlanan eserlerin telif hakları **Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi**'ne aittir.

Dergimizde yayımlanmasını istediğiniz çalışmalarını, <http://dergipark.org.tr/optimum> adresinde yer alan yazım kurallarına ve yayın ilkeleri için belirtilen koşullara uygun şekilde hazırlayıp site aracılığıyla bize ulaştırabilirsiniz.

Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi'ne sunulan makaleler öncelikle şekil ve içerik yönünden ön incelemeye tabi tutulur ve uygun bulunan makaleler hakem tayin edilmek üzere yayın kuruluna iletilir.

Dergiye sunulan makaleler için hakemlik sürecine alınacağı garantisizdir. Buna ek olarak, makalelerin değerlendirme süresi için de belirli bir tarih verilmeyebilir. Yayın Kurulu tarafından incelenerek uygun bulunan makaleler için hakem(ler) tayin edilir. Hakem(ler)den gelen raporlar doğrultusunda, makalenin yayınlanmasına, rapor çerçevesinde yazar(lar)dan düzeltme, ek bilgi ve kısaltma istenmesine veya yayınlanmamasına karar verilir ve bu karar yazar(lar)a bildirilir. Makale sunum ve değerlendirme süreçlerine ilişkin tüm iletişim, **DergiPark** sistemi üzerinden gerçekleştirilir.

Bilimsel Danışma Kurulu / Advisory Board

Dr. Muhittin ACAR	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Ozan Nadir ALAKAVUKLAR	Utrecht University
Dr. Osman AYDOĞUŞ	Ege Üniversitesi
Dr. Ebru ÇAĞLAYAN AKAY	Marmara Üniversitesi
Dr. Ulaş ÇAKAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Nelson DUARTE	Polytechnic Institute of Porto
Dr. Mahfi EĞİLMEZ	Altınbaş Üniversitesi
Dr. Metin Kamil ERCAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Patrizia GAZZOLA	Insurbia Üniversitesi
Dr. Ruşen KELEŞ	Kapadokya Üniversitesi
Dr. E. Fuat KEYMAN	Sabancı Üniversitesi
Dr. Yılmaz KILIÇASLAN	Anadolu Üniversitesi
Dr. Turhan KORKMAZ	Mersin Üniversitesi
Dr. Fatih ÖZATAY	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Dr. Mustafa ÖZER	Anadolu Üniversitesi
Dr. Katarzyna PIWOWAR SULEJ	Wroclaw Ekonomi Üniversitesi
Dr. Romana PROVAZNIKOVÁ	Pardubice Üniversitesi
Dr. Diana SAPARNIENE	Šiauliai Üniversitesi
Dr. Serdar SAYAN	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Dr. Michaela STŘITESKÁ	Pardubice Üniversitesi
Dr. H. Ahmet ŞAHİNÖZ	Başkent Üniversitesi
Dr. Ramazan ŞENGÜL	Kocaeli Üniversitesi
Dr. Murat TAŞDEMİR	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. İlter TURAN	İstanbul Bilgi Üniversitesi
Dr. Kamil TÜĞEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öcal USTA	İstanbul Kent Üniversitesi
Dr. A. Erinç YELDAN	Kadir Has Üniversitesi

UŞAK ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi
Optimum Journal of Economics and Management Sciences

Yaz / Summer 2021

Cilt / Volume: 8

Sayı / Issue: 2

e-ISSN: 2148-4228

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

- Getiri Eğrisi Makroekonomi Bağlantısı: Türkiye Örneği** 197
Yield Curve Macroeconomy Linkage: Turkish Case
Osman TÜZÜN, Hakan KAHYAOĞLU
- Türkiye'deki Kuşaklar Arası Gelir Hareketliliği** 223
Intergenerational Income Mobility in Turkey
Erkan DUMAN
- Türkiye'de Bireysel Gelir Dağılımlarının Stokastik Baskınlık Kriteri ile Bölgearası Değerlendirmesi** 239
Regional Evaluation of Individual Income Distribution in Turkey with Stochastic Dominance Criteria
Neslihan FİDAN KEÇECİ
- Üniversite Öğrencilerinde Tükenmişlik ve Yaşam Tatmini: KSÜ Öğrencileri Üzerine bir Çalışma** 263
Burnout and Life Satisfaction Amongst University Students: A Study on KSU Students
Mustafa MACİT
- Ekonomik Politika Belirsizliği ve Portföy Yatırımları İlişkisinin Panel ARDL Analizi** 291
A Panel ARDL Analysis of the Relationship between Portfolio Investments and Economic Policy Uncertainties
Sevilay KÜÇÜKSAKARYA
- Sigara Paketlerinde Kullanılan Resimlerin Korku Düzeylerinin Sigara Bırakma Davranışı Üzerindeki Etkileri** 307
The Effects of Fear Levels of Pictures Used in Cigarette Packages on Smoking Cessation Behavior
Gamze İLERİ, Behçet Yalın ÖZKARA
- Gayri Resmi Değer Transfer Sistemlerinin Kara Para Aklama ve Terörizmin Finansmanındaki Rolü: Hawala Sistemi** 331
The Role of Informal Value Transfer Systems in Money Laundering and Financing Terrorism: The Hawala System
Burcu GEDİZ ORAL

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Bağlamında Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamaları: Türkiye’de Mevcut Durum ve Eğilimler Corporate Social Responsibility Practices in the Context of Sustainable Development Goals: Current Situation and Trends in Turkey <i>Muhammet Ali TİLTAY, Murat ÖZ, Mustafa Enes TEPE</i>	351
COVID-19 Pandemi Sürecinin Kargo Sektörü Çalışanlarının İşe Yönelik Tutumlarına Etkisi: PTT Örneği The Effects of COVID-19 on Cargo Workers’ Attitudes towards Work: A Case Study of PTT <i>Derin DÖNMEZ TOPÇUOĞLU, Emine GENÇ</i>	373
Kısmi Süreli İşlerin Kalitesi: Çoklu Doğrusal Regresyon Modeli ile OECD Ülkelerinden Bulgular The Quality of Part-time Jobs: Findings from OECD Countries for Multiple Linear Regression Model <i>Ayhan GÖRMÜŞ</i>	397
Türk Vergi Yargısında Re’sen Araştırma İlkesinin Sınırları The Limits of the Principle of Ex Officio Examination in the Turkish Tax Judiciary <i>Ramazan ARMAĞAN, Ayşe ARMAĞAN</i>	417

Getiri Eğrisi Makroekonomi Bağlantısı: Türkiye Örneği¹

Osman TÜZÜN*, Hakan KAHYAOĞLU**

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de faiz oranlarının vade yapısına etki eden makroekonomik değişkenlerin belirlenmesidir. Faiz oranlarının vade yapısı getiri eğrisi aracılığıyla analiz edilmektedir. Getiri eğrisinin tahmin edilmesinin ardından, Türkiye’de faiz oranlarının vade yapısının hangi makroekonomik değişkenler tarafından belirlendiği analiz edilmektedir. Söz konusu analiz, doğrusal olmayan bir yöntem olan; Eşik VAR (Threshold VAR-TVAR) tekniği ile gerçekleştirilmektedir. Çalışmanın bulgularına göre getiri eğrisinin seviye parametresi enflasyon değişkeni tarafından, eğim parametresi ise çıktı açığı tarafından belirlenmektedir. Eğrilik 1 ve eğrilik 2 parametrelerinin ortak belirleyicileri CDS değişkenidir. Ayrıca eğrilik 1 değişkeni çıktı açığından, eğrilik 2 değişkeni ise enflasyon değişkeninden etkilenmektedir. Bununla birlikte üst rejimde getiri eğrisi-makroekonomi ilişkisi zayıflamaktadır. Rejimler arasındaki farklılaşma Türkiye’de faiz oranlarının vade yapısının makroekonomik değişkenlerden asimetrik olarak etkilendiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Para Politikası, Getiri Eğrisi, Eşik VAR (T-VAR)

JEL Sınıflandırması: E43, E52, C32

Yield Curve Macroeconomy Linkage: Turkish Case

ABSTRACT

This study aims to determine the macroeconomic variables affecting the term structure in Turkey. The term structure of interest rates is analyzed through the yield curve. After estimating the yield curve, the macroeconomic determinants of term structure of interest rates in Turkey are analyzed. The analysis is carried out with the Threshold VAR technique which is a nonlinear method. According to the findings of the study, the level parameter of the yield curve is determined by the inflation variable, and the output gap determines the slope parameter. The common determinants of the curvature 1 and curvature 2 parameters are the CDS variable. Besides curvature 1 is affected by the output gap, while curvature 2 is also affected by inflation. However, the relationship between the yield curve and the macroeconomy weakens in the upper regime. The differentiation between the regimes shows that the term structure of interest rates is affected asymmetrically by macroeconomic variables in Turkey.

Keywords: Monetary Policy, Yield Curve, Threshold VAR (T-VAR)

JEL Classification: E43, E52, C32

*Geliş Tarihi / Received: 24.09.2020 Kabul Tarihi / Accepted: 15.02.2021
Doi: 10.17541/optimum.799532*

¹ Bu çalışma, Osman TÜZÜN’ün “Türkiye’de Faiz Oranlarının Vade Yapısı ve Makroekonomik Belirleyicileri” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

* Arş. Gör. Dr., Uşak Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, osman.tuzun@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4765-6985

** Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, hakan.kahyaoglu@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6031-7494

1. GİRİŞ

Getiri eğrisi ekonomide farklı vadelerde oluşan faiz oranları ile bu vadelerin ilişkisini gösteren noktaların geometrik yerleri olarak tanımlanabilir. Getiri eğrisi ekonomi ile yüksek derecede ilişkilidir. Getiri eğrisi; finansal varlıkların ve bu varlıkların türevlerinin fiyatlandırılma mekanizmaları, finansal piyasalarda meydana gelen risk ve belirsizliklerin izlenip yönetilmesi, finansal yatırımların uygun portföylere tahsis edilmesi, mali borçların yapılandırılmasında kullanılmaktadır. Bunun yanında merkez bankalarının para politikasına ilişkin uzun vadeli pozisyon alabilmesi ve enflasyon beklentilerinin takip edilebilmesi gibi hem mikro hem de makro ölçekte çok boyutlu fonksiyonel özellikler kazanmıştır (Christensen vd., 2007).

Faiz oranlarının vade yapısı, merkez bankalarının para politikası stratejilerini belirlemeleri açısından son derece önemli bir konudur. Merkez bankaları genel olarak kısa vadeli para politikası araçlarını kullanarak piyasaya müdahalede bulunur. Kısa vadede faiz oranlarını değiştirerek para politikasına yön verirler. Parasal aktarım mekanizmasının faiz oranı kanalını ifade eden bu süreç ile merkez bankaları nihai hedefi olan fiyatlar genel düzeyi ve bununla birlikte toplam çıktı üzerinde belirleyici olmayı amaçlar. Ancak uzun vadeye ilişkin doğrudan etki gösteren bir para politikası aracı olmadığı için, uzun vadeye ilişkin para politikası duruşunu “getiri eğrisi” üzerinden takip ederler (Akıncı vd., 2006).

Ekonomide parasal aktarım mekanizmasını da temsil etmesi açısından getiri eğrisi makroekonomik iklim için bir öncü göstere olarak kabul edilmektedir. İktisadi aktivitenin ve konjonktür hareketlerinin yön değiştireceği dönemleri önceden işaret etmesi açısından getiri eğrisi para politikasının da önemli bir unsuru halini almıştır. Bu nedenle; getiri eğrisinin makroekonomik değişkenlerle olan etkileşiminin ortaya çıkartılması gerekliliği çalışmanın motivasyonunu oluşturmaktadır.

Bu çalışmada Nelson-Siegel (1987)’nin genişletilmiş formu olan Svensson (1994)’ün fonksiyonel yöntemi kullanılmaktadır. Bu amaçla Svensson getiri eğrisinden elde edilen “seviye, eğim, eğrilik 1 ve eğrilik 2” parametrelerinin hangi makroekonomik değişkenler tarafından belirlendiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Getiri eğrisi-makroekonomi ilişkisi, çalışmada kullanılan veri setinin doğrusal olmaması durumu da dikkate alınarak, Eşik VAR (Threshold Vector Autoregressive-TVAR) tekniği ile analiz edilmektedir. Getiri eğrisinden elde edilen parametreler; “seviye modeli, eğim modeli ve eğrilik modelleri” olarak kurgulanmaktadır. Her model tespit edilen eşik değere göre “alt rejim” ve “üst rejim” olmak üzere iki ayrı rejime ayrılmış ve her iki rejim için de getiri eğrisi-makroekonomi ilişkisi ortaya konulmuştur. Türkiye’de faiz oranlarının vade yapısı ile makro ekonomik bağlantının rejim dönemleri özelinde farklılaştığı çalışmanın temel hipotezidir. Böylece yapılan analizler aracılığıyla makroekonomik değişkenlerin getiri eğrisi parametreleri üzerindeki “asimetrik” etkileri de ortaya konmuş olmaktadır. Bu çalışma yukarıda ifade edilen yaklaşımlar çerçevesinde Türkiye’de faiz oranlarının vade yapısı ile ilgili literatüre özgün bir katkı sunduğu söylenebilir.

Çalışmanın sonraki kısmında literatüre yer verilmektedir. Devam eden kısımda çalışmada kullanılan veri seti ve yöntem tanıtılmakta, bu veri seti kullanılarak yapılan analiz ve ampirik bulgular tartışılmaktadır. Çalışma politika önerilerinin yer aldığı sonuç bölümü ile son bulmaktadır.

2. LİTERATÜR

Getiri eğrisi genellikle; faiz oranları, enflasyon ve ekonomik aktivitenin öngörülmesinde kullanılır. Yapılan analizler genel olarak getiri eğrisine ait faktör parametreleri üzerinden değerlendirilmektedir. Seviye faktörüne ait parametre, enflasyon beklentilerinin analiz edilmesinde, eğim faktörüne ait parametre ise genellikle ekonomik aktivitenin analiz

edilmesinde kullanılmaktadır. Eğrilik faktörüne ait parametre ile ilgili net bir uzlaşma olmasa da hem enflasyon hem de konjonktür ile ilişkilendirildiği söylenebilir.

Getiri eğrisi tahmin yöntemleri içerisinde para politikası yorumlamalarında en çok kullanılan yaklaşım Nelson ve Siegel (1987)'nin başını çektiği tutumlu (parsimonious) faktör modelleridir. Svensson (1994), Nelson ve Siegel (1987)'nin ortaya koyduğu modeli yeni parametreleri (ikinci kıvrıma izin veren parametreler) içerecek şekilde genişletmiştir. Nelson-Siegel tipi yaklaşımlardaki faiz oranlarının vade yapısı ile ilgili yapılan analizler genellikle; faiz oranlarının, enflasyonun ya da ekonomik aktivitenin öngörülmesi şeklinde gerçekleşse de getiri eğrisini etkileyen makroekonomik değişkenlerin belirlenmeye çalışıldığı yaklaşımlar da söz konusudur. Getiri eğrisinin belirleyicilerinin ortaya koyulmaya çalışıldığı bu çalışmalar getiri eğrisine ait faktörleri (seviye, eğim ve eğrilik) makroekonomik değişkenlerin etkilediği hipotezine dayanmaktadır. Söz konusu hipotez bu çalışmada da benzer biçimde kullanılmaktadır.

Faiz oranlarının vade yapısının makro ekonomik belirleyicileri kapsamında yapılan çalışmalar Ang ve Piazzesi (2003) ve Diebold vd., (2006) çalışmalarına dayanmaktadır. Bu çalışmalarda ve getiri eğrisinin belirleyicilerinin analiz edildiği diğer çalışmalarda genel olarak; makroekonomik değişkenlerin VAR yapısı içerisinde getiri eğrisinin faktör parametrelerini ne derecede etkiledikleri araştırılmaktadır. Sözü geçen çalışmalardaki yaklaşımlar, bu çalışmanın da temel yaklaşımıdır.

Getiri eğrisi-makroekonomi ilişkisi Ang ve Piazzesi (2003) yaklaşımından hareketle; Rudebusch ve Wu (2004), Bekaert vd., (2003), Hördahl vd., (2006) ve Bekaert vd. (2010) tarafından Yeni Keynesyen makro ekonomik çerçevede ele alınmıştır. Bu çalışmalarda reel çıktı ve enflasyonun yanında para politikası tepki fonksiyonu da modele dahil edilerek, getiri eğrisi-makroekonomi ilişkisi incelenmiştir. Wachter (2006) ve Garcia ve Luger (2007) faiz oranlarının vade yapısının geçmiş dönem tüketimine bağlı olarak beklenen enflasyon oranları ile belirlendiğini ortaya koymuşlardır. Estrella vd. (2003), Giacomini ve Rossi (2006) ve Chauvet ve Şenyüz (2009) getiri eğrisi-makroekonomi bağlantısını yapısal kırılmaları dikkate alarak analiz etmişlerdir.

Faiz oranlarının vade yapısı ile makro ekonomi arasındaki dinamik etkileşim Diebold vd., (2006) tarafından analiz edilmiştir. Bu çalışmada seviye faktörünün enflasyonla, eğim faktörünün ise reel ekonomik aktivite ile ilişkili olduğu ortaya konulmuştur. Ancak çalışmanın bulgularına göre eğrilik faktörü ile makroekonomik değişkenler arasında bir ilişki söz konusu değildir. Evans ve Marshall (2007) ise orta vadeli getirileri hem enflasyon hem reel aktivite ile ilişkilendirerek eğrilik faktörünü makroekonomik açıdan yorumlamıştır. Rudebusch ve Wu (2008) benzer sonuçları ortaya koymakla birlikte seviye ve eğim faktörlerini merkez bankasının piyasayı ve ekonomiyi etkilemesi açısından değerlendirmiştir.

Literatürde faiz oranlarının vade yapısını etkileyen temel makroekonomik değişkenlerin yanı sıra birçok makroekonomik, finansal ve sektörel değişkenin kullanıldığı çalışmalar da yer almaktadır. Çepni vd. (2018), Türkiye’de 2006:02- 2017:08 dönemi için Nelson-Siegel tipi getiri eğrileri ile küresel ve 164 adet yerel makroekonomik/finansal değişkenlerden oluşan veri seti kullanarak analiz gerçekleştirmişlerdir. Abbritti vd. (2018) panel veri seti kullanarak gelişen ekonomiler için küresel değişkenleri dahil ettikleri çalışmalarında birçok faktörü dikkate almaya olanak sağlayan Factor Augmented VAR (FAVAR) tekniğinden yararlanmışlardır. Abbritti vd. (2018), Diebold vd. (2008)'in yaklaşımını kullanarak çok ülkeli analizin olduğu model ortaya koymuştur ve böylelikle getiri eğrisine ait “küresel” faktörler ortaya konulmaktadır. Öztürk (2018) Türkiye’de yerel makroekonomik değişkenlerin yanında, küresel belirsizlikler ve sermaye hareketlerini de dikkate alarak Nelson-Siegel tipi getiri eğrilerini analiz etmiştir. Çalışmanın bulgularına göre 2008 küresel krizi sonrasında yerel değişkenler getiri eğrisi üzerinde belirleyicilik gücünü kaybetmiştir. Ayrıca Afonso ve Martins (2012) ise maliye politikasına ait değişkenleri modele dahil ederek faiz oranlarının vade yapısını Kalman filtresi

yardımla analiz etmiştir. Çalışmanın bulguları bütçe dengesine ait şokların getiri eğrisini etkilemediğini, borçluluk oranlarının ise getiri eğrisi üzerinde kısmi etkilerinin olduğunu ortaya koymuştur.

Literatürde getiri eğrisi-makroekonomi ilişkisini doğrusal olmayan bir yapıda çeşitli tekniklerle analiz edilmiştir. Wavelet dönüşüm yaklaşımı bu tekniklerden birisi olarak örnek verilebilir. Aguiar-Conraria vd. (2012), Gallegati vd. (2014), Dar vd. (2014) ve Ojo vd. (2017) wavelet dönüşüm fonksiyonları ile frekans ve zaman boyutlarının ağırlıklarını ölçeklendirerek getiri eğrisi-makroekonomi ilişkisini incelemiştir. Bu çalışmalar frekans ve zaman boyutunu dikkate alması açısından literatüre önemli bir katkı sunmaktadır. Çalışmaların bulguları frekans ve zaman boyutunda parametre farklılaşması konusunda bilgi sağlamaktadır. Carriero vd. (2012) ve Byrne vd. (2015) makroekonomik ve finansal faktörlerin getiri eğrisinin parametreleri üzerindeki etkisiyle zamana göre değişen parametrelili getiri eğrisi analizi ortaya koymuşlardır. Bu çalışmalarda Bayesyen VAR tekniği kullanılmıştır. Benzer bir yaklaşımla Bianchi vd. (2009) getiri eğrisi-makroekonomi ilişkisini çeşitli makroekonomik ve finansal değişkenler ile zamana göre değişen VAR yapısı (TVP-VAR) içerisinde incelemiştir. Hurn vd. (2016) getiri eğrisi ile reel ekonomik konjonktür arasındaki nedenselliği kayan pencereler halinde zamana göre değişen parametrelere dayalı olarak analiz etmişlerdir. Bu çalışmaların iktisat bilimi açısından önemi ekonomide farklı frekans ve zaman alanlarında (domain) farklı özelliğe sahip olan iktisadi göstergeler arasındaki uyum için, ekonomide vade yapısı analizlerinin önemini ortaya koymasındır.

Nelson-Siegel yaklaşımına dayalı olarak faiz oranlarının vade yapısıyla makroekonomi arasındaki ilişkiyi zamana göre değişen parametrelili olarak inceleyen diğer çalışmalar Markov rejim değişimi tekniğini kullanmıştır. Bu çalışmalar genellikle ekonominin içinde bulunduğu rejimler üzerinden getiri eğrisini yorumlamaktadır. Startz ve Tsang (2010) getiri eğrisinin gözlemlenmeyen bileşenler analizi ile konjonktür rejimlerine ayırarak faiz oranlarının vade yapısını analiz etmiştir. Abdymomunov ve Kang (2015), farklı rejimlerdeki vade primleri ile vade yapısı arasındaki farklılaşmayı ortaya koymuşlardır. Xiang ve Zhu (2013) iki ve üç rejimi dikkate aldıkları çalışmalarında Nelson-Siegel getiri eğrisi yaklaşımıyla iki rejimli modelin ileriye dönük öngörü performansı açısından daha başarılı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Zu ve Rahman (2015) rejim değişikliklerinin getiri eğrisi-makroekonomi ilişkisini anlamada önemli olduğunu vurgulayarak iki rejimli modeli önermiştir. Levant ve Ma (2017) para politikası ve reel ekonomik aktivitenin farklı rejimlerde faiz oranlarının vade yapısı üzerinde belirleyici oldukları sonucuna ulaşmıştır. Lange (2018) getiri eğrisindeki gizli faktörleri yüksek ve düşük varyans rejimlerine ayırarak vade ve likidite primlerini rejimler itibarıyla analiz etmiştir. Söz konusu çalışmalar ekonomide farklı konjonktürde vade yapısının farklılaştığını ortaya koyarken, bu yapının ortaya çıkmasına yol açan ekonomik karar birimlerinin farklı rejimlerde asimetrik davranış içinde buldukları konusunda da bilgi sağlamaktadır.

3. YÖNTEM

3.1. Veri Seti ve Değişkenler

Svensson getiri eğrisine ait parametreler, 2003:02-2018:05 dönemi için Türkiye’de 2 yıla kadar vadeye sahip devlet iç borçlanma senetlerinin (DİBS) faiz oranlarından aylık olarak elde edilmiştir. Parametrelerin tahminin de R programı kodları kullanılmıştır. Svensson getiri eğrisi tahmin edildikten sonra, tahmin edilen faktör parametreleri çalışmanın bu bölümünde değişken olarak yer almaktadır. Böylelikle çalışmada kullanılan diğer makroekonomik değişkenlerin bu parametreleri nasıl etkiledikleri analiz edilebilmektedir.

Getiri eğrisi-makro ekonomi etkileşimi kapsamında yapılan çalışmalar genellikle Diebold vd., (2006)’nın yaklaşımında kullanılan; enflasyon, politika faizi ve reel ekonomiyi

temsil eden değişkenleri kullanmaktadır. Bununla birlikte çeşitli finansal ve küresel değişkenler ile faiz oranlarının vade yapısını analiz eden çalışmalar da mevcuttur (Bkz. Diebold vd., 2008; Bianchi vd., 2009; Abbritti vd., 2018). Bu çalışma, genel literatüre paralellik göstermekle birlikte Türkiye’de faiz oranlarının vade yapısını etkilediği düşünülen farklı değişkenler de analize dahil edilmiştir. Getiri eğrisi-makro ekonomi ilişkisi 2003:02-2018:05 dönemi için aylık olarak getiri eğrisinin parametrelerini etkilediği düşünülen ve bu kapsamda çalışmada kullanılan makro ekonomik değişkenlere ait veri seti aşağıda gösterilmektedir:

- Enflasyon (ENF), Tüketici Fiyat Endeksi’nin (TÜFE, 2003 yılı bazlı) mevsimsellikten arındırılıp, farkı alınmış halidir.
- Çıktı açığı (ÇA), Sanayi Üretim Endeksi’nin (SÜE, 2003 yılı bazlı) Hodrick-Prescott filtresi aracılığıyla elde edilmiş ve sonrasında mevsimsellikten arındırılmış halidir.
- Kredi Temerrüt Takası (CDS-Credit Default Swap-), farkı alınarak modele dahil edilmiştir. CDS, ülke riskini gösteren finansal bir göstergedir. Bu değişken, CDS primlerinin vade yapısı üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak amacıyla analize eklenmiştir.
- Reel Döviz Kuru (RDK), TÜFE bazlı hesaplanan Reel Efektif Döviz Kurundan (REDK) (2003=100) fark alınarak elde edilmiştir.

3.2. Eşik VAR Tekniği (T-VAR)

Bu çalışmada veri setinin doğrusal olmayan yapısı dikkate alınarak TVAR tekniği analiz aracı olarak seçilmiştir. TVAR tekniği, klasik doğrusal VAR modelinin aksine, seçilen eşik değişkeni için en uygun kırılma noktasının tespit edilmesi sonucunda oluşan iki rejimden hareketle, kullanılan veri setini doğrusal olmayan bir yapı içerisinde analiz etmektedir. TVAR tekniği, 1. Rejim için eşik değerden küçük gözlemleri dikkate alırken 2. Rejim için ise eşik değerden büyük olan gözlemleri dikkate almaktadır. TVAR tekniği, doğrusal olmayan karakterdeki veri setinde asimetrik etkilerin çok değişkenli bir denklem sisteminde analiz edilmesini sağlamaktadır (Afonso vd., 2018: 400).

İki rejimli bir TVAR modeli aşağıdaki denklem sistemi ile ifade edilebilir (Tsay, 1998; Balke, 2000):

$$X_t = \left[(A_1 + B_1(L)X_{t-1} + \dots + B_p(L)X_{t-p} + \varepsilon_{1t})I(Q_t \leq \gamma) \right] + \left[(A_2 + B_2(L)X_{t-1} + \dots + B_i(L)X_{t-i} + \varepsilon_{2t})I(Q_t > \gamma) \right] \quad (1)$$

Bu denklemde;

- A_1 ve A_2 ($n \times 1$) boyutlu sabit katsayılar vektörünü,
- B_p ve B_i ($n \times n$) boyutlu parametreler matrislerini,
- X_t ($n \times 1$) değişken vektörünü,
- Q_t eşik değişkenini,
- γ eşik değeri,
- L gecikme operatörünü
- I eşik değeri belirleyen gösterge fonksiyonunu,
- ε_t bağımsız ve özdeş dağılımlı hata terimleri vektörünü temsil etmektedir ($u_t \sim i.i.d. N(0; \Sigma)$).

Eşitlik (1)'de ifade edilen denklem bu çalışmada planlanan kurguya göre değerlendirildiğinde dört farklı model denklemi ortaya çıkmaktadır. Bu modeller “seviye, eğim, eğrilik 1 ve eğrilik 2” parametrelerinin makroekonomik belirleyicilerini analiz eden aynı adı taşıyan modellerdir. Svensson getiri eğrisinden elde edilerek çalışmanın bu kısmında değişken olarak kullanılan bu parametreler aynı zamanda eşik değişkenleridir. TVAR analizi bu parametrelerdeki eşik değerlerin belirlediği rejim değişimleri (alt rejim ve üst rejim) dikkate alınarak her model için ortaya koyulmuştur.

TVAR yaklaşımı doğrusal olmayan bir yapıyı ortaya koyduğu için seçilen eşik değişken ve belirlenen eşik değer doğrultusunda oluşturulan modelin de doğrusal olmaması gerekmektedir. Modelin doğrusal olup olmadığı “eşik doğrusal olmama testi” ile sınanmaktadır. Bu test eşik değişkenin farklı gözlem noktalarından (m_0) başlamak üzere “*bölümlendirilmiş-aralıklandırılmış regresyon (arranged regression)*” aracılığıyla uygun gecikme uzunluğu dikkate alınarak elde edilen test istatistiğinin ($C(d)$) güvenilirliğinin sınanması yoluyla gerçekleştirilmektedir (Bkz. Tsay, 1998). Tsay (1998) eşik değer belirlenmesi sonrasında en küçük kareler yöntemi kullanarak dizayn ettiği eşik doğrusal olmama testi aşağıdaki gibidir:

$$C(d) = [(n - h - m_0 + (kp + 1)] * \{ \ln[\det(S_0)] - \ln[\det(S_1)] \} \quad (2)$$

$$S_0 = \frac{1}{n - h - m_0} \sum_{l=m_0+1}^{n-h} \eta_{t(l)+d}^T \eta_{t(1)+d}, S_1 = \frac{1}{n - h - m_0} \sum_{l=m_0+1}^{n-h} w_{t(l)+d}^T w_{t(1)+d}$$

Burada temel hipotezler aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

H_0 = Model doğrusaldır.

H_1 = Model doğrusal değildir (eşik değer geçerlidir).

Eşik değer belirlenmesi sonrasında tanımlanan her rejim için etki-tepki mekanizması ortaya konmaktadır. Ancak TVAR modelindeki etki-tepki fonksiyonları doğrusal VAR modeline göre daha karmaşık biçimdedir (Gallant vd., 1993; Koop vd., 1996; Balke, 2000). Doğrusal olmayan etki-tepki fonksiyonları (NIRF), meydana gelen bir birim standart hatalık şoka verilen asimetric tepkilerin ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır. NIRF'nin doğrusal IRF'den bir diğer farkı ise standart doğrusal tahminleyici yerine koşullu beklenti tahminleyicisini kullanıyor olmasıdır (Shen ve Chiang, 1999: 264).

Doğrusal olmayan etki-tepki fonksiyonu denklem (3)'te gösterilmektedir:

$$NIRF(n, u_t, \Omega_{t-1}) = E[X_{t+k} | \Omega_{t-1}, u_t] - E[X_{t+k} | \Omega_{t-1}] \quad (3)$$

Ω_{t-1} , t-1 zamanındaki değişkenlere ait bilgi setini ifade etmektedir. Benzetim (simülasyon) yoluyla edilen koşullu beklenti fonksiyonu (E) etki-tepki mekanizmasını ortaya koyarken; şokun işareti, büyüklüğü ve başlangıç rejim koşulları (Ω_{t-1}) etki-tepki fonksiyonunun hesaplanabilmesi için gerekli olan parametrelerdir (Fry-Mckibbin ve Zheng, 2016: 5809).

4. AMPİRİK BULGULAR

Bu kısımda Türkiye’de faiz oranlarının vade yapısını etkileyen makroekonomik değişkenler analiz edilmektedir. Svensson getiri eğrisinden elde edilen “seviye, eğim, eğrilik 1 ve eğrilik 2” parametreleri ile makroekonomik değişkenler arasındaki karşılıklı etkileşim ortaya konulmuştur. Seçilen makroekonomik değişkenler literatürle paralel olarak getiri eğrisini en çok etkileyebilecek değişkenler arasından seçilmiştir.

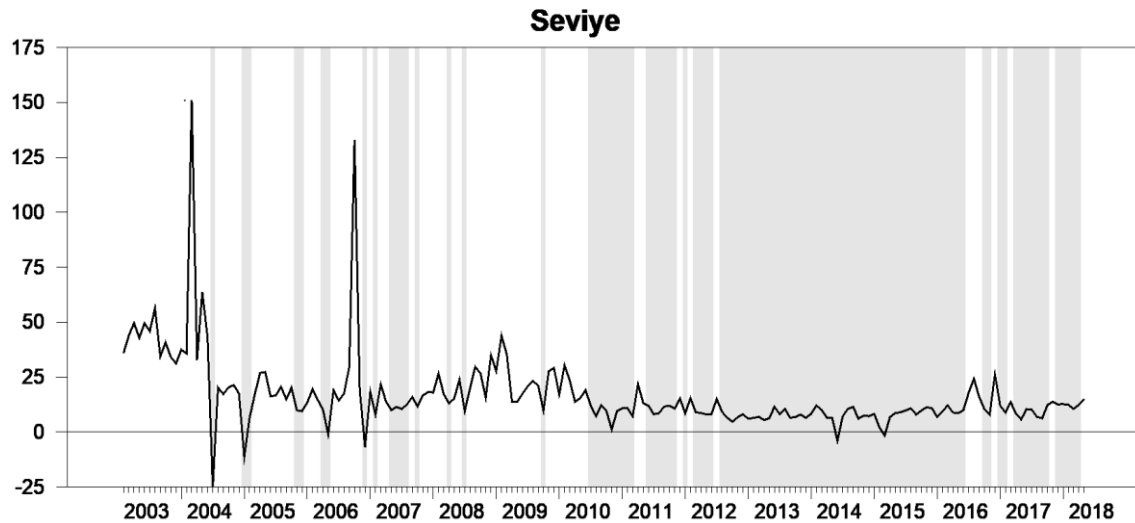
Söz konusu etkileşim, veri setinin doğrusal olmaması durumunu da dikkate alarak, TVAR tekniği ile analiz edilmektedir. TVAR tekniği, yöntemin kendi içinde en uygun kırılma noktasının tespit edilmesi sonucunda veri setini (eşik değişken için) iki ayrı rejime ayırmaktadır. İlk rejim eşik değerden küçük gözlemleri dikkate alırken ikinci rejim ise eşik değerden büyük olan gözlemleri dikkate almaktadır.

Getiri eğrisinden elde edilen değişkenler “seviye modeli, eğim modeli ve eğrilik modelleri” olarak oluşan her iki rejim için analiz edilmiştir. Her model belirlenen eşik değere göre “alt rejim” ve “üst rejim” olmak üzere iki ayrı rejime ayrılmış ve her iki rejim için de getiri eğrisi-makroekonomi ilişkisi ortaya konulmuştur.

4.1. Seviye Modeli

Getiri eğrisine ait seviye parametresi uzun dönemli faiz oranlarını ifade etmektedir. Seviye parametresinin değişmesi bütün vadelerdeki getirilerin değişmesi anlamına gelmektedir. Yapılan analize göre seviye modeli için eşik değer (13,0326) olarak belirlenmiştir. Bu sonuç, Türkiye’de uzun dönemli faiz oranlarının eşik değerinin yaklaşık olarak %13 seviyesinde gerçekleştiği şeklinde yorumlanabilir. Getiri eğrisine ait seviye parametresinin bu eşik değerinin altında olduğu durumda ekonomide daha istikrarlı bir yapının olduğu ancak eşik değerini aştığı durumda ise enflasyonist etkilerin ekonomide belirgin hale gelerek istikrarsızlığa yol açtığı söylenebilir.

Şekil 1’de seviye modeline ait rejim grafiği yer almaktadır. Gri renkteki fonda yer alan kısım eşik değerden küçük gözlemler için tanımlanmış alt rejimi ifade ederken, beyaz renkteki fonda yer alan kısım eşik değerden büyük gözlemler için tanımlanan üst rejimi ifade etmektedir. Şekil incelendiğinde 2001 krizi sonrası dönemde yer alan gözlemlerin çoğu ve 2008-2009 krizi dönemi üst rejimde yer almaktadır. Ayrıca 2016’nın ikinci çeyreği ve 2018’in ikinci çeyreği itibarıyla üst rejim gözlemlenmiştir.

Şekil 1: Seviye Modeli İçin Rejim Grafiği

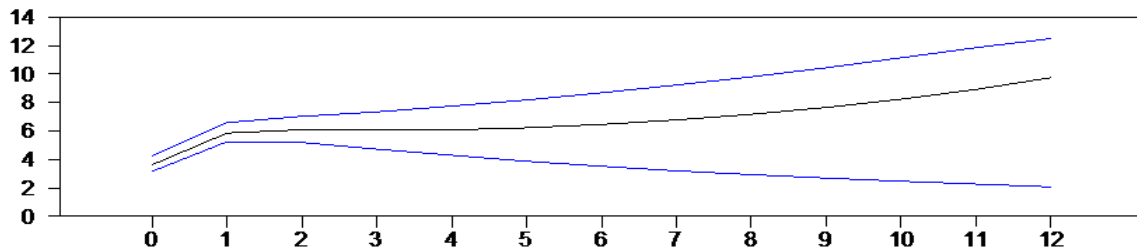
Tablo 1’de Seviye modelinin alt rejimi için varyans ayrıştırması yer almaktadır. 12. dönem itibariyle seviye değişkeninde meydana gelen bir birim standart hatalık şokun %59,3’ü enflasyon değişkeni tarafından açıklanmaktadır. Bu sonuç getiri eğrisi-makroekonomi literatürü ile paralellik göstermektedir. Seviye parametresi alt rejim için çok yüksek oranda enflasyon tarafından açıklanmaktadır.

Tablo 1: Seviye Modeli İçin Varyans Ayrıştırması (Alt Rejim)

Dönem	Standart Hata	RDK	ENF	CDS	ÇA	SEVİYE
1	6,3416421	1,177	13,804	1,680	0,001	83,338
2	8,1924206	1,342	34,505	1,096	1,634	61,422
3	9,7724315	2,619	43,815	0,891	2,490	50,184
4	11,1603398	4,000	48,510	0,689	2,777	44,024
5	12,4264792	4,992	51,440	0,557	2,843	40,168
6	13,6056253	5,683	53,512	0,465	2,832	37,508
7	14,7207500	6,178	55,074	0,398	2,796	35,555
8	15,7869921	6,548	56,294	0,346	2,754	34,057
9	16,8149299	6,837	57,272	0,305	2,714	32,871
10	17,8122740	7,068	58,072	0,272	2,677	31,911
11	18,7848644	7,258	58,736	0,245	2,645	31,116
12	19,7372604	7,416	59,296	0,222	2,616	30,449

Kaynak: Tarafımızca hazırlanmıştır.

Şekil 2’de alt rejim için makroekonomik değişkenlerde meydana gelen bir birim standart hatalık şoka seviye değişkeninin verdiği tepkiler yer almaktadır. Etki-tepki mekanizması analizi bulgularına göre; getiri eğrisine ait seviye parametresi enflasyona ilk dönemden itibaren pozitif yönde ve artan oranda tepki göstermektedir (Şekil 2). Bu sonuç beklentilerle uyumludur.

Şekil 2: Seviye Değişkeninin Enflasyona Verdiği Tepki

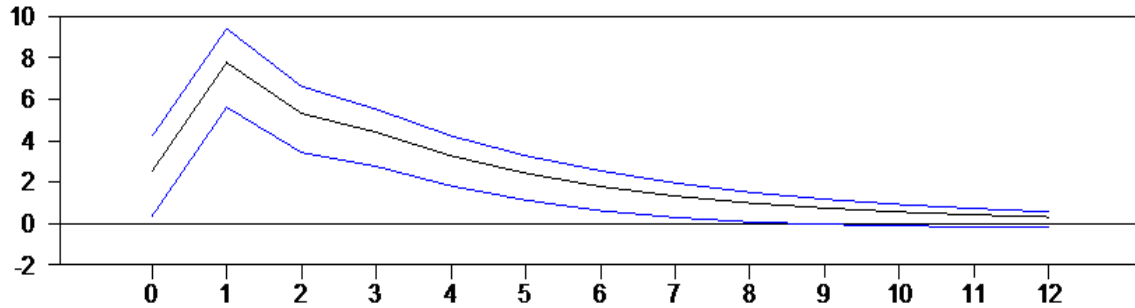
Tablo 2’de Seviye modelinin üst rejim için varyans ayrıştırması yer almaktadır. 12. dönem itibariyle seviye değişkeninde meydana gelen bir birim standart hatalık şokun %11,3’ü enflasyon değişkeni tarafından açıklanmaktadır. Bu sonuç alt rejimle kıyaslandığında enflasyonun açıklama gücünün azaldığını göstermektedir. Değişkenlerin seviye parametresi üzerinde açıklama güçlerinin söz konusu düşüklüğü bu oranın dışsal koşullara (ABD ve Avrupa Birliği merkez bankaları politika faizleri gibi) bağlı olan ve ekonominin yapısal faiz oranı düzeyi olduğunun bir bilgisi olarak ifade edilebilir.

Tablo 2: Seviye Modeli İçin Varyans Ayrıştırması (Üst Rejim)

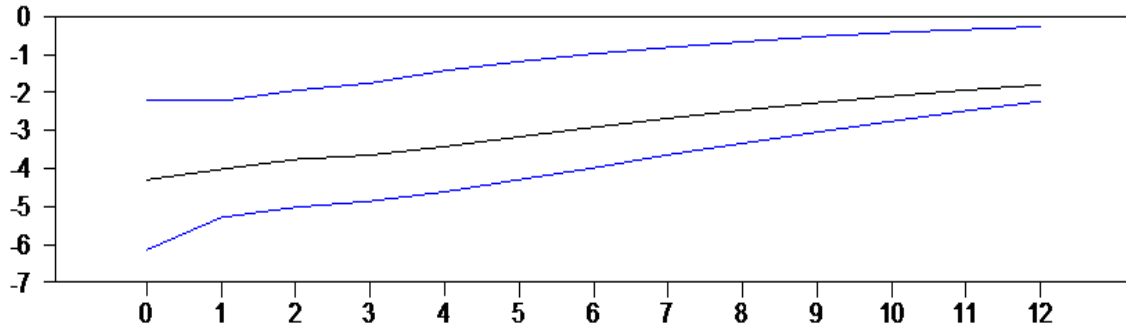
Dönem	Standart Hata	RDK	ENF	CDS	ÇA	SEVİYE
1	22,8853116	0,001	1,065	0,009	2,730	96,195
2	27,1133540	0,480	7,750	3,402	3,888	84,480
3	28,9473769	1,055	9,649	3,186	4,684	81,426
4	29,9061945	1,081	10,762	3,046	5,445	79,667
5	30,4718490	1,047	11,238	2,977	6,119	78,618
6	30,8205240	1,023	11,402	2,942	6,687	77,945
7	31,0403145	1,010	11,436	2,920	7,151	77,483
8	31,1825874	1,002	11,423	2,904	7,523	77,149
9	31,2774773	0,999	11,394	2,892	7,817	76,898
10	31,3425095	0,999	11,364	2,883	8,046	76,708
11	31,3880640	1,000	11,338	2,877	8,223	76,562
12	31,4205140	1,002	11,317	2,872	8,358	76,450

Kaynak: Tarafımızca hazırlanmıştır.

Şekil 3 ve 4'te üst rejim için makroekonomik değişkenlerde meydana gelen bir birim standart hatalık şoka seviye değişkeninin verdiği tepkiler yer almaktadır. Etki-tepki mekanizması analizi bulgularına göre; getiri eğrisine ait seviye parametresi enflasyona ilk dönemde pozitif yönde tepki verirken bu tepki 12. döneme kadar azalmakta ve sönümlenmektedir (Şekil 3). ÇA değişkeni incelendiğinde ise seviye değişkeni ÇA değişkeninden kaynaklanan bir birim standart hatalık şoka pozitif yönde ve artan (alt rejimde yatay) oranda tepki vermektedir (Şekil 4).

Şekil 3: Seviye Değişkeninin Enflasyona Verdiği Tepki

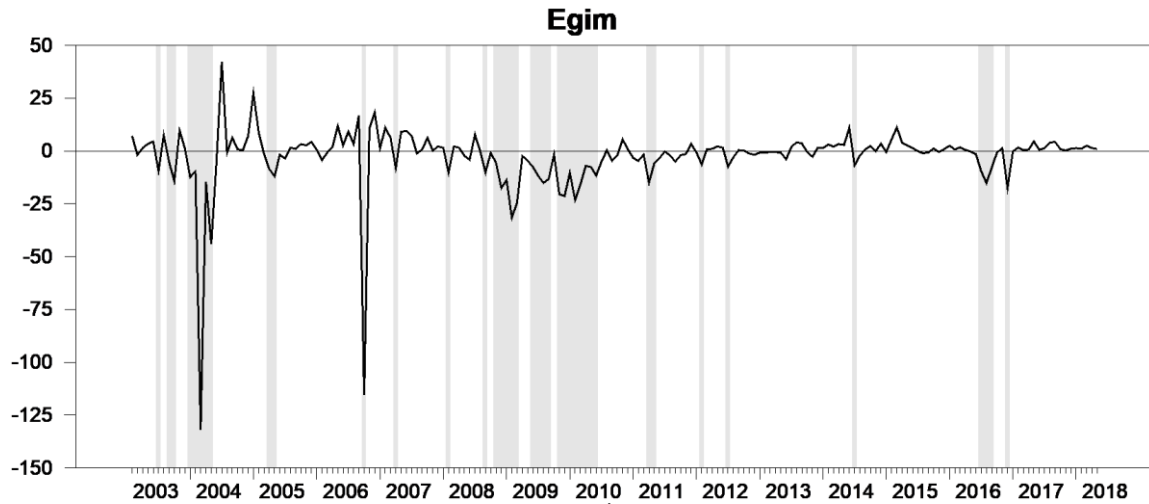

Şekil 4: Seviye Değişkeninin Çıktı Açığına Verdiği Tepki

4.2. Eğim Modeli

Getiri eğrisine ait eğim parametresi kısa dönemli faiz oranlarını ifade etmektedir. Eğim parametresinin değişmesi kısa vadeli faiz oranlarını uzun vadeli faiz oranlarına göre daha fazla değiştirerek, getiri eğrisinin nispi olarak yatıklaşmasına ve ya dikleşmesine neden olur. Yapılan analize göre eğim modeli için eşik değer (-5,09918) olarak belirlenmiştir. Eğim modelinde tespit edilen eşik değerden (-5,09918) düşük gözlemler alt rejimi, yüksek gözlemler ise üst rejimi oluşturmaktadır. Getiri eğrisinin eğiminin eşik değerinin altı olduğu durumda bir öncü gösterge olarak eğim parametresinin iktisadi faaliyetlerdeki bozulmayı, eşik değerinin üstünde olduğu durumlarda ise iktisadi faaliyetlerin olağan seyrinde olduğu düşünülmektedir.

Şekil 5'te eğim modeline ait rejim grafiği yer almaktadır. Gri renkteki fonda yer alan kısım eşik değerden küçük gözlemler için tanımlanmış alt rejimi ifade ederken, beyaz renkteki fonda yer alan kısım eşik değerden büyük gözlemler için tanımlanan üst rejimi ifade etmektedir. Şekil 5 incelendiğinde beyaz fon rengine sahip üst rejimin daha baskın olduğu görülmektedir. 2006 yılında eğimde ortaya çıkan ciddi düşüş krize ilişkin bir işaret olarak algılanabilir. Ayrıca kriz dönemi ve sonrası dönemdeki süreç de alt rejimde bulunmaktadır.

Şekil 5: Eğim Modeli İçin Rejim Grafiği

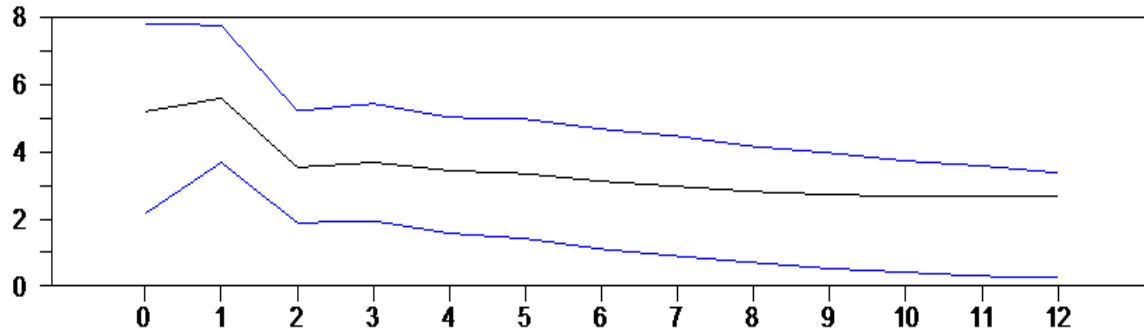
Tablo 3'te Eğim modelinin alt rejimi için varyans ayrıştırması yer almaktadır. 12. dönem itibariyle eğim değişkeninde meydana gelen bir birim standart hatalık şokun yaklaşık %13'ü ÇA tarafından açıklanmaktadır. Bu sonuç eğim parametresini ekonomik aktivite ile ilişkilendiren literatür ile uyumludur. Ayrıca 12. dönem itibariyle yaklaşık %9 oranında CDS değişkeni tarafından açıklanmaktadır. Bu sonuç CDS değişkeninin getiri eğrisinin eğim parametresi üzerinde etkisinin olduğunu göstermektedir.

Tablo 3: Eğitim Modeli İçin Varyans Ayrıştırması (Alt Rejim)

Dönem	Standart Hata	RDK	ENF	CDS	ÇA	Eğitim
1	21,0518852	0,181	3,588	0,032	2,949	93,250
2	23,2962071	0,148	8,289	9,999	5,055	76,509
3	23,6499355	0,200	8,073	9,725	6,744	75,257
4	23,8590514	0,252	7,975	9,575	8,237	73,960
5	24,0410798	0,403	7,880	9,436	9,416	72,865
6	24,2023270	0,606	7,832	9,311	10,342	71,909
7	24,3375278	0,788	7,813	9,207	11,063	71,130
8	24,4478264	0,935	7,809	9,125	11,625	70,506
9	24,5362161	1,048	7,810	9,061	12,066	70,015
10	24,6066637	1,136	7,812	9,010	12,414	69,628
11	24,6627645	1,205	7,813	8,970	12,689	69,323
12	24,7074918	1,259	7,815	8,938	12,908	69,081

Kaynak: Tarafımızca hazırlanmıştır.

Şekil 6’da alt rejim için makroekonomik değişkenlerde meydana gelen bir birim standart hatalık şoka eğitim değişkeninin verdiği tepkiler yer almaktadır. Eğitim değişkeni ÇA değişkeninden kaynaklanan bir birim standart hatalık şoka negatif yönde ancak yatay şekilde tepki vermektedir (Şekil 6). Yani ÇA değişkeninden kaynaklanan şok eğitim değişkeni üzerinde kalıcı etkiler meydana getirmektedir.

Şekil 6: Eğitim Değişkeninin Çıktı Açığına Verdiği Tepki

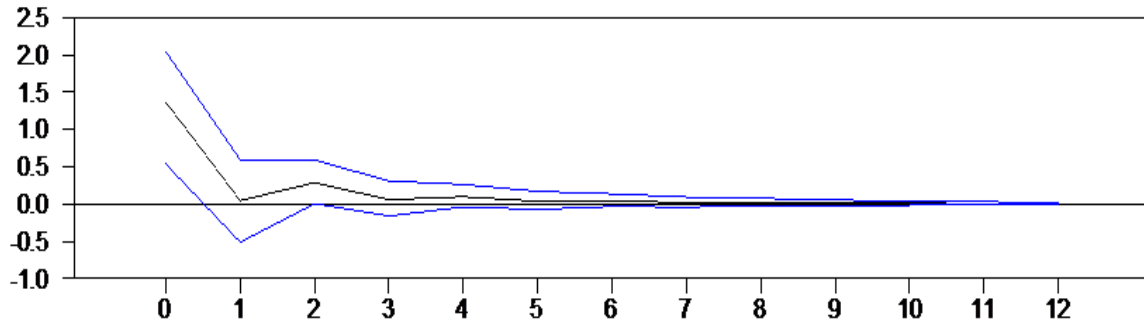
Tablo 4’te üst rejim için eğitim modeli varyans ayrıştırması yer almaktadır. Eğitim modelinde üst rejimde makroekonomik değişkenlerin açıklama güçleri düşük seviyelerdedir. Alt rejim ile kıyaslandığında makroekonomik değişkenlerin getiri eğrisinin eğitim parametresiyle olan ilişkisi üst rejimde azalmaktadır. Bunun anlamı üst rejimde eğitim değişkeni dışsal bir karaktere bürünerek makroekonomik belirleyicileriyle olan etkileşimini azalttığı şeklindedir. Eğitim parametresi literatürde genellikle ekonomik konjonktür/aktivite ile ilişkilendirilmektedir. Alt rejim dikkate alındığında eğitim değişkeni ÇA ilişkisi üst rejimde asimetrik olarak zayıflamaktadır.

Tablo 4: Eğim Modeli İçin Varyans Ayrıştırması (Üst Rejim)

Dönem	Standart Hata	RDK	ENF	CDS	ÇA	Eğim
1	11,6773207	0,135	0,958	0,005	0,819	98,083
2	12,0505108	0,335	0,902	1,107	0,814	96,842
3	12,1152773	0,471	0,906	1,262	0,824	96,538
4	12,1222590	0,473	0,905	1,271	0,832	96,519
5	12,1236610	0,475	0,907	1,273	0,837	96,509
6	12,1239322	0,475	0,907	1,273	0,839	96,505
7	12,1240806	0,476	0,908	1,273	0,840	96,503
8	12,1241465	0,476	0,908	1,273	0,841	96,502
9	12,1241864	0,476	0,909	1,273	0,841	96,502
10	12,1242082	0,476	0,909	1,273	0,841	96,501
11	12,1242211	0,476	0,909	1,273	0,842	96,501
12	12,1242285	0,476	0,909	1,273	0,842	96,501

Kaynak: Tarafımızca hazırlanmıştır.

Şekil 7’de üst rejim için makroekonomik değişkenlerde meydana gelen bir birim standart hatalık şoka eğim değişkeninin verdiği tepkiler yer almaktadır. Eğim değişkeni ÇA değişkeninden kaynaklanan bir birim standart hatalık şoka negatif yönde tepki vermekte ve söz konusu etki sönümlenmektedir. Getiri eğrisinin eğiminin üst rejimde dışsak karakter kazandığı görülmektedir.

Şekil 7: Eğim Değişkeninin Çıktı Açığına Verdiği Tepki

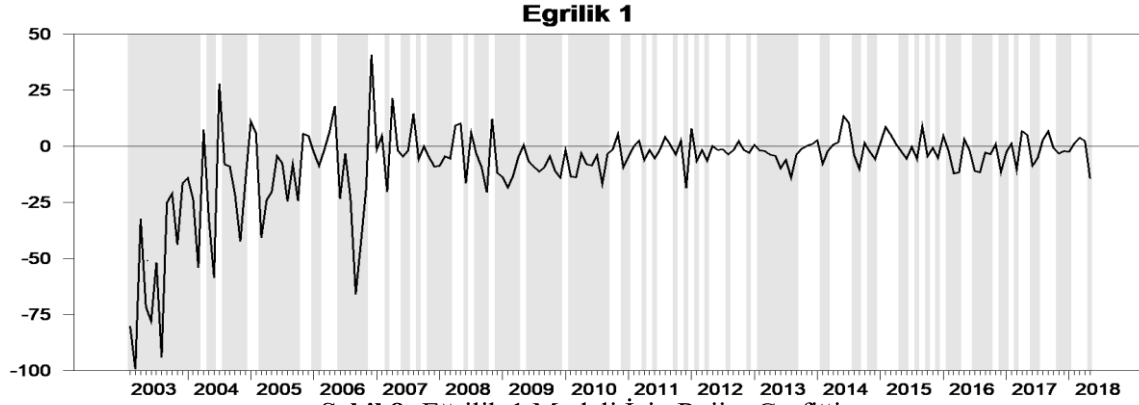
4.3. Eğrilik Modelleri

Svensson (1994)'ün literatüre katkısı Nelson-Siegel yaklaşımının getiri eğrisini ikinci kıvrıma olanak verecek şekilde genişletmiş olmasıdır. Bu sayede sürekli fonksiyon şeklinde ifade edilen getiri eğrisinde orta vadeli etkilerin eğriye uydurulması (fitting) kolaylaşmaktadır. İki adet eğrilik parametresi sayesinde getiri eğrisi orta vadeli konjonktür hareketlerine daha duyarlı hale gelmektedir.

Çalışmanın bu kısmında eğrilik 1 ve eğrilik 2 modeli gösterilmektedir. Eğrilik modelleri orta vadeli getirileri göstermekle birlikte; eğrilik 1 modeli kısa vadeye daha yakın getirileri ifade ederken, eğrilik 2 modeli uzun vadeye daha yakın getirileri temsil etmektedir.

4.3.1. Eğrilik 1 Modeli

Şekil 8’de eğrilik 1 modeline ait rejim grafiği yer almaktadır. Gri renkteki fonda yer alan kısım eşik değerden küçük gözlemler için tanımlanmış alt rejimi ifade ederken, beyaz renkteki fonda yer alan kısım eşik değerden büyük gözlemler için tanımlanan üst rejimi ifade etmektedir. Şekil 8 incelendiğinde gri fon rengine sahip alt rejimin daha baskın olduğu görülmektedir. 2006 yılında eğrilik 1 parametresinde meydana gelen ciddi dalgalanma kriz öncesi orta vadeli faiz oranlarındaki meydana gelen şoku göstermektedir. Ayrıca 2018 ilk çeyreğinden ikinci çeyreğine geçilen dönemdeki rejim geçişi de görülmektedir.

Şekil 8: Eğrilik 1 Modeli İçin Rejim Grafiği

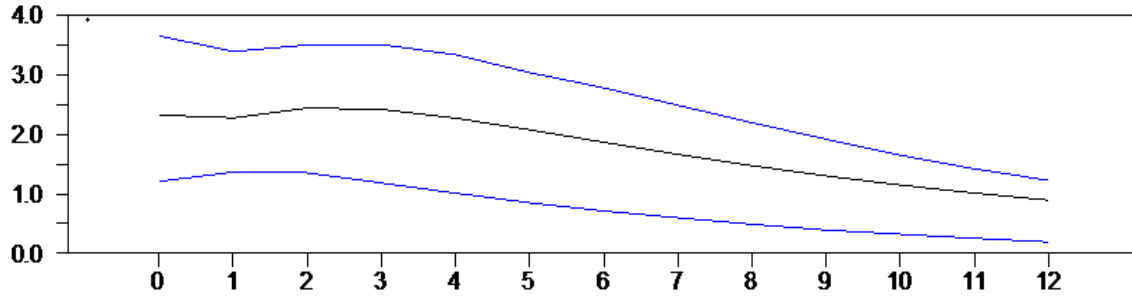
Tablo 5’te Eğrilik 1 modelinin alt rejimi için varyans ayrıştırması yer almaktadır. Eğrilik 1 değişkeni eşik değerin (-1,82609) altında iken eğrilik 1 değişkeninde meydana gelen bir birim standart hatalık şok ilk dönemde yaklaşık %94 oranında kendisi tarafından açıklanmaktadır. 12. dönem itibarıyla eğrilik 1 değişkeninde meydana gelen bir birim standart hatalık şokun yaklaşık %89,8’i kendisi tarafından açıklanırken, ÇA değişkeni 12. dönem itibarıyla eğrilik 1 değişkenini %7,2 oranında açıklamaktadır. Bulgulara göre eğrilik 1 parametresi alt rejimde en çok ÇA tarafından açıklanmaktadır.

Tablo 5: Eğrilik 1 Modeli İçin Varyans Ayrıştırması (Alt Rejim)

Dönem	Standart Hata	RDK	ENF	CDS	ÇA	Eğrilik 1
1	17,5244093	0,682	0,678	2,601	2,139	93,900
2	20,5210777	0,990	0,558	1,897	2,778	93,777
3	21,7140972	1,020	0,535	1,725	3,618	93,103
4	22,2701570	0,982	0,526	1,651	4,457	92,384
5	22,5566514	0,957	0,516	1,612	5,183	91,731
6	22,7163430	0,945	0,509	1,591	5,767	91,187
7	22,8115943	0,938	0,506	1,579	6,220	90,757
8	22,8716716	0,935	0,508	1,571	6,560	90,426
9	22,9112059	0,934	0,512	1,566	6,811	90,178
10	22,9380029	0,933	0,516	1,562	6,994	89,994
11	22,9565143	0,932	0,521	1,560	7,126	89,860
12	22,9694450	0,932	0,526	1,558	7,220	89,764

Kaynak: Tarafımızca hazırlanmıştır.

Şekil 9’da alt rejim için makroekonomik değişkenlerde meydana gelen bir birim standart hatalık şoka eğrilik 1 değişkeninin verdiği tepkiler yer almaktadır. Eğrilik 1 değişkeni ÇA değişkeninden kaynaklanan bir birim standart hatalık şoka negatif yönde ancak yatay şekilde tepki vermektedir (Şekil 9). Yani ÇA değişkeninden kaynaklanan şok eğrilik 1 değişkeni üzerinde kalıcı etkiler meydana getirmektedir. Bu sonuç konjonktürel hareketlerin orta vadeli getiriler üzerinde etkili olduğu anlamındadır.

Şekil 9: Eğrilik 1 Değişkeninin Çıktı Açığına Verdiği Tepki

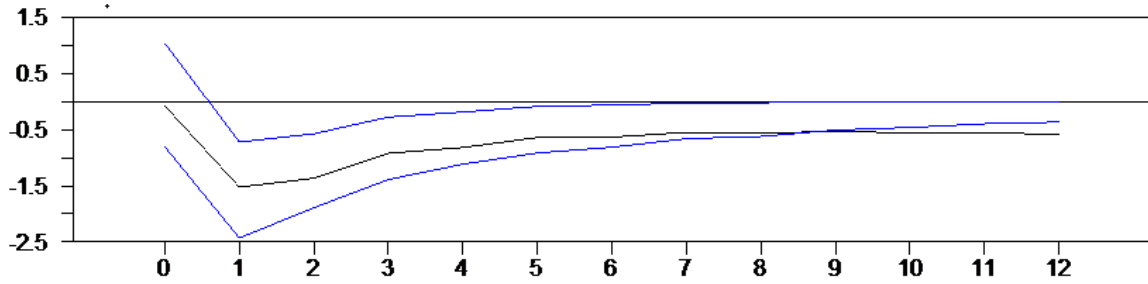
Tablo 6’te Eğrilik 1 modelinin üst rejimi için varyans ayrıştırması yer almaktadır. İlk dönemde ENF ve CDS değişkenlerinin açıklama oranları düşük iken, 12. Döneme doğru her iki değişken için de yaklaşık %5 oranında açıklama gücü ortaya çıkmaktadır, RDK ve ÇA değişkenleri 12. dönem itibarıyla eğrilik 1 değişkenini sırasıyla yaklaşık %3,2 ve % 2,9 oranında açıklamaktadır. Eğrilik 1 parametresi alt rejimde ÇA değişkeni tarafından açıklanırken üst rejim de CDS ve ENF değişkenlerinin açıklama gücü daha fazla hale gelmiştir. Alt rejim ile üst rejim arasındaki bu fark getiri eğrisinin eğrilik 1 parametresinde makroekonomik değişkenlerin asimetrik etkileri olduğunu göstermektedir.

Tablo 6: Eğrilik 1 Modeli İçin Varyans Ayrıştırması (Üst Rejim)

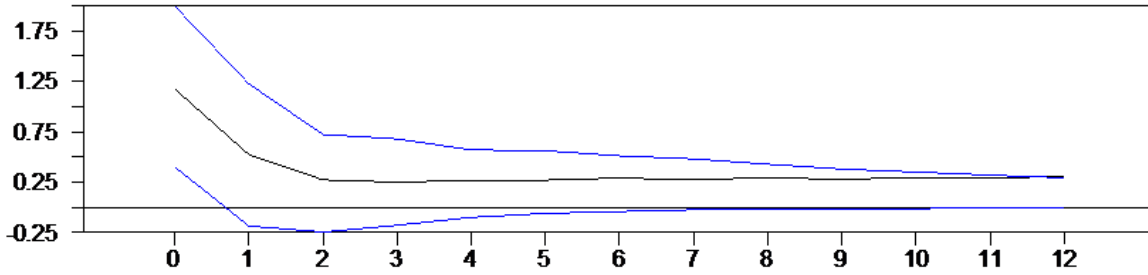
Dönem	Standart Hata	RDK	ENF	CDS	ÇA	Eğrilik 1
1	9,2319911	3,551	0,236	1,278	2,665	92,270
2	9,7110757	3,248	2,692	4,082	2,604	87,373
3	9,8616288	3,164	3,885	5,055	2,599	85,296
4	9,9093810	3,161	4,352	5,103	2,641	84,743
5	9,9295909	3,162	4,614	5,107	2,693	84,424
6	9,9418596	3,166	4,767	5,102	2,739	84,226
7	9,9494972	3,167	4,864	5,095	2,776	84,098
8	9,9545892	3,167	4,925	5,090	2,806	84,012
9	9,9579939	3,167	4,964	5,087	2,828	83,955
10	9,9602962	3,167	4,989	5,084	2,844	83,916
11	9,9618585	3,166	5,005	5,083	2,856	83,889
12	9,9629214	3,166	5,016	5,082	2,865	83,872

Kaynak: Tarafımızca hazırlanmıştır.

Şekil 10 ve 11’de üst rejim için makroekonomik değişkenlerde meydana gelen bir birim standart hatalık şoka eğim değişkeninin verdiği tepkiler yer almaktadır. Tahmin edilen etki-tepki analizi sonuçlarına göre; getiri eğrisine ait eğrilik 1 parametresi enflasyona ilk dönemde negatif (alt rejimde pozitif tepki vardı) yönde tepki gösterirken bu etki ilerleyen dönemlerde kalıcılık göstermekte ve yatay şekilde sönümlenmektedir (Şekil 10). Aynı şekilde ÇA değişkeninden kaynaklanan bir birim standart hatalık şoka eğrilik 1 değişkeni negatif yönde, yatay şekilde ve kalıcı tepki vermektedir (Şekil 11). Üst rejimde de, alt rejimde olduğu gibi; ÇA değişkeninden kaynaklanan şok eğrilik 1 değişkeni üzerinde kalıcı etkiler meydana getirmektedir. Alt rejimle karşılaştırıldığında üst rejimde, varyans ayrıştırması bulgularıyla paralel olarak makroekonomik değişkenlerin getiri eğrisinin eğrilik 1 parametresi üzerindeki etkileri belirginleşmektedir.

Şekil 10: Eğrilik 1 Değişkeninin Enflasyona Verdiği Tepki

Şekil 11: Eğrilik 1 Değişkeninin Çıktı Açığına Verdiği Tepki

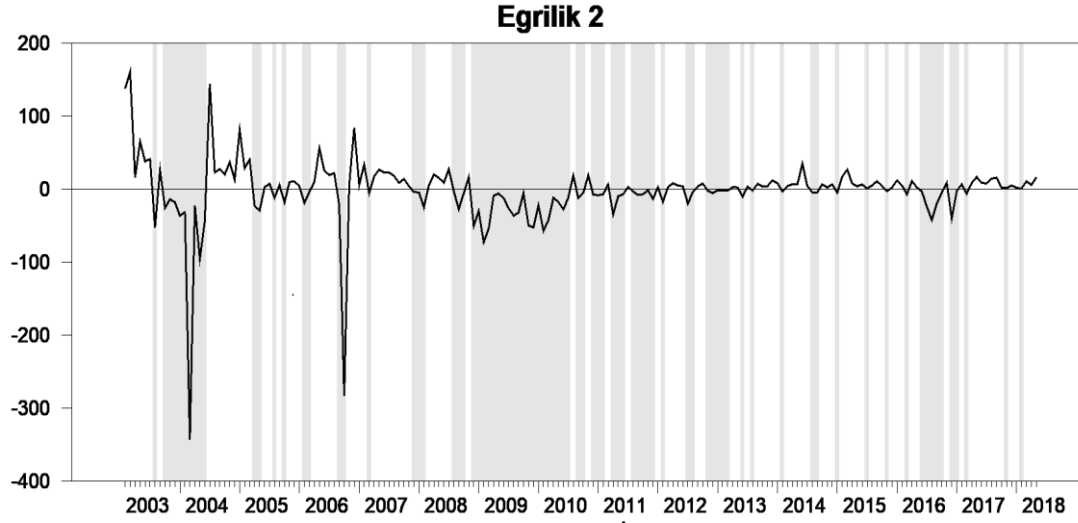
4.3.2. Eğrilik 2 Modeli

Getiri eğrisine ait eğrilik 2 parametresi, eğrilik 1 parametresiyle benzer olarak orta vadeli faiz oranlarını ifade etmektedir. Ancak eğrilik 1 parametresine göre daha uzun vadede oluşan getirileri göstermektedir. Eğrilik 2 parametresinin değişmesi orta vadeli faiz oranlarını kısa ve uzun vadeli faiz oranlarına göre daha fazla değiştirerek, getiri eğrisinin kambur ya da çukur şekillerine benzemesine neden olur.

Yapılan analize göre eğrilik 2 modeli için eşik değer (1.69565) olarak belirlenmiştir. Eğrilik 2 modelinde tespit edilen eşik değerden düşük gözlemler alt rejimi, yüksek gözlemler ise üst rejimi oluşturmaktadır.

Şekil 12’te eğrilik 2 modeline ait rejim grafiği yer almaktadır. Gri renkteki fonda yer alan kısım eşik değerden küçük gözlemler için tanımlanmış alt rejimi ifade ederken, beyaz renkteki fonda yer alan kısım eşik değerden büyük gözlemler için tanımlanan üst rejimi ifade etmektedir. Şekil 12 incelendiğinde 2003 yılının ikinci yarısı ile 2004 yılının ilk yarısı arasında kalan bölgede meydana gelen dalgalanma ve 2006 yılının üçüncü çeyreğinde meydana gelen dalgalanma eğrilik 2 modelinde göze çarpan sapan değerleri göstermektedir. Eğrilik 2 parametresi eğrilik 1 parametresinde olduğu gibi 2007-2008 krizi öncesinde sinyal verici

nitelikte bir oynaklık ortaya koymuştur. Eğrilik 2 modelinde alt rejime denk gelen bu değerler daha yüksek oynaklık dönemlerini ifade etmektedir. 2008 yılının son çeyreğinden 2012 yılının başına kadar olan dönemde oynaklığın hâkim olduğu bu alt rejim dikkat çekmektedir.

Şekil 12: Eğrilik 2 Modeli İçin Rejim Grafîği

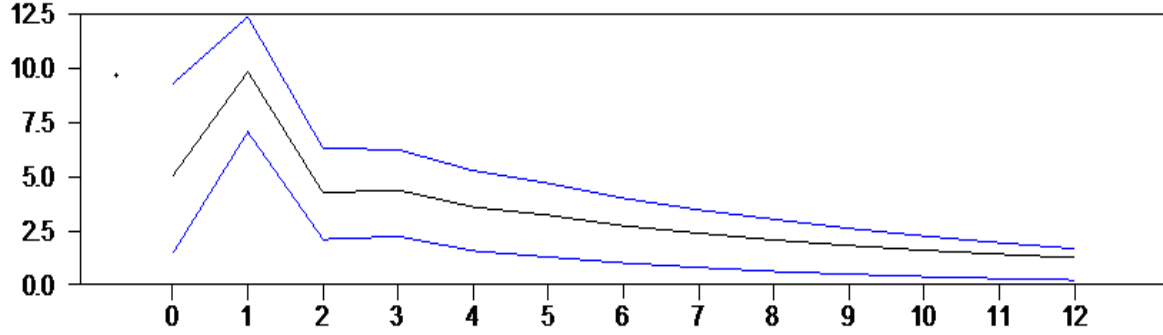
Tablo 7’de eğrilik 2 modelinin alt rejimi için varyans ayrıştırması yer almaktadır. Eğrilik 2 değişkeni eşik değer (1.69565) altında iken, 12. dönem dikkate alındığında ENF değişkeni yaklaşık olarak %2,2, ÇA değişkeni %3,8 oranında açıklama gücüne ulaşmaktadır. CDS değişkeni ise 12. dönem itibariyle eğrilik 2 değişkenini yaklaşık %6 oranında açıklamaktadır. Analiz sonuçlarına göre eğrilik 2 parametresini alt rejimde (oynaklığın yüksek olduğu rejimde) en çok CDS değişkeni etkilerken, onu ÇA değişkeni takip etmektedir.

Tablo 7: Eğrilik 2 Modeli İçin Varyans Ayrıştırması (Alt Rejim)

Dönem	Standart Hata	RDK	ENF	CDS	ÇA	Eğrilik 2
1	51,5227907	0,231	0,000	0,968	0,560	98,241
2	54,0242021	0,244	1,252	6,265	1,881	90,357
3	54,5054992	0,521	1,783	6,175	2,269	89,252
4	54,7265871	0,518	2,061	6,149	2,689	88,583
5	54,8645059	0,520	2,156	6,136	3,001	88,187
6	54,9560965	0,523	2,186	6,134	3,234	87,923
7	55,0170359	0,524	2,193	6,134	3,403	87,745
8	55,0589138	0,525	2,193	6,134	3,526	87,622
9	55,0882561	0,526	2,191	6,134	3,614	87,534
10	55,1090643	0,527	2,189	6,134	3,678	87,472
11	55,1239041	0,527	2,188	6,134	3,724	87,427
12	55,1345136	0,528	2,188	6,134	3,756	87,394

Kaynak: Tarafımızca hazırlanmıştır.

Şekil 13'te alt rejim için meydana gelen bir birim standart hatalık şoka eğrilik 2 değişkeninin verdiği tepkiler yer almaktadır. Eğrilik 2 değişkeni ÇA değişkeninden kaynaklanan bir birim standart hatalık şoka ilk dönemde pozitif yönde tepki vermekte devam eden dönemlerde bu etki azalsa da kalıcılığını korumaktadır (Şekil 13). Yani ÇA değişkeninden kaynaklanan şok eğrilik 2 değişkeni üzerinde kalıcı etkiler meydana getirmektedir. Bu sonuç konjonktürel hareketlerin orta vadeli getiriler üzerinde etkili olduğu anlamındadır.

Şekil 13: Eğrilik 2 Değişkeninin Çıktı Açığına Verdiği Tepki

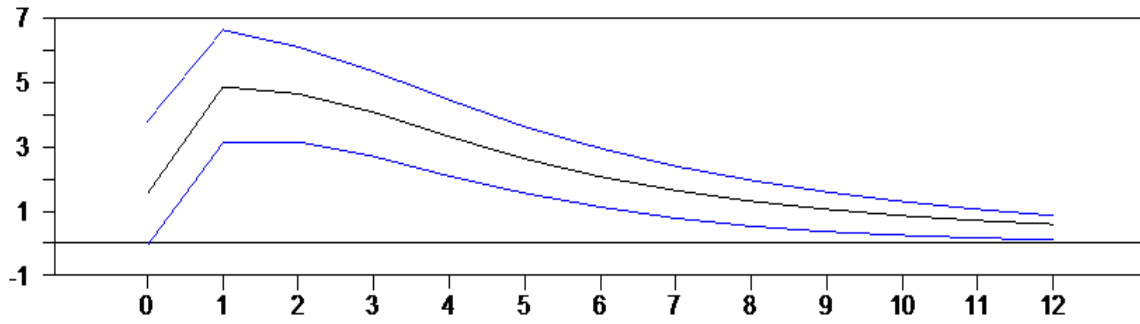
Tablo 8'de eğrilik 2 modelinin üst rejimi için varyans ayrıştırması yer almaktadır. Eğrilik 2 değişkeni eşik değerin (1.69565) üstünde iken ilk dönem için eğrilik 2 değişkeninde meydana gelen şokun yaklaşık %10,6'sı CDS değişkeni tarafından açıklanırken, yaklaşık %3,8'i ise ÇA değişkeni tarafından açıklanmaktadır. 12. dönemde ENF değişkeninin yaklaşık %11,2 oranında açıklama gücü ortaya çıkmakta ve CDS ve ÇA değişkenleri 12. dönem itibariyle eğrilik 2 değişkenini sırasıyla yaklaşık %8,8 ve %3,4 oranında açıklamaktadır. Üst rejimde eğrilik 2 parametresi üzerinde, alt rejimde olduğu gibi CDS değişkeninin belirleyicilik gücü ön plana çıkmaktadır. Ayrıca ÇA değişkeninin de eğrilik 2 parametresi üzerinde etkisi söz konusudur. Bununla birlikte alt rejimin aksine, üst rejimde ENF değişkeninin belirleyicilik oranı daha fazladır.

Tablo 8: Eğrilik 2 Modeli İçin Varyans Ayrıştırması (Üst Rejim)

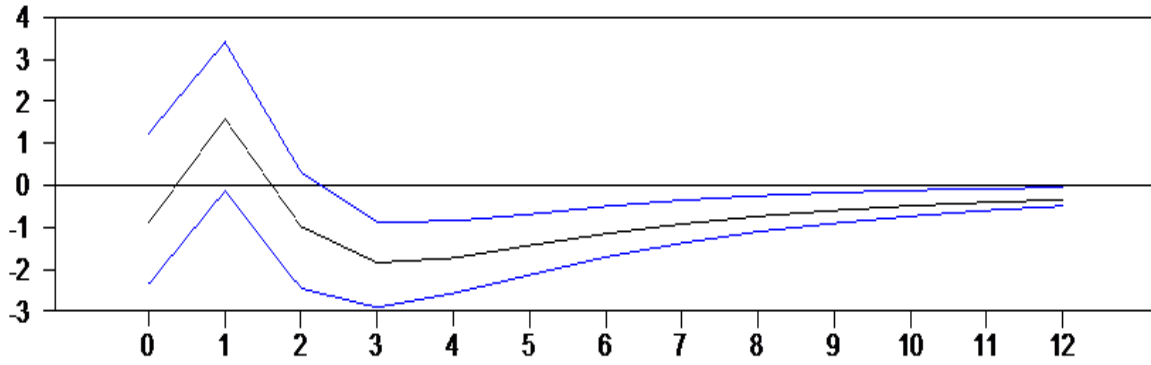
Dönem	Standart Hata	RDK	ENF	CDS	ÇA	Eğrilik 2
1	24,1104025	0,035	0,590	10,576	3,763	85,037
2	25,2943518	0,421	4,480	9,641	3,456	82,002
3	25,8194191	0,531	7,193	9,276	3,430	79,571
4	26,1873235	1,018	8,898	9,047	3,428	77,610
5	26,4241217	1,415	9,906	8,932	3,433	76,313
6	26,5653484	1,665	10,485	8,870	3,438	75,542
7	26,6476772	1,814	10,815	8,835	3,440	75,096
8	26,6952222	1,901	11,003	8,816	3,442	74,839
9	26,7225538	1,950	11,110	8,805	3,443	74,692
10	26,7382363	1,979	11,172	8,798	3,443	74,607
11	26,7472287	1,996	11,207	8,795	3,444	74,559
12	26,7523840	2,005	11,227	8,792	3,444	74,531

Kaynak: Tarafımızca hazırlanmıştır.

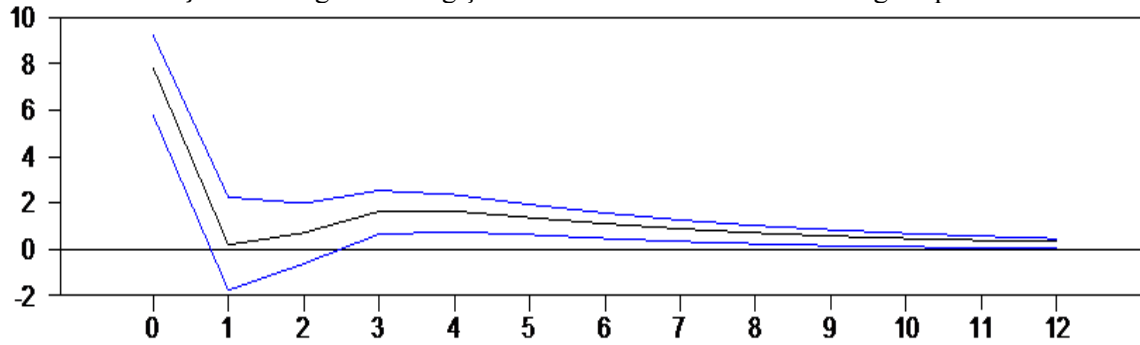
Üst rejim için tahmin edilen etki-tepki analizi sonuçlarına göre; getiri eğrisine ait eğrilik 2 parametresi enflasyona ilk dönemde pozitif (alt rejimde negatif) yönde tepki gösterirken bu etki ilerleyen dönemlerde kalıcılık göstermekte ve yatay şekilde sönümlenmektedir (Şekil 14). RDK değişkeninden kaynaklanan şoka eğrilik 2 değişkeni önce pozitif yönde tepki verirken ilerleyen dönemde bu etki negatif bölgeye taşınmakta ve yatay bir seyirle sönümlenmektedir (Şekil 15). Bununla birlikte CDS değişkeninden kaynaklanan şok, eğrilik 2 değişkeni üzerinde ilk dönemde negatif tepkiye neden olurken, ilerleyen dönemlerde bu etki yatay bir şekilde sönümlenmektedir (Şekil 16). Alt rejimle karşılaştırıldığında üst rejimde, makroekonomik değişkenlerin getiri eğrisinin eğrilik 2 parametresi üzerindeki etkileri artarken, asimetrik etkiler ortaya çıkmaktadır.

Şekil 14: Eğrilik 2 Değişkeninin Enflasyona Verdiği Tepki

Şekil 15: Eğrilik 2 Değişkeninin Reel Döviz Kuruna Verdiği Tepki

Şekil 16: Eğrilik 2 Değişkeninin CDS'e Verdiği Tepki

5. SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye’de faiz oranlarının vade yapısının hangi makroekonomik değişkenler tarafından belirlendiğini ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Svensson getiri eğrisinden elde edilen parametrelerden oluşturulan değişkenler “seviye modeli, eğim modeli ve eğrilik modelleri” olarak oluşan her iki rejim (alt rejim ve üst rejim) için analiz edilmektedir. Belirlenen bu rejimler için hangi makroekonomik değişkenin hangi parametre üzerinde belirleyici olduğu, çalışmanın temel çıktılarından birisidir. Ayrıca yapılan analizler aracılığıyla makroekonomik değişkenlerin getiri eğrisi parametreleri üzerindeki “asimetrik” etkileri de tespit edilmektedir. Türkiye’de getiri eğrisi-makroekonomi ilişkisi analiz edilirken, makroekonomik değişkenlerin getiri eğrisi üzerindeki asimetrik etkilerinin ortaya çıkarılmasının, faiz oranlarının vade yapısı literatürüne özgün bir katkı olduğu söylenebilmektedir. Merkez Bankası’nın ve politika yapıcıların, faiz oranlarının vade yapısındaki asimetrik etkileri dikkate alması gerektiği, çalışmanın sonuçlarından biridir. Ayrıca Türkiye’de getiri eğrisi üzerinden yapılan analizlerde rejimlerin belirleyici olduğu ve geliştirilen para politikası stratejilerinde dikkate alınması gerektiği söylenebilmektedir.

Getiri eğrisinin makroekonomik belirleyicilerinin asimetrik etkileri Türkiye’de faiz oranlarının vade yapısının genel olarak dış şoklar tarafından belirlendiğini göstermektedir. Bu sonuç aynı zamanda ekonominin kırılma eğilimine dair bir önbilgidir. Bu nedenle politika yapıcıların getiri eğrisi-makroekonomi bağlantısını güçlendirici kararlar almaları gerekmektedir. Bankaların fon kaynaklarına ulaşılabilirliğinin artırılması, Merkez Bankası’nın şeffaflığının ve güvenilirliğinin artırılması, Merkez Bankası’nın daha sade bir faiz politikası izlemesi, esnek döviz kuru rejiminden ödün vermeden sermaye hareketleri ve döviz kuru değişimlerine doğru zamanda pozisyon alması gibi önlemler, getiri eğrisi-makroekonomi ilişkisini sürekli kılacak politika önerileri olarak sıralanabilir.

Getiri eğrisinin parametreleri çalışmada rejim değişkeni olarak kullanılması aynı zamanda parasal aktarım mekanizmasının faiz kanalının da doğrusal olmayan bir biçimde ele alınmasını sağlamaktadır. Eğim parametresi alt rejimde literatürle uyumlu olarak Çıktı Açığı değişkeni ile etkileşim halindedir. Bu durum faiz kanalının işlerliğini göstermektedir. Ancak üst rejimde eğim parametresinin makroekonomik değişkenlerle olan etkileşimi zayıflamaktadır. Üst rejimde parasal aktarım mekanizmasının faiz kanalının zayıfladığı sonucu Türkiye’de para politikasını etkinliği açısından son derece önemlidir.

Ayrıca çalışmada kullanılan yöntem ve elde edilen bulgular dikkate alındığında; Merkez Bankası piyasada meydana gelen olayları anlık olarak içselleştirip piyasalara dönük bir şekilde getiri eğrisinin uydurulmasını (fitting) sağlamalıdır. Günümüz koşullarında rezerv para durumunda olan başta Dolar ve Euro para birimlerinin dünya ekonomisindeki etkisi ve bu paraların fiyatını belirleyen merkez bankalarının etkisi dikkate alındığında, gelişmekte olan ülke merkez bankalarından biri olan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın anlık ve gerçek zamanlı bir getiri eğrisi hesaplayarak paylaşması önerilmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Bu çalışma 1. yazarın doktora çalışmasının bir ürünüdür. 2. yazar doktora tez danışmanı olarak çalışmaya katkı vermiştir.

Çıkar Beyanı

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abbritti, M., Dell’Erba, S., Moreno, A., & Sola, S. (2018). Global factors in the term structure of interest rates. *International Journal of Central Banking*. 14(2): 301-340.
- Abdymomunov, A., & Kang, K. H. (2015). The effects of monetary policy regime shifts on the term structure of interest rates. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*. 19(2): 183-207.
- Afonso, A., Baxa, J., & Slavík, M. (2018). Fiscal developments and financial stress: a threshold VAR analysis. *Empirical Economics*. 54(2): 395-423.
- Afonso, A., & Martins, M. (2012). Level, slope, curvature of the sovereign yield curve, and fiscal behaviour. *Journal of Banking and Finance*. 36(6): 1789–1807.
- Aguiar-Conraria, L., Martins, M. M. & Soares, M. J. (2012). The yield curve and the macro-economy across time and frequencies. *Journal of Economic Dynamics and Control*. 36(12): 1950-1970.
- Akıncı, O., Gürcihan, B., Gürkaynak, R., ve Özel, O. (2006). *Devlet iç borçlanma senetleri için getiri eğrisi tahmini*. TCMB Çalışma Tebliği. No. 06/08.
- Ang, A., & Piazzesi, M. (2003). A no-arbitrage vector autoregression of term structure dynamics with macroeconomic and latent variables. *Journal of Monetary Economics*. 50(4): 745-787.
- Balke, N. S. (2000). Credit and economic activity: Credit regimes and nonlinear propagation of shocks. *The Review of Economics and Statistics*. 82(2): 344-349.
- Bekaert, G., Cho, S. & Moreno, A. (2003). *New-Keynesian macroeconomics and the term structure*. Columbia University Working Paper.
- Bekaert, G., Cho, S. & Moreno, A. (2010). New Keynesian macroeconomics and the term structure. *Journal of Money, Credit and Banking*: 42(1): 33–62.
- Bianchi, F., Mumtaz, H. & Surico, S. (2009). The great moderation of the term structure of UK interest rates. *Journal of Monetary Economics*. 56(6): 856–871.
- Byrne, J., Cao, S., & Korobilis, D. (2015). *Term structure dynamics, macro-finance factors and model uncertainty*. MPRA Paper No. 63844: 1-73.
- Carriero, A., Kapetanios, G. & Marcellino, M. (2012). Forecasting government bond yields with large bayesian vector autoregressions. *Journal of Banking & Finance*. 36(7): 2026–2047.
- Christensen, J. H. E., Diebold, F. X. & Rudebusch, G. D. (2007). *The affine arbitrage-free class of Nelson-Siegel term structure models*. Federal Reserve Bank of San Francisco Working Paper.
- Çepni, O., Güney, İ. E., Küçükşaraç, D., ve Yılmaz, M. H. (2018). *The interaction between yield curve and macroeconomic factors*. CBT Research Notes in Economics (No. 1802). Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey.
- Dar, A. B., Samantaraya, A., & Shah, F. A. (2014). The predictive power of yield spread: Evidence from wavelet analysis. *Empirical Economics*. 46(3): 887-901.
- Diebold, F. X. Li, C. & Yue, V. Z. (2008). Global yield curve dynamics and interactions: A dynamic nelson-siegel approach. *Journal of Econometrics*. 146(2): 351-363.
- Diebold, F.X., Rudebusch, G. & Aruoba, S.B. (2006). The macroeconomy and the yield curve: A dynamic latent factor approach. *Journal of Econometrics*. 131: 309–338.
- Estrella, A., Rodrigues, A. P., & Schich, S. (2003). How stable is the predictive power of the yield curve? Evidence from Germany and the United States. *Review of Economics and Statistics*. 85(3): 629-644.
- Evans, C. L. & Marshall, D.E. (2007). Economic determinants of the nominal treasury yield curve. *Journal of Monetary Economics*. 54: 1986-2003.
- Fry-Mckibbin, R., & Zheng, J. (2016). Effects of the US monetary policy shocks during financial crises—a threshold vector autoregression approach. *Applied Economics*. 48(59): 5802-5823.
- Gallant, A. R., Rossi, P. E., & Tauchen, G. (1993). Nonlinear dynamic structures. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*. 871-907.
- Gallegati, M., Ramsey, J. & Semmler, W. (2014). Interest rate spreads and output: A time scale decomposition analysis using wavelets. *Computational Statistics and Data Analysis*. 76: 283-290.

- Garcia, R., & Luger, R. (2007). The Canadian macroeconomy and the yield curve: An equilibrium-based approach. *Canadian Journal of Economics/Revue canadienne d'économie*. 40(2): 561-583.
- Giacomini, R. & Rossi, B. (2006). How stable is the forecasting performance of the yield curve for output growth? *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*. 68: 783-795
- Hurn, S., Phillips, P. C., & Shi, S. (2016). Change detection and the causal impact of the yield curve. *Journal of Time Series Analysis*, 39(6), 966-987.
- Koop, G., Pesaran, M. H., & Potter, S. M. (1996). Impulse response analysis in nonlinear multivariate models. *Journal of Econometrics*. 74(1): 119-147.
- Lange, R. H. (2018). The term structure of liquidity premia and the macroeconomy in Canada: A dynamic latent-factor approach. *International Review of Economics and Finance*. 57: 164-182.
- Levant, J. & Ma, J. (2017). A dynamic Nelson-Siegel yield curve model with Markov switching. *Economic Modelling*. 67: 73-87.
- Nelson, C. R. & Siegel, A.F. (1987). Parsimonious modeling of yield curves. *Journal of Business*. 60(3): 473-489.
- Ojo, M. O., Aguiar-Conraria, L., & Soares, M. J. (2017). *A time-frequency analysis of the Canadian macroeconomy and the yield curve*. NIPE Working Paper. 12: 1-24.
- Öztürk, H. (2018). The shape of sovereign yield curve in an emerging economy: Do macroeconomic or external factors matter? *Empirica*: 1-30.
- Rudebusch G. & Wu, T. (2004). *The recent shift in term structure behavior from a noarbitrage macro-finance perspective*. Federal Reserve Bank of San Francisco Working Paper. No. 2004-25.
- Rudebusch, G. D. & Wu, T. (2008). A macrofinance model of the term structure, monetary policy and the economy. *The Economic Journal*. 118(530): 906-926.
- Shen, C. H., & Chiang, T. C. N. (1999). Retrieving the vanishing liquidity effect: A threshold vector autoregressive model. *Journal of Economics and Business*. 51(3): 259-277.
- Startz, R. & Tsang, K.P. (2010). An Unobserved Components Model of the Yield Curve. *Journal of Money Credit Bank*. 42(8): 1613-1640.
- Tsay, R. S. (1998). Testing and modeling multivariate threshold models. *Journal of the American Statistical Association*. (93): 1188-1202.
- Wachter, J. (2006). A consumption-based model of the term structure of interest rates, *Journal of Financial Economics*. 79: 365-399.
- Xiang, J., Zhu, X., (2013). A regime-switching Nelson-Siegel term structure model and interest rate forecasts. *Journal of Financial Econometrics*, 11(3): 522-555.

Extended Summary

Yield Curve Macroeconomy Linkage: Turkish Case

The term structure of interest rates examines the relationship between the yield of securities at various terms and the maturity date. The yield curve has become highly associated with the economy over time. The term structure of interest rates is an extremely important issue for central banks to determine their monetary policy strategy.

Monetary policy is an extremely important issue for central banks in terms of identifying policy strategies. Central banks generally intervene in the market by using short-term monetary policy tools. In the short term, they apply the monetary policy by changing the interest rates. They simply use interest rate channel of the monetary transmission mechanism, and aim to determine the general level of prices, which is their ultimate goal, as well as total output. However, they follow the monetary policy stance regarding the long term on the “yield curve” (Akıncı et al., 2006). On the other hand, yield curve is highly associate with macroeconomy in the long term.

The linkage between yield curve and macroeconomy is needed to be explained. Thus, this study aims to determine the macroeconomic variables affecting the term structure in Turkey. The term structure of interest rates is analyzed through the yield curve. We use a parametric yield curve estimating method developed by Svensson (1994).

This study uses the Svensson functional method, which is the expanded form of Nelson and Siegel (1987). It is tried to be determined by which macroeconomic variables the “level, slope, curvature 1 and curvature 2” parameters obtained from the Svensson return curve. The yield curve-macroeconomic relationship is analyzed by Threshold VAR (TVAR) technique, taking into account the fact that the data set used in the study is not linear. Parameters obtained from the yield curve are defined as “Level Model, Slope Model and Curvature Models.” Each model is divided into two separate regimes: “lower regime” and “upper regime” according to the determined threshold value.

We think that the linkage between macroeconomy and the term structure of interest rates in Turkey differs from regime to regime. This is main motivation and the research hypothesis of the study. If each regime defines a different relationship, that means macroeconomy and yield curve linkage is asymmetric. In this study, the asymmetric effects of macroeconomic variables on the yield curve parameters are also revealed through the TVAR method. This study can be said to offer a unique contribution to the literature related to the term structure of interest rates in Turkey within the framework of the approaches mentioned above.

Studies conducted within the scope of macroeconomic determinants of the term structure of interest rates are based on the studies of Ang and Piazzesi (2003) and Diebold et al. (2006). The relationship between yield curve and macroeconomy was analyzed by Rudebusch and Wu (2004), Bekaert et al. (2003), Hördahl et al. (2006) and Bekaert et al. (2010) based on the Ang and Piazzesi (2003) approach.

Diebold et al. (2006) analyzed the dynamic interaction between the term structure of interest rates and the macroeconomy. In this study, it was revealed that the level factor is associated with inflation and the slope factor is related to real economic activity. Evans and Marshall (2007) interpreted the curvature factor by associating medium-term returns with both inflation and real activity.

The yield curve-macroeconomic relationship is analyzed with various macroeconomic variables (Inflation rate, Output gap, Credit Default Swap and Real Exchange Rate) that are thought to affect the parameters of the yield curve for the period 2003: February-2018: May. According to the findings of the study, the level parameter of the yield curve is determined by

the *inflation* variable, and the slope parameter is determined by the *output gap*. The common determinants of the curvature 1 and curvature 2 parameters are the *CDS* variable. Besides curvature 1 is affected by the output gap, while curvature 2 is also affected by the *inflation*. However, the relationship between the yield curve and macroeconomy weakens in the upper regime. The differentiation between the regimes shows that the term structure of interest rates is affected asymmetrically by macroeconomic variables in Turkey.

Using the parameters of the yield curve as regime variables also enables the interest rate channel of the monetary transmission mechanism to be considered nonlinearly. In accordance with the literature, the slope parameter interacts with the *output gap* variable in the lower-regime. This shows the functionality of the interest rate channel. However, the interaction of the slope parameter with macroeconomic variables weakens in the upper regime. The fact that interest rate channel of monetary transmission mechanism is weakened in the upper regime is extremely important for the effectiveness of monetary policy in Turkey.

The asymmetric impact of macroeconomic determinants of the yield curve shows that the term structure of interest rates in Turkey generally determined by external shocks. This result is also a preliminary information on the fragility of the economy. For this reason, policy makers need to take decisions that strengthen the yield curve-macroeconomy linkage.

EK.1

Getiri Eğrisi-Makro Ekonomi İlişkisinde Kullanılan Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	SEVİYE	EĞİM	EĞR. 1	EĞR. 2	RDK	ÇA	ENF	CDS
Ortalama	16,805	-2,446	-8,287	-1,425	-0,0740	-0,073	0,704	-0,610
Medyan	12,2183	0,1763	-3,817	2,634	0,2091	0,098	0,676	-1,856
Maksimum	151,119	42,248	40,869	160,122	6,1463	7,881	2,490	48,447
Minimum	-24,7405	-131,92	-99,473	-343,735	-10,988	-14,046	-0,687	-33,530
Standart	17,6339	15,497	18,790	44,637	2,8125	3,710	0,501	15,359
Skewness (Çarpıklık)	4,21816	-5,3066	-2,255	-3,249	-0,8228	-0,940	0,302	0,5307
Kurtosis (Basıklık)	29,8747	43,278	10,278	30,280	4,9427	5,205	3,351	3,444
Jarque-Bera İstatistiği	6082,90	13301,60	562,069	6029,49	49,697	64,409	3,762	10,157
Olasılık (J-B)	0,00000	0,0000	0,0000	0,00000	0,0000	0,000	0,152	0,006
Gözlem Sayısı	184	184	184	184	184	184	184	184

Kaynak: Tarafımızca hazırlanmıştır.

EK.2

Eşik Değer ve Eşik Doğrusal Olmama Testi: Seviye Modeli

Gecikme	m0	C(d)	Olasılık
1*	25	67,38	0,00011
1 *	50	66,98	0,00012
1*	75	66,65	0,00013
1 *	100	57,78	0,00170
2	25	49,01	0,01568
2	50	51,371	0,00890
2	75	46,61	0,02716
2	100	41,01	0,08671
Eşik Değer	13,03261	AIC	4944,18579

Kaynak: Tarafımızca hazırlanmıştır. * seçilen gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Eşik Değer ve Eşik Doğrusal Olmama Testi: Eğim Modeli

Gecikme	m0	C(d)	Olasılık
1*	25	49,78	0,01308
1*	50	64,13	0,00028
1*	75	47,34	0,02303
1*	100	46,98	0,02500
2	25	53,07	0,00583
2	50	41,99	0,07169
2	75	47,17	0,02397
2	100	41,01	0,10037
Eşik Değer	-5,09918	AIC	4917,56080

Kaynak: Tarafımızca hazırlanmıştır. * seçilen gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Eşik Değer ve Eşik Doğrusal Olmama Testi: Eğrilik 1 Modeli

Gecikme	m0	C(d)	Olasılık
1*	25	88,00	0,00000
1*	50	72,20	0,00002
1*	75	73,57	0,00002
1	100	71,13	0,00003
2	25	55,05	0,00350
2	50	43,03	0,05819
2	75	44,37	0,04415
2	100	57,72	0,00172
Eşik Değer	-1,82609	AIC	4938,45564

Kaynak: Tarafımızca hazırlanmıştır. * seçilen gecikme uzunluğunu göstermektedir.

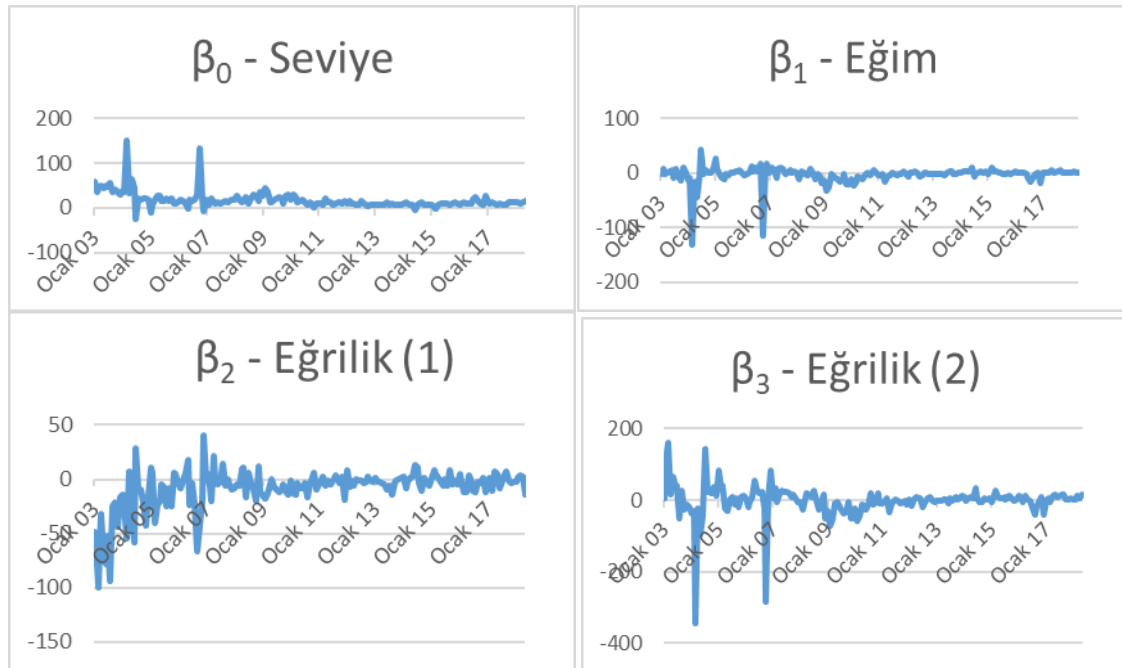
Eşik Değer ve Eşik Doğrusal Olmama Testi: Eğrilik 2 Modeli

Gecikme	m0	C(d)	Olasılık
1*	25	73,31	0,00002
1*	50	86,57	0,00000
1*	75	70,41	0,00004
1*	100	48,31	0,01847
2	25	51,85	0,00791
2	50	40,89	0,08869
2	75	36,81	0,18283
2	100	35,30	0,23200
Eşik Değer	1,69565	AIC	5317,00342

Kaynak: Tarafımızca hazırlanmıştır. * seçilen gecikme uzunluğunu göstermektedir.

EK. 3

Getiri Eğrisi Parametreleri

Intergenerational Income Mobility in Turkey

Erkan DUMAN*

ABSTRACT

This study presents a thorough review of the literature on intergenerational income mobility with a focus on the issues regarding consistent estimation of mobility correlations. In the light of the discussions, the intergenerational income association in Turkey is analyzed using OLS and IV estimation strategies. The sample is extracted from Household Budget Surveys and includes father-son and father-daughter pairs with either non-zero wages or non-zero earnings living in the same household in any of the years between 2003 and 2011. OLS and IV estimation strategies are shown to bound the true population mobility correlation from below and above; hence, resulting in a consistent interval estimate of intergenerational mobility. The true mobility correlations in the population are estimated to be in the range of (0.10, 0.51) for sons and (0.17, 1.00) for daughters. The large mobility correlations may call for government intervention to break the harmful income link across generations.

Keywords: Intergenerational Mobility, Personal Income, Well-Being

JEL Classification: D31, I32, J62

Türkiye’deki Kuşaklar Arası Gelir Hareketliliği

ÖZ

Bu çalışma, hareketlilik korelasyonlarının tutarlı tahminine ilişkin konulara odaklanarak kuşaklar arası gelir hareketliliği literatürünün kapsamlı bir incelemesini sunmaktadır. Tartışmalar ışığında, Türkiye’deki kuşaklar arası gelir hareketliliği “En Küçük Kareler” ve “Araç Değişken” tahmin stratejileri kullanılarak analiz edilmiştir. Örneklem Hanehalkı Bütçe Anketlerinden alınmıştır ve 2003 ile 2011 arasındaki yılların herhangi birinde aynı hanede yaşayan pozitif bir ücret veya kazanç belirten baba-oğul ve baba-kız çiftlerini içerir. En Küçük Kareler ve Araç Değişken tahmin stratejilerinin gerçek popülasyon hareketliliği korelasyonunu aşağıdan ve yukarıdan bağladığı gösterilmiştir; bu nedenle, kuşaklar arası hareketliliğin tutarlı bir aralık tahmini ile sonuçlanır. Popülasyondaki gerçek hareketlilik korelasyonlarının erkek çocuklar için (0,10, 0,51) ve kız çocuklar için (0,17, 1,00) aralığında olduğu tahmin edilmektedir. Bulunan büyük hareketlilik korelasyonları, iki nesil arasında yer alan zararlı gelir bağımlı kırılmak için devlet müdahalesini gerektirebilir.

Anahtar Kelimeler: Kuşaklar Arası Hareketlilik, Kişisel Gelir, Refah

JEL Sınıflandırması: D31, I32, J62

Geliş Tarihi / Received: 06.12.2020 Kabul Tarihi / Accepted: 17.02.2021

Doi: 10.17541/optimum.836632

* World Bank, erduman@alumni.sabanciuniv.edu, ORCID: 0000-0002-6585-6665

1. INTRODUCTION

Mayer (2010) suggests that children from rich families have higher education, live a more prosperous life and be more successful at later stages of their lives compared to children from poor families. The problem is whether this relation is due to rich families which have more resources to invest in their children actually investing more compared to poor families. If so, government may redistribute income among poor families or invest directly in human capital of children from poor families to fight against income inequality and poverty in the next generation (Shea, 2000). On the other hand, it is wondered whether increasing the income of poor families result in higher investment levels in their children's human capital. Poor families may be unwilling to invest in their children even if they have adequate resources due to their parental characteristics associated with their poverty—culture, neighborhood characteristics and probably parents' low valuation of education. In this case, income redistribution policy would not be a remedy. So, it is necessary to understand whether the intergenerational income mobility relation is causal and what drives persistence in intergenerational wealth.

This study presents an in-depth survey of the recent methodological advancements in consistent estimation of intergenerational income mobility. This study also contributes to the scarce literature on intergenerational income mobility in Turkey by trying to consistently estimate intergenerational mobility coefficients. The econometric techniques applied in this paper allows to present a range for mobility coefficients that includes the true population parameter. The results suggest a high persistence in income across generations.

The next section overviews the literature and discusses the issues of and proposed solutions to consistent estimation of intergenerational income mobility coefficients. The rest of the paper follows as: the dataset used to estimate intergenerational income mobility coefficients in Turkey is described and some summary statistics about the sample are presented in section 3. Section 4 briefly summarizes the estimation strategy. Results are presented in section 5 and lastly section 6 concludes.

2. LITERATURE REVIEW AND ESTIMATION ISSUES

Dearden et al. (1997) and Solon (1992) try to estimate the intergenerational income correlations. They want to see to what extent a child's position in the income distribution can be explained by his parents' positions in their own income distribution. They do not try to account for unobserved ability which may bias the estimates: High able parents may earn higher income compared to low able parents and high able parents are more likely to have high able children who may earn high income. Even though they do not take care of ability bias, they try to draw a boundary around the true parental income effect by some methods. Dearden et al (1997) estimates the equation:

$$y_i^{child} = a + by_i^{parent} + \varepsilon_i \quad (1)$$

where y_i^{child} is the permanent income of the child, y_i^{parent} is the permanent income of the parent and ε_i is an error term. The data used is National Child Development Survey in Britain for individuals born in a specific week in March 1958. There is detailed information on children's educational attainment and earnings; however, paternal income is observed only for 1974. Dearden et al. (1997) argues that having only a cross sectional observation for paternal income will result in error in measuring permanent income and this will cause errors in variables problem and biases all coefficients. Trying to estimate the intergenerational income correlations without taking care of the measurement error will result in downward biased inconsistent estimates (Solon, 1992; Zimmerman, 1992). Dearden et al. (1997) suggests that the observed

income can be decomposed into three components: an observable time varying component (age, region, etc.), permanent income, and a transitory shock. By regressing observed income on observable time varying determinants and taking the residual, Dearden et al (1997) capture the permanent income with a transitory shock. Still, permanent income is measured with error but at least the measurement error is diminished by the extent of the variation captured by the observable time varying components. To deal with the errors in variables problem, Dearden et al. (1997) uses father’s total years of schooling and social class as instruments for paternal income. However, Solon (1992) argues that father’s educational attainment is a relevant variable in child’s income equation, thus, using father’s schooling as an instrument for father’s income will yield upward biased estimates.

Dearden et al. (1997) estimates the paternal income coefficient to be 0.240 for boys and 0.315 for girls with OLS. When the residual obtained by subtracting the impact of time varying observable components from observed paternal income is used in place of the permanent income, the estimate decreases to 0.216 for boys. When instrumental variables estimation technique is used to correct for the measurement error, the estimates range from 0.56 to 0.59 for boys and 0.63 to 0.70 for girls. As a consequence, with a range of 0.24 to 0.56 for boys and a range of 0.315 to 0.63 for girls, the impact of paternal income should not be despised.

Solon (1992) is another influential study that tries to estimate the intergenerational income correlations. He estimates the equation:

$$y_{1i} = \rho y_{0i} + \varepsilon_i \quad (2)$$

where y_{1i} is the permanent income of the child, y_{0i} is the permanent income of the parent and ε_i is an error term. ρ represents the true population correlation between y_{1i} and y_{0i} . Solon (1992) argues that there are two main problems in estimating intergenerational income correlations. First, being unable to observe the long run income and replacing it with the cross-sectional observation results in measurement error which biases the estimates. Second, having a homogenous sample of parents or children also biases the estimates. Homogenous sample of parents (children) is described as a sample of parents (children) who have low variance in their long run income compared to the population of parents (children).

Starting with the measurement error problem Solon (1992) assumes that the population variances of permanent income are the same for the generations of parents and children and it is denoted by σ_y^2 . Solon (1992) takes the sample of fathers-sons to estimate the intergenerational income correlations. He begins with the assumption that both son’s and father’s long run income is measured with error. That is, son’s long run income is proxied with his short run status in period t: $y_{1it} = y_{1i} + v_{1it}$ (3) and father’s long run income is proxied with his short run status in period s: $y_{0is} = y_{0i} + v_{0is}$ (4). v_{1it} and v_{0is} stand for transitory movement around the permanent income and random measurement error for son’s and father’s income, respectively. σ_{v1}^2 and σ_{v0}^2 represent the population variances in the random measurement errors for son’s and father’s income, respectively. Assume that random measurement errors are not correlated with permanent income and with each other. That is, v_{1it} and v_{0is} are not correlated with y_{1i} and with y_{0i} , in addition, are not correlated with each other. If we do not observe the permanent income of son and father and use instead the short run proxies (3) and (4) in equation (2) we estimate $\hat{\rho}$ with bias. In this case, the probability limit of $\hat{\rho}$ is:

$$\begin{aligned}
 plim\hat{\rho} &= \frac{Cov(y_{1it}, y_{0is})}{Var(y_{0is})} = \frac{Cov(\rho y_{0is} + \varepsilon_i - \rho v_{0is} + v_{1it}, y_{0is})}{Var(y_{0is})} & (5) \\
 &= \rho - \frac{\rho Cov(v_{0is}, y_{0is})}{Var(y_{0is})} = \rho - \frac{\rho Cov(v_{0is}, y_{0i} + v_{0is})}{Var(y_{0is})} \\
 &= \rho - \frac{\rho \sigma_{v0}^2}{\sigma_y^2 + \sigma_{v0}^2} = \frac{\rho \sigma_y^2}{\sigma_y^2 + \sigma_{v0}^2} < \rho
 \end{aligned}$$

As can be seen from (5), the actual problem is the measurement error in father's income. If father's permanent income is observed, the measurement error in son's income would not cause inconsistency. The bias depends strongly on the size of the variance of the measurement error in father's income. If the variance of the measurement error in father's income is large, then the bias will be large. If the measurement error in father's income is densely distributed, then the bias will be small. It is suggested that for studies using only one-year data like Behrman and Taubman (1985), errors in variables bias could depress the estimates of ρ by more than 30% (Michael Baker, 1990; Solon et al. 1991; MacDonald and Robinson, 1985). Dearden et al. (1997) suggests that if longitudinal data is available on the income of parents and children, averaging the income for a few years decreases the errors in variables bias considerably but does not eliminate it at all.

Another problem is the homogenous samples of fathers or sons. Solon (1992) begins with an assumption that we can observe the long run income for fathers and sons. If the sample of fathers has a lower long run income variance compared to the population ($s_y^2 < \sigma_y^2$), then we can consistently estimate ρ (Atkinson et al, 1983; Menchik, 1979). The probability limit of $\hat{\rho}$ is:

$$plim\hat{\rho} = \frac{Cov(y_{1i}, y_{0i})}{Var(y_{0i})} = \frac{Cov(\rho y_{0i} + \varepsilon_i, y_{0i})}{Var(y_{0i})} = \rho \frac{Var(y_{0i})}{Var(y_{0i})} = \rho \frac{s_y^2}{s_y^2} = \rho$$

So, if we observe permanent income of the father, then there will be no problem in estimating the intergenerational income correlation consistently even though the sample of fathers is homogenous. However, if the sample of sons is homogenous, then the estimate of ρ will be inconsistent (and probably downward biased) (Goldberger, 1981; Chung and Goldberger, 1984; Greene, 1990 Ch. 21). If we do not observe the permanent income of the father, then homogenous fathers sample will aggravate the errors in variables bias (Solon, 1992). Now assume that for fathers $s_y^2 < \sigma_y^2$ holds and fathers' permanent income is measured with error so $y_{0is} = y_{0i} + v_{0is}$. The probability limit of $\hat{\rho}$ is:

$$\begin{aligned}
 plim\hat{\rho} &= \frac{Cov(y_{1i}, y_{0is})}{Var(y_{0is})} = \frac{Cov(\rho y_{0is} + \varepsilon_i - \rho v_{0is}, y_{0is})}{Var(y_{0is})} = \rho - \frac{\rho Cov(v_{0is}, y_{0i} + v_{0is})}{Var(y_{0is})} \\
 &= \rho - \frac{\rho \sigma_{v0}^2}{s_y^2 + \sigma_{v0}^2} = \frac{\rho s_y^2}{s_y^2 + \sigma_{v0}^2} < \rho
 \end{aligned}$$

Since $0 < s_y^2 < \sigma_y^2$ for the sample of fathers we conclude that $s_y^2 \sigma_{v0}^2 + s_y^2 \sigma_y^2 < s_y^2 \sigma_y^2 + \sigma_y^2 \sigma_{v0}^2$, from here it follows that $\frac{s_y^2}{s_y^2 + \sigma_{v0}^2} < \frac{\sigma_y^2}{\sigma_y^2 + \sigma_{v0}^2}$ so the bias is larger when errors in variables problem is accompanied with homogenous fathers sample.

Solon (1992) argues that since individuals have different earnings in different stages of their lives and probably low earnings when they are young, it is necessary to control for the age effect in equations (3) and (4); otherwise, the intergenerational income estimate will capture the age effect. Young fathers are more likely to earn less compared to old fathers since they have less experience in the labor force and young fathers are more likely to have younger children

who earn less compared to children of older fathers. So, some part of the relation between fathers’ and sons’ income is due to the variation in age. Solon (1992) adds age and age squared to equation (3) and (4). He adds age squared since age variable also captures the effect of experience and it is widely acknowledged that income and experience has concave relationship. Solon (1992) revises equations (3) and (4):

$$y_{1it} = y_{1i} + \alpha_1 + \beta_1 A_{1it} + \gamma_1 A_{1it}^2 + v_{1it} \quad (6)$$

$$y_{0is} = y_{0i} + \alpha_0 + \beta_0 A_{0is} + \gamma_0 A_{0is}^2 + v_{0is} \quad (7)$$

where A ’s represent the age and A^2 ’s represent the age squared. Putting back equations (6) and (7) into equation (2) gives:

$$y_{1it} = (\alpha_1 - \rho\alpha_0) + \rho y_{0is} + \beta_1 A_{1it} + \gamma_1 A_{1it}^2 - \rho\beta_0 A_{0is} - \rho\gamma_0 A_{0is}^2 + \varepsilon_i + v_{1it} - \rho v_{0is} \quad (8)$$

Solon (1992) in (8) regresses son’s observed income on father’s observed income and controls for the age and age-squared of both son and father. The errors in variables bias arises due to the correlation between father’s observed income y_{0is} and father’s transitory income shock v_{0is} . Solon (1992) suggests two ways to solve for errors in variables bias. First, averaging father’s income over a few years (T years) reduces the noise variance by a factor of T . This will reduce the bias in $\hat{\rho}$; however, does not eliminate it at all. Second way is to use father’s education as an instrumental variable for the single year observation of father’s income. It is arguable whether father’s education is excludable from child’s earning equation. Solon (1992) argues that under some plausible assumptions using father’s education as an instrument results in upward biased estimates for the intergenerational income correlations. Thus, OLS yields downward biased estimates for the intergenerational income correlations due to the errors in variables bias and IV estimation yields upward biased estimates. Solon (1992) argues that the true intergenerational income correlation is between the OLS and IV results. Solon (1992) finds in USA an estimate of 0.386 for intergenerational income correlation with OLS and 0.526 with IV. Thus, he concludes that the intergenerational income correlation is around 0.4. It is important to remember that he tries to estimate the intergenerational income correlations because if he tries to estimate causal intergenerational income effects, then omitting father’s education in child’s earning equation where father’s education is relevant result in (most likely) upward biased estimate for the causal impact unless father’s education is negatively correlated with child’s income. Omitted variables bias and errors in measurement bias may work in opposite directions and make it difficult to argue that there is a downward bias in the estimated causal intergenerational income effect.

The instrumental variables estimation method implemented in Solon (1992) is explained next to understand under what conditions the IV estimates of intergenerational income correlations are upward biased.

Solon (1992) suggests that in contrary to equation (2) father’s education is relevant to son’s income. So, the son’s earning equation becomes: $y_{1i} = \beta_1 y_{0i} + \beta_2 E_i + u_i$ where E_i stands for the father’s total years of schooling. If this equation represents the true relation between son’s income and father’s income, then estimating equation (2) results in committing omitted variable bias since father’s education is not included in (2). The relation between β_1, β_2 ve ρ is:

$$\rho = \beta_1 + \frac{\beta_2 \text{Cov}(E_i, y_{0i})}{\sigma_y^2}$$

We can rewrite it as

$$\rho = \beta_1 + \beta_2 \sigma_E \left\{ \frac{Cov(E_i, y_{0i})}{\sigma_y \sigma_E} \right\} \frac{1}{\sigma_y} = \beta_1 + \frac{\beta_2 \lambda \sigma_E}{\sigma_y}$$

where λ is the correlation between father's permanent income and father's education.

Solon (1992) states that measurement error in father's income results in downward biased intergenerational income correlation estimates. To correct for this bias using father's education as an instrument for father's observed income and assuming that E_i is uncorrelated with v_{0is} and v_{1it} results in:

$$\begin{aligned} plim \hat{\rho}_{IV} &= \frac{Cov(E_i, y_{1it})}{Cov(E_i, y_{0is})} \\ &= \frac{Cov(E_i, \beta_1 y_{0is} + \beta_2 E_i + u_i + v_{1it} - \beta_1 v_{0is})}{Cov(E_i, y_{0i} + v_{0is})} \\ &= Cov(E_i, \beta_1 y_{0is} + \beta_2 E_i + u_i + v_{1it} - \beta_1 v_{0is}) / (\lambda \sigma_E \sigma_y) \\ &= \beta_1 + \beta_2 \sigma_E^2 / (\lambda \sigma_E \sigma_y) \\ &= \beta_1 + \frac{\beta_2 \lambda \sigma_E}{\sigma_y} + \beta_2 \left[\left(\frac{\sigma_E}{\lambda \sigma_y} \right) - \left(\frac{\lambda \sigma_E}{\sigma_y} \right) \right] \\ &= \rho + \beta_2 \sigma_E (1 - \lambda^2) / \lambda \sigma_y \end{aligned}$$

So, IV estimate is consistent only if $\beta_2 = 0$ or $\lambda = 1$. That is, if father's education is excludable from child's earning equation or father's education and his permanent income is perfectly correlated. Sewell and Hauser (1975) and Corcoran et al. (1992) find that once parental income is averaged over several years and is controlled for, the estimated effect of parental education on son's earnings is indistinguishable from zero. So, these arguments may be used as a justification for using father's education as an IV for his income and in this case, there will be no bias in the intergenerational income estimate. If $\beta_2 > 0$ then there is an upward bias in the estimate of intergenerational income mobility and this is the plausible expectation for β_2 since children who have high educated parents are expected to earn more compared to children who have low educated parents. In addition, E_i may also be measured with error which does not affect the estimates (Solon, 1992).

3. DATA AND DESCRIPTIVE STATISTICS

This paper uses data from cross-sectional household budget surveys, "Hanehalkı Bütçe Anketi" conducted by Turkey's national statistical agency (Türkiye İstatistik Kurumu). Nineconsecutive cross-sections from household budget surveys are pooled covering the years from 2003 to 2011 in order to increase variation. Each survey is representative at urban, rural and national levels. The surveys contain information on demographic characteristics including the last finished schooling level, current and previous employment status, wages earned in last 12 months, earnings both in cash and in-kind from last 12 months, expenditures and household asset ownership. The pooled cross-sectional data set contains information on 98,568 households.

Our purpose in this study is to investigate the income mobility in the population. In order to achieve our goal, parents and their children should be identified in the sample. Since the data used is not a longitudinal one, children who left a household and form their own households cannot be matched with their parents. However, the data set allows us to match parents and children if they live in the same household. The sample constructed by choosing the households

where parents and their children live together may be a highly selected sample and may not be representative.

Descriptive statistics will be given for two different samples. Table 1 gives the descriptive statistics for children who worked at least 1 hour and earned wages in the last 12 months and who have fathers worked at least 1 hour and earned non-zero wages in the last 12 months. Table 2 gives the descriptive statistics for children who had non-zero earnings in the last 12 months (total of wage and non-wage earnings) and who have fathers with non-zero earnings in the last 12 months. Selecting fathers and sons/daughters with non-zero wages or non-zero earnings is aimed to capture earnings measures as close as possible to “permanent” measures. This type of a selection eliminates the transitory movements around the permanent earnings measures due to students moving from school to labor force or older workers moving from labor force to retirement.

Each of the samples constitute of sons and daughters who are between ages 25 and 34. In each table, the descriptive statistics are given for the oldest son or oldest daughter present in the household and their matched fathers. Choosing the oldest son or oldest daughter is to preserve independence across observations and to reduce potential life-cycle bias as individuals in their early ages may have less earnings or wages due to having less experience (Zimmerman, 1992). In each table, annual wages and annual earnings are reported in December, 2011 Turkish Lira. In each table, household wealth quintiles are created using household’s asset ownership information as basis for the household wealth. Principal component analysis method was used to transform the information in asset ownership into household wealth index which is then utilized in creating the household wealth quintiles. Using household asset ownership information to measure families’ wealth is due to Acosta (2006) who argues that asset ownership information is less prone to measurement error, and therefore a more reliable measure of family income. Some of the regressions in this study makes use of household wealth quintile as a proxy for father income, and a measure for family income which may affect children’s educational attainment and income.

Table 1 presents the descriptive statistics for the oldest son or oldest daughter who has non-zero wages in the last 12 months and for their matched fathers with non-zero wages in the last 12 months. Descriptive statistics for the mother are not presented because the sample size significantly decreases when it is restricted to families with both parents and their son/daughter having non-zero wages and in the intergenerational mobility studies the focus is on the fathers since in most populations the father is in the labor force whereas the mother stays at home. The sample consists of 2,372 father-son pairs who have non-zero wages. However, the sample size decreases to 202 father-mother-son pairs who all have non-zero wages. Similar decreasing trend applies for the sample sizes of father-daughter pairs with non-zero wages and of father-mother-daughter pairs who all have non-zero wages. In both samples, the mean age of oldest sons and oldest daughters as well the mean age of fathers seem to be similar. The mean annual wage for sons is slightly less than the mean annual wage for daughters. Fathers in daughters’ sample earn more wages on average than fathers in sons’ sample. It is interesting to observe the change in educational attainments across fathers’ and sons’ generations, similarly across fathers’ and daughters’ generations. In fathers-sons sample, fathers with lower secondary education or less than lower secondary education constitute 77% of all fathers. 8% of the fathers have high school education and only 5% have education level over high school. 7% of fathers do not know how to read and write. Illiteracy rate significantly decreases to 0.004% in sons’ generation. The share of sons with lower secondary education or less than lower secondary education is less than the corresponding figure for their fathers. The high school share increases from 8% to 31% moving from fathers’ generation to sons’ generation. Lastly, the share of high-level education tripled in sons’ generation. Similar patterns arise for fathers-daughters sample with an important difference; fathers’ in daughters’ sample have lower share of illiteracy and low-level education

and have higher shares of middle level and high-level education compared to fathers in sons' sample which is in line with the difference in the average annual wages for fathers' in sons' sample and for fathers' in daughters' sample. In fathers-sons sample, 33% of all fathers work as a farmer or livestock worker which most likely implies that these families are located in rural areas. Corresponding figure for fathers-daughters sample is around 20%. Since the occupational opportunities in rural areas are not that much in number compared to urban areas and on average occupations in rural areas may pay less wage compared to occupations in urban areas, it may be important to control for location of residence to account for heterogeneities in labor market opportunities. As expected, a low share of daughters is married in fathers-daughters sample. Households are evenly distributed with respect to household wealth in fathers-sons sample whereas in fathers-daughters sample there is a higher share of households in top quintile.

The way the families chosen to take place in the sample may create a highly selected sample and as Solon (1992) argues may result in homogenous fathers and children samples. As mentioned before, homogenous fathers sample is not a problem in consistently estimating intergenerational income mobility correlations if permanent income of fathers can be observed. If fathers' permanent income is measured with error and the sample variance of fathers' long run income is lower than population variance of fathers' long run income, then homogenous fathers sample worsens the errors in variables bias and increases the downward bias in the income mobility estimate. Long run income measures are observed in our data set neither for sons/daughters nor for fathers thus, to estimate it for fathers, fathers' wages are regressed on their own ages and the residual is taken to be a proxy for the permanent income (Behrman and Rosenzweig, 2002; Solon, 1992). As a result, the sample standard deviation of fathers' annual wages is estimated to be 17,648 for fathers-sons sample and the sample standard deviation of fathers' annual wages is estimated to be 24,393 for fathers who have at least one child at home, including those fathers who have sons between ages 25 and 34. While selecting the fathers sample with at least one child at home, we make the assumption that at least a share of the fathers who have a child at home may have children aged between 25 and 34 who had left the home to form his own household. The difference in variances between fathers' samples make us suspicious that making use of the fathers-sons sample will result in deepened downward bias in income mobility estimates. The expectation is to have a highly selected sons' sample since in sons' sample we have the sons who live with their parents and the reason for sharing the same household may be the inadequate resources for the sons to live on their own. Thus, it is expected to observe a densely distributed wage distribution for sons in fathers-sons sample. The sample standard deviation of sons' annual wages is estimated to be 10,504 for fathers-sons sample whereas the sample standard deviation of sons' annual wages is estimated to be 14,891 for sons who may live in a household with a father present or not or who may form their own households. In both samples the sons are restricted to be between ages 25 and 34. The assumption made to make use of sons who form their own households is that a portion of sons who form their own households may have fathers who work but they are not observed in the data. As expected, the sample variance of sons' wages in fathers-sons sample is less than the sample variance of sons' wages for sons who may live in a household with a father present or not or who may form their own households. As suggested by Solon (1992), having a homogenous sons' sample with a lower variance in long run income compared to the population may downward bias the income mobility estimates.

Table 1: Descriptive Statistics^a

Variables	Sons Sample		Daughters Sample	
	Dads	Sons	Dads	Daughters
Age	55.3	28.2	55.16	28.16
Annual wage	12,977	10,150	14,295	10,334
Log annual wage	9.47	9.22	9.56	9.24
<i>Education^b:</i>				
No qualification	0.074	0.004	0.024	0.004
Low level	0.776	0.529	0.667	0.283
Middle level	0.089	0.31	0.166	0.286
High level	0.059	0.155	0.141	0.424
<i>Occupation^c:</i>				
Top executive and managerial	0.146	0.084	0.192	0.053
Professional	0.016	0.067	0.05	0.188
Assistant professional	0.03	0.077	0.061	0.16
Clerical	0.029	0.059	0.042	0.231
Service and sales	0.069	0.143	0.087	0.119
Farmer and livestock workers	0.331	0.058	0.194	0.027
Craftsmen and foremen	0.125	0.228	0.136	0.082
Operatives	0.104	0.139	0.118	0.053
Unskilled labor	0.145	0.139	0.116	0.082
Married	0.981	0.486	0.978	0.074
No. Of siblings	-	2.32	-	2.17
<i>Proportion of households by quintile of household wealth^d:</i>				
1 st quintile(bottom)	0.158	-	0.063	-
2 nd quintile	0.233	-	0.158	-
3 rd quintile	0.215	-	0.145	-
4 th quintile	0.201	-	0.273	-
5 th quintile(top)	0.192	-	0.358	-

Notes: (a) The descriptive statistics are for sons and daughters who have earned wages in the last year and who have fathers with non-zero wages earned in the last year. (b) No qualification represents individuals who are illiterate. Low level represents individuals who are junior high school graduates or have less than junior high school level education. Middle level represents individuals who have high school diploma. High level represents individuals who have 2 year or 4 year or master's or PhD diploma. (c) Professions are categorized according to ISCO 88. (d) Principal component analysis is used to create household wealth index which is based on household's asset ownings and quintiles are created from household wealth index. Sons' sample consists of 2,372 father-son pairs. Girls' sample consists of 617 father-daughter pairs. The descriptive statistics for sons and girls are for the oldest son and oldest daughter in the household. Annual wages are in December 2011 Turkish Liras.

Table 2 presents the descriptive statistics for the oldest son or oldest daughter who has non-zero earnings in the last 12 months and for their matched fathers with non-zero earnings in the last 12 months. Earnings are described as the sum of labor earnings (wages) and non-labor earnings such as rents earned from real estate property. Fathers on average are 57 years old for both fathers-sons sample and fathers-daughters sample and this corresponds to an older fathers sample compared to the ones in Table 1. As in Table 1, fathers' annual earnings are on average higher than sons or daughters annual earnings, in addition sons and daughters on average earn similar. Educational attainment and household wealth patterns resemble their counterparts in Table 1. For the samples in Table 2, the homogenous sample of fathers and sons problem arises in the same pattern as in Table 1.

Table 2: Descriptive Statistics^e

Variables	Sons Sample		Daughters Sample	
	Dads	Sons	Dads	Daughters
Age	57.31	28.53	57.35	28.61
Annual earnings	14,396	10,691	16,694	10,227
log annual earnings	9.57	9.27	9.72	9.23
<i>Education^f:</i>				
No qualification	0.083	0.013	0.039	0.028
Low level	0.774	0.482	0.69	0.276
Middle level	0.09	0.338	0.158	0.312
High level	0.052	0.165	0.112	0.382
<i>Occupation^g:</i>				
Top executive and managerial	0.14	0.086	0.181	0.049
Professional	0.015	0.068	0.044	0.194
Assistant professional	0.031	0.077	0.057	0.145
Clerical	0.028	0.069	0.042	0.248
Service and sales	0.07	0.157	0.081	0.129
Farmer and livestock workers	0.352	0.067	0.212	0.027
Craftsmen and foremen	0.117	0.206	0.131	0.065
Operatives	0.105	0.138	0.127	0.053
Unskilled labor	0.137	0.129	0.12	0.086
Married	0.97	0.455	0.969	0.086
No. Of siblings	-	2.17	-	2.08
<i>Proportion of households by quintile of household wealth^h:</i>				
1 st quintile(bottom)	0.14	-	0.07	-
2 nd quintile	0.236	-	0.152	-
3 rd quintile	0.198	-	0.144	-
4 th quintile	0.213	-	0.27	-
5 th quintile(top)	0.211	-	0.362	-

Notes: (e) The descriptive statistics are for sons and daughters who have non-zero earnings in the last year and who have fathers with non-zero earnings in the last year. Sons' sample consists of 5,492 father-son pairs. Girls' sample consists of 1,695 father-daughter pairs. See Table 1 notes (b), (c), and (d) for (f), (g) and (h), respectively.

4. METHODOLOGY

Based on the discussion in section 2, I decide to adopt the empirical framework of Solon (1992) and estimate the following equation using OLS and IV:

$$y_{1it} = \alpha + \gamma_t + \rho y_{0it} + \beta_1 A_{1it} + \beta_0 A_{0it} + \varepsilon_{it} \quad (9)$$

the indices 1 and 0 refer to the child and father, respectively. The equation differs from (2) by including the age of the father and of the child which accounts for the life-cycle effects on income¹. The dependent variable is the log of earnings (wages) of the child and the independent variable is similarly the log of earnings (wages) of the father. The income figures are in December 2011 Turkish Liras to account for the confounding impact of price inflation over the study period 2003-2011. The instrument is the father’s highest achieved schooling. Due to measurement error in fathers’ permanent income and homogeneity of the fathers sample, OLS yields downward biased intergenerational mobility coefficient estimates. The instrument is most likely not exogenous to equation (9); therefore, leads to inconsistent estimation of mobility coefficients. Nevertheless, owing to the positive association in heritable endowments through transmission of genetic ability across generations, IV estimation strategy is shown to yield upward biased intergenerational mobility coefficient estimates (Solon, 1992). Consequently, the two estimation strategies—OLS and IV—bound the true population mobility coefficients from the bottom and the top.

5. RESULTS

Table 3 presents the intergenerational income mobility estimates for fathers-sons sample. The theoretical framework presented in Solon (1992) was adapted to run the regressions. Dependent variables are log of son’s wages and log of son’s earnings. Independent variables are log of father’s wages, log of father’s earnings, household wealth quintile, age of the son and age of the father. I test with three different measures of father’s income to check the sensitivity of intergenerational mobility estimates to a change in the definition of father’s income. First 3 columns present the OLS results which are subject to errors in variables problem due to having a cross-sectional observation for permanent income measures. Also, as argued in Table 1 and Table 2 the way the samples created may end up with homogenous samples for both sons and fathers which will worsen the downward bias in the mobility estimates (Solon, 1992). Thus, the first 3 columns form a lower bound estimate for the intergenerational income correlations. Columns 4-6 tries to solve the errors in variables and homogenous fathers sample problems by making use of instrumental variable estimation method. Log of father’s wage, log of father’s earnings and quintile of household wealth are instrumented by father’s last finished schooling indicator which is an ordinal variable with 11 distinct values. After controlling for age effects, the OLS results imply that the population is quite mobile with a correlation of 0.11 for log of wages and a correlation of 0.10 for log of earnings. In other words, the place of the son in his wage/earnings distribution is poorly correlated with the place of his father in his own wage/earnings distribution. Furthermore, the similarity of mobility estimates in first two columns suggest that the association in intergenerational income is not due to how income is

¹ Year fixed effects combined with the age of the child helps account for unobserved cohort differences affecting the mobility estimates. A national education reform in 1997 increased compulsory schooling from 5 to 8 years. Cohorts born in 1987 or after are exposed to the education reform. Therefore, in our sample of father-child pairs young cohorts are exposed to the education reform and older cohorts are not. The education reform might have created a systematic difference in earnings of young and older child cohorts that is confounding the intergenerational mobility estimates.

defined. Column 3 presents an insightful interpretation to the correlation between father's and incomes. Quintile of household wealth is used as a proxy for the permanent income measure of the father. Looking at the results, it is obvious that a son living in a household placed in the top quintile has a 95% higher wage compared to a son living in a household placed in the bottom quintile. The slope increases monotonically as one climbs to the next step in the wealth distribution which advocates for persistence in intergenerational income across generations. The instrumental variables estimation results imply that the population is not that mobile at all with a correlation of 0.51 for log of wages and a correlation of 0.43 for log of earnings. In addition, the estimated household wealth quintile impacts are higher with IV compared to OLS estimates and only the coefficients for the third and top quintiles are statistically significant at nominal levels. Having the lower and upper bounds for the estimates of intergenerational income correlations we may argue that the true population correlations are in intervals (0.12, 0.51) and (0.10, 0.43) for wages and earnings, respectively. The intervals for the consistent parameter estimates are not narrow; therefore, it does not help us pinpoint the true income mobility correlation around a fixed value. However, we can compare our results with international comparators. Solon (1992) argues that the true intergenerational correlation in log earnings is around 0.4. In our study, the upper bound is around 0.4. Therefore, the population in our study seems to be more mobile with respect to log of earnings compared to the US population examined in Solon (1992).

Table 4 presents the intergenerational income mobility estimates for fathers-daughters sample. After controlling for age effects, the OLS results imply that the population is mobile but at a lower rate compared to the fathers and sons population, with a correlation of 0.16 for log of wages and a correlation of 0.25 for log of earnings. The OLS estimates of household wealth quintile impacts are intensified compared to the estimates for fathers-sons sample. The instrumental variables estimation results imply that the fathers-daughters population can be considered immobile with a correlation of 0.79 for log of wages and a correlation of 1.03 for log of earnings. In addition, the estimated household wealth quintile impacts are higher with IV compared to OLS estimates as in fathers-sons sample and none of the coefficients are statistically significant at nominal levels. This finding suggests that on average wage of a daughter is uncorrelated with her father's income which contradicts with the implications of large IV estimates in columns 4 and 5. The upper bound estimate for the intergenerational correlation in log earnings is not insightful since the mobility correlation is constructed to be between 0 and 1 with 1 implying a perfectly immobile population. What can be deduced from this result is that the true intergenerational correlation in log earnings is above 0.25 for fathers-daughters population. The true intergenerational correlation in log wages is between 0.16 and 0.79. Since the intervals are too wide, we cannot fix the true intergenerational correlations around a point. However, fathers-daughters population seems to be more immobile compared to fathers-sons population.

Table 3: Intergenerational Income Mobility Estimates (Fathers-Sons)

VARIABLES	DEPENDENT VARIABLES					
	OLS results			IV estimation results		
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
	log of son's wage	log of son's earnings	log of son's wage	log of son's wage	log of son's earnings	log of son's wage
<i>Quintile of households by household wealth:</i>						
2 nd quintile			0.335*** (0.0635)			1.223 (1.017)
3 rd quintile			0.508*** (0.0646)			1.254** (0.513)
4 th quintile			0.697*** (0.0659)			0.915 (0.723)
5 th quintile(top)			0.957*** (0.0667)			1.646*** (0.389)
father's age	-0.0586 (0.0510)	0.00889 (0.0297)	0.00696 (0.0489)	0.0514 (0.0591)	0.102*** (0.0326)	0.0327 (0.0658)
son's age	0.0327 (0.0496)	0.0187 (0.0306)	0.0249 (0.0475)	0.0685 (0.0550)	0.0216 (0.0320)	0.0340 (0.0559)
log of father's wage	0.119*** (0.0176)			0.513*** (0.0690)		
log of father's earnings		0.100*** (0.0149)			0.434*** (0.0396)	
Observations	2,343	5,481	2,371	2,343	5,481	2,371
R-squared	0.021	0.008	0.094			

Notes: Year fixed effects are suppressed. Standard errors are in parentheses. *** significant at 1%, ** significant at 5% and * significant at 10%.

Table 4: Intergenerational Income Mobility Estimates (Fathers-Daughters)

VARIABLES	DEPENDENT VARIABLES					
	OLS results			IV estimation results		
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
	log of daughter's wage	log of daughter's earnings	log of daughter's wage	log of daughter's wage	log of daughter's earnings	log of daughter's wage
<i>Quintile of households by household wealth:</i>						
2 nd quintile			1.208*** (0.211)			1.851 (3.014)
3 rd quintile			1.344*** (0.213)			1.426 (1.706)
4 th quintile			1.782*** (0.198)			1.713 (1.567)
5 th quintile(top)			2.009*** (0.194)			3.099 (1.945)
father's age	0.139 (0.128)	-0.0205 (0.0669)	0.176 (0.116)	0.289* (0.152)	0.117 (0.0771)	0.265** (0.120)
daughter's age	0.217* (0.121)	0.0901 (0.0678)	0.229** (0.111)	0.295** (0.141)	0.121 (0.0766)	0.240 (0.171)
log of father's wage	0.165*** (0.0424)			0.796*** (0.144)		
log of father's earnings		0.249*** (0.0361)			1.032*** (0.0991)	
Observations	613	1,695	617	613	1,695	617
R-squared	0.031	0.028	0.183			

Notes: Year fixed effects are suppressed. Standard errors are in parentheses. *** significant at 1%, ** significant at 5% and * significant at 10%.

6. CONCLUSION

This study presents a thorough review of the literature on intergenerational income mobility with a focus on the issues regarding consistent estimation of the extent of persistence in income across generations and on the proposed solutions. In the light of the discussions this paper analyzes the intergenerational income association in Turkey using OLS and IV estimation strategies to put a boundary from—below and above—on the true population mobility correlation. The sample is extracted from Household Budget Surveys and includes father-son and father-daughter pairs with either non-zero wages or non-zero earnings living in the same household in any of the years between 2003 and 2011. The sample selection criteria probably worsen the downward bias in mobility estimates using OLS due to the homogeneity of fathers (i.e., the distribution of fathers’ income is more densely distributed around the mean compared to the income distribution of an unrestricted sample of fathers) which are estimated around 0.10 for fathers-sons and around 0.20 for fathers-daughters. IV estimates are shown to be upward biased in the presence of genetically transmitted ability; hence, provide an upper bound to the mobility estimates (Solon, 1992). Resultingly, the true mobility correlations in the population are estimated to be in the range of (0.10, 0.51) for sons and (0.17, 1.00) for daughters. The intervals for true population correlations are narrower for sons and provide evidence that is on par with income mobility in US for sons that were born in 1950s. The results for mobility correlations of daughters are inconclusive as the range of estimates includes almost all possibilities (i.e., mobility correlations theoretically are in $[0,1]$ closed interval). However, the results may point to higher persistence in intergenerational income for daughters than for sons.

There may be large variation in mobility estimates across regions of Turkey as prior studies have shown regional disparities in economic and social development. Further work may address the presence and causes of regional disparities in intergenerational income mobility as well the drivers of national persistence in intergenerational income. Persistency in national intergenerational income found in this study proves to be an obstacle in overall economic development which may call for the government to generate policies that break the harmful intergenerational income link either through providing equal opportunity in accessing education for low-income families’ children in their early childhood or through redistributing income across poor families that help them invest more in their children’s human capital.

Research and Publication Ethics Statement

This study has been prepared in accordance with the rules of scientific research and publication ethics.

Contribution Rates of Authors

The author's contribution to the article is 100%.

Conflicts of Interest

On behalf of all authors, the corresponding author states that there is no conflict of interest.

REFERENCES

- Acosta, P. (2006). "Labor supply, school attendance, and remittances from international migration: The case of El Salvador." World Bank Policy Research Working Paper No. 3903.
- Atkinson, A. B., Maynard, A. K., and Trinder, C. G. (1983). *Parents and children: Incomes in two generations*. London: Heinemann Educational Books.
- Baker, M. (1990). *Essays on unemployment spell duration and life cycle earnings*. Ph.D. dissertation, University of Michigan, Michigan, US.
- Behrman, J. R., and Taubman, P. (1985). Intergenerational earnings mobility in the United States: Some estimates and a test of Becker's intergenerational endowments model. *The Review of Economics and Statistics*, 67(1), 144-151.
- Behrman, J. R., and Rosenweig, M. R. (2002). Does increasing women's schooling raise the schooling of the next generation? *The American Economic Review*, 92(1), 323-334.
- Chung, C. and Goldberger, A. S. (1984). Proportional projections in limited dependent variable models. *Econometrica*, 52, 531-534.
- Corcoran, M., Gordon, R., Laren, D. and Solon, G. (1992). The association between men's economic status and their family and community origins. *Journal of Human Resources*, 27(4), 575-601.
- Dearden, L., Machin, S. and Reed, H. (1997). Intergenerational mobility in Britain. *Economic Journal*, 107(440), 47-66.
- Goldberger, A. S. (1981). Linear regression after selection. *Journal of Econometrics*, 15, 357-366.
- Greene, W. H. (1990). *Econometric analysis*. New York: Macmillan.
- MacDonald, G. M. and Robinson, C. (1985). Cautionary tails about arbitrary deletion of observations; or, throwing the variance out with the bathwater. *Journal of Labor Economics*, 3, 124-152.
- Mayer, S. E. (2010). Revisiting an old question: How much does parental income affect child outcomes? *Focus*, 27(2), 21-26.
- Menchik, P. L. (1979). Inter-generational transmission of inequality: An empirical study of wealth mobility. *Economica*, 46(184), 349-362.
- Sewell, W. H. and Hauser, R. M. (1975). *Education, occupation, and earnings: Achievement in the early career*. New York: Academic Press.
- Shea, J. (2000). Does parents' money matters? *Journal of Public Economics*, 77, 155-184.
- Solon, G. (1992). Intergenerational mobility in the United States. *The American Economic Review*, 82(3), 393-408.
- Solon, G., Corcoran, M., Gordon, R. and Laren, D. (1991). A longitudinal analysis of sibling correlations in economic status. *The Journal of Human Resources*, 26(3), 509-534.
- Zimmerman, D. J. (1992). "Regression toward mediocrity in economic stature." *The American Economic Review*, 82(3), 409-429.

Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımlarının Stokastik Baskınlık Kriteri ile Bölgelerarası Değerlendirmesi

Neslihan Fidan KEÇECİ*

ÖZ

Ülkemizde gelir dağılımı analizi için kullanılan en yaygın yaklaşımlar yüzde paylar ve Lorenz Eğrisi üzerinden hesaplanan Gini katsayısıdır. Parametrik olmayan bir yaklaşım olarak stokastik baskınlık, klasik yaklaşımlardan farklı bir yorumla gelir dağılımları arasında mikro düzeyde karşılaştırma sağlamaktadır. Lorenz eğrisinin hesaplama süreci stokastik baskınlık kriteri ile direkt ilişkilidir. İkinci Dereceden Stokastik Baskınlık (SSD) kriteri günümüzde daha çok finans alanında yapılan analizlerde kullanılırken Lorenz Eğrisi gelir dağılımı eşitsizliği üzerine yapılan analizlerde kullanılmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye’de bölgeler arası gelir dağılımının keşfedilmesi amacıyla, TÜİK’in Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2007-2016 yılları arası anketleri İstatistik Bölge Birimleri Sınıflamasına göre Düzey-1’e göre incelenmiştir. Bölgeler arası gelir dağılımı farklılıkları SSD kriteri ile karşılaştırılmakta ve bireysel gelirlerin birbirlerine baskınlığı incelenmektedir. Bireysel gelir dağılımlarının karşılaştırmalarından elde edilen sonuçlara göre; İstanbul ve Doğu Karadeniz diğer bölgelere en fazla sayıda baskınlık sağlayan bölgelerdir. Güney Doğu Anadolu bölgesinin hiçbir bölgeye karşı bireysel gelir dağılımları açısından baskın olmayan bir bölge olduğu söylenebilmektedir. Dolayısıyla SSD kriteri açısından değerlendirildiğinde gelir eşitsizliğinin, özellikle diğer bölgelere göre fazla sayıda baskınlık alabilen bölgeler ile baskınlık alamayan bölgeler arasında büyük boyutta olduğu söylenebilir. Çalışmada elde edilen bulguların bölgelere göre politika geliştirme sürecinde karar alıcılar açısından değerlendirilebilir nitelikte olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Stokastik sıralama, İkinci dereceden stokastik baskınlık, Gelir dağılımı, Gelir eşitsizliği, Lorenz eğrisi

JEL Sınıflandırması: E01, N34, O1

Regional Evaluation of Individual Income Distribution in Turkey with Stochastic Dominance Criteria

ABSTRACT

The most common approaches used for income distribution analysis are the percentile shares and the Gini coefficient calculated on Lorenz curve. As another nonparametric approach, stochastic dominance provides different interpretation opportunities for comparison between income distributions. While the second order stochastic dominance criterion is a term mostly used in finance; Lorenz Curve is used in the analysis of income distribution inequality. In order to be discovered in terms of regional income distribution in Turkey, the Turkey Statistics Institute Survey of Income and Living Conditions survey years 2007-2016 were used. According to the comparison of individual income distributions among regions, while the regions that provide the highest number of dominance are İstanbul and East Blacksea, South East Anatolia region cannot second order stochastically dominate any region. Therefore, when considered in terms of the second order stochastic dominance criteria, it can be said that the income inequality is large, especially between regions that can dominate other regions with a large number and regions that cannot. The results obtained are considered to be evaluable in the policy development process by regions.

Keywords: Stochastic ordering, Second order stochastic dominance, Income distribution, Income inequality, Lorenz curve

JEL Classification: E01, N34, O1

*Geliş Tarihi / Received: 20.11.2020 Kabul Tarihi / Accepted: 27.02.2021
Doi: 10.17541/optimum.828768*

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, neslihan@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3007-9963

1. GİRİŞ

Bir ekonomide belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin toplamına gelir denir ve gelir, toplam hasıla olarak da bilinir. Gelir, hanehalkı açısından ise belirli bir zaman aralığında üretime yapılan katkı karşılığında sağlanan değerlerin toplamı olarak tanımlanabilir. Aynı zamanda kira, faiz veya kar da hanehalkı geliri olarak sayılabilir. Bir ülkede belirli zaman aralığında sağlanan gelirin fertler, hane halkları veya üretim faktörleri arasında bölünmesi ise Gelir Dağılımıdır (TÜİK, 2018). Hanelerin gelir dağılımından hareketle bireyler arasındaki gelir farklılıkları gelirin sosyal açıdan da bir göstergesi olarak ele alınabilir. Bunun için hane halkı toplam gelirinin bireysel gelirlere dönüştürülmesi gerekir. Bir hanedeki fertler, referans kişi 14 yaşını aşan yetişkinler ve 14 yaş altı kişiler olmak üzere OECD ölçeği ile ağırlıklandırılarak, yıllık toplam hanehalkı toplam geliri bireysel gelirlere dönüştürülmektedir. Böylece eşdeğerlik ölçeği ile eşdeğer bireylerin ya da farklı büyüklüklerdeki hanelerin gelirleri de karşılaştırılabilir olmaktadır.

İnsanlar hukuki açıdan eşit sayılmalarına rağmen neredeyse tüm ülkelerde gelirleri açısından eşitlik sağlanamamaktadır. Dünyadaki bazı ülkeler giderek zenginleşirken bazı ülkeler ise daha fakir hale gelmektedir. Gelir dağılımının belirlenmesi devletleri gelir eşitsizliğine yönelik politikalar geliştirmeye teşvik etmektedir. Gelir dağılımı eşitsizliği, nüfusun belirli bir diliminin gelirden aldığı pay ile aynı orandaki bir başka diliminin aldığı pay arasındaki farklılığı göstermektedir. Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirleri ile elde edilen gelir dağılımı eşitsizliği genellikle yüzdelik paylar ve Gini katsayısı ile değerlendirilebilmektedir. Yüzdelik paylar ile değerlendirmelerde, hanehalkı gelirleri genellikle beş ayrı gelir düzeyine ayrılarak sıralanır ve her bir gelir düzeyinin ortalama geliri dikkate alınır (Filiztekin ve Çelik, 2010). Böylece her bir grubun toplam gelirden aldıkları pay elde edilerek hakkında bilgi sağlanmış olur. Özellikle 1970’lerden sonra daha çok anılan Gini katsayısı ise her ne kadar gelir eşitsizliğinin geleneksel bir ölçüsü olarak daha iyi tasarlanmış olsa da dağılımlar hakkında eksik ve yanıltıcı bilgi verdiği ve sağladığı faydalı bilginin yetersizliği konusunda birtakım eleştirilere maruz kalmıştır (Atkinson, 1970; Dasgupta, Sen ve Starrett, 1973; Rothschild ve Stiglitz, 1973; Sen, 1973). Özdemir, (2019) Lorenz eğrisi ve Gini katsayısı katsayısının da içinde bulunduğu altı farklı gelir eşitsizliği ölçüm yöntemi hakkında bilgilendirici bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada dünyada gelir dağılımını ölçmek için genel kabul görmesine rağmen, Gini katsayısının çok güvenilir sonuçlar ürettiğini söylemenin güç olduğunu “Türkiye ile ABD’nin Gini katsayısı birbirine çok yakın değerler aldığı” örneğini vererek belirtmektedir.

Bölgesel gelir dağılımı ise, farklı bölgelerde yaşayan bireylere göre gelirin dağılımı olarak ifade edilmektedir (Alabaş, 2015). Ülkeler arası farklı ekonomik sistemler nedeniyle ortaya çıkan gelir farklılıkları aynı zamanda bir ülkenin bölgeleri arasında da görülebilmektedir. Sosyal ve ekonomik yaşamı etkileyen bu konu dünyada birçok iktisatçı tarafından araştırılmıştır. Dünyanın pek çok ülkesinde ve ülkemizde araştırmalar sonucu elde edilerek yayınlanan istatistiklerden de anlaşılacağı gibi yüksek seviyelerde gelir farklılıklarının, yok edilemeye de azaltılması ve çözümlenmesi gereken problem olarak görülmesi aşıkardır. Bölgelere göre gelişmişlik düzeylerindeki farklılıklar da gelir eşitsizliği sorununu ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla gelişmişlik göstergesi olarak gelir eşitsizliği ölçümünün sağlıklı yapılması gerekmektedir. Bölgeler arası gelir eşitsizliğinin birçok ve birbirinden oldukça farklı nedenleri olabilirken, gelir eşitsizliğinin de sebep olduğu pek çok durum bulunmaktadır. Örneğin, bölgesel gelir eşitsizliğinin önemli birer sonucu işsizlik ve göçtür. Bireylerin ekonomik refahının yükseltilebilmesi amacıyla geliştirilecek politikalar için her bir bölgenin kendi iç dinamiklerini dikkate alan analizler yapılması gerekmektedir. Zamanla anlaşılmıştır ki, gelir eşitsizliği ekonomik büyümeyle ve endüstriyel ekonomiye geçişle kendiliğinden ortadan kalkmamakta, dolayısıyla devletler ve uluslararası örgütlerin aktif çalışmalarıyla çözüm aramayı gerektirmektedir. Gelir eşitsizliğinin bir başka boyutu ise eğitimde fırsat eşitsizliği yaratmasıdır. Düşük gelirli ancak yetenekli bireylerin sahip oldukları kapasiteyi yansıtacak eğitimi

alamamaları, çalışma yaşamlarında yine düşük gelire sahip olarak devam etmelerine neden olabildiği için gelir eşitsizliğini bir sonraki nesile aktarmalarına yol açmaktadır. Bu geçişler ülkenin üretkenliğinin azalmasına ve daha düşük bir reel büyümeye sebep olmaktadır (Filiztekin ve Çelik, 2010).

Gini katsayısı ve yüzdelik paylar gibi verilerin dağılımı hakkında özet bilgi ile karşılaştırma sağlayan ölçüler dışında mikro düzeyde yani daha kapsamlı karşılaştırmalar sağlayacak ölçümlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada, bölgearası gelir dağılımlarının birbirlerine göre farklılıkları stokastik baskınlık kavramı tanımına dayanarak mikro düzeyde karşılaştırılmaktadır. Öncelikle literatür bölümünde çoğunun ortak özelliği, uygulamalarda istatistiksel dağılımın teorisine ilişkin varsayımları göz ardı edebilen bir kriter olarak stokastik baskınlığı dikkate alan uluslararası ve ulusal çalışmalara yer verilmektedir. Daha sonra Birinci ve İkinci Derece Stokastik Baskınlık¹ kriterlerine ilişkin formülasyonlar ve SSD’nin Lorenz eğrisi ile denkliği verilmektedir. Ardından üçüncü bölümde Türkiye’de gelir dağılımının bölgesel açıdan keşfedilmesi amacıyla önce geçmiş ulusal çalışmalara ve ardından da SSD kriteri ile analize geçilmektedir. Analizde Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’in Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması anketlerinden Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert geliri dağılımları kullanılarak, 2007-2016 yılları için Türkiye İstatistik Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS)’na göre Düzey-1 bölgelerinin bireysel gelir dağılımlarının birbirlerine üstünlükleri karşılaştırılmaktadır.

2. LİTERATÜR

Gelir eşitsizliği ülkelerin üzerine çalışması gerektiği en önemli konulardan biri iken, bu konuda yapılan akademik çalışmalar da alanda yerini bulmaktadır. Ülkemizde gelir dağılımı üzerine pek çok çalışma bulunmaktadır. Türkiye’de bölgesel gelir dağılımı eşitsizliği problemini ele alan çalışmalara ayrıca son bölümde değinilmektedir. Bu bölümde, özellikle bu çalışmanın odak noktasını oluşturan Stokastik Baskınlık kriterini kullanan çalışmalara yer verilmektedir.

Uluslararası yazında stokastik baskınlık kriteri ile gelir dağılımlarını karşılaştıran ilk çalışmalara ulaşmak oldukça güçtür. Geriye doğru gidildiğinde gelir eşitsizliğiyle ilgili ilk karşılaşılan çalışmalar arasında Atkinson (1970) ve onu takip eden Yitzhaki (1982) ve Shorrocks (1983)’e ulaşılmaktadır. Atkinson (1970), Hadar ve Russel (1969) ile Hanoch and Levy (1969)’ye referans vererek eşitsizliğin ölçümünde tam sıralamayı dikkate almakta ve Lorenz eğrisi ile Stokastik Baskınlık arasındaki ilişkiye değinmektedir. Atkinson (1970), Dasgupta, Sen ve Starrett (1973), Rothschild ve Stiglitz (1973) ve Sen (1973) çalışmalarında Gini katsayısının gelir dağılımlarına ilişkin özet bilgi içerdiklerini vurgulamaktadırlar. Dorfman (1979) hem kesikli hem de sürekli gelir dağılımları için geçerli, Gini katsayısı üzerine iyi tanımlanmış bir formülasyon sunmuştur. Yitzhaki (1982), belirsizlik içeren durumlara ortalama-varyans gibi özet istatistiklerle yorum kolaylığından bahsederken Stokastik Baskınlığın ortalama-varyans’a nazaran daha tutarlı sonuçlar verebildiğine değinmiş ve Gini katsayısıyla ilişkilendirmiştir. Yitzhaki (1983) ise Gini katsayısının Lorenz eğrisi ile geometrik olarak sunulabildiğini belirtmiştir. Ancak Atkinson (1970)’da gelir dağılımlarıyla ilgili yapılan değerlendirmelerin iyi ifade edilemediği belirtilmekte ve parametrik Gini endeksi ile baskınlık kriteri karşılaştırılmaktadır. Shorrocks (1983) genelleştirilmiş Lorenz eğrileri arasında baskınlık arayarak sıralamanın nasıl uygulanabileceği üzerinde durmaktadır ve farklı ülkelerin gelir dağılımlarını kullanarak bir uygulama sunmaktadır.

¹ Çalışmanın bu kısmından sonra FSD (First order Stochastic Dominance) ve SSD (Second order Stochastic Dominance) kısaltmalarıyla yer almıştır.

Foster ve Shorrocks (1988), sıradan Lorenz eğrisinin ilgili dağılımın ortalaması ile ölçeklendirilmesinden oluşturulan genelleştirilmiş Lorenz eğrileri, yoksulluk ölçümü ve refah arasındaki ilişki ele alınarak, genelleştirilmiş Lorenz baskınlığının SSD'ye denk olduğu gösterilmektedir. Bishop, Chakraborti ve Thistle (1989), 1969 ve 1979 yılları arası için onluk eşit parçalarla Amerika hanehalkı sıralı gelir dağılımlarını karşılaştırmışlar ve 1979 yılı gelir dağılımının 1969 yılına baskın olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca, genelleştirilmiş Lorenz eğrileri için asimptotik olarak dağılımdan bağımsız istatistiksel çıkarımlarla elde edilen sonuçların SSD'yi test etmek için uygulanabilir olduğunu da belirtmişlerdir. Bishop, Formby ve Smith (1991) ise uluslararası gelir eşitsizliğine ilişkin çalışmalarında 9 ülkenin gelir dağılımını Lorenz baskınlık testi ile ikişerli değerlendirmişlerdir. Anderson (1996), genelleştirilmiş Lorenz eğrilerinin kullanımından kaçınarak, farklılıkları orijinal dağılımlar üzerinden karşılaştırmak için parametrik olmayan yöntemleri kullanmaktadır. Ayrıca ilgili çalışmada, gelir dağılımları arasındaki farkların araştırılması için birinci, ikinci ve üçüncü dereceden olmak üzere, üç stokastik baskınlık kriteri üzerine parametrik olmayan yeni bir test de önerilmektedir.

Ferreira ve Litchfield (1996) gelir dağılımı karşılaştırmalarında geleneksel yöntemlere alternatif ve tamamlayıcı bir yaklaşım olarak stokastik baskınlığı önermekte, ortalama ile ölçeklendirilmiş Lorenz baskınlığının ile SSD denkliğini dile getirmektedir. Bu çalışmalarında, dağılımlar arasındaki eşitsizliğin açık bir ifadesi olarak Lorenz baskınlığı işaret etmişler ve Brezilya'da, gelirlerdeki büyümeye rağmen yoksulluğun da arttığı sonucuna vardıkları bir uygulama çalışması yapmışlardır (Ferreira ve Litchfield, 1996). Maasoumi ve Heshmati (2000) İsveç nüfusunun çeşitli alt grupları için farklı yıllardaki gelir dağılımları arasında stokastik baskınlıkları araştırmış ve ülkenin mevcut refah politikalarının tutarlığı üzerine çıkarımlarda bulunmuşlardır. Davidson ve Duclos (2000) gelir dağılımlarını stokastik baskınlıklarını belirlemek için kullanılan tahmin edicilerin asimptotik örnekleme dağılımını çıkarmışlardır. Uygulamalarında, Lüksemburg Gelir Çalışması veri tabanlarından alınan dört ülkeye ait gelir dağılımları arasındaki stokastik baskınlık karşılaştırmalarıyla bu ülkelere ait eşitsizlik, refah ve yoksulluk düzenleri tahmin edilmeye çalışılmıştır.

Le Breton, Michelangeli ve Peluso (2012), çalışmalarında belirli bir gelir eşliğinde Gastwirth'in ayrımcılık endeksi ve bir grafik özet olarak ikinci derece ayrımcılık eğrisi arasındaki bağıntının, Genelleştirilmiş Lorenz baskınlığı ile SSD arasındaki denkleğin bir genelleştirmesi olduğuna değinmektedirler. Mehdi (2019) ise, OECD'nin içinde Türkiye'nin de içinde bulunduğu bir indeksle ölçülen refah düzeyinin testi için stokastik baskınlıktan faydalanmıştır. Mehdi (2020)'de ise mevcut testler üzerine önerdiği stokastik baskınlık testlerini Kanada hanehalkı gelir dağılımlarına uygulayarak kadın ve erkekler arasındaki yoksulluk sıralamasına ait sonuçlar elde etmiştir.

SSD kriteri ile gelir eşitsizliğini ele alan yalnızca iki ulusal çalışmaya ulaşılabilmektedir. Eşitsizlik ölçüleri arasında alternatif bir yaklaşım olarak stokastik baskınlık testlerini kullanan Doğanoglu ve Gülcü (2001), çalışmalarında baskınlık formülasyonuna yer vermektedirler. Geleneksel katsayıların anlamsızlaştığı durumlarda, dağılımlarının farklı katmanlardaki farklı duyarlılıkları için, bir uçtan diğer bir uca karşılaştırmalarının stokastik baskınlık kriteri ile yapılmasını önermektedirler. İkinci bir ulusal çalışma olarak ise Aran vd. (2010)'de 2003 ve 2006 yılları için Türkiye'deki yoksulluk ve eşitsizlik düzeylerindeki genel değişiklikleri incelemekte ve tüketim dağılımının zamanla değişimi üzerine analiz yapmaktadırlar. FSD ve SSD kriterlerinden yoksulluk sınır değerinin değiştiği durumlarda yoksulluk ölçütünün hassasiyetini test etmek için faydalanmaktadırlar. SSD kriterini, yoksulluk açığı eğrileri olarak tanımladıkları tüketim dağılımlarının yıllara göre kıyaslamasında kullanmışlardır. Sonuçta kentsel alanlarda 2006 yılının 2003 yılına baskın olduğunu, kırsal alanlarda ise yıllar arasında bir baskınlık söz konusu olmadığını belirtmektedirler.

2. STOKASTİK BASKINLIK

Stokastik baskınlık, bir rastlantı değişkeninin dağılımını gözetmeden dağılımı oluşturan değerlerin tamamını dikkate alan bir kriterdir (Hanoch ve Levy, 1969). FSD ve SSD kriterlerini ilk ele alanların Quirk ve Saposnik (1962), Hadar ve Russell (1969) ve Hanoch ve Levy (1969) olduğu bilinmektedir. Teorik olarak stokastik baskınlık, tercih edilen bir beklentinin birikimli dağılım değerinin, ikinci tercihin birikimli dağılımını hiçbir zaman aşmaması durumudur. Stokastik baskınlık tanımı aynı zamanda FSD tanımıdır (Hadar ve Russell, 1969). Dolayısıyla FSD ve SSD tanımları buna bağlı olarak aşağıda verilmektedir. Literatürde yüksek dereceden stokastik baskınlık tanımlarını da bulmaktadır ancak bu çalışmada değinilmemektedir.

2.1 Birinci Derece Stokastik Baskınlık (FSD)

Bir x raslantı değişkeninin tüm gerçel değerleri ($x \in \mathcal{R}$) için $f(x)$ olasılık fonksiyonunu ve $F(x) = \int_{-\infty}^x f(t)dt$ olarak verilen kümülatif dağılımı dikkate alalım. f ve g gibi herhangi iki olasılık dağılımları tüm $x \in \mathcal{R}$ değerleri için;

$$G(x) \geq F(x) \quad (1)$$

koşulunu sağlıyorsa “ f g ’ye birinci derece stokastik baskındır” denir ve

$$f \succ_1 g$$

ile gösterilir. Bu tanıma göre, x ’in tüm mümkün değerleri için f ’in beklenen faydası g ’nin beklenen faydasından küçük değilse f g ’ye birinci derece stokastik baskındır (Hanoch ve Levy, 1969). FSD kavramı basitçe “*stokastik baskınlık*” olarak da bilinmektedir.

2.2 İkinci Derece Stokastik Baskınlık (SSD)

Eğer tüm $x \in \mathcal{R}$ değerleri için

$$\int_{-\infty}^x G(t)dt \geq \int_{-\infty}^x F(t)dt \quad (2)$$

koşulu sağlanıyorsa “ f g ’ye ikinci derece stokastik baskındır” denir ve

$$f \succ_2 g$$

ile gösterilir (Hadar and Russel, 1969). Bir raslantı değişkeni olan x ’in bir eşik değer olarak η hedefi için SSD ilişkisi tüm $\eta \in \mathcal{R}$ değerleri için

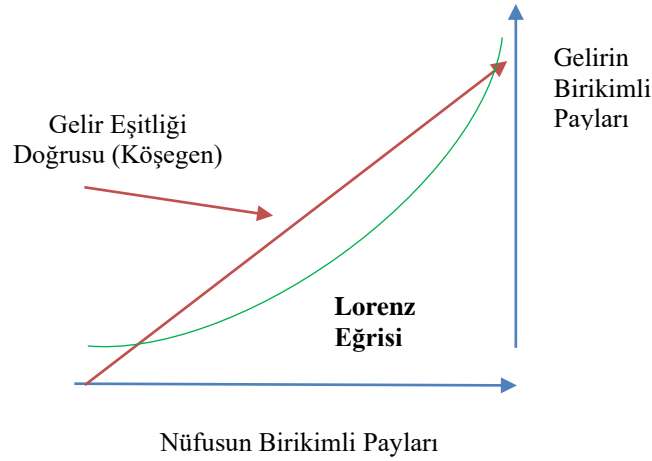
$$E([\eta - f]_+) \leq E([\eta - g]_+) \quad (3)$$

olarak tanımlanır, burada $[\eta - f]_+ = \max(0, \eta - f)$ ’dir. Bu aynı zamanda konkav bir $u(x)$ fayda fonksiyonu için $E[u(g)] \leq E[u(f)]$ demektir. Bu durumda f dağılımı g dağılımına göre daha tahmin edilebilir veya daha az risk içerir şeklinde yorumlanır. Atkinson (1970), gelir dağılımlarını karşılaştırmak için sürekli dağılımların özelliklerinden faydalanarak SSD’yi uygulamaktadır. Dolayısıyla herhangi bir gelir dağılımının bir başka gelir dağılımına ikinci dereceden stokastik anlamda baskın olması, o dağılımın diğer gelir dağılımından daha baskın olduğu şeklinde de ifade edilebilir.

2.3 Lorenz Eğrisi ve SSD'nin Denkliği

Max O. Lorenz 1905'te yayınlanan makalesinde gelir ya da servetin nüfusa dağılımı için çok temel bir yol önerir: 'Eksenlerden birine nüfusun kümülatif yüzdelerini en fakirden en zengine doğru, diğerine de nüfusun bu yüzdelerinin sahip olduğu toplam servetin yüzdelerini yerleştirerek grafiğini çizin.' (Lorenz, 1905). Böylece grafiğin dik ekseninde gelirin kümülatif payları, yatay ekseninde ise nüfusun kümülatif payları yüzdelik olarak gösterilmiş olur. Dolayısıyla artık yüzde noktalarını birleştiren eğri bir karenin köşegeni ile uç noktalarında tamamlanır ve bu eğri Lorenz eğrisi olarak anılmaktadır.

Grafik üzerinde bu eğrinin tamamlandığı noktaya orijinden çizilen doğru, gelirle nüfus arasında eşit dağılım söz konusu olduğunda elde edilecek durumu gösterir. Lorenz eğrisi olarak köşegenden uzaklaştıkça, gelir dağılımındaki eşitsizliğin de arttığı aşikardır. Genel olarak nüfus yüzdelerinin milli gelirden aldığı servet farklı olduğundan Lorenz Eğrisi tam eşitlik doğrusunun altında oluşmaktadır. 1914'te ise İtalyan istatistikçi Gini, Lorenz eğrisi ile ilişkilendirerek daha sonra adı ile anılan Gini konsantrasyon indeksini geliştirmiştir (Giorgi ve Gigliarano, 2017).

Şekil 1: Lorenz Eğrisi

Gini katsayısı; gelir dağılımı eşitsizliğinde en çok kullanılan objektif ölçütlerden biri olmuştur. Gelir eşitliği doğrusu yatay eksende kümülatif popülasyon gösterilmek üzere Şekil 1'de görüldüğü gibi eksenlerle arasında bir kapalı alan oluşturur. Gini Katsayısı; Lorenz eğrisi ile gelir eşitliği doğrusu arasında kalan alanın bu üçgenin alanına oranıdır. 0 ile 1 arasında olan bu oran; servet nüfusta adaletli olarak paylaşılıyorsa yani gelir eşitsizliği azalıyor 0'a yaklaşırken serveti yalnızca bir kesim alıyorsa yani gelir eşitsizliği artıyorsa 1'e yaklaşır. Gini katsayısına ilişkin formülasyon aşağıdaki gibi verilmektedir (Filiztekin ve Çelik, 2010):

$$Gini = \frac{1}{2n^2\bar{y}} \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |y_i - y_j| \quad (5)$$

y_i : i . grubun toplam geliri

y_j : j . grubun toplam geliri

n : birim sayısı

\bar{y} : tüm gelirlerin aritmetik ortalaması

Lorenz eğrisi; kümülatif gelir dağılımının grafik olarak sunumudur. Lorenz eğrisinin tanımı iki aşamada verilebilir. Belirli bir p kantil değeri için Lorenz eğrisi $L(p)$;

$$p = F(x) = \int_0^x f(t)dt \quad (6)$$

olmak üzere

$$L(p) = \frac{1}{\mu} \int_0^x t f(t)dt = \frac{1}{\mu} \int_0^p F^{-1}(t)dt. \quad (7)$$

Burada paydada μ tüm nüfusun toplam geliri iken $\int_0^p F^{-1}(t)dt$ integrali nüfusun en alt p oranının aldığı toplam geliri göstermektedir. Dolayısıyla gelirler en küçükten büyüğe doğru sıralandığında, $L(p)$, nüfusun kümülatif p oranı tarafından tutulan toplam gelirin kümülatif yüzdesini gösterir. Lorenz eğrisine bağlı olarak sürekli dağılımlarda Genelleştirilmiş Lorenz (GL) eğrisi, $GL(0) = 0$ ve $GL(1) = 1$ olmak üzere, $p \in [0,1]$ için aşağıdaki gibi verilir:

$$GL(p) = \int_0^p F^{-1}(t)dt. \quad (8)$$

Diğer yandan tüm $p \in [0,1]$ değerleri için

$$GL_F(p) \geq GL_G(p) \quad (9)$$

eşitsizliği sağlanıyorsa, “*f dağılımı g dağılımına Lorenz anlamda tercih edilir*” denir.

$$F(x) = \int_0^x f(t)dt \text{ ve } \int_0^x t f(t)dt = \int_0^p F^{-1}(t)dt \quad (10)$$

olduğundan, gerekli integral alma teknikleri uygulandığında SSD tanımında verdiğimiz

$$\int_{-\infty}^x (G(t) - F(t))dt \geq 0 \quad (11)$$

eşitsizliği ile GL eğrisinin denkliği elde edilmektedir (Thistle, 1989). SSD kriterinin yaygın olarak finans alanında kullanılan tanımı bu çalışmada, GL eğrisi ile SSD arasında yukarıda gösterilen denklikten faydalanarak, bireysel gelir dağılımları için yeniden yorumlanmıştır. Herhangi bir bölgenin bireysel gelir dağılımının bir başka bölgenin dağılımına ikinci dereceden stokastik anlamda baskın olması, o bölgenin gelir dağılımı açısından diğer bölgeden daha baskın olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Ülkemizde kullanılan gelir dağılımı karşılaştırma analizlerinden birisi de Giriş bölümünde değindiğimiz yüzdeler paylar analizidir. Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirleri küçükten büyüğe doğru sıralanır ve bu sıralamaya göre gruplara bölünerek yüzde 5 veya yüzde 20’lik nüfus grupları oluşturulur. Böylece her bir grubun toplam gelirden aldıkları pay elde edilerek gelir dağılımı eşitsizliği ile ilgili bilgi sağlanmış olur.

Yüzde paylar; en yüksek gelire sahip olan son yüzdeler grubun, geliri düşük olan ilk yüzdeler gruba oranı (P80/20) olarak tanımlanmaktadır (TÜİK, 2018). Yüzdeler paylar, en yüksek gelir grubu ile en düşük gelir grubu arasındaki farkın boyutunu ortaya çıkarmaktadır. Büyük olarak gerçekleşen yüzdeler paylar oranı eşitsizliğin giderek arttığını, küçük olarak gerçekleşen oran ise eşitsizliğin azaldığını ifade etmektedir. Dolayısıyla yüzdeler paylar oranı en

zengin ile en yoksul grupların gelirden aldıkları payların değişimini incelemeyi sağlamaktadır (Alabaş, 2015). Bu çalışmada da yalnızca hesaplama sürecinde SSD kriteri ile direk ilişkili olan eşitsizlik ölçülerine odaklanılmaktadır.

3. TÜRKİYE’DE BÖLGESEL GELİR EŞİTSİZLİĞİ

Dünyada ve ülkemizde bölgesel gelir eşitsizliği üzerine yapılmış oldukça fazla çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar gelir eşitsizliğinin bölgesel farklar içerip içermediğinin tespiti, nedenlerinin ve sonuçlarının araştırılması gibi amaçlara ayrılabilirdiği gibi uygulanan analiz yöntemleri açısından da farklılıklar taşımaktadırlar. Özellikle 2000’li yıllardan sonra bölgeler arası komşuluk ilişkilerini de dikkate alan uzamsal çalışmalar da literatürde yerini bulmaktadır. Dolayısıyla bölgesel gelir eşitsizliği ülke ekonomisine dair bireyleri ilgilendiren temel konulardan biri olarak üzerine çok çalışma yapılmış ve yapılmaktadır.

Bu bölümün ilk alt başlığında, Türkiye’de bölgesel gelir eşitsizliğini konu alan çalışmalara yer verilmektedir. Daha sonra SSD kriteri ile bu çalışmalardan farklı bir bakış açısıyla, TÜİK’in Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2007-2016 yılları arası Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert geliri verileri ile bölgeler arası bir analiz sunulmaktadır.

3.1. Türkiye’de Bölgesel Gelir Eşitsizliğine Yönelik Çalışmalar

Gerek ekonomik koşullar gerekse ülke politikaları gibi nedenlerle, diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de gelir eşitsizliği hükümetlerin üzerinde her zaman çalışması gereken bir problem olmuştur. Türkiye’de bölgeler arası gelir eşitsizliği üzerine yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır, özellikle 2000’li yıllardan sonra bu konudaki çalışmaların sayısı oldukça artmıştır.

Yamak ve Yamak (1999) çalışmalarında, bölgesel gelir eşitsizliği ve iç göç arasındaki ilişkileri incelemiştirler. Gelir eşitsizliğinin iç göç üzerinde etkili olduğunu ve bu etkinin net iç göç veren bir bölgenin gelirinden ziyade, bölgedeki yüksek gelir düzeyi sebebiyle yaşandığını ve her 100 kişiden 25’inin ekonomik nedenlerle göç ettiğini belirtmektedirler. Çalışmalarında ayrıca net göç veren bölgelerde kişi başına düşen gelir düzeylerinin artması durumunda, göç alan bölgelerdeki net göç hızının %70 oranında azalacağı sonucuna varmışlardır. Diğer bir sonuç ise, bulgulara bağlı olarak kamu ve özel sektör yatırımlarının net göç veren bölgelere yapılmasına yönelik politikaların uygulanmasını önermektedirler.

1960’ların sonundan 2000 yıllarına kadar bölgeler arası gelir farklılıklarını azaltma amacıyla uygulanan politikaların sonuçlarını incelediği çalışmasında Karaca (2004), ilgili dönemde amaçlanan aksine gelir farklılıkları arasında artış olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Karaca (2018) daha sonra genişletilmiş bir dönem için benzer bir çalışma yeni bir veri setine uygulamış ve 1960-2010 yılları arasında İBBS Düzey-2 seviyesinde bölgelerin gelir düzeyleri arasında yakınsama olmadığı bulgusuna ulaşmıştır. Bozma, Bozma ve Güney (2020) ise, TÜİK 2006-2016 Gelir ve Yaşam Koşulları anket verilerini kullanarak yaptıkları İBBS Düzey-1 bölgeler arası panel veri analizlerinde enflasyon, işsizlik ve yoksulluk arasındaki ilişkileri açıklamaya çalışmışlardır. Bozma v.d. (2020), ülke ekonomisinde geniş payları olan İstanbul, Batı Anadolu ve Ankara gibi büyük şehirlerde diğer bölgelerden göç aldığı ve bu bölgelerdeki hayat şartları nedeniyle işsizlik oranı düşerken yoksulluğun azalmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Hepaktan ve Alkaya (2001), Türkiye’de 19 il merkezinin 1987 ve 1994 yılları arası gelir dağılımına ilişkin sonuçları yüzde paylar ve Gini katsayılarına göre incelemişler ve buna göre enflasyon, işsizlik, sosyal güvenlik hizmetleri, demokrasi ve siyaset, eğitim, nüfus artışında kontrol ve yatırımlar üzerine politikalarla gelir dağılımındaki eşitsizliğin giderilmesi üzerine

önerilerde bulunmuşlardır. Şenesen (2003), 1975-1986 yılları ile 1986-1999 yılları arasında tanımsal istatistikler ve varyans çözümlenmeleri ile incelediği çalışmasında bölgeler arasında gelir dağılımının eşitlikten uzak olduğu sonucuna varmıştır. Ayrıca batı kıyı ve doğu iç bölgeleri arasında gelir dağılımı arasında oldukça büyük farklılıklar olduğunu vurgulamıştır.

1965-2001 yılları arası gibi geniş bir dönemi kapsayan araştırmasında Öztürk (2005), 1980 yılları sonuna kadar gelir eşitsizliğinin artış eğiliminde olduğu, 1990’lı yıllarda ise azalarak 1960’lı yıllar seviyesine indiğini saptamıştır. Ancak bu azalışın genel olarak bölgesel dengesizliklerin azaldığı anlamına gelmeyebileceğine ve bölgelerarası eşitsizlikte 1986 yılından sonra görülen azalmaları etkileyen farklı araştırmalara konu olabilecek pek çok farklı etken olduğunu belirtmektedir. Genel olarak bölgelerarası gelir eşitsizliğindeki farklılıkların, göç alan bölgelerdeki nüfus artışı nedeniyle kişi başına düşen gelirlerdeki azalma ve tersine göç veren bölgelerde ise kişi sayısındaki azalma sebebiyle kişi başına gelir hesabında oluşan artıştan kaynaklanabileceği belirtilmektedir. Sonuç olarak bölgeler arası gelir eşitsizliğinin farklı sosyoekonomik değişkenler açısından incelendiğinde gelir düzeylerine ilişkin elde edilen indekslere göre daha farklı sonuçlar elde edilebileceğine değinmektedir.

Kuştepelili ve Halaç (2004), çalışmalarında hanehalkı bütçe anketlerinden yararlanarak bölgesel gelir dağılımlarını yıllara göre incelemişlerdir. Buna göre; kişisel gelir dağılımlarında az da olsa bir iyileşme eğilimi görüldüğü bulgusunu elde etmişlerdir. Türkiye’de genel gelir dağılımında iyileştirmenin sürdürülebilir ve sağlıklı olması için kırsal kesimde iş imkanlarının yaratılması, göçün önüne geçilmesi, eğitim kalitesinde farklılıkların azaltılması ve tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesi konularına dikkati çekmişlerdir. Ayrıca, Türkiye’de bölgeler arası gelir düzeylerinin zamanla nasıl değiştiğini, yakınsama hipotezi ile test eden çok sayıda çalışma bulunmaktadır.

Ersungur ve Polat (2006), İBBS Düzey-1’e göre kişi başına gelir düzeylerinin bölgelere göre birbirlerine yakınsaması üzerine bir analiz yapmışlardır. Bu analizde kriz dönemlerinde tüm bölgelerde kişi başına gelir düzeylerinde büyük düşüşler meydana geldiğini dolayısıyla bunun bölgelerin kişi başına gelir seviyelerinin yakınlaşmasına katkıda bulunduğuna değinmişlerdir. Çünkü krizlerin yaşanmadığı dönemlerde, bölgeler arası kişi başına gelir seviyeleri arasındaki farkın hızlı bir şekilde arttığını ve gelir seviyesi yüksek olan bölgelerde diğerlerine göre bu artışın hızlandığını gözlemlemişlerdir. Krizlerin yaşanmadığı bu dönemlerde bölgeler arası gelir düzeylerinde farkın hızlı bir şekilde artmasının bölge ekonomileri arasındaki yapısal farklılıkları işaret ettiğine değinmişlerdir.

Nal (2019), 2004-2017 yılları arasını kapsayan analizinde 2004 sonrasında bölgesel ve il düzeyinde gelir farklılıklarının azaldığını ortaya çıkarmış, özellikle 2007’den sonra şehirleşme düzeyindeki artışın ve modernleşmenin de bunda etkisi olduğunu vurgulamıştır. İşgücü başına gelirin kişi başına düşen gelire göre daha hızlı yakınsama göstermesi bulgusuna göre; modernleşmenin tüm bölgelere yayılabilmesiyle bölgeler arası gelir farklılıklarının kişi başına gelir bazında hızlı bir şekilde azalabileceğine değinmektedir.

Tokatlıoğlu ve Atan (2007), Türkiye’de ekonomik gelişme ile gelir eşitsizliği arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu belirtmektedirler. Bölgesel farklılıkları dikkate almadan gelir dağılımı ve yoksulluk üzerinde durulduğunda Gini katsayısının azaldığı ancak yaratılan gelirin bölgesel dağılımı söz konusu olduğunda gelir eşitsizliğinin giderilemediğine değinmektedirler.

Filiztekin ve Çelik (2010), Batı Karadeniz ile Kuzey Doğu, Orta Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde 1994-2003 yılları arası gelir eşitsizliğinin ciddi bir biçimde yükselmiş olmasına değinmektedirler. Bu bölgelerdeki toplumsal refahın artması için daha detaylı çalışmalarla belirlenecek yeni politikalar izlenmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Yazarlar, eğitim ve iş tecrübesinin ücretlere farklılık olarak yansımaları nedeniyle, geliri yüksek olan bölgeler arasında gelir eşitsizliği farklılıkları oluştuğunu tahmin etmektedirler. Diğer yandan

tarımdaki gelir azalırken yine tarımdaki istihdamın eşit ölçüde azalmaması, geliri düşen kesimlerde daha fazla ortalama hane büyüklüğü görülmesi de gelir eşitsizliğinin nedenlerinden görülebilir. Filiztekin (2020)'de Türkiye'deki gelir dağılımının 2003-2015 yılları arası için bir incelemesini sunmakta ve hane halkı eğitim düzeyi ile gelir eşitsizliği arasında yakın bir ilişki olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca 2007'den sonra yoksul kesimin orta sınıflara yaklaştığına, nüfusun devlet transferlerine olan bağımlılığına ve transferlerin sürdürülebilir olmaması durumunda gelir eşitsizliğinin daha da artabileceğine işaret etmektedir.

Coşkun (2012) ise, 1994-2001 yılları arası Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi ham verilerinden Türkiye'de yoksulluğun profilini ele almıştır. Yoksulluğun genel tanımına göre, belirli gelir düzeyleri altında kalanların bölgeler arası karşılaştırmalarını dikkate aldığı çalışmada yoksullukla mücadele için istihdam yaratan ve gelir dağılımını düzenleyen ekonomik politikalar belirlenmesini önermektedir. Alabaş (2015) ise, Türkiye'de bölgeler arası gelir dağılımı eşitsizlik düzeyleri ile işsizlik, yoksulluk oranı ve net göç hızı arasındaki ilişkileri incelemektedir. Çalışmada, İBBS Düzey-1 seviyesinde karşılaştırmalara göre bölgeler arasında farklı ekonomik koşullar nedeniyle farklı değerlendirmeler elde edilmektedir. Aynı dönem için benzer bir çalışma Acar (2015) tarafından ele alınmıştır. Çalışmaların sonuç kısımlarında gelir dağılımındaki eşitsizliği önlemek amacıyla devletin izleyebileceği mali politikalar maddeler halinde sıralanmaktadır.

Topuz ve Sekmen (2020) bulgularına göre, Türkiye'de bölgelerarası gelir dağılımı önemli ölçüde farklılaşmaktadır. İstanbul ve Batı Marmara bölgeleri gelirden en yüksek payı alırken aynı zamanda en adaletsiz gelir dağılımına sahip bölgelerdir. Çalışmada İstanbul'un diğer bölgelere göre en gelişmiş iktisadi bölge olması, iktisadi gelişme ya da büyümenin gelir eşitsizliğini azaltmakta başarılı olamadığı sonucuna varılmaktadır. En adil gelir dağılımının olduğu bölge olarak Orta Doğu Anadolu, yüksek gelir grubundakilerin diğer bölgelere göre daha düşük gelir düzeyine sahip olmasından kaynaklandığı bir örnek olarak gösterilmektedir. İktisadi açıdan en az gelişmiş bölgeler olan Kuzey ve Orta Doğu Anadolu, yoksulluğun yüksek iken aynı zamanda gelir eşitsizliğinin az olduğu bölgelere örnek olarak verilmektedir (Topuz ve Sekmen, 2020).

Şık ve Öztürk (2019), bölgesel gelir eşitsizliğine sebep olan faktörler üzerine 2006-2018 yılları için bölgeler arası bir karşılaştırma yapmışlar ve tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin eşit dağıldığı bölgelere nazaran tek bir sektörün yoğun olduğu bölgelerde gelir eşitsizliğini daha yüksek olarak tespit etmişlerdir. İşsizlik, istihdam yoksulluk ve göçün yanı sıra coğrafi yapı ve nüfus yoğunluğunun da önemli ve doğal birer faktör olduğunu belirtmekte, bu konulara yönelik politikalar önermektedirler. Bozkurt, Altınar ve Topçu (2020) da Türkiye'de 1970 ve 2015 yılları arasını kapsayan çalışmalarında doğrusal yabancı yatırımların da gelir eşitsizliğini arttırdığı sonucuna varmışlardır.

3.2. Analiz

Bu çalışmada, Türkiye İBBS Düzey-1'e göre kişisel gelirlerin SSD kriteri ile karşılaştırması yapılmaktadır. Analizde veri seti TÜİK'in Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2007-2016 yılları arası Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirinden oluşmaktadır².

Bölgeler arası yaşam koşullarının farklılığı nedeniyle fertlerin satın alma güçleri de farklılık gösterebileceğinden, gelirler Tüketici Harcamaları Fiyat Endeksi (THFE)'ne göre yeniden düzenlenmiştir. Buna göre, yıllara göre gelir dağılımlarının tanımsal istatistikleri .

² Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirleri (kesit verisi), "ferdin referans yılı içinde elde ettiği gelirlerin toplam değeri" dir. TÜİK'in bu araştırmasında, gelir bilgilerinin referans dönemi bir önceki takvim yılı olarak belirtilmiştir.

Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1: Tanımsal İstatistikler

Yıllar	En küçük	1. Kartil	Medyan	Ortalama	3. Kartil	En büyük
2007	-56047	3131	5992	8018	9868	278460
2008	-117704	3806	6760	9183	11208	333672
2009	-52353	3594	7089	9515	11744	369172
2010	-51173	3899	7750	10308	12861	296985
2011	-19204	4502	8594	11554	14175	341542
2012	-108282	5475	9484	12804	15585	306629
2013	-19081	6026	10653	14264	17541	429481
2014	-21674	6821	11822	15706	19211	531349
2015	-18079	8152	13140	17825	21891	297608
2016	-30899	9711	15245	20550	24952	454177

TÜİK’in Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması sonuçlarında raporlanan bölgelere göre Gini katsayıları ise Tablo 2’de verilmektedir³. Gini katsayısının yüksek bir değer olması bir bölgedeki gelir eşitsizliğinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. 2007 ve 2016 yılları arasında, Gini katsayısının özellikle Akdeniz (TR6), Doğu Anadolu bölgeleri (TRA, TRB ve TRC) ve son yıllarda Batı Anadolu (TR5) ve İstanbul (TR1)’da en yüksek değerlerine ulaştığı görülmektedir. En düşük değerini genellikle Doğu ve Batı Karadeniz ve Doğu ve Batı Marmara (TR9 ve TR8, TR4 ve TR2) bölgelerinde almıştır.

Tablo 2: Yıllara Göre Gini Katsayıları

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
TR1	0,35	0,36	0,36	0,37	0,37	0,38	0,39	0,37	0,4	0,41
TR2	0,32	0,33	0,36	0,36	0,37	0,36	0,34	0,33	0,35	0,36
TR3	0,38	0,39	0,38	0,39	0,4	0,38	0,37	0,36	0,36	0,36
TR4	0,39	0,34	0,37	0,34	0,33	0,34	0,32	0,34	0,34	0,33
TR5	0,38	0,4	0,41	0,37	0,37	0,37	0,4	0,4	0,39	0,4
TR6	0,42	0,39	0,4	0,4	0,4	0,41	0,4	0,4	0,4	0,4
TR7	0,33	0,34	0,4	0,36	0,37	0,36	0,34	0,36	0,34	0,36
TR8	0,36	0,37	0,38	0,35	0,34	0,34	0,33	0,34	0,34	0,34
TR9	0,35	0,37	0,36	0,33	0,33	0,31	0,32	0,31	0,33	0,36
TRA	0,41	0,44	0,41	0,4	0,39	0,39	0,4	0,4	0,38	0,35
TRB	0,4	0,41	0,42	0,42	0,43	0,39	0,37	0,39	0,38	0,39
TRC	0,37	0,4	0,41	0,4	0,4	0,38	0,38	0,38	0,38	0,37

Kaynak: TÜİK, 2018, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, kesit verileri.

³ İBBS’ye göre 12 bölge kodlarıyla birlikte sırasıyla, İstanbul (TR1), Batı Marmara (TR2), Ege (TR3), Doğu Marmara (TR4), Batı Anadolu (TR5), Akdeniz (TR6), Orta Anadolu (TR7), Batı Karadeniz (TR8), Doğu Karadeniz (TR9), Kuzey Doğu Anadolu (TRA), Orta Doğu Anadolu (TRB) ve Güney Doğu Anadolu (TRC) olarak verilmektedir.

TÜİK'in Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması sonuçlarında raporlanan bölgelerin Eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirine göre sıralı yüzdeler gruplara ait değerlerden hesaplanan yüzdeler paylar (P80/P20) Tablo 3'te yıllara göre verilmektedir. Ancak 2014, 2015 ve 2016 yılları için yüzdeler paylar bölgesel yalnızca Türkiye geneli için raporlandığından yalnızca 2007-2013 yılları arası için oranlar bölgesel olarak elde edilebilmiştir. Yüzdeler paylar arttıkça bir bölgedeki gelir eşitsizliği de artmaktadır. Genellikle Doğu Anadolu bölgelerinde (TRA, TRB ve TRC), Ege (TR3) ve Akdeniz (TR6)'da oranın en yüksek değerlerine ulaştığı, Doğu Karadeniz (TR9)'da ise en düşük değerlerini aldığı görülmektedir.

Görüldüğü gibi bölgeler arası yapısal farklılıklar, bölgesel gelir eşitsizliklerini ifade eden katsayılarda da yıldan yıla dalgalanmalarda farklılık yaratmaktadır.

Tablo 3: Yıllara Göre Bölgesel Yüzde Payları (P80/P20)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
TR1	5,24	6,03	5,89	6,32	6,26	6,44	6,65
TR2	5,26	5,69	6,42	6,53	6,35	6,17	5,44
TR3	6,69	7,17	6,76	6,82	7,14	6,69	6,29
TR4	6,7	5,28	6,14	5,55	5,06	5,59	5,00
TR5	6,27	7,31	7,68	6,64	6,71	6,53	7,07
TR6	8,08	6,55	7,18	7,12	7,28	7,45	7,10
TR7	5,11	5,6	6,75	6,17	6,27	6,28	5,56
TR8	6,07	6,05	6,97	6,18	5,66	5,62	5,39
TR9	5,67	6,38	6,21	5,28	5,1	4,72	4,73
TRA	7,88	8,84	7,8	7,56	6,97	7,22	7,26
TRB	7,17	7,06	7,46	7,69	8,39	7,05	6,41
TRC	6,3	7,01	7,95	7,24	7,47	6,76	6,66

Kaynak: TÜİK, 2018, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, kesit verileri.

Bölgelere ait gelir dağılımlarının SSD kriteri ile karşılaştırılması için her bölgenin gelir dağılımına ait veriler öncelikle düşükten yükseğe doğru sıralanmıştır. Sıralanmış verilerin Bölüm 2'de verilen (3) formülüne göre karşılaştırılabilmesi için her bir gelir dağılımındaki veri uzunluğu eşit olmalıdır. Analizde kullanılan verilerin uzunlukları eşit olmadığından, ham hali ile gelir dağılımlarının karşılaştırması mümkün olamamaktadır. Bu nedenle sıralı gelir dağılımların bölünebileceği şekilde 1000 olarak bir ortak parça sayısı seçilmiş ve gelir dağılımları arasında SSD kriterine göre karşılaştırmalar (3) formülü kullanılarak yapılabilmektedir.

Tüm veri düzenlemeleri ve formüle dayalı hesaplamalar istatistik tabanlı R paket programında yapılmıştır⁴. Buna göre 1000 parçaya (düzeğe) ayrılan her iki gelir dağılımı için, herhangi bir ferden elde ettiği gelir düzeyi ve daha düşük gelire sahip olanların ortalamaları (3) formülündeki gibi karşılaştırılmıştır. Yıllara göre karşılaştırma sonuçlarının sunulduğu

⁴ R Core Team (2020). R: İstatistiksel hesaplamalar için bir dil ve ortam. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. Çevrim-içi: <https://www.R-project.org/>.

tablolarda, satır ve sütun kesişimlerinde yer alan 1000 değerleri her bir düzeyde satır bölgenin gelir dağılımı ortalamasının sütun bölgenin gelir dağılımından eşit veya daha yüksek olduğu yani SSD kriterine göre baskın olduğu bilgisini içermektedir. Diğer değerler için ise iki bölgeden herhangi birinin diğerine SSD kriterine göre baskın olduğu hakkında bir şey söylenememektedir.

3.3. Bulgular

Tablo 4’te 2007 yılı için bölgeler arası karşılaştırma sonuçlarına bakıldığında SSD kriteri ile en fazla sayıda baskınlık alan bölgenin İstanbul (TR1) olduğu görülmektedir. İstanbul (TR1)’a ait gelir dağılımı 7 bölgeye ikinciden stokastik baskındır. Gelir dağılımının baskınlığı; her bir gelir düzeyi için herhangi bir ferdin elde ettiği gelir ve daha düşük gelir düzeylerine sahip olanların ortalaması, İstanbul (TR1)’un karşılaştırıldığı diğer bölgedeki aynı gelir düzeyine denk gelen fertlere göre eşit veya daha fazladır, şeklinde yorumlanabilir. İstanbul (TR1), Doğu Marmara (TR4), Batı Anadolu (TR5) ve Orta Anadolu (TR7)’nin gelir dağılımları Akdeniz (TR6)’e baskındır. Bu sonuç Akdeniz (TR6)’in 2007 yılında Gini katsayısı en yüksek bölge olmasıyla da tutarlıdır ve bu dört bölge ile Akdeniz (TR6) arasında gelir eşitsizliğinin olduğu açıkça söylenebilir. Ancak İstanbul (TR1) ile aynı Gini katsayısına sahip olmasına rağmen Doğu Karadeniz (TR9)’in Akdeniz (TR6)’e baskın olduğu söylenememektedir.

2007 yılında Gini katsayısı için geçerli olan yorumlar bölgelere ait yüzde paylar açısından da geçerlidir. SSD kriterine göre bölge içindeki dağılıma ait daha özet bilgiler verdiğinden Gini katsayısı ve yüzde paylar ile bu ayırım incelenememektedir. Ayrıca Doğu Karadeniz (TR9)’in hiçbir bölgeye baskınlığı bulunmazken, hiçbir bölgenin de bu bölge üzerinde gelir dağılımı açısından baskınlığı bulunmamaktadır.

Tablo 4: 2007 Yılına Ait Karşılaştırmalar

2007	TR1	TR2	TR3	TR4	TR5	TR6	TR7	TR8	TR9	TRA	TRB	TRC
TR1	0	1000	1000	635	977	1000	859	1000	655	1000	1000	1000
TR2	0	0	984	0	0	952	0	933	310	858	984	903
TR3	0	0	0	0	0	304	0	134	41	23	63	816
TR4	364	988	988	0	943	1000	967	988	655	1000	988	985
TR5	22	989	989	46	0	1000	747	989	503	1000	989	989
TR6	0	48	696	0	0	0	0	46	69	27	75	764
TR7	140	992	992	25	245	1000	0	992	455	940	992	992
TR8	0	51	849	0	0	954	0	0	68	27	73	792
TR9	344	674	939	333	486	931	537	915	0	825	965	877
TRA	0	142	977	0	0	973	60	973	175	0	977	951
TRB	0	0	917	0	0	925	0	910	6	23	0	864
TRC	0	86	173	4	0	236	0	197	112	49	125	0

2007 yılında ayrıca Batı Marmara (TR2) en düşük Gini katsayısına sahip bölge olmasına rağmen diğer bölgelerden herhangi birine baskınlık sağlayamamıştır. Dahası Tablo 4’ten de görülebildiği gibi İstanbul (TR1)’un gelir dağılımı, 0,35 olan Gini katsayısına rağmen, Batı Marmara (TR2)’nin gelir dağılımına baskındır. İstanbul (TR1)’daki sıralı gelirler dikkate alındığında, herhangi bir ferdin elde ettiği gelir ve daha düşük gelir düzeylerine sahip olanların ortalaması Batı Marmara (TR2)’da aynı gelir düzeyine denk gelen fertlere eşit veya daha azdır.

Bu sonuç İstanbul ve Batı Marmara gelir dağılımları arasındaki gelir eşitsizliğini ortaya koyması açısından Tahsin (2019) ve Topuz ve Sekmen (2020) ile tutarlıdır.

Bölgelerin yüzde paylarına da bakıldığında 2007 yılı için Gini katsayısı açısından yapılan değerlendirmeler paralel sonuçlar vermektedir. Gini katsayısı veya yüzde paylara göre gelir eşitsizliği en fazla Akdeniz (TR6) ve Kuzey Doğu Anadolu (TRA) bölgeleri ile Batı Marmara (TR2) ve Orta Anadolu arasındadır. SSD kriterine göre ise gelir eşitsizliği en fazla Akdeniz (TR6) ve Kuzey Doğu Anadolu (TRA) bölgeleri ile İstanbul (TR1), Doğu Marmara (TR4), Batı ve Orta Anadolu (TR5 ve TR7) bölgeleri arasındadır. Bu karşılaştırma, SSD kriteri ile, Gini katsayısı veya yüzde paylara göre elde edilenden daha fazla ve farklı olarak da bilgi sağlanabildiği görülmektedir.

EK’te 2008 ve 2016 yılları ve arası için karşılaştırma tabloları verilmektedir. 2007 yılı için yapılan yorumların paralelinde, 2008 ile 2016 yılları ve arası için değerlendirmeler ise aşağıda sıralanmaktadır;

Tablo 6’den 2008 yılında en yüksek Gini katsayısı ve yüzde paylar Kuzey Doğu Anadolu (TRA)’da gözlenmektedir. Ancak Kuzey Doğu Anadolu (TRA)’ya SSD kriterine göre baskın olan tek diğer bölge Doğu Karadeniz (TR9) olabilmıştır. Diğer yandan, Gini katsayısı ve yüzde payları oldukça farklı değerler olan Doğu Marmara (TR4) ve Batı Anadolu (TR5) gelir dağılımları aynı bölgelere stokastik baskınlık sağlamaktadırlar. Dolayısıyla eşitsizlik açısından, Gini katsayısı ve yüzde paylar Kuzey Doğu Anadolu (TRA)’yı gösterirken, SSD kriteri öncelikle Ege (TR3), Akdeniz (TR6) ve Güney Doğu Anadolu (TRC) bölgelerini işaret etmektedir.

2009 yılında Gini ve yüzde paylar açısından önceki yıllara göre tüm bölgelerin birbirine yakın ve yüksek değerler aldığı Tablo 7’den görülmektedir. Ancak SSD kriteri neredeyse diğer tüm bölgelerin gelir dağılımının baskın olduğu Güney Doğu Anadolu (TRC)’yu ön plana çıkarmaktadır. En düşük Gini katsayısına sahip bölgelerden biri olan Batı Marmara (TR2), hem yüzdelik paylar hem de SSD kriteri açısından farklılık göstermektedir.

Tablo 8’e göre 2010 yılında ise, Doğu Karadeniz (TR9) en düşük Gini katsayısına sahipken yalnızca bir bölgeye baskındır. Batı Karadeniz (TR8) gelir dağılımı hiçbir bölgeden daha baskın değilken, hiçbir bölge de Batı Karadeniz (TR8)’in gelir dağılımından baskın olamamıştır. 2009 yılında olduğu gibi SSD kriteri ile en çok baskın olunan bölge Güney Doğu Anadolu (TRC)’dur. Genel olarak 2009’dan 2010’a gelindiğinde katsayılar da düşüşler gözlenebilirken, bölgelerin birbirlerine aldıkları SSD kriterine göre baskınlık sayıları da toplamda azalmıştır. Bu durum gelir eşitsizliğinin bir önceki yıla göre azaldığını işaret eden Gini katsayısı ve yüzde paylar ile SSD kriteri arasında tutarlı bir sonuçtur.

2011 yılında da 2010 yılına benzer sonuçlar elde edildiği Tablo 9’dan gözlenmektedir. En yüksek Gini katsayısı ve yüzde paylara sahip Orta Doğu Anadolu (TRB) hiçbir bölgeye göre baskın değilken hiçbir bölgenin gelir dağılımı da Orta Doğu Anadolu (TRB)’den baskın olamamıştır. 2011’de gelir eşitsizliğinin en yüksek boyutta olduğu bölgeler en çok baskınlık alınan Ege (TR3) ve Güney Doğu Anadolu (TRC) olarak gösterilebilir.

Tablo 10’a göre 2012 yılında, Gini katsayısı ve yüzde paylara göre en düşük değerler Doğu Karadeniz (TR9) da gözlenmiş ve SSD kriterine göre de bu bölgenin gelir dağılımı diğer bölgelere baskın olmuştur. En yüksek katsayılar ise Akdeniz (TR6)’da gözlenmiş ve bölgelerin çoğu bu bölge üzerinde baskın olmuştur. Genel olarak baskınlık alabilen bölge sayısı ve baskınlık sayıları artarken Batı Karadeniz (TR8) ve Güney Doğu Anadolu (TRC) hiç baskınlık alamamışlardır. 2013 ve 2014 yıllarında da (Tablo 11 ve Tablo 12) Doğu Karadeniz (TR9)’in gelir dağılımı 2012 yılında olduğu gibi tüm bölgelere baskındır. Şık ve Öztürk (2019), bölgesel gelir eşitsizliğinin nedenlerini ele aldıkları çalışmalarında, Doğu Karadeniz (TR9)’da yıllara göre azalan işsizlik oranlarına ve artan istihdama dikkati çekmektedirler. Dolayısıyla Doğu Karadeniz (TR9)’de gözlenen tüm bölgelere göre SSD kriteri ile baskın olma durumu, Şık ve Öztürk (2019)

ile örtüşmektedir. 2013 yılında, Doğu Marmara (TR4) ve Doğu Karadeniz (TR9) aynı ve en düşük Gini katsayısı değerine rağmen, Doğu Marmara (TR4) yalnızca bir tek bölgeye göre baskınlık alabilmiştir.

Tablo 11’e göre 2015 yılında, İstanbul (TR1) ve Akdeniz (TR6) aynı Gini katsayısına sahip ancak İstanbul (TR1), Akdeniz (TR6) bölgesine baskındır ve Akdeniz (TR6) hiçbir bölgeye baskınlık alamazken İstanbul (TR1) 6 farklı bölgeye göre baskınlık almıştır. 2016 yılına ait karşılaştırma sonuçlarını içeren Tablo 12’ye göre; Doğu Karadeniz (TR9) 2009-2015 yılları arasında diğer bölgelere göre Gini katsayısının en düşük değerlere indiği bölgelerden biri olmasına rağmen, 2016 yılında yalnızca bir bölgeye Doğu Marmara (TR7) SSD kriterine göre baskındır.

Tüm yıllar için ilgi çekici sonuç ise, genellikle (Doğu Karadeniz için 2012, 2013 ve 2014 yılları dışında) herhangi bir yılda en düşük Gini katsayısına sahip bölgenin gelir dağılımının, en yüksek Gini katsayısına sahip bölgenin gelir dağılımına SSD kriterine göre baskın olamamasıdır. SSD kriterine bölgeler arası karşılaştırmalarda daha ayrıntılı bilgi sağlamaktadır.

Yıllara göre ya da bölgelere göre toplam alınan baskınlık sayıları farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle, Tablo 5’te tüm tabloların özeti niteliğinde bölgelerin yıllara bağlı olarak aldıkları baskınlık sayılarını verilmektedir. Yıllara göre toplam alınan baskınlık sayılarında özellikle 2007 ve 2011’de yaşanan düşüşleri, bu yılları izleyen yılda yaşanan ani artışlar takip etmiştir. Toplam baskınlık sayıları bölgelere göre incelendiğinde ise en fazla İstanbul (TR1) ve Doğu Karadeniz (TR9) bölgelerinde gözlenmektedir.

Tablo 5: Yıllara Göre Bölgelerin SSD Sayıları

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Toplam
TR1	7	5	3	3	2	4	7	6	6	5	48
TR2	0	1	3	3	0	5	8	4	0	1	25
TR3	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
TR4	2	5	5	3	2	2	1	0	3	1	24
TR5	2	5	5	3	2	3	4	3	5	5	37
TR6	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	2
TR7	1	8	5	3	2	7	2	0	3	0	31
TR8	0	0	0	0	0	0	2	3	0	0	5
TR9	0	6	3	1	0	11	11	11	1	1	45
TRA	0	0	1	1	2	3	0	4	5	4	20
TRB	0	3	1	0	0	0	0	1	0	1	6
TRC	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam	12	33	28	18	10	35	35	32	23	18	

2007 yılından 2016 yılına doğru gelindiğinde Ege (TR3), Akdeniz (TR6) ve Güney Doğu Anadolu (TRC) bölgeleri genel olarak en yüksek Gini katsayısı ve yüzdelik paylar değerleri ile en az sayıda baskınlık alan bölgeler olmuştur. Güney Doğu Anadolu (TRC) bölgesi gelir dağılımı herhangi bir yılda hiçbir bölgeden daha baskın olmamıştır. Ege (TR3) ise 2009 yılında yalnızca bir kez Güney Doğu Anadolu (TRC) bölgesine, Akdeniz (TR6) ise 2009 ve 2010 yılında toplamda yalnızca iki kez ikinci dereceden stokastik baskınlık sağlayabilmektedir.

Gelir eşitsizliği açısından en düşük baskınlık sayılarına sahip olarak elde edilen bu bölgelere ait sonuçlar Tahsin (2019) ile de tutarlıdır.

Genellikle bölgelerin baskınlık sayılarında herhangi bir artış yokken Doğu Karadeniz (TR9) bölgesi 2012, 2013 ve 2014 yıllarında tüm bölgelere göre baskınlığını sürdürmüştür. Kuzey Doğu Anadolu (TRA)'da genel olarak Gini katsayıları ve yüzde paylar yıllar geçtikçe azalmış ve 2016'ya gelindiğinde diğer bölgelere göre baskınlık sayıları da artmıştır. Benzer şekilde Doğu Karadeniz en düşük Gini katsayılarının gerçekleştiği yıllarda en yüksek baskınlık sayılarına ulaşmıştır. Gini katsayısı en düşük değerde olmamasına rağmen, İstanbul (TR1), Batı Anadolu (TR5) ve Doğu Karadeniz (TR9) en yüksek baskınlıkları alan bölgeler olmuştur.

Genel olarak toplamda en fazla baskınlık alan İstanbul (TR1)'un gelir dağılımına baskınlığı olan tek bölge 2012, 2013 ve 2014 yıllarında olmak üzere Doğu Karadeniz (TR9) olabilmektedir.

Bölgelerden hiçbirinin gelir dağılımı ise Doğu Karadeniz (TR9)'in gelir dağılımına SSD kriterine göre baskınlık sağlayamamıştır. Bir bölgenin aldığı toplam baskınlık sayısı fazlayken bir başka bölgenin az olması ya da hiç olmaması genel olarak bu bölgeler arasında gelir eşitsizliğinin arttığı şeklinde yorumlanabilir. Dolayısıyla en fazla baskınlık alan bölgeler ile hiç baskınlık alamayan bölgeler arasında daha büyük boyutta gelir dağılımı eşitsizliğinden söz edilebilir. Tablo 5'te elde edilen toplamlara dayalı değerler SSD kriterinin genel olarak Gini ve yüzde paylar ile benzer doğrultuda sonuçlar verdiğini göstermektedir.

4. SONUÇ

Gelir dağılımındaki eşitsizlik ülkeler arası bir sorun olmasının yanında bir ülkenin bölgeleri arasında da oluşan bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizde de araştırma sonuçlarından elde edilerek yayınlanan istatistiklerden anlaşılacağı gibi yüksek seviyelerde gelir farklılıklarının neden çözülmesi gereken problem olarak görüldüğü alında aşırıdır. Türkiye'de TÜİK tarafından raporlanan Gini katsayısı ve yüzdelik paylar bölgeler arası gelir eşitsizliğinin varlığını ortaya koymaktadır. Ancak nüfus yoğunluğu açısından bakıldığında genellikle kullanılan %5'lik gruplarla analiz gelir dağılımlarına ilişkin özet bilgi niteliğinde kalmaktadır. Her bir bölge için özet olarak sunulmuş bir bilginin bölgelerarası karşılaştırmalarda kullanılması yanıltıcı sonuçlar verebilmektedir. İstatistiksel dağılımın teorisine ilişkin varsayımları göz ardı edebilen ve Genelleştirilmiş Lorenz eğrisi ile eşdeğer olduğu bilinen SSD kriteri bölgelerarası gelir dağılımı karşılaştırmalarında ayrıntılı analizi mümkün kılmaktadır.

Çalışmanın sonuçlarına göre, en fazla sayıda baskınlığı olan İstanbul (TR1)'de herhangi bir ferdin elde ettiği gelir ve daha düşük gelir düzeylerine sahip olanların ortalaması, bir başka bölgede aynı gelir düzeyine denk gelen fertlere eşit veya daha fazladır. İstanbul (TR1)'dan sonra en fazla baskınlık alan bölge Doğu Karadeniz (TR9)'dir. En az sayıda baskınlık alan bölgeler ise Ege (TR3), Akdeniz (TR6) ve Güney Doğu Anadolu (TRC)'dir. Güney Doğu Anadolu (TRC) bölgesi hiçbir bölgeye göre baskınlık alamayan bölgedir. 2012, 2013 ve 2014 yıllarında tüm bölgelere SSD kriterine göre baskınlık alan Doğu Karadeniz (TR9), Gini katsayısı ve yüzde paylar değerlerindeki farklılığıyla da ön plana çıkan bir bölgedir. 2006-2017 yılları arasında Doğu Karadeniz (TR9)'in gelir dağılımına baskınlık sağlayan hiçbir bölge gelir dağılımı olamamıştır. Doğu Karadeniz (TR9) sergilediği bu sonuçlarla özel olarak incelenmesi gereken bir bölgedir.

Bulgular kısmında ele alınan değerler göstermektedir ki bir bölgenin Gini katsayısı yıllara göre arttığında diğer bölgelerin gelir dağılımlarına göre baskınlık sayılarında azalma gözlenebilmektedir. Tersine Gini katsayısı yıllara göre azaldığında ilgili bölgenin aldığı baskınlık sayısında da artış gözlemlendiği söylenebilmektedir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre

bir bölgedeki Gini katsayısının bir başka bölgeden daha düşük bir değer olması, gelir dağılımının daha baskın olduğu anlamını taşımamaktadır. Ancak, Gini katsayısının yüksek değerler aldığı bölgeler SSD kriteri ile baskınlık sayıları da az olan bölgeler olmuştur. SSD kriteri diğer katsayılara göre bölgeler arası karşılaştırmaları daha ayrıntılı kılmaktadır.

Sonuçlar araştırmacılara ve yöneticilere gelir eşitsizliği ile ilgili bölgeler arası veya bölgelere özel politikalar geliştirilmesi için yol gösterici niteliktedir. Bu politikaların neler olabileceğine dair sonuçlar elbette ki ilgili yıllara ait ekonomik gelişmelerle birlikte incelendiğinde daha fazla anlam kazanabilecektir. Türkiye’de bölgeler arası gelir dağılımının incelendiği diğer çalışmalarda da belirtildiği gibi gelirin yeniden dağılımını sağlayan politikalar, örneğin istihdam, işsizlik, yoksulluk ve bölgelerarası göç, eğitimde fırsat eşitliği, bölgelerin coğrafi özelliklerine uygun sektörlerin gelişimi ve nüfus planlaması gibi unsurlara ağırlık verilmesi, şüphesiz ki bölgelerarası bireysel gelir eşitsizliğinin azaltılmasında etkili olacaktır. Ayrıca bölgelere göre gelişmişlik düzeylerindeki farklılıklar da gelir eşitsizliği sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Bu çalışma, literatürde yapılan pek çok çalışma arasında, Türkiye’de bölgelerarası gelir dağılımı eşitsizliğinin değerlendirilmesinde SSD kriterinden de faydalanılabileceğini ayrıntılı olarak göstermeyi amaçlayan ilk çalışma niteliğindedir. Sonuçlar son yıllarda aynı veri dönemini ele alan ve bölgesel gelir eşitsizliğini inceleyen çalışmalarla da örtüşmektedir (Tahsin, 2019; Şık ve Öztürk, 2019; Topuz ve Sekmen 2020). SSD gelir dağılımı açısından en adaletli bölgeyi direk işaret etmese de hiçbir bölgeye baskınlığı olmayan ve aynı zamanda hiçbir bölgenin üzerinde baskın olamadığı gelir dağılımlarına sahip bölgeler gelir dağılımı açısından daha adaletli bölgeler olarak görülebilir. SSD hangi iki bölge veya bölgeler arasında gelir eşitsizliği olduğunu, gerek baskın olduğu bölgeyi direk göstererek gerekse sağladığı baskınlık sayısı açısından Gini katsayısı ve yüzdeler paylara göre daha açık olarak ifade edebilmektedir. Bu sonuç çalışmanın analizinde Gini katsayısı veya yüzdeler paylar açısından eşit olan ancak, SSD kriteri açısından farklılıkları ortaya koyulabilen bölgesel gelir dağılımı karşılaştırmalarından açıkça görülebilmektedir. Bu nedenle SSD kriteri bölgelerin gelir dağılımlarına ilişkin tanımsal istatistiklere ve belirli katsayılara göre daha derinlemesine analiz imkânı sağlamaktadır.

Şüphesiz ki gelir eşitsizliği gibi tüm dünyada problem olarak ele alınan bu konu üzerinde araştırılması gereken etken ve değişkenler oldukça fazladır. Belirli sayısal yaklaşımlarla probleme ışık tutmayı amaçlayan çalışmaların yanında gelir eşitsizliğine sebep olan ekonomik, coğrafi, sosyal ve beşerî sebeplerin araştırılması da çözüme esas katkıyı sağlayacaktır. Yeni modeller ve analizlerle bu değişkenler ayrıntılı olarak ele alınmalıdır. Dolayısıyla, özellikle SSD kriterinin bölgesel gelir eşitsizliği analizinde kullanımını ele alan bu sayısal çalışma zenginleştirilmeye de açıktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarın çalışmaya katkısı %100’dür.

Çıkar Beyanı

Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, İ. (2015), Türkiye’de gelir dağılımı, *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4(8), 42-59.
- Alabaş, M. M. (2015). Türkiye’de Bölgesel düzeyde gelir dağılımı eşitsizliğinin incelenmesi. *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı II*, 255-271.
- Anderson, G. (1996). Nonparametric tests of stochastic dominance in income distributions. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1183-1193.
- Aran, M., Demir, S., Sarıca, Ö. & Yazıcı, H. (2010). *Poverty and inequality changes in Turkey (2003-2006)*. Ankara, Türkiye: World Bank. [Available online at: <http://hdl.handle.net/10986/27836>]. Erişim Tarihi: 12.03.2020.
- Atkinson, A.B. (1970). On the measurement of inequality. *Journal of Economic Theory*, 2, 244–263.
- Bishop, J. A., Chakraborti, S. & Thistle, P. D. (1989). Asymptotically distribution-free statistical inference for generalized Lorenz curves. *The Review of Economics and Statistics*, 725-727.
- Bishop, J. A., Formby, J. P. & Smith, W. J. (1991). International comparisons of income inequality: Tests for Lorenz dominance across nine countries. *Economica*, 461-477.
- Bozkurt, E., Altın, A., & Topçuoğlu, Ö. (2020). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelir Eşitsizliği Perspektifinden Analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 79-97.
- Bozma, K. A., Bozma, G., & Güney, A. Enflasyon ve işsizliğin yoksulluk üzerindeki etkisi: Türkiye Düzey-1 bölgeleri örneği. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(22), 973-996.
- Coşkun, M. N. (2012). *Türkiye’de Yoksulluk: Bölgesel Farklılıklar ve Yoksulluğun Profili* (No. 2012/59). Discussion Paper. Ankara, Türkiye: Turkish Economic Association. [Çevrim-içi: <http://www.tek.org.tr/files/disc/dt115.pdf>]. Erişim Tarihi: 12.03.2020.
- Dasgupta, P., Sen, A. & Starrett, D. (1973). Notes on the measurement of inequality. *Journal of economic theory*, 6(2), 180-187.
- Davidson, R. & Duclos J.Y. (2000). Statistical inference for stochastic dominance and for the measurement of poverty and inequality. *Econometrica*, 68(6), 1435-1464.
- Doğanoğlu, F., & Gülcü, A. (2001). Gelir eşitsizliği ölçümünde kullanılan yöntemler. *Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 47-65.
- Dorfman, R. (1979). A formula for the Gini coefficient. *The review of economics and statistics*, 146-149.
- Ersungur, Ş. M. & Polat, Ö. (2006). Türkiye’de bölgeler arasında yakınsama analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 335-343.
- Ferreira, F. H. & Litchfield, J. (1996). Growing apart: inequality and poverty trends in Brazil in the 1980s. *LSE STICERD Research Paper*, (23). [Available online at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1094768]. Retrieved on January 15, 2020.
- Filiztekin, A. & Çelik, M. A. (2010). Türkiye’de bölgesel gelir eşitsizliği (Regional income inequality in Turkey). *Megaron*, 5(3), 116-127.
- Filiztekin, A. (2020). Income Inequality in Turkey: 2003–2015. In *Turkey’s Political Economy in the 21st Century*, Palgrave Macmillan, Cham, 63-84.
- Foster, J. E. & Shorrocks, A. F. (1988). Poverty orderings. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 173-177.
- Giorgi, G. M. & Gigliarano, C. (2017). The Gini concentration index: a review of the inference literature. *Journal of Economic Surveys*, 31(4), 1130-1148.
- Hadar, J. & Russell, W. R. (1969). Rules for ordering uncertain prospects. *The American Economic Review*, 25-34.
- Hanoch, G. & Levy, H. (1969). The efficiency analysis of choices involving risk. *The Review of Economic Studies*, 36(3), 335-346.
- Hepaktan, E. & Alkaya A. (2001), Türkiye’de gelir dağılımının bölgesel yönden incelenmesi, *Yönetim ve Ekonomi*, 8(2), 39-54.
- Karaca, O. (2004), Türkiye’de bölgeler arası gelir farklılıkları: yakınsama var mı?, *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, 2004/7.

- Karaca, O. (2018), Türkiye’de Bölgesel Yakınsamanın 50 Yılı: Yeni Veri Seti ve 1960-2010 Dönemi Analizi, *Sosyoekonomi*, Vol. 26(35), 207-228.
- Kuştepelı, Y. R. & Halaç, U. (2004). Türkiye’de genel gelir dağılımının analizi ve iyileştirilmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(4).
- Le Breton, M., Michelangeli, A. & Peluso, E. (2012). A stochastic dominance approach to the measurement of discrimination. *Journal of Economic Theory*, 147(4), 1342-1350.
- Lorenz, M.O. (1905). Methods of measuring the concentration of wealth. *Quarterly Publications of the American Statistical Association*, 9 (New Series, No. 70), 209–219.
- Maasoumi, E. & Heshmati, A. (2000). Stochastic dominance amongst Swedish income distributions. *Econometric Reviews*, 19(3), 287-320.
- Mehdi, T. (2019). Stochastic dominance approach to OECD’s Better Life Index. *Social Indicators Research*, 143(3), 917-954.
- Mehdi, T. (2020). Testing for stochastic dominance up to a common relative poverty line. *Econometrics*, 8(1), 5.
- Nal, M. (2019). Türkiye’de bölgesel gelir dengesizliği: işgücü başına geliryakınsaması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 469-480. doi: 10.17218/hititsosbil.632654.
- Özdemir, M. Ç. (2019). Özellikle objektif gelir eşitsizliği ölçüm yöntemleri üzerine değerlendirmeler. *Sakarya Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Seçme Yazılar-III*, 35. [Çevrim-içi: <https://ceko.sakarya.edu.tr/en/icerik/17557/91339/select-articles>], Erişim Tarihi: 2.01.2020.
- Öztürk, L. (2005), Bölgelerarası gelir eşitsizliği: istatistiki bölge birimleri sınıflandırması’na (İBBS) göre eşitsizlik indeksleri ile bir analizi, 1965-2001, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 95-110.
- Quirk, J. P. & Saposnik, R. (1962). Admissibility and measurable utility functions. *The Review of Economic Studies*, 29(2), 140-146.
- Rothschild, M. & Stiglitz, J. E. (1973). Some further results on the measurement of inequality. *Journal of Economic Theory*, 6(2), 188-204.
- Sen, A. (1973). Poverty, inequality and unemployment: Some conceptual issues in measurement. *Economic and Political Weekly*, 1457-1464.
- Shorrocks, A. F. (1983). Ranking income distributions. *Economica*, 50(197), 3-17.
- Şenesen, Ü. (2003). Bölgesel gelir dağılımı. Balkan, N. Ve Savran, S. (Ed.), *Neoliberalizmin Tahribati* (127-138). İstanbul : Metis Yayınları.
- Şık, A. & Öztürk, Z. (2019). Türkiye’de bölgesel gelir eşitsizliğinin nedenleri: bölgeler arası bir karşılaştırma. Gözen, M. Ç. ve Soylu Ö. B. (Ed.), *Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları III* (41-54), İzmit: Umuttepe Yayınları.
- Tahsin, E. (2019). An investigation of the Palma Ratio for Turkey both on national and regional level. *Sosyoekonomi*, 27(41), 151-182.
- Thistle, P. D. (1989). Ranking distributions with generalized Lorenz curves. *Southern Economic Journal*, 1-12.
- Topuz, S. G., & Sekmen, T. Türkiye’de Hanehalkı Gelir Eşitsizliğine Etki Eden Faktörlerin Lorenz ve Yoğunlaşma Eğrileri ile Analiz Edilmesi ve Bölgeler Arası Karşılaştırma. *Current Research in Social Sciences*, 6(2), 103-124.
- Totaktlıoğlu, İ. & Atan, M. (2007). Türkiye’de bölgeler arası gelişmişlik düzeyi ve gelir dağılımı eşitsizliği: Kuznets eğrisi geçerli mi?. *Ekonomik Yaklaşım*, 18(65), 25-58.
- TÜİK, 2018. Gelir Dağılımı ve Yaşam Koşulları İstatistikleri, [Çevrim-içi: <http://www.tuik.gov.tr>], Erişim Tarihi: 26.10.2018.
- Yamak, R. & Yamak N. (1999), Türkiye’de gelir dağılımı ve iç göç, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 16-28.
- Yitzhaki, S. (1982). Stochastic dominance, mean variance, and Gini’s mean difference. *The American Economic Review*, 72(1), 178-185.
- Yitzhaki, S. (1983). On an extension of the Gini index of inequality. *International Economic Review*, 24(3), 617-628.

Extended Summary

Regional Evaluation of Individual Income Distribution in Turkey with Stochastic Dominance Criteria

In Turkey as well as in other countries, income inequality is a problem that governments always need to work on. The indicators, for reasons such as economic conditions and country policies reveal income inequality in world countries. As in the rest of the world, income inequality problem arises in our country for reasons such as differences in development levels by regions. Work on the topic that income inequality between regions in Turkey has increased, especially after the 2000s (Yamak ve Yamak, 1999; Hepaktan ve Alkaya, 2001; Şenesen, 2003; Karaca, 2004; Kuştepelı ve Halaç, 2004; Öztürk, 2005; Ersungur ve Polat, 2006; Tokatlıoğlu ve Atan, 2007; Filiztekin ve Çelik, 2010; Coşkun, 2012; Acar, 2015; Alabaş, 2015; Şık ve Öztürk, 2019; Nal, 2019; Özdemir, 2019; Bozma, Bozma ve Güney, 2020; Topuz ve Sekmen, 2020).

Income is the sum of the value of goods and services recreated in a specific period in a national economy. This is also called total revenue. Income for the household or individual can be defined as the sum of the values obtained in a certain period in return for the contribution made to production. Household income can be also rent, interest, or profit in addition to wages and salaries for labor. Income Distribution is the division of income generated in a country over certain periods between individuals, households or production factors.

Gini coefficient reported by TUIK within 12 regions reveals the existence of income inequality between regions in Turkey. Information on income distribution is also provided through quartiles belonging to 20 subgroups with only 5%, but when considered in terms of population density, it remains as summary information regarding income distributions, such as the Gini coefficient. Especially after the 1970s, the Gini coefficient has been criticized for the insufficiency of the useful information it provides (Atkinson, 1970; Sen, 1973).

One of the most common approaches used for income distribution analysis is the Lorenz Curve and the Gini coefficient calculated on this curve. As another nonparametric approach, stochastic dominance provides different interpretation opportunities for comparison between income distributions. While the second order stochastic dominance criterion is a term mostly used in finance, Lorenz Curve is used in the analysis of income distribution inequality. The Lorenz curve is also a graphical representation of the cumulative income distribution. Thistle (1989) showed that Generalized Lorenz curve and second order stochastic dominance criteria are equivalent each other's. As a distribution-free decision rule, stochastic dominance takes into account the entire distribution of return rather than some specific characteristic, such as variance.

Let's consider for all real numbers x ($x \in \mathcal{R}$), probability function $f(x)$ and their cumulative distribution function as $F(x) = \int_{-\infty}^x f(t)dt$. For random variable x and its threshold value η second order stochastic dominance criteria is given by

$$E([\eta - f]_+) \leq E([\eta - g]_+) \quad (3)$$

where $[\eta - f]_+ = \max(0, \eta - f)$. This is also interpreted as the f distribution as more predictable or less risky than the g distribution. Atkinson (1970) applies second order stochastic dominance by taking advantage of the characteristics of continuous distributions to compare income distributions.

In order to be discovered in terms of regional income distribution in Turkey, the Turkey Statistics Institute Survey of Income and Living Conditions survey years 2007-2016 were used. The demographic information of household members aged 15 and over is taken into account at

Level 1 according to the Statistical Region Units Classification (NUTS). Comparisons were made by means of stochastic dominance criterion in the period considered among 12 sub-regions according to NUTS-Level 1. For the comparisons, the total value of the income obtained by the individual in the reference year from the cross section of the equivalent household disposable income was used. The reference period for income information has been specified as the previous calendar year. Therefore, for example, the income information presented in 2007 in the study covers the period between January-December 2006. As the purchasing power of individuals may differ between regions according to living conditions, incomes have been rearranged according to the Consumer Spending Price Index (THFE).

According to the comparison of individual income distributions among regions, while the regions that provide the highest number of dominance are Istanbul and East Blacksea, it is seen that the South East Anatolia region is the region that cannot second order stochastically dominate any region. The results included in the tables for the years 2007-2016 allow for the comparison, examination and interpretation of the regions in pairs and. Moreover, the results contain information that supports the interpretation that the Gini coefficient causes information loss regarding to income distributions. For other regions, the values that can be interpreted individually and discussed in the findings part of our study show that the results obtained through the second order stochastic dominance criterion are more explanatory than the Gini coefficient, although not in the same direction with the Gini coefficient. The results obtained are considered to be evaluable in the policy development process by regions.

EK. İBBS Düzey-1'e göre bölgelerin 2008-2015 arası karşılaştırmaları

Tablo 6: 2008 Yılına Ait Karşılaştırmalar

2008	TR1	TR2	TR3	TR4	TR5	TR6	TR7	TR8	TR9	TRA	TRB	TRC
TR1	0	691	1000	333	546	1000	326	1000	333	761	1000	1000
TR2	309	0	995	0	0	1000	0	901	0	640	810	988
TR3	0	5	0	0	0	368	0	2	0	30	0	882
TR4	667	1000	1000	0	941	1000	0	1000	201	959	978	1000
TR5	454	1000	1000	59	0	1000	0	1000	3	881	977	1000
TR6	0	0	632	0	0	0	0	2	0	28	0	873
TR7	674	1000	1000	1000	1000	1000	0	1000	318	999	1000	1000
TR8	0	99	998	0	0	998	0	0	0	238	717	998
TR9	667	1000	1000	799	997	1000	682	1000	0	1000	999	1000
TRA	239	360	970	41	119	972	1	762	0	0	949	970
TRB	0	190	1000	22	23	1000	0	283	1	51	0	1000
TRC	0	12	118	0	0	127	0	2	0	30	0	0

Tablo 7: 2009 Yılına Ait Karşılaştırmalar

2009	TR1	TR2	TR3	TR4	TR5	TR6	TR7	TR8	TR9	TRA	TRB	TRC
TR1	0	510	1000	343	340	1000	444	607	324	834	999	1000
TR2	489	0	1000	82	0	933	256	1000	25	944	848	1000
TR3	0	0	0	0	0	339	0	149	5	223	312	1000
TR4	656	897	1000	0	418	1000	958	1000	278	1000	979	1000
TR5	659	990	1000	572	0	1000	990	1000	301	1000	990	1000
TR6	0	67	661	0	0	0	0	138	36	102	333	1000
TR7	555	724	1000	22	0	1000	0	1000	79	1000	980	1000
TR8	393	0	851	0	0	862	0	0	0	835	836	999
TR9	675	946	995	701	689	964	901	1000	0	1000	938	1000
TRA	166	56	777	0	0	898	0	165	0	0	848	1000
TRB	0	123	688	0	0	667	0	164	33	152	0	1000
TRC	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0

Tablo 8: 2010 Yılına Ait Karşılaştırmalar

2010	TR1	TR2	TR3	TR4	TR5	TR6	TR7	TR8	TR9	TRA	TRB	TRC
TR1	0	370	1000	301	277	969	441	455	322	734	1000	1000
TR2	630	0	1000	283	423	972	922	973	90	1000	973	1000
TR3	0	0	0	0	0	297	0	56	0	192	568	936
TR4	699	702	1000	0	722	985	971	882	369	1000	985	1000
TR5	723	561	1000	263	0	984	926	864	368	1000	984	1000
TR6	31	3	703	0	0	0	0	77	34	234	975	1000
TR7	559	62	1000	14	58	984	0	474	83	1000	984	1000
TR8	545	0	944	103	120	898	510	0	4	856	957	950
TR9	678	883	1000	616	616	941	901	953	0	946	955	986
TRA	266	0	808	0	0	766	0	144	54	0	968	1000
TRB	0	0	432	0	0	0	0	0	0	32	0	882
TRC	0	0	64	0	0	0	0	50	14	0	118	0

Tablo 9: 2011 Yılına Ait Karşılaştırmalar

2011	TR1	TR2	TR3	TR4	TR5	TR6	TR7	TR8	TR9	TRA	TRB	TRC
TR1	0	352	1000	517	407	999	404	461	206	809	999	1000
TR2	648	0	958	937	696	964	790	967	70	879	967	967
TR3	0	42	0	0	0	634	0	46	65	0	581	973
TR4	482	63	1000	0	0	980	0	119	69	848	980	1000
TR5	592	304	1000	992	0	992	318	793	79	992	992	1000
TR6	0	36	366	0	0	0	0	32	62	0	398	983
TR7	595	210	1000	987	674	987	0	987	81	987	987	1000
TR8	538	33	954	861	199	943	0	0	63	842	957	982
TR9	794	930	935	931	921	938	919	937	0	922	938	939
TRA	190	121	1000	132	0	979	0	137	78	0	979	1000
TRB	0	33	419	0	0	577	0	12	62	0	0	985
TRC	0	33	27	0	0	17	0	18	61	0	15	0

Tablo 10: 2012 Yılına Ait Karşılaştırmalar

2012	TR1	TR2	TR3	TR4	TR5	TR6	TR7	TR8	TR9	TRA	TRB	TRC
TR1	0	304	1000	624	280	1000	352	676	0	999	1000	1000
TR2	696	0	1000	1000	756	1000	871	1000	0	997	991	1000
TR3	0	0	0	0	0	960	0	14	0	0	321	899
TR4	376	0	1000	0	14	1000	0	755	0	894	912	997
TR5	720	244	1000	986	0	1000	375	1000	0	934	944	989
TR6	0	0	40	0	0	0	0	21	0	0	4	857
TR7	648	129	1000	1000	625	1000	0	1000	0	1000	1000	1000
TR8	324	0	986	245	0	979	0	0	0	884	902	969
TR9	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	0	1000	1000	1000
TRA	1	3	1000	106	66	1000	0	116	0	0	960	1000
TRB	0	9	679	88	56	996	0	98	0	40	0	995
TRC	0	0	101	3	11	143	0	31	0	0	5	0

Tablo 11: 2013 Yılına Ait Karşılaştırmalar

2013	TR1	TR2	TR3	TR4	TR5	TR6	TR7	TR8	TR9	TRA	TRB	TRC
TR1	0	273	1000	1000	549	1000	481	1000	0	1000	1000	1000
TR2	727	0	1000	1000	1000	1000	1000	1000	0	1000	979	1000
TR3	0	0	0	0	0	927	0	0	0	29	6	902
TR4	0	0	1000	0	0	992	6	830	0	846	844	939
TR5	451	0	1000	1000	0	1000	299	1000	0	962	918	982
TR6	0	0	73	8	0	0	7	0	0	28	9	813
TR7	519	0	1000	994	701	993	0	978	0	1000	951	978
TR8	0	0	1000	170	0	1000	22	0	0	761	859	975
TR9	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	0	1000	1000	1000
TRA	0	0	971	154	38	972	0	239	0	0	598	963
TRB	0	21	994	156	82	991	49	141	0	402	0	985
TRC	0	0	98	61	18	187	22	25	0	37	15	0

Tablo 12: 2014 Yılına Ait Karşılaştırmalar

2014	TR1	TR2	TR3	TR4	TR5	TR6	TR7	TR8	TR9	TRA	TRB	TRC
TR1	0	218	1000	1000	847	1000	612	1000	0	971	1000	1000
TR2	782	0	1000	1000	993	1000	1000	992	0	943	991	997
TR3	0	0	0	41	0	781	17	0	0	0	0	891
TR4	0	0	959	0	0	959	16	760	0	295	849	933
TR5	153	7	1000	1000	0	1000	137	928	0	842	907	989
TR6	0	0	219	41	0	0	20	0	0	0	1	822
TR7	388	0	983	984	863	980	0	949	0	851	919	973
TR8	0	8	1000	240	72	1000	51	0	0	156	892	1000
TR9	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	0	1000	1000	1000
TRA	29	57	1000	705	158	1000	149	844	0	0	1000	1000
TRB	0	9	1000	151	93	999	81	108	0	0	0	999
TRC	0	3	109	67	11	178	27	0	0	0	1	0

Tablo 13: 2015 Yılına Ait Karşılaştırmalar

2015	TR1	TR2	TR3	TR4	TR5	TR6	TR7	TR8	TR9	TRA	TRB	TRC
TR1	0	222	1000	1000	726	1000	246	1000	16	656	1000	1000
TR2	778	0	929	894	855	931	804	916	0	859	902	926
TR3	0	71	0	12	0	668	13	38	14	0	30	943
TR4	0	106	988	0	0	1000	14	1000	14	280	948	1000
TR5	274	145	1000	1000	0	1000	25	1000	14	625	976	1000
TR6	0	69	332	0	0	0	5	34	13	0	28	859
TR7	754	196	987	986	975	995	0	1000	14	908	1000	1000
TR8	0	84	962	0	0	966	0	0	7	0	737	959
TR9	984	1000	986	986	986	987	986	993	0	981	999	987
TRA	344	141	1000	720	375	1000	92	1000	19	0	1000	1000
TRB	0	98	970	52	24	972	0	263	1	0	0	970
TRC	0	74	57	0	0	141	0	41	13	0	30	0

Tablo 15: 2016 Yılına Ait Karşılaştırmalar

2016	TR1	TR2	TR3	TR4	TR5	TR6	TR7	TR8	TR9	TRA	TRB	TRC
TR1	0	48	1000	1000	241	1000	261	1000	11	298	598	1000
TR2	952	0	985	983	962	987	1000	989	6	907	898	976
TR3	0	15	0	4	0	761	27	16	8	0	5	862
TR4	0	17	996	0	0	998	34	1000	8	90	5	953
TR5	759	38	1000	1000	0	1000	278	1000	11	337	881	1000
TR6	0	13	239	2	0	0	24	13	8	0	5	433
TR7	739	0	973	966	722	976	0	968	0	568	849	963
TR8	0	11	984	0	0	987	32	0	7	0	0	943
TR9	989	994	992	992	989	992	1000	993	0	987	990	990
TRA	702	93	1000	910	663	1000	432	1000	13	0	790	1000
TRB	402	102	995	995	119	995	151	1000	10	210	0	991
TRC	0	24	138	47	0	567	37	57	10	0	9	0

Üniversite Öğrencilerinde Tükenmişlik ve Yaşam Tatmini: KSÜ Öğrencileri Üzerine bir Çalışma

Mustafa MACİT*

ÖZ

Toplumun bütün kesimleri gibi üniversite öğrencileri de tükenmişlik problemine maruz kalmaktadırlar. Bu çalışmanın amacı üniversite öğrencilerinin tükenmişlik ve yaşam tatmin düzeylerini ve aralarındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Kesitsel olarak tasarlanan bu çalışmaya 475 üniversite öğrencisi katkıda bulunmuşlardır. Analizler öğrencilerin tükenmişlik algılarının yüksek buna karşın yaşam tatmin düzeylerinin düşük olduğunu göstermektedir. Çalışmanın temel bulgusu öğrencilerin tükenme ve duyarsızlaşma algılarının yaşam tatmini ile negatif yönlü anlamlı, buna karşın yetkinlik algılarının yaşam tatmini ile pozitif yönlü olduğu ilişkisidir. Ayrıca son sınıf öğrencilerinin algıladıkları tükenmişlik düzeyinin yüksekliği, yine anne ve babanın eğitim düzeylerinin yükselmesi ile yaşam tatmininin olumlu etkilendiği diğer önemli bir bulgular arasındadır. Sonuçlar literatür bağlamında yorumlanmış ve araştırmanın kısıtları ve önerilere değinilerek çalışma sonuçlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tükenmişlik, Yaşam Tatmini, Üniversite Öğrencileri

JEL Sınıflandırması: I31, A22, Z39

Burnout and Life Satisfaction Amongst University Students: A Study on KSU Students

ABSTRACT

Like all segments of the society, university students are also exposed to the problem of burnout. The aim of this study is to explain the burnout and life satisfaction levels of university students and the relationship between them. 475 students contributed to this cross-sectional study. Analyses resulted that students' perceptions of burnout were high whereas their life satisfaction levels were low. The main finding of the study is that students' perceptions of burnout and depersonalization are negatively and significantly related with life satisfaction, whereas their self-efficacy perceptions are positively associated with life satisfaction. The high level of burnout perceived by senior students and increase of life satisfaction of the students via the rise of the education levels of their parents were another important result. The results were interpreted in terms of the literature and the study was concluded by referring to the limitations and recommendations of the research.

Keywords: Burnout, Life Satisfaction, University Students

JEL Classification: I31, A22, Z39

*Geliş Tarihi / Received: 01.02.2021 Kabul Tarihi / Accepted: 15.03.2021
Doi: 10.17541/optimum.872828*

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, Sağlık Yönetimi Bölümü, msmacit@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5672-5161.

1.GİRİŞ

Yirminci yüzyılın insanlara getirdiği sorunlar arasında özel bir önem arz eden konuların başında tükenmişlik gelmektedir (Maslach, Schaufeli ve Leiter 2001:398). Kavramın kaynaklarda ilk defa kullanılışı Shakespeare'a kadar uzanmakta olup, 20. yüzyılda ise ilk kez H.B. Bradley (1969) tarafından genç suçlulara gözetmenlik yapan çalışanlar hakkında yazılan bir makalede kullanılırken (Schaufeli ve Buunk, 2003:383), özellikle öğretmenler, hemşireler, sosyal hizmet çalışanları gibi meslekleri etkileyen tükenmişliğin akademik anlamda ilk kullanımını 1973 yılında H. J. Freudenberger tarafından yapılmış ve bu tarihten sonra ise, hem yazında hem de günlük yaşamda oldukça sık kullanılan kavramlardan birisi haline gelmiştir (Freudenberger, 1989:1). Tükenme, sinizm ve performans düşüklüğü şeklinde üç boyutu olan ve duygusal ve kişilerarası uyarıcılara verilen uzun süreli tepki olarak tanımlanan tükenmişlik (Maslach, Schaufeli ve Leiter, 2001:397) ilk zamanlar daha çok sağlık ve sosyal hizmetler, psikoterapi, adalet hizmetleri ve polislik gibi insanlarla yüz yüze çalışmak durumunda kalınan mesleklere özgü olarak düşünülse de sonraları bütün çalışma alanlarında hatta çalışma alanı dışında da olsa insanların önemli bir kısmında varlığı iddia edilen bir fenomen haline gelmiştir (Schaufeli, Leiter ve Maslach, 2009:204-206). Öğrencilerin yaşadığı tükenmişlik ise özellikle 1980'li yıllardan itibaren yazında ilgi çekmeye başlamıştır (Balogun, Hoerberlein-Miller, Schneider ve Katz, 1996:21; Schaufeli, Martinez, Pinto, Salanova ve Bakker, 2002:464; Kiuru, Aunola, Nurmi, Leskinen ve Salmela-Aro, 2008:25; Salanova, Schaufeli, Martinez ve Bresó, 2010:54). Ülkemizde ise konuya asıl ilgi 2010'lu yıllardan sonrasındadır (Çapri, Gündüz and Gökçakan, 2011:134; Aypay, 2011:511; Seçer, Halmatov, Veyis ve Ateş, 2013:16).

Öğrenciler istihdam ediliyor olmamalarına ve bir görev üstlenmemelerine karşın psikolojik bağlamda düşünüldüğünde öğrenciliğin temel faaliyetleri bir iş olarak değerlendirilebilir. Öğrencilik derslere katılmak ve ödevleri yapmak gibi yapılandırılmış ve zorunlu temel faaliyetlerin yanında, sınavlarda başarılı olmak ve belirli bir diplomayı elde etmek gibi belirlenmiş amaçlara ulaşmayı gerektirmektedir. Bunun yanında az da olsa bazı öğrencilerin üniversite yaşamı ile iş yaşamını bir arada sürdürebileceği de dikkate alındığında tükenmişlik öğrenciler arasında yadsınamayacak bir şekilde kendisini gösterebilir (Schaufeli, Martinez, Pinto, Salanova ve Bakker, 2002:464; Schaufeli ve Taris, 2005:260; Salmela-Aro, Kiuru, Leskinen ve Nurmi, 2009:48). Öğrencilerde tükenmişliğin ortaya çıkma sebepleri olarak akademik anlamda çalışma yükleri ve çalışmaya karşı takınabilecekleri şüpheci ve kayıtsız tavırlar (Schaufeli ve Taris, 2005:260), okulla ilgili yetkinliklerinin azalması, kendini yetersiz görme sayılabilir (Hernesniemi, Rätty, Kasanen, Cheng, Hong ve Kuittinen, 2017:400). Eğitim hayatına ilişkin tükenmişlik çalışma taleplerinden (ödevler, proje hazırlıkları gibi) kaynaklanan tükenme, eğitim ile ilgili çalışmalara karşı şüpheci ve mesafeli tutum ve bir öğrenci olarak kendini yetersiz görme şeklinde görülmektedir (Kiuru, Aunola, Nurmi ve Salmela-Aro, 2008:25). Aslında üniversite eğitimi öğrenci bilfiil meşgul olmasa da insanı zihnen sürekli meşgul eden bir tarafı olmasından dolayı tükenmişlik açısından önemlidir. Çünkü iş veya eğitim gibi belirli konulara aşırı odaklanma tükenmişliği ortaya çıkarabilir (Law, 2007:240). Birçok öğrencinin ailesinden ilk defa ayrılmış olması, farklı bir çevre, hayatını sürdürme sorumluluğunun bir ölçüde kendi omuzlarına yüklenmiş olması (Tsitsas, Nanopoulos ve Paschali, 2019:948), belirsizliklerin çok fazla olduğu yeni bir yaşama hazırlanma kaygıları da (Seçer ve Yazıcı, 2018:49; Demir ve Taşkiran, 2018:48) öğrencilerin stres yaşamalarına bu da tükenmişliğe sebebiyet verebilir. Çünkü tükenme bireyin maruz kaldığı stres durumlarına karşı bir cevabıdır ve tükenmişliğin tükenme alt boyutu aslında stres boyutudur denilebilir (Maslach, Schaufeli ve Leiter, 2001:399).

Takip eden bölümde kavramsal çerçeve hakkında bilgi verildikten sonra ilgili değişkenler üzerinde yapılan araştırmalar yer verilecektir. Araştırmanın yöntemi, bulgular ve tartışma ve sonuç bölümleri ile çalışma tamamlanacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde çalışmanın temel değişkenleri olan tükenmişlik ve yaşam tatmini kavramları açıklanarak, ilgili değişkenler bağlamında yapılan çalışmalara değinilecektir.

2.1. Tükenmişlik

Tükenmişlik üç boyutlu bir sendrom olup temel boyutu artan duygusal tükenmedir. Duygusal kaynaklarının tükendiğini hisseden çalışanlar artık psikolojik anlamda işlerine verebilecekleri bir şey kalmadığını düşünmeye başlamaktadırlar. İkinci boyut ise hizmet verdikleri insanlara karşı geliştirilen şüpheli tutumlardır. Bu tutum duygusal tükenme ile ilişkilidir. Bir nevi insanî olmayan bu algılama, hizmet alanların yaşadıklarını, başlarına gelenleri bir şekilde hak ettikleri düşüncesini doğurmaktadır. Üçüncü boyut ise kişinin işi ve hizmet verdikleri konusunda kendisini olumsuz olarak değerlendirmesi yani kendisi hakkında mutsuzluk duyarak, işi konusundaki performansını tatmin edici bulmamasıdır (Maslach ve Jackson, 1981:99). Tükenmişlik örgüt yaşamında hem performans hem de sağlık açısından olumsuz sonuçlarla ilişkilendirilmektedir. Performans açısından devamsızlık, işten ayrılma niyeti ve işten ayrılma sayılırken, tükenmişlik özellikle stresle ilişkili hastalıklarla bağlantılı bir tablo ortaya koymaktadır. Bunlar arasında ise madde bağımlılığı, anksiyete, depresyon özgüven kaybı ilk sıralarda gelmektedir (Maslach, Schaufeli ve Leiter, 2001:406).

Araştırmalar öğrencilerin yaşadıkları tükenmişliğin bir halk sağlığı sorununa dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Çünkü tükenmişliğin artan endişe düzeyi, depresyon, riskli davranışlar (Shankland, Kotsou, Vallet, Bouteyre, Dantzer ve Leys, 2019:91), uykusuzluk, (üniversiteye) devamsızlık, alkol ve madde kullanımı ve öğrenimi bırakma (Hernesniemi vd., 2017:400) anksiyete ve depresyon gibi içselleştirilen problemler ile bedensel birtakım semptomlarla ilişkisi olduğu ve intihar fikrini düşündüğü ortaya konmuştur. Öğrenciler arasında okulla ilgili tükenmişlik konusunda bir inceleme çalışmasında birçok araştırmanın tükenmişliğin depresyon, hastalık belirtileri, özellikle okulu terk etme gibi akademik eğilimler ile sonuçları vurgulanırken, uyumsuzluk ve yüksek riskli davranışlarla ilgili sonuçlarının bilinmediğine de dikkat çekilmektedir (Walburg, 2014:30). Dyrbye, Thomas, Massie, Power, Eacker, Harper vd. (2008:340) yaptıkları çalışmada tıp öğrencilerinin yaşadıkları tükenmişliğin artışının intihar fikrini güçlendirdiği, tükenmişliğin azalmasının bu fikri azalttığı bulgusuna ulaşmışlardır.

2.2. Yaşam Tatmini

Yaşam tatmini bireylerin kendilerine özgü kriterler bağlamında yaşamları ile ilgili yargılarını ifade etmektedir. Kişiler algıladıkları yaşam koşullarını kendilerince belirledikleri standartlarla karşılaştırarak bu standartların ne ölçüde karşılandığını değerlendirirler. Eğer algıladıkları yaşam standartları belirledikleri standartların üzerinde ise yüksek yaşam tatmine sahip olduklarını ifade ederler. Dolayısıyla yaşam tatmini her bireyin kendisine özgü yaşam standartları hakkındaki bilişsel yargısıdır (Pavot ve Diener, 1993:164). Yaşam tatmini diğer bir ifade ile öznel gönenç hayatın tamamını dikkate aldığında kişinin hayatını nasıl değerlendiğini ifade etmektedir ve bireyin hayatının tamamıyla ilgili genel anlamda nasıl bir tepkisel değerlendirmeye sahip olduğunu ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Yaşam, belirli bir zaman noktasında hayatın tüm alanlarını kapsayan bir kavram olarak tanımlanabilir (Diener, Oishi ve Lucas, 2003:404; Diener, 2006:154). Yaşam tatmini kişinin bilişsel ve genel anlamda yaşamının tamamının kalitesinden tatminini ifade etmektedir (Diener, Emmons, Larsen ve Griffin, 1985:71).

Öğrencilerin yaşam tatminini güçlendirmek aslında eğitimin temel misyonlarından birisidir (Chow, 2005:140). Yaşam tatmini, yaşamı uzatırken, örgütsel bağlılık, iş performansı ve işi bırakma gibi yine örgütsel bazı pozitif sonuçlarla da ilişkilendirilmektedir (Hakanen ve Schaufeli, 2012:416). Bir milletin gelecekteki refahı öğrencilerin öznel gönencine bağlıdır denilebilir. Çünkü üniversite öğrencileri gelecekteki liderlik pozisyonlarının sahiplerini temsil etmektedirler. Dolayısıyla bütün ülkelerin geleceğe dönük en büyük yatırımları olduğu söylenebilir (Møller, 1996:16). Bu bağlamda öğrencilerin yaşam tatmin düzeylerinin de gelecek açısından bir takım olumlu ve olumsuz yansımalarının olacağı iddia edilebilir. Üniversite öğrencilerinin yaşam tatmin düzeyleri belirlenerek bu kapsamda bazı olumsuzluklar var ise bunun geleceğe olumsuz yansımaması adına zamanında birtakım girişimler yapılabilir.

Yerli yazında tükenmişlik konusunda farklı değişkenlerle yapılan araştırmaların sayısının çok olmasına karşın öğrencilerde tükenmişliği ve yaşam tatminini birlikte inceleyen çalışmaların az sayıda olduğu belirlenmiştir (Çağatay İn ve Şanlı Kula, 2019:411; Çapri, Özkendir, Özkurt ve Karakuş, 2012:968; Çapri, Gündüz ve Akbay, 2013:35; Pınar, Bilgiç, Demirel, Akyüz, Karatepe ve Sevim, 2015:284). Yazında tükenmişlik ve yaşam tatminini birlikte araştıran çalışmaların genellikle sağlık alanında eğitim gören üniversite öğrencileri bazında olduğu ve üniversitelerdeki farklı alanlarda eğitim gören öğrenciler kapsamında da araştırmaların yapılmasının bir ihtiyaç olduğu vurgusu yapılmaktadır (Robins, Roberts ve Sarrin, 2018:126). Ayrıca daha önceki araştırmalarda da yaşlılarla karşılaştırıldığında gençlerin ve eğitim düzeyi yüksek olanların daha fazla tükenmişlik yaşadıkları bulgusu söz konusudur (Maslach, Schaufeli ve Leiter, 2001:409-410). İş yaşamının bir adım öncesinde bulunan üniversite öğrencilerinin eğitim hayatında yaşadıkları tükenmişlik iş yaşamında artarak daha fazla tükenmişlik yaşamalarına yol açabilmektedir (Sevencan, Uzun, Yücel, Şener, Yılmaz ve Üner, 2011:43). Farklı coğrafyalarda (ABD, Brezilya, Kuzey ve Doğu Avrupa, Asya, Malezya, Avusturalya ve Türkiye) ve farklı düzeylerde eğitim gören öğrenciler arasında yapılan araştırmalar tükenmişliğin hemen hemen bütün ülkelerde varlığını göstermektedir (Çapri, Gündüz ve Gökçakan, 2011:134; Law, 2007:239; Walburg, 2014:30; Costa, Santos, Santos, Melo ve Andrade, 2012:573; Dyrbye, West, Satele, Boone, Tan, Sloan vd., 2014:443; Robins, Roberts, Sarris, 2018:115).

Yaşam tatmininin bütün insanların önde gelen arzuları arasında olduğu söylenebilir. Aslında yaşam tatmini bireyin yaşamının bulunduğu anında ve uzun bir geçmişi düşünerek yaptığı kişisel değerlendirme olarak düşünüldüğünde (Diener, Oishi ve Lucas, 2003:404) tükenmenin yaşam tatminini etkileyeceği beklenebilir. Çünkü önemli ölçüde strese maruz kalan, omuzlarına binen ağır yük ile duygusal ve fiziksel kaynaklarının tükendiğini, işin değişik yönlerine karşı olumsuz duygular geliştirdiğini, hislerinden yoksun kaldığını ve işinde yetkin olmadığını dolayısıyla verimli olamayacağını düşünen (Maslach, Schaufeli ve Leiter, 2001:399) bir bireyin yaşamı hakkında genel ve geçmişe dönük belli bir dönem için olumlu değerlendirmeler yapması zorlaşacaktır denilebilir. Konu hakkında verilen bu bilgiler ayrıca tükenmişlik ve yaşam tatmini arasındaki ilişkinin özellikle üniversite öğrencileri bağlamında çok fazla araştırılmamış olmasının bu konuda yapılacak bir araştırmayı ilginç kılacağı değerlendirilerek, böyle bir çalışmanın hem literatüre hem de uygulamaya katkıları olacağı değerlendirilmiştir.

2.3. Konu Hakkında Yapılan Araştırmalar

Çağatay İn ve Şanlı Kula (2019:411) bir üniversitenin farklı fakülte ve yükseköğretim birimleri kapsamında yaptıkları çalışmada duygusal tükenme ve duyarsızlaşma boyutları ile yaşam tatmini arasında negatif yönde zayıf, buna karşın yetkinlik ve yaşam tatmini arasında pozitif yönde düşük düzeyde istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit etmişlerdir. Çapri, Özkendir, Özkurt ve Karakuş (2012:970) üniversite öğrencilerinin

örneklemi oluşturduğu bir çalışmada Maslach Tükenmişlik Envanteri-Öğrenci Formunun boyutlarından tükenme ve duyarsızlaşmanın yaşam tatmini ile negatif, yetkinlik boyutunun ise pozitif ilişkisi olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Pınar vd. (2015:284) tarafından sağlık bilimleri alanlarında eğitim gören üniversite son sınıf öğrencilerinin katılımlarıyla yapılan çalışmada da tükenme, duyarsızlaşma ve yetkinlik boyutlarının yaşam tatmini ile negatif yönlü anlamlı ilişkileri olduğu belirlenmiştir. Yine Çapri, Gündüz ve Akbay'ın (2013:41) lise öğrencileri dahilinde yaptıkları çalışmada da tükenme, duyarsızlaşma ve yetkinliğin yaşam tatmini ile negatif ve anlamlı ilişkileri bulgulanmıştır. Vurgulamak gerekir ki yukarıda verilen araştırmalarda yetkinlik boyutu hakkındaki bulgular farklılık göstermektedir. Belirtilen ilk iki çalışmada yetkinlik boyutu ile yaşam tatmini arasında pozitif yönlü ilişki olmasına karşın takip eden iki çalışmada yetkinlik ile yaşam tatmini arasında negatif yönlü bir ilişkinin varlığı dikkat çekmektedir. Buna göre yetkinlik algısının artışı yaşam tatminini hem artırıcı hem de azaltıcı bir işlev görmektedir. Ancak okul idarecileri kapsamında tükenmişlik ve yaşam tatmini üzerine yapılan başka bir çalışmanın sonuçları da yukarıda verilen ilk iki çalışmanın sonuçları ile birebir örtüşmektedir. Karaköse, Kocabaş, Yirci, Esen ve Çelik (2016:1491) tarafından yapılan bu çalışmada tükenme ve duyarsızlaşma ile yaşam tatmini arasında negatif yönlü bir ilişki söz konusu iken yetkinlik ile yaşam tatmini arasında ise pozitif yönlü bir ilişki belirlenmiştir. Yine Güney Kore'de eczacılık eğitimi gören üniversite öğrencilerinin katkı sağladığı bir araştırmada tükenme ve duyarsızlaşma boyutlarının yaşam tatmini ile negatif ilişkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca öğrencilerinin yaşadıkları tükenmişlik bilişsel ve davranışsal tepkilerini etkileyerek, motivasyon kaybına sebep vermekte ve uzun vadede depresyona yol açmaktadır (Cho ve Jeon, 2019:6-8). Çin'de tıp fakültesinde eğitim gören öğrencilerin algıladığı tükenmişliğin azalmasıyla yaşam tatmininin arttığı bulgusuna ulaşılmıştır (Wang, Wang, Shi, Li, Liu, Liu, vd., 2019:8).

Güney, Kalafat ve Boysan (2010:1210) üniversite öğrencileri arasında yaptıkları bir çalışmada yaşam tatmininin depresyon, anksiyete ve ümitsizlik ile negatif biçimde anlamlı ilişkisi olduğunu belirlemişlerdir. Wachholtz and Rogoff (2013:86) sağlık eğitimi gören öğrencilerle yaptıkları çalışmada algılanan tükenmişliğin yaşam tatmini ile negatif yönlü ilişki içerisinde olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Gorji, Teimuri, Gorji ve Gorji (2015:37) hemşirelik ve ebelik okuyan üniversite öğrencilerinin örneklemi oluşturduğu araştırmada da tükenmişlik ile yaşama tatmini arasında negatif yönlü ilişki olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Öğrencilerin dışında da yaşanan tükenmişliğin yaşam tatminini olumsuz etkilediği yönünde çalışmalar bulunmaktadır. Demerouti, Bakker, Nachreiner ve Schaufeli (2000:461) hemşireler arasında tükenmişliğin yaşam tatminine etkisini inceledikleri araştırmada, tükenmişliğin yaşam tatminini azalttığı belirlenmiştir. Hakanen ve Schaufeli (2012:421) tarafından Finlandyalı diş hekimleri dahilinde yapılan boylamsal bir çalışmada tükenmişliğin depresyonun gelişiminde bir safha olduğu belirlenerek, tükenmişlikten korumak için yaşam tatmininin artırılması gereğinin bir ihtiyaç olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca iş yaşamındaki tatminin bireyin genel öznel tatmini, gönencini olumlu etkilediği belirlenmiştir. Bu çalışmaların sonuçları değerlendirildiğinde öğrencilikte yaşanan tükenmişliğin bireyin genel yaşam tatmini olumsuz etkilemesi beklenebilir.

3. YÖNTEM

Kesitsel olarak tasarlanan bu çalışmanın temel amacı üniversite öğrencilerinin tükenmişlik ve yaşam tatmini düzeylerini tespit etmek ve tükenmişliğin yaşam tatmini ile ilişkisini ortaya koymaktır. Literatür taraması ve konu hakkında yapılan ve yukarıda değinilen araştırmalar doğrultusunda araştırmanın amacı için takip eden hipotezler geliştirilmiştir.

H1: Katılımcı öğrencilerin algıladıkları tükenme düzeyi ile yaşam tatmini arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

H2: Katılımcı öğrencilerin algıladıkları duyarsızlaşma düzeyi ile yaşam tatminleri arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

H3: Katılımcı öğrencilerin algıladıkları yetkinlik düzeyleri ile yaşam tatminleri arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Ayrıca katılımcı öğrencilerin bazı demografik özellikleri ile bu araştırmada incelenen tükenme, duyarsızlaşma, yetkinlik ve yaşam tatmini gibi temel değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi de bu araştırmanın ikincil amaçları arasındadır.

3.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2019-2020 eğitim öğretim döneminde Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF'nin farklı bölümlerinde kayıtlı 4435 öğrenci oluşturmaktadır. Bu bilgi KSÜ İİBF öğrenci işleri yetkililerinden alınmıştır. Buna göre %5 hata payı dikkate alındığında örneklem için 354 katılımcı yeterli olmasına karşın katılımcı sayısı 475 olarak gerçekleşmiştir. Araştırma için KSÜ Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulundan 03/10/2019 tarih ve E.40523 sayılı yazı ile izin alınmıştır. Örneklem seçiminde kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir.

3.2. Veri Toplama Araçları

Veri toplamak amacıyla iki ölçek kullanılmıştır. Bunlar;

Maslach Tükenmişlik Envanteri-Öğrenci Formu: Maslach Tükenmişlik Ölçeği Schaufeli, Martinez, Pinto, Salanova ve Bakker (2002) tarafından öğrenci formuna uyarlanmıştır. Bu ölçek Çapri, Gündüz ve Gökçakan (2011) tarafından Türkçe 'ye uyarlanmıştır ve tükenme (beş önerme), duyarsızlaşma (dört önerme) ve yetkinlik (dört önerme) olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Uyarlama çalışmasında ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı bu boyutlar için sırasıyla .76, .82, ve .61 olarak bulunurken, test-tekrar test güvenilirlik sonuçları ise yine sırasıyla .76, .74 ve .70 olarak bulunmuştur. Bu bulgular ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

Yaşam Memnuniyeti Ölçeği: Diener, Emmons, Larsen ve Griffin (1985) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek ilk defa Köker (1991:71) tarafından Türkçe 'ye uyarlanmıştır fakat ölçeğin güvenilirlik katsayısının belirtmemesine karşın ölçeğin üç hafta arayla uygulanan test tekrar test tutarlılık katsayısının .85 olduğu belirlenmiştir. Yakın zamanlarda yapılan bir çalışmada da (Öztürk ve Ünal, 2019:66) aynı ölçeğin güvenilirlik katsayısının .76 olduğu tespit edilmiştir. Her iki ölçeğin maddeleri “Kesinlikle Katılmıyorum” seçeneğinden “Kesinlikle Katılıyorum” seçeneğine kadar 7’li Likert ölçeği ile derecelendirilmektedir. Bu iki ölçeğe ek olarak araştırmacı tarafından geliştirilen ve katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik on üç soru anket formuna ilave edilmiştir.

3.3. Verilerin Analizi

Örneklemin demografik özellikleri takip eden Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Örneklemenin Demografik Özellikleri

		Sıklık	Yüzde	Toplam Yüzde
Cinsiyet	Kız	273	57,5	57,5
	Erkek	202	42,5	100,0
Yaş	18 ila 20	228	48,0	48,0
	21 ve üzeri	247	52,0	100,0
Bölüm	Sağlık yönetimi	161	33,9	33,9
	İktisat	34	7,2	41,1
	İşletme	60	12,6	53,7
	Kamu Yönetimi	162	34,1	91,2
	Uluslararası Ticaret ve Lojistik	42	8,8	100,0
	Sosyal hizmet	16	3,4	57,1
Anne eğitim	Okur yazar değil	73	15,4	15,4
	İlköğretim	288	60,6	76,0
	Lise	73	15,4	91,4
	Yüksekokul	11	2,3	93,7
	Üniversite	30	6,3	100,0
Baba eğitim	Okur yazar değil	12	2,5	2,5
	İlköğretim	273	57,5	60,0
	Lise	116	24,4	84,4
	Ön Lisans	23	4,8	89,3
	Lisans	51	10,7	100,0
Aile gelir	Düşük	53	11,2	11,2
	Orta	374	78,7	89,9
	Yüksek	48	10,1	100,0
Okuduğu sınıf	1.sınıf	55	11,6	11,6
	2.sınıf	189	39,8	51,4
	3.sınıf	153	32,2	83,6
	4.sınıf	78	16,4	100,0
Mezun olduğu okul	Fen lisesi	12	2,5	2,5
	Anadolu öğretmen lisesi	21	4,4	6,9
	Anadolu lisesi	259	54,5	61,5
	Meslek lisesi	90	18,9	80,4
	Genel lise	93	19,6	100,0
Kardeş sayısı	Bir	42	8,8	8,8
	İki	92	19,4	28,2
	Üç	111	23,4	51,6
	Dört	230	48,4	100,0
Kaldığı yer	Yurtta	213	44,8	44,8
	Evde (tek başıma)	31	6,5	51,4
	Evde (arkadaşlarla)	77	16,2	67,6
	Ailemin yanında	154	32,4	100,0
Aile türü	Çekirdek aile	345	72,6	72,6
	Geniş aile	130	27,4	100,0
Bölümü önerme	Evet	175	36,8	36,8
	Hayır	300	63,2	100,0
Bölümü seçme	İsteyerek	287	60,4	60,4
	İsteksiz	188	39,6	100,0
	Toplam	475	100,0	

Araştırmaya Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin değişik bölümlerinde okuyan öğrenciler gönüllü olarak katılmışlardır. Ölçekler ve demografik sorulardan oluşan anket formu yazılı olarak gönüllü öğrencilere verilerek, cevaplamaları sağlanmıştır. Bunun sonucunda 475 adet katılım sağlanmış olup, SPSS programına aktarılarak, veri setine dönüştürülmüştür (Eren, 2018). Öğrencilerin 273'ü (%57,5) kız, 202'si (%42,5) erkektir. Örneklemenin demografik özellikleri Tablo 1'de verilmiştir.

Katılımcıların çoğunluğunu kız öğrenciler oluştururken %57,5 (n=273), öğrencilerin ailelerinin büyük kısmı orta gelir düzeyinde %78,7 (n=374), çoğunluk bölümü %60,4 (n=287) isteyerek seçmiş olmasına rağmen bölümü önerme oranlarının %36,8 (n=175) olduğu görülmektedir. Her ne kadar bölümü isteyerek seçme oranı yüksek görünse de bu oran ihtiyatla değerlendirilmelidir. Türkiye’deki eğitim sistemine özgü nedenlerden dolayı birçok öğrenci üniversite okuyabilmek için istemedikleri bölümleri de tercih etmek zorunda kalabilmektedirler (Gündoğar, Gül, Uskun, Demirci ve Keçeci, 2007:14). Bölümü başkalarına tavsiye etme oranın düşük olması az önceki iddiaya kuvvet kazandırdığı gibi, öğrencilerin eğitim başladıktan sonra bölüm ile ilgili beledikleri kazanımların karşılanmadığı düşüncesi de değerlendirilmelidir. Ölçekler ve alt boyutları için yapılan güvenirlik testi sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Güvenirlik Testi Sonuçları

Boyut	Önerme Sayısı	Cronbach alfa
Tükenme	5	,826
Duyarsızlaşma	4	,820
Yetkinlik	4	,591
Yaşam tatmini	5	,809

Yetkinlik boyutunda nispeten düşük bir değer elde edilmiş olsa da bütün boyutlar için güvenirliğin sağlanmış olduğu görülmektedir (Akgül ve Çevik, 2005:435-436). Bu aşamada analize hangi tür testlerle devam edileceğinin belirlenmesi için verilerin normal dağılım gösterip göstermediğinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda Shapiro-Wilk ve Kolmogorov Smirnov testleri yapılmıştır. Örneklem büyüklüğü ellinin üzerinde olduğu için Kolmogorov Smirnov testi yorumlanmıştır. Bu testin tüm önermeler için istatistikî olarak anlamlı çıktığı gözlenmiştir. Bu dikkate alındığında elde edilen verilerin normal dağılım göstermediği belirlenmiş ve nonparametrik testlerle analize devam edilmiştir. Dolayısıyla demografik özelliklerin ankette sorulan önermelerde anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığının anlaşılması için Mann Whitney U ve Kruskal Wallis testleri, çoklu ilişkilerin değerlendirilmesinde Spearman korelasyonu kullanılmıştır. Ancak verinin kolay yönetilebilmesi adına boyutlarla ilgili yöneltilen önermelerin aritmetik ortalamalarının alınması gerekmektedir. Bu boyutların ayrışmasının keşfedilebilmesi için Keşif Amaçlı Faktör Analizine (KAFA) ihtiyaç duyulmaktadır.

Tablo 3: Tükenmişliğin Yaşam Tatminine Etkisine Yönelik Anketin KMO ve Bartlett Testi Sonuçları

KMO and Bartlett's Test		
KMO		,854
Bartlett Testi	x ²	3307,270
	Sd	153
	p	0,000

Faktör analizi yapmak için yeterli örneklem büyüklüğünün elde edilip edilmediğinin belirlenmesi için ilk olarak Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett testi yapılmıştır. Faktör analizinin uygulanabilmesi için KMO değerinin en az 0,5 olması gerekmektedir. Bu değer > ,9 ise mükemmel, > ,8 ise çok iyi, > ,7 ise iyi, > ,6 ise vasat, > ,5 ise sınırda kabul edilebilir, < ,5 ise kabul edilemez olarak nitelendirilir (George ve Mallery, 2016:264). Tablo 3’te görüleceği gibi yapılan analiz sonucu KMO değerinin 0,854 olarak çok iyi olduğu gözlenmiş olup, bu değer

çalışmanın yeterli örneklem büyüklüğüne sahip olduğunu göstermektedir. Müstereklik tablosu incelendiğinde 0,5'in üzerinde değeri olan önermelerin faktör analizinde bir başka önermeye benzeşme oranlarının yüksek olduğu gözlenmektedir. Ancak 0,5'in altında kalan değerlerin faktör analizi sonunda bir boyutun altında listelenmesi güç görünmektedir.

Yapılan faktör analizi sonucunda ölçeğin orijinal boyutları olan dört boyutlu bir yapı ortaya çıkmıştır ve açıklanan varyans oranı ise dört faktör için %58,8'dir. Açıklanan toplam varyans incelendiğinde kapsam geçerliği bakımından bir problemin olmadığı gözlenmektedir (Yaşlıoğlu, 2017:77). Böylece ölçeğin hem güvenilir hem de geçerliği olduğuna dair uygun veriler elde edilmiştir. Tablo 4'te faktör analizi sonucu elde edilen alt boyutların öz değerleri ve açıkladıkları varyans değerleri verilmiştir.

Tablo 4: Maddelerin Özdeğerleri ve Açıklanan Varyans Oranları

Madde	Açıklanan Toplam Değer						Döndürme Sonrası Yüklerin		
	Başlangıç Özdeğerleri			Yüklerin Kareler Toplamı			Kareler Toplamı		
	Toplam	Açıklanan Yüzde %	Toplam %	Toplam	Açıklanan Yüzde %	Toplam %	Total	Açıklanan Yüzde %	Toplam %
1	5,382	29,901	29,901	5,382	29,901	29,901	3,800	21,110	21,110
2	2,661	14,784	44,685	2,661	14,784	44,685	2,849	15,825	36,935
3	1,529	8,496	53,181	1,529	8,496	53,181	1,986	11,031	47,967
4	1,019	5,663	58,845	1,019	5,663	58,845	1,958	10,878	58,845
5	,872	4,847	63,691						
6	,854	4,744	68,435						
7	,761	4,229	72,664						
8	,735	4,086	76,750						
9	,649	3,606	80,356						
10	,564	3,133	83,489						
11	,523	2,903	86,392						
12	,481	2,670	89,062						
13	,438	2,434	91,496						
14	,394	2,191	93,687						
15	,362	2,012	95,699						
16	,327	1,815	97,514						
17	,268	1,488	99,001						
18	,180	,999	100,000						

Döndürme Yöntemi: Temel Bileşenler Analizi

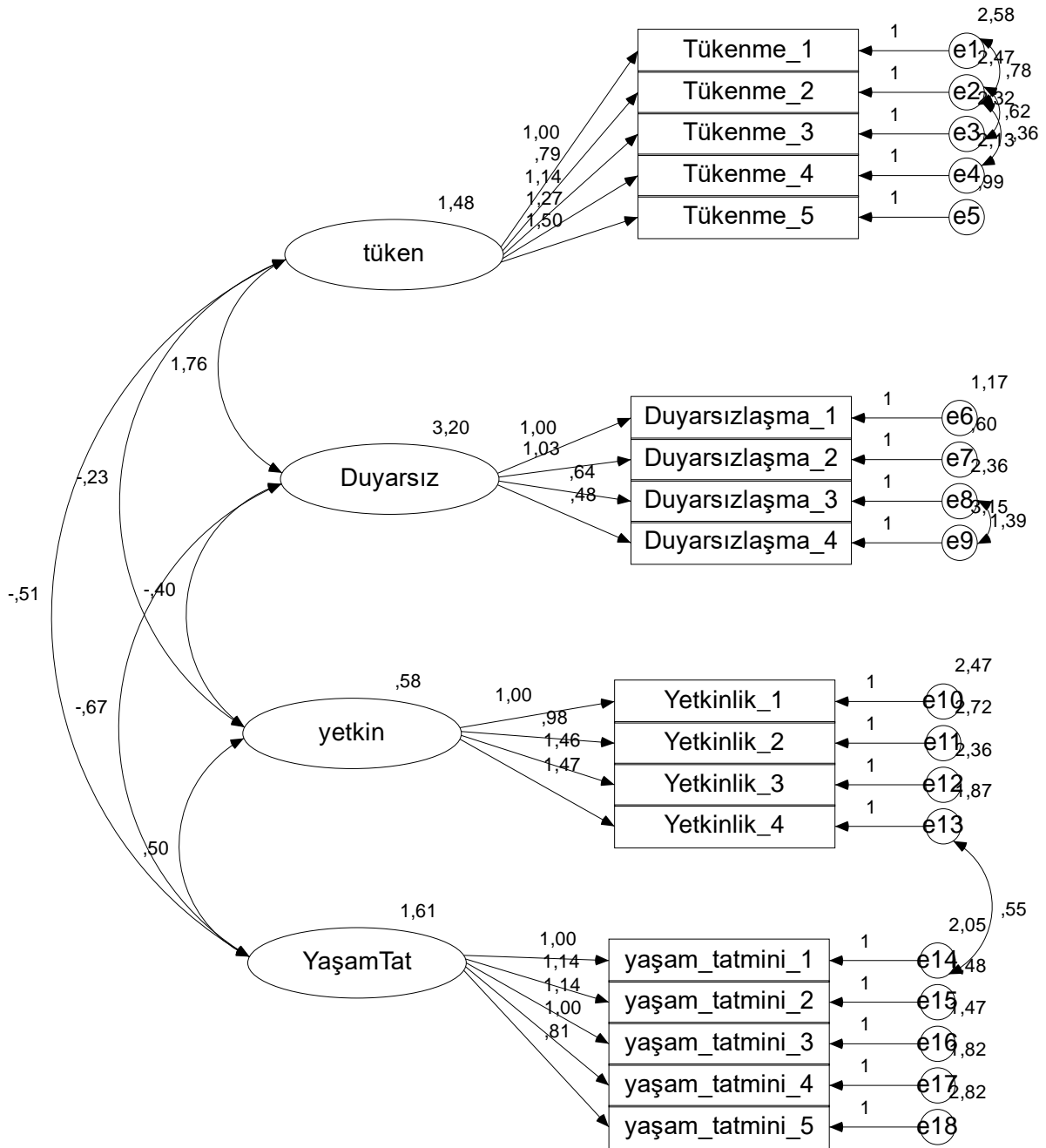
Döndürülmüş bileşenler matrisi Tablo 5'te verilmiştir. Bu tablo incelendiğinde Tükenmişlik Ölçeği'nin orijinalinde duyarsızlaşma boyutunda olan birinci ve ikinci önermelerinin duyarsızlaşma boyutu yerine tükenme boyutuna yüklendiği dikkati çekmiştir. Bunun dışında bütün faktörler ölçeklerin orijinal boyutlarına yüklenmişlerdir. Dolayısıyla faktör analizi sonunda elde edilen döndürülmüş bileşenler matrisi ilişkilerin dört boyut altında

incelenebileceğini göstermektedir. Ancak duyarsızlaşma ile ilgili ilk ve ikinci önermenin analiz kapsamından çıkarılması gerekmektedir. Bu işlem neticesinde verinin modeli temsil kabiliyetinin olup olmayacağını testi için Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır.

Tablo 5: Döndürülmüş Bileşenler Matrisi

	Bileşenler			
	1	2	3	4
Tükenme 1	,731			
Tükenme 2	,740			
Tükenme 3	,770			
Tükenme 4	,620			
Tükenme 5	,813			
Duyarsızlaşma 1	,650			
Duyarsızlaşma 2	,678			
Duyarsızlaşma 3				,787
Duyarsızlaşma 4				,857
Yetkinlik 1			,577	
Yetkinlik 2			,596	
Yetkinlik 3			,707	
Yetkinlik 4			,662	
Yaşam tatmini 1		,700		
Yaşam tatmini 2		,815		
Yaşam tatmini 3		,754		
Yaşam tatmini 4		,723		
Yaşam tatmini 5		,659		

Takip eden Şekil 1’de verilen doğrulayıcı faktör analizi sonucu elde edilen değerler modelin istatistiki olarak doğrulandığını göstermektedir (CMIN/df=1,646; NFI=,939; RFI: ,925; IFI= ,975; TLI=,969; CFI=,975; RMSEA=,037) (Yaşlıoğlu, 2017:77; Birincioğlu ve Tekin, 2018:179; Doğan, 2015:29). Böylece Keşif amaçlı Faktör Analizi (KAFA) ve Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)’nın gösterdiği şekliyle aritmetik ortalamaların faktör analizindeki boyutlara göre şekillendirilmesi sağlanmıştır. Bu analiz doğrultusunda yaşam tatmini ölçeğinin orijinal boyutlara uygun şekilde doğrulandığı ve tükenmişlik ölçeğinin duyarsızlaşma boyutunun ilk iki maddesi dışında doğrulandığı görülmektedir. Yapılan analizde duyarsızlaşma boyutunun bu iki maddesinin tükenme boyutuna yüklendiği belirlenmiştir.

Şekil 1: Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

4. BULGULAR

Araştırmada kullanılan her iki ölçekteki ifadeler 7’li likert ölçeğine göre oluşturulmuştur. Anket yedi seçenek ve altı fark aralığına sahip olduğu için $6/7=0,86$ ’lık bir fark aralığı hesaplanmıştır. Ölçeklerin ortalama değer aralıklarını belirleyen puanlar ise aşağıda sıralandığı gibi kabul edilmiştir. Katılımcıların ortalama puanındaki artış ilgili değişkenin algılanan düzeyinin arttığını göstermektedir.

- 1,00 < \bar{X} < 1,86 aralığında çok çok düşük,
1,87 < \bar{X} < 2,72 aralığında çok düşük,
2,73 < \bar{X} < 3,58 aralığında düşük,
3,59 < \bar{X} < 4,44 aralığında orta ve
4,45 < \bar{X} < 5,30 yüksek
5,31 < \bar{X} < 6,16 çok yüksek
6,17 < \bar{X} < 7,00 aralığında çok çok yüksektir.

Tablo 6: Betimleyici İstatistikler

	N	Minimum	Maximum	Ortalama	Standart Sapma
Tükenme	475	1,20	7,00	4,5263	1,55985
Duyarsızlaşma	475	1,00	7,00	3,9568	1,75135
Yetkinlik	475	1,00	7,00	4,6079	1,21287
Yaşam Tatmini	475	1,00	7,00	3,5566	1,43350

Aritmetik ortalamalar bağlamında öğrencilerin algılamış oldukları tükenmenin 4,5263 (\pm 1,55 ss) yüksek düzeyde olduğu tespit edilmişken, duyarsızlaşma ise 3,9568 (\pm 1,75 ss) orta düzeydedir. Yetkinlik boyutundaki değer 4,6079 (\pm 1,21 ss) ise öğrencilerin kendilerini yüksek düzeyde yetkin bulduklarını gösterirken, yaşam tatmini düzeyinin 3,5566 (\pm 1,43ss) düşük olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Demografik faktörler açısından anlamlı farklılıkların olup olmadığı gerçekleştirilen nonparametrik testlerle değerlendirilmiştir. Makalenin içeriğini karmaşık hale dönüştürmemek için bu analiz sonucu sadece anlamlı çıkan veya önemli olduğu düşünülen ilişkilere yer verilmiştir.

Tablo 7: Cinsiyete Göre Mann Whitney U Testi Sonuçları

	Tükenme	Duyarsızlaşma	Yetkinlik	Yaşam Tatmini
Mann-Whitney U	22322,500	25583,000	27251,000	25933,500
Wilcoxon W	42825,500	46086,000	64652,000	63334,500
Z	-3,554	-1,351	-,218	-1,110
Anlamlılık	,000	,177	,827	,267

a. Bağımsız Değişken: Cinsiyet

Cinsiyet açısından değerlendirildiğinde tükenme boyutunda anlamlı bir farkın olduğu belirlenmiştir. Ortalamalar karşılaştırıldığında kız öğrencilerin 4,44 (1,44 ss) erkeklere 4,02 (1,40467 ss) oranla daha yüksek tükenmişlik algısına sahip oldukları gözlenmiştir (Tablo 7). Diğer ifade ile kız öğrenciler erkek öğrencilere göre daha fazla tükenmişlik yaşamaktadırlar.

Tablo 8: Mesleği Önermeye Göre Mann Whitney U Testi Sonuçları

	Tükenme	Duyarsızlaşma	Yetkinlik	Yaşam Tatmini
Mann-Whitney U	21154,000	21856,000	22079,000	20477,500
Wilcoxon W	36554,000	37256,000	67229,000	65627,500
Z	-3,535	-3,058	-2,896	-4,004
Anlamlılık	,000	,002	,004	,000

a. Bağımsız Değişken: Mesleği Önerme

Mesleği önermeye göre bütün boyutlar için anlamlı farklılıkların olduğu belirlenmiştir (Tablo 8). Mesleği önerenlerin tükenme ve duyarsızlaşma boyutlarında düşük algıya sahip oldukları ancak yetkinlik ve yaşam tatmini boyutları açısından algılarının yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 9: Mesleği Seçmeye Göre Mann Whitney U Testi Sonuçları

	Tükenme	Duyarsızlaşma	Yetkinlik	Yaşam Tatmini
Mann-Whitney U	17338,000	21619,000	23219,000	17814,500
Wilcoxon W	58666,000	62947,000	40985,000	35580,500
Z	-6,596	-3,679	-2,575	-6,270
Anlamlılık	,000	,000	,010	,000

a. Bağımsız Değişken: Mesleği Seçme

Mesleği seçme değişkeni bağlamında bütün boyutlarda anlamlı farklılıkların olduğu belirlenmiştir (Tablo 9). Sonuç olarak mesleği isteyerek seçenlerin tükenme ve duyarsızlaşma algıları düşükken, yetkinlik ve yaşam tatmini algılarının yüksek olduğu belirlenmiştir.

Yapılan Kruskal Wallis testi sonucunda öğrencilerin okudukları bölümler açısından aralarında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir (Tablo 10). Başka bir deyişle örneklemdekiler bölümlerine bakılmaksızın tükenme, duyarsızlaşma, yetkinlik ve yaşam tatmini konularında aynı düşünceleri paylaşmaktadırlar.

Tablo 10: Öğrencilerin Okudukları Bölümlere Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	Tükenme	Duyarsızlaşma	Yetkinlik	Yaşam Tatmini
Ki-Kare	8,524	4,422	3,655	4,289
Serbestlik Derecesi	4	4	4	4
P değeri (Anlamlılık)	,074	,352	,455	,368

a. Bağımsız Değişken: Okunan Bölüm

Tablo 11’de görüleceği gibi katılımcıların annelerinin eğitim durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farkın sadece yaşam tatmini boyutunda olduğu gözlenmiştir ($p<0.05$). Buna göre annesi okur yazar olmayan grubun yaşam tatmini ortalaması 3,35 (1,44 ss) iken annesi üniversite mezunu grubun yaşam tatmini algısı 4,18 (1,32ss)’dir ve yüksekokul mezunu anne grubu

dışındaki diğer grupların tamamında annelerin eğitim düzeyi yükseldikçe katılımcıların yaşam tatmini algısı yükselmektedir.

Tablo 11: Annenin Eğitim Düzeyine Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	Tükenme	Duyarsızlaşma	Yetkinlik	Yaşam Tatmini
Ki-Kare	1,400	2,818	1,929	11,288
Serbestlik Derecesi	4	4	4	4
P değeri (Anlamlılık)	,844	,589	,749	,024

a. Bağımsız Değişken: Annenin eğitim düzeyi

Babalarının eğitim durumu açısından yine sadece yaşam tatmininde anlamlı ($p < 0.000$) bir farkın olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Tablo 12). Okur yazar olmayan babaların çocuklarının yaşam tatmini algısı ortalaması 3,66 (1,71 ss) iken üniversite mezunlarının 3,93 (1,46 ss), yüksekokul mezunu olanların 4,40 (1,21 ss) olduğu belirlenmiştir. Buna göre babalarının eğitim düzeyinin yükselmesi ile doğru orantılı bir şekilde katılımcıların yaşam tatmini algılarının yükseldiği gözlemlenmektedir.

Tablo 12: Babaların Eğitim Durumuna Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	Tükenme	Duyarsızlaşma	Yetkinlik	Yaşam Tatmini
Ki-Kare	8,281	2,562	4,674	21,601
Serbestlik Derecesi	4	4	4	4
P değeri (Anlamlılık)	,082	,634	,322	,000

a. Bağımsız Değişken: Baba Eğitim Düzeyi

Ailenin gelir durumu için yapılan Kruskal Wallis testi değerlendirildiğinde sadece yaşam tatmini açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu gözlenmiştir (Tablo 13). Ortalamalar karşılaştırıldığında aylık gelir düzeyi algısı arttıkça yaşam tatminin de arttığı belirlenmiştir.

Tablo 13: Ailenin Gelir Durumuna Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	Tükenme	Duyarsızlaşma	Yetkinlik	Yaşam Tatmini
Ki-Kare	4,055	1,265	2,410	7,342
Serbestlik Derecesi	4	4	4	4
P değeri (Anlamlılık)	,132	,531	,300	,025

Bağımsız Değişken: Ailenin Gelir Durumu

Sınıf düzeyi bağlamında katılımcıların tükenmişlik ve duyarsızlaşma algılarında anlamlı farklılıkların olduğu gözlenmektedir (Tablo 14). Tükenmişlik boyutunda son sınıfların, duyarsızlaşma konusunda da üçüncü sınıfların daha yüksek algılarının olduğu belirlenmiştir.

Tablo 14: Sınıf Düzeyine Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	Tükenme	Duyarsızlaşma	Yetkinlik	Yaşam Tatmini
Ki-Kare	8,653	15,625	,821	1,370
Serbestlik Derecesi	3	3	3	3
P değeri (Anlamlılık)	,034	,001	,844	,713

a. Bağımsız Değişken: Okunan sınıf

Kardeş sayısı açısından yapılan analiz sonucu istatistiksel olarak anlamlı olan tek farklılık yaşam boyutu açısından bulgulanmıştır (Tablo 15). Bir kardeşi olanların yaşam tatmin algısı ortalaması 3,8095 (1,51026 ss) iken dör ve üzeri kardeşi olanların yaşam tatmini algısı 3,4035 (1,36698 ss). Buna göre kardeş sayısı daha az olanların yaşam tatmin algıları daha yüksektir.

Tablo 15: Kardeş Sayısına Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	Tükenme	Duyarsızlaşma	Yetkinlik	Yaşam Tatmini
Ki-Kare	1,739	7,815	1,908	9,234
Serbestlik Derecesi	3	3	3	3
P değeri Anlamlılık)	,628	,050	,592	,026

a. Bağımsız Değişken: Kardeş Sayısı

Katılımcı öğrencilerin barınma yerlerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılığın olup olmadığını belirlemek için yapılan Kruskal Wallis testi sonuçlarına göre sadece yaşam tatmini boyutunda bir farklılık belirmiştir (Tablo 16). Yaşam tatmini algısı en yüksek grup evde tek başına yaşayanlar iken, bunları ailesi ile birlikte kalanlar takip etmektedir.

Tablo 16: Kalınan Yere Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	Tükenme	Duyarsızlaşma	Yetkinlik	Yaşam Tatmini
Ki-Kare	3,954	5,484	1,837	19,781
Serbestlik Derecesi	3	3	3	3
P değeri (Anlamlılık)	,266	,140	,607	,000

a. Bağımsız Değişken: Kalınan Yer

Katılımcı öğrencilerin üniversiteye kayıt olmadan yaşadıkları yerlere göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için yapılan analiz sonucunda anlamlı bir farkın olmadığı belirlenmiştir. Buna göre il, ilçe, köy gibi üniversiteye kayıt olmadan önce yaşanan yerler öğrencilerin tükenme, duyarsızlaşma, yetkinlik ve yaşam tatmini algılarını etkilememektedir denilebilir.

Katılımcı öğrencilerin demografik özellikleri dikkate alınarak yapılan analiz sonuçlarını özetlemek gerekirse anlamlı farklılıkların özellikle yaşam tatmini boyutunda gerçekleştiği, diğer boyutlarda anlamlı farklılıkların daha az olduğu gözlemlenmiştir. Cinsiyet açısından kız öğrencilerin tükenme algısı erkek öğrencilere göre daha yüksektir. Mesleği isteyerek seçenler ve önerebileceklerini söyleyen katılımcı öğrencilerin tükenme ve duyarsızlaşma algıları düşük iken, yetkinlik ve yaşam tatmini algıları ise diğerlerine göre yüksektir. Bu değerlendirme bölümden

mezun olduğunda alanla ilgili mesleğin seçileceği varsayımı dikkate alınarak yapılmıştır. Anne ve babanın eğitim seviyesinin yükselmesi ile katılımcı öğrencilerin yaşam tatmini algıları arasındaki ilişki de olumludur. Yine ailenin gelir düzeyi yükseldikçe yaşam tatmini algısı da artmaktadır. Son sınıflar diğer bütün sınıflara göre tükenme algıları en yüksek sınıf iken, üçüncü sınıflarda okuyan öğrencilerin duyarsızlaşma algısının diğer sınıflara nazaran yüksek olduğu gözlenmiştir. Kardeş sayısı az olanlar ile evde tek başına ikamet eden katılımcı öğrencilerin yaşam tatmini algılarının diğer katılımcılara göre yüksek olduğu belirlenmiştir. Boyutlarla ilgili demografik özelliklerdeki farklılıkların gösteriminden sonra bu boyutlar arasındaki ilişkilerin incelenmesi sayesinde hipotezlerin test edilebileceği düşünülmüştür.

Tablo 17: Değişkenler Arası İlişkiler Tablosu

	Tükenme	Duyarsızlaşma	Yetkinlik
Duyarsızlaşma	,453**		
Yetkinlik	-,123**	-,174**	
Yaşam tatmini	-,252**	-,170**	,343**

Tablo 17'nin incelenmesiyle görüleceği gibi tükenme boyutu ile duyarsızlaşma arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=0,453$; $p<0,01$). Buna göre tükenme algısı arttıkça yaşanan duyarsızlaşma da artmaktadır. Tükenme boyutu ile yetkinlik arasında negatif bir ilişki vardır ($r=-0,123$; $p<0,01$). Algılanan tükenme katılımcıların algıladıkları yetkinliklerini azaltmaktadır. Katılımcı öğrencilerin tükenme algısı ile yaşam tatmini arasında da negatif bir ilişki bulunmaktadır ($r=-0,252$; $p<0,01$). Bunun anlamı algılanan tükenme yaşam tatminine olumsuz yansımaktadır. Duyarsızlaşmanın yetkinlik ($r=-0,174$; $p<0,01$) ve yaşam tatmini ($r=-0,170$; $p<0,01$) ile negatif yönde ilişkili olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla duyarsızlaşma hem yetkinlik hem de yaşam tatmini ile olumsuz ilişki göstermektedir. Son olarak yetkinlik ile yaşam tatmini arasında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($r=0,343$; $p<0,01$). Yetkinliğin artışı yaşam tatmine olumlu yansımaktadır.

Bu bulgular doğrultusunda tükenme ve duyarsızlaşma boyutları ile yaşam tatmini arasında negatif yönlü, yetkinlik boyutu ile yaşam tatmini arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı belirlenmiştir ve araştırma hipotezleri kabul edilmiştir.

5.TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırmanın temel amacı üniversite öğrencilerinin algıladıkları tükenmişlik boyutları ile yaşam tatmini arasındaki ilişkileri ortaya koymaktır. Bunun yanında bazı demografik değişkenlerle yine katılımcı öğrencilerin algıladıkları tükenme, duyarsızlaşma, yetkinlik ve yaşam tatmini arasındaki ilişkilerin belirlenmesi de bu araştırmanın ikincil amacıdır. Araştırma Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF öğrencilerinin oluşturduğu ve oldukça yüksek sayılabilecek ($n=475$) bir örneklem ile gerçekleştirilmiştir. Aritmetik ortalamalar bağlamında değerlendirildiğinde katılımcı öğrencilerin algıladıkları tükenmenin ve yetkinliğin yüksek düzeyde, duyarsızlaşmanın orta düzeyde olduğu gözlemlenirken, yaşam tatmini düzeyinin ise düşük olduğu belirlenmiştir.

Öğrenciler arasında tükenme boyutundaki yüksek algının literatürle uyumlu olduğu görülmektedir. Aslında gençler arasında tükenmişliğin 30-40'lı yaşlara göre yüksek olduğu (Maslach, Schaufeli ve Leiter, 2001:409) ve yine üniversite öğrencileri arasında tükenmişliğin

yaygın bir fenomen olduğu birçok araştırma tarafından ortaya konulmuştur (Lingard, 2007:99; Gündüz, Çapri ve Gökçakan, 2012:44; Tansel, 2015:246; Bayrakdar, 2016:940). Buna karşılık yaşam tatmini konusundaki olumsuz algılamaların literatürle kısmen uyumlu olduğu görülmektedir. Öztürk ve Ünal (2019:67) üniversite öğrencilerinin katkıda bulunduğu bir çalışmada yaşam tatmin düzeyini yüksek, Gökalp ve Topal (2019:200) ise orta düzeyde bulmuşlardır. Yine Çağatay İn ve Şanlı Kula (2019:432) üniversite öğrencileri kapsamında yaptıkları çalışmada öğrencilerin %46'sının yaşam tatminin düşük, %54'ünün ise yüksek olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Pınar vd. (2015:287) çalışmasında ise dış hekimliği fakültesi öğrencilerinin yaşam tatmini puanları düşük, ebelik bölümü öğrencilerinin ise yaşam tatmini puan ortalamalarının yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bulgular üniversite öğrencilerinin yaşam tatmin düzeyleri konusunda yorum yapmayı zorlaştırmaktadır. Elbette ki yaşam tatmini etkileyebilecek çok sayıda değişken söz konusudur. Öğrenciler üniversite yıllarında sosyal, kişisel, akademik ve kariyer planlama konularında üstesinden gelmeleri gereken problemlerle karşı karşıya kalabilmektedirler. Bu faktörler yaşam tatminlerini azaltıcı bir işlev üstlenebilir (Özbay, Palancı, Kandemir ve Çakır, 2012:325). Ayrıca yaşam tatmini düzeylerinin örneklem bağlamında düşünülmesi de dikkate alınmalıdır. Mesela Tuzgöl Dost (2010:86) Türk ve Güney Afrikalı üniversite öğrencilerinin yaşam tatminlerini karşılaştırdığı çalışmasında Güney Afrikalı öğrencilerin yaşam tatmin düzeylerinin Türk öğrencilerden yüksek olduğunu belirlemiş ve bu farklılığın ulusal kültürler, gelir ve yaşam koşulları bağlamında yorumlanabileceğini belirtmiştir. Bu çalışmamızda da katılımcıların büyük bir çoğunluğu gelir düzeylerini orta (n=374: %78,7) ve düşük (n= 53: %11,2) olarak algılamaktadırlar. Bu noktadan hareketle çalışmada yaşam tatmininin düşük algılanması gelirle ilgili olabileceği gibi hayatın daha başlangıcı denilebilecek bir noktada başta kariyer olmak üzere yaşanabilecek gelecek kaygısı da bu sonuçta rol oynamış olabilir.

Demografik değişkenlerden cinsiyet bağlamında kız öğrencilerin algıladıkları duygusal tükenme erkek öğrencilere göre anlamlı düzeyde yüksektir. Cinsiyet değişkeni bağlamında literatür çok farklı bulgular içermektedir. Bazı çalışmalarda kişisel başarı ve duyarsızlaşma boyutunda erkek üniversite öğrencilerinin algıları yüksek iken duygusal tükenme de kız öğrencilerin algıları yüksek çıkmıştır (Ören ve Türkoğlu, 2006; Gündüz, Çapri ve Gökçakan, 2012:41; Çağatay İn ve Şanlı Kula, 2019:412). Yine Tansel (2015:246) duygusal tükenme ve duyarsızlaşma boyutlarında erkek öğrencilerin algılarının kız öğrencilere göre anlamlı derecede yüksek olduğunu belirlemiştir. Buna karşın bazı çalışmalar cinsiyet açısından yaşanan tükenmişliğin anlamlı olmadığını ortaya koymaktadır (Demirel, Yılmaz ve Üngüren, 2015:179; Tümkaya ve Çavuşoğlu, 2010:468). Cinsiyet bağlamında tükenme konusundaki bu farklılıklar sadece Türkiye'de yapılan çalışmalarla ilgili değildir. Aslında cinsiyetin algılanan tükenmenin güçlü bir yordayıcısı olmadığı söylenebilir (Maslach, Schaufeli ve Leiter, 2001:410). Çalışmanın bulgusu ve literatür açısından değerlendirildiğinde cinsiyet bağlamında kesin bir yargı ifade etmenin ihtiyatla yaklaşılması gereken bir konu olduğu görülmektedir. Bununla birlikte bu çalışmada ve az önce değinilen bazı çalışmalarda kızların duygusal tükenme algısının yüksek çıkmasına karşın literatürdeki diğer çalışmalar da dikkate alındığında her iki grubun da tükenme yaşayabilecekleri düşünülebilir.

Bu çalışmada bölümü isteyerek seçen ve önerebileceğini ifade eden öğrencilerin algıladıkları tükenme ve duyarsızlaşma düzeyi düşük iken yetkinlik ve yaşam tatminlerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgunun literatürle uyumlu olduğu söylenebilir. Nitekim üniversite öğrencileri arasında yapılan bir çalışmada kendi isteğiyle okuduğu bölümü seçen öğrencilerin tükenme düzeyleri yüksek olmasına karşın ailesinin isteği, prestij, ekonomik gerekçelerle okudukları bölümleri tercih eden öğrencilerin az önceki grupla karşılaştırıldığında daha fazla tükenmişlik yaşadıklarını ortaya koyan bir çalışma bulunmaktadır (Tansel, 2015:254). Aslında bu ilişki beklenebilecek bir bulgudur denilebilir. Çünkü bölümü isteyerek seçen ve önerebileceğini söyleyen katılımcıların arzuladıkları bir alanda eğitim gördükleri, dolayısıyla

bunun algılayabilecekleri tükenme ve duyarsızlaşmayı azaltırken yetkinlik ve yaşam tatminlerini artıracak bir işlev üstlenebileceği beklenebilir. Bu konuda öğrencilerin isteyerek tercih ettikleri bölümlerinde beklentilerinin karşılandığı yorumu da düşünülebilir.

Bu çalışmanın diğer bir bulgusu anne ve babanın eğitim durumunun yükselmesiyle katılımcıların yaşam tatmini algısının da yükselmesidir. Bu bulgu ile ilgili olarak annenin eğitim seviyesinin artmasıyla çocukların algıladıkları tükenmenin azaldığını ortaya koyan bir çalışma (Wang, Wang, Shi, Li, Liu, Liu vd. 2019:5) dikkate alınarak yorum yapılabilir. Buna göre annenin eğitim seviyesindeki artış çocuklara karşı yaklaşım konusunda annelerin daha bilinçlenmesini sağlayıp, çocuklarının karşı karşıya kalabilecekleri tükenmeyi azaltarak yaşam tatminini artırıyor olabilir. Ayrıca anne ve babaların çocuklarına karşı tutumlarının yaşam tatmini ile ilişkisini ortaya koyan araştırmalar da bulunmaktadır (Milevsky, Schlechter, Netter ve Keehn, 2007:39; Tuzgöl Dost, 2010:87; Pérez-Fuentes, Jurado, Linares, Ruiz, Márquez ve Saracostti, 2019:4045). Yine bu çalışmanın bulgularından olan babanın eğitim düzeyinin yükselmesiyle yaşam tatmininin artışı sonucu için de anne eğitim seviyesine benzer bir yorum yapılabilir. Buna göre eğitim düzeyi yüksek babaların çocuklarına karşı tutumları yaşam tatminlerini artırıcı bir işlev görüyor olabilir.

Öğrencilerin gelir seviyesi arttıkça yaşam tatmini algıları da artmaktadır ve literatürle uyumlu bir bulgudur. Aslında yaşam tatmini ile en istikrarlı ilişkiye sahip değişkenin gelir olduğu iddia edilebilir (Diener, Diener ve Diener, 1995:852; Møller, 1996:16; Tuzgöl Dost, 2010:85; Chow, 2005:145; Demirel, Yılmaz ve Üngören, 2015:182; Pınar vd., 2015:290; Çağatay İn ve Şanlı Kula, 2019:424). Gelir hayatta birçok ihtiyacın karşılanmasında önemli bir araç olduğu gibi, kişinin toplumdaki statüsünün belirlenmesindeki etkisinden dolayı yaşam tatmini ile anlamlı ilişkisi olan bir değişkendir denilebilir. Dolayısıyla gelir düzeyinin artmasının kişinin hayat tatmininin artışında önemli bir katkısı olabilecektir.

Sınıf düzeyinde değerlendirildiğinde son sınıfların yaşadıkları tükenmenin diğer sınıflardan anlamlı düzeyde yüksek olduğu belirlenmiştir ve literatürle uyumlu bir bulgudur (Gündüz, Çapri ve Gökçakan, 2012:50; Tansel, 2015:251; Çağatay İn ve Şanlı Kula, 2019:432). Son sınıfların mezun olup, yeni bir yaşama başlama, iş bulabilme kaygısı gibi düşünceleri algılanan tükenmeyi artırabilecek olgulardır. Duyarsızlaşma algısının üçüncü sınıflarda anlamlı düzeyde yüksek olması da literatürle uyumludur denilebilir. Diğer bazı çalışmalarda da sınıf düzeyi yükseldikçe duyarsızlaşmanın artışı dikkat çekmektedir (Tansel, 2015:253; Seçer, 2015:89; Çağatay İn ve Şanlı Kula, 2019:415). Bu sonuç tıpkı tükenmişlik konusunda ilk yıllarda son derece idealist olan insanların daha sonra bu özelliklerini kaybetmeleri durumunda olduğu gibi, öğrencilerin de üniversitenin ilk yıllarında idealist bir düşünceye sahip olup daha sonraları bunu yavaş yavaş kaybettikleri anlamına gelebilir. Kardeş sayısı açısından değerlendirildiğinde daha az kardeşe sahip olanların yaşam tatmini algısının yüksek olduğu belirlenmiştir ve literatürle uyumludur denilebilir (Çağatay İn ve Şanlı Kula, 2019:422). Yine Demir (2020:802) tarafından yapılan ve kardeş durumunun mutluluk üzerine etkisini araştıran bir çalışmada da istatistiksel olarak anlamlı olmasa da mutluluk algısı en yüksek olanların tek kardeşe sahip olanlar olduğu belirlenmiştir. Kardeş sayısını az olması ailenin imkanlarının mevcut kardeşler arasında paylaşımı ve belki de katılımcı öğrenciler açısından daha fazla ilgi ve imkân anlamına geliyor olabilir. Bunlar ise yaşam tatmininin diğer gruplara göre daha yüksek algılanmasına yol açabilir. Evde tek başına kalan öğrencilerin yaşam tatmini ailesi ile birlikte kalan veya yurttan kalan öğrencilere göre daha yüksek bulunmuştur ve literatürle kısmen uyumlu olmadığı belirtilmelidir. Üniversite öğrencilerinin katkıda bulunduğu bir çalışmada kalınan yerin tükenme açısından anlamlı bir farklılık oluşturmadığı tespit edilmesine rağmen (Tümekaya ve Çavuşoğlu, 2010:475), Çağatay İn ve Şanlı Kula (2019:420)'nın yaptığı diğer bir çalışmada ise özel yurtlarda kalan öğrencilerin duyarsızlaşma algısının devlet yurdu, apart ve evde kalan öğrencilerden anlamlı düzeyde daha düşük olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Barınma yeri yaşam kalitesinin bir sembolüdür ve fiziksel sağlık ve psikolojik refah açısından birey için farklı

faydalar sunmaktadır (Chow, 2005:146). Ayrıca evde tek başına kalma imkanına sahip öğrencilerin gelir düzeyi açısından iyi bir durumda oldukları ve bir ölçüde hareket serbestisine sahip olabilecekleri göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla kalınan yer ile yaşam tatmini arasındaki ilişkinin varlığı bir ölçüde mâkul kabul edilebilir.

Çalışmanın verilerinin analizleri bu çalışma için geliştirilen hipotezleri desteklemektedir ve kabul edilmişlerdir. Buna göre algılanan duygusal tükenmenin ($r = -0,252$, $p < ,01$) ve duyarsızlaşmanın ($r = -0,170$, $p < ,01$) yaşam tatmini ile negatif yönlü, yine algılanan yetkinlik düzeyinin ($r = 0,343$, $p < ,01$) yaşam tatmini ile pozitif yönlü anlamlı ilişkileri söz konusudur. Buna göre algılanan tükenme ve duyarsızlaşmanın artışı yaşam tatmininde olumsuz, buna karşın algılanan yetkinliğin artışı ile yaşam tatmini arasında olumlu bir ilişki olduğu anlamına gelmektedir. Bu bulgular beklenebilir bulgulardır ve literatürle büyük ölçüde uyumlu olduğu görülmektedir. Çağatay İn ve Şanlı Kula (2019:411)'nın üniversite öğrencileri dahilinde yaptıkları çalışmada da duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve yaşam tatmini arasında negatif yönde zayıf, buna karşın yetkinlik ve yaşam tatmini arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı ilişkilere ulaşılmıştır. Ayrıca Çapri, Özkendir, Özkurt ve Karakuş (2012:970) üniversite öğrencileri dahilinde yaptıkları çalışmada da tükenme ve duyarsızlaşmanın yaşam tatmini ile ilişkisinin negatif ve anlamlı olduğu yine yetkinlik ile yaşam tatmini arasındaki ilişkinin de pozitif ve anlamlı olduğu belirlenmiştir. Cazan ve Nastasa (2014:1577) tarafından üniversite öğrencileri dahilinde yapılan bir çalışmada da tükenmişliğin yaşam tatmini üzerine olumsuz etkileri olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Buna karşın Pınar vd. (2015) tarafından sağlık bilimleri alanlarında eğitim gören üniversite son sınıf öğrencilerinin katılımlarıyla yapılan çalışmada tükenme, duyarsızlaşma ve yetkinlik boyutlarının her üçünün de yaşam tatmini ile negatif yönlü anlamlı ilişkileri olduğu belirlenmiştir. Yine Çapri, Gündüz ve Akbay'ın (2013:35) lise öğrencilerinin katkılarıyla yaptıkları çalışmada da tükenme, duyarsızlaşma ve yetkinlik boyutlarının tamamının yaşam tatmini ile negatif ve anlamlı ilişkileri bulgulanmıştır. Bunlara karşın okul idarecileri kapsamında tükenmişlik ve yaşam tatmini üzerine yapılan bir çalışma ise bu çalışmamızın sonuçları ile tam bir uyum göstermektedir. Karaköse, Kocabaş, Yirci, Esen ve Çelik (2016:1491) tarafından yapılan çalışmada tükenme ve duyarsızlaşma ile yaşam tatmini arasında negatif yönlü bir ilişki söz konusu iken yetkinlik ile yaşam tatmini arasında ise pozitif yönlü bir ilişki belirlenmiştir.

Bu çalışmanın bulguları ile yetkinlik boyutundaki farklılık için değişik yorumlar yapılabilir. Aslında yetkinlik ile yaşam tatmini arasında olumlu bir ilişki beklenilebilir. Çünkü yukarıda değinildiği gibi benzer sonuçları ortaya koyan araştırmalar olduğu gibi yetkinlik boyutunun önermeleri incelendiğinde mesela “Bana göre iyi bir öğrenciyim” ve “Ders esnasında, yapılan şeylerde etkin olduğumdan eminim” gibi ifadeler yetkinliğin yaşam tatmini ile olumlu yönde ilişkisi olabileceği beklentisini doğurmaktadır. Bu konudaki ilişki daha sonraki çalışmalarda da dikkatle izlenmelidir.

Bu çalışmada kullanılan ve Çapri, Gündüz ve Gökçakan (2011:134) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Maslach Tükenmişlik Envanteri-Öğrenci Formunun faktör yapısı ile ilgili olarak ilgi çekici denilebilecek iki sonucun ortaya çıktığı da belirtilmelidir. Bu çalışmada yetkinlik boyutu güvenilirlik katsayısı Cronbach Alpha (α) =,591 çıkmıştır. Yine ölçeğin uyarlama çalışmasında (Çapri vd., 2011:141) aynı boyut için bu katsayı (α) =.61 olarak bulunmuştur. Bu değerler bu boyut için kabul edilebilir olmasına karşın zayıf bir güvenilirlik katsayısını ifade etmektedir (Akgül ve Çevik, 2005:435-436). İkinci olarak bu çalışmada yapılan keşif amaçlı ve doğrulayıcı faktör analizleri sonucunda bu ölçek içerisinde duyarsızlaşma boyutunda yer alan iki önermenin tükenme boyutuna yüklendikleri gözlemlenmiştir. Bunlar “Okula başladığımdan beri derslere olan ilgim azaldı” ve “Derslerime ilişkin isteğim azaldı” önermeleridir. Anlam açısından bu önermelerin tükenme boyutuna yakın olduğu söylenebilir. Nitekim Lingard (2007:99) tarafından yapılan araştırmada da bu iddiayı destekleyen bir bulgu olduğu görülmektedir. Lingard (2007) çalışmasında, Maslach Tükenmişlik Envanteri-Öğrenci Formu üzerinde yaptığı faktör analizinde

duyarsızlaşma boyutunda yer alan Türkçe'ye "Derslere ilişkin isteğim azaldı" şeklinde tercüme edilen "I have become less enthusiastic about my studies" önermesi yine bu çalışmada olduğu gibi hem tükenme hem de duyarsızlaşma boyutuna yüklendiği için analizden çıkarılmıştır. Birçok farklı dile uyarlanan ve değişik ülkelerde üzerinde çalışılan Maslach Tükenmişlik Envanteri-Öğrenci Formunun (Faye-Dumanget, Carré, Le Borgne ve Boudoukha, 2017; Portoghese, Leiter, Maslach, Galletta, Porru, D'Aloja vd., 2018; Gumz, Erices, Brähler ve Zenger, 2013; Hu ve Schaufeli, 2009) üçlü faktör yapısı ortaya konmasına rağmen Türkiye'de bu ölçeğin faktör yapısını ortaya koymak adına farklı öğrenci örneklem grupları ile yeni çalışmalar yapılması da değerlendirilebilir.

Üniversite öğrencileri dahilinde yapılan bu çalışmada tükenme ve duyarsızlaşma boyutları ile yaşam tatmini arasında negatif bir ilişki, buna karşın yetkinlik boyutu ile yaşam tatmini arasında pozitif yönlü bir ilişki gözlemlenmiştir. Katılımcı öğrenciler arasındaki tükenme boyutundaki yüksek algı dikkat çekmektedir. Tükenmişliğin daha önce de değinildiği gibi birçok olumsuz sonuçlarının olması ve üniversite öğrencilerinin bir ülkenin geleceğini emanet edeceği nesiller olması açısından bu durum düşündürücüdür. Yine öğrencilerin yaşam tatmini düzeylerinin de düşük çıkması önem arz etmektedir. Gerek tükenme düzeyindeki bu yüksek algı gerekse yaşam tatmini düzeyinin olumsuz algılanması üzerinde çalışılabilecek ilginç konular olabilir. Yapılacak boylamsal ve niteliksel araştırmalarla tam olarak nelerin tükenmeye sebebiyet verdiği veya yaşam tatminini nelerin olumsuz etkilediği ortaya konularak, bu doğrultuda çalışmalar yapılabilir. Kısa vadede ise üniversite yönetimleri öğrencilerin yaşadıkları tükenmeyi azaltmaya dönük danışmanlık hizmetleri vb. gibi etkinlikler düzenleyebilirler.

Öğrencilerin çoğunluğunun seçtikleri bölümle ilgili meslekleri önerme konusunda olumsuz düşünceleri de üzerinde önemle durulması gereken bir konu olarak dikkat çekmektedir. Her ne kadar öğrenciler bir üniversite okuyabilmek adına çok da istemedikleri bölümleri tercih etmiş olabilirler ama bununla birlikte bu oranın yüksekliği öğrencilerin okudukları bölümle ilgili beklentilerinin ne ölçüde karşılan(ama)dığı sorusunu gündeme getirmektedir. Bununla ilgili olarak eğitimin niteliği, müfredat, müfredatın özellikle uygulamadaki yararlılığı, derslerin işlenişi, öğretim üyelerinin tutumları vb. konularının yeniden değerlendirilmesi düşünülebilir. Ayrıca son sınıf öğrencilerinin tükenme düzeylerinin diğer sınıflara göre yüksekliği de bu çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlardandır. Bu sonuçta bu sınıfların kısa bir zaman içerisinde işgücü piyasasına dahil olacağı buna karşın 15-24 yaş grupları arasında işsizlik oranının %25,9 (TÜİK, 2020) gibi yüksek bir oranda olmasının etkisi olabilir. Yaşam tatmininin genel itibarıyla düşük çıkması öğrencilerin sosyo-ekonomik düzeyleri ile ilgili olabilir. Nitekim literatürde yaşam tatmini ile en istikrarlı ilişkiye sahip olan değişkenin gelir olduğu son derece açıktır.

Bu araştırmanın verileri Coronavirüs nedeniyle başlayan pandemi sürecinin hemen öncesinde elde edilmiştir. Benzer bir araştırmanın bu salgının sona ermesinden sonra yapılması ile iki dönem arasındaki farklılıklar karşılaştırılarak pandemi sürecinin öğrencilerin tükenmişlik ve yaşam tatminlerine etkisinin ne olduğunun ortaya konulması önerilebilir.

Her araştırmanın olduğu gibi bu araştırmanın da mutlaka kısıtları bulunmaktadır. Araştırmanın kesitsel olması ve belli bir andaki verilerin elde edilmiş olması bir kısıttır. Sosyal bilimlerde çokça kullanılan nicel veri elde etmeye yönelik araştırma desenlerinin kısıtlılığı, katılımcılardan belli seçenekleri tercih etmelerini istemek, katılımcıların samimiyeti, katılımcının o andaki durumu araştırmanın kısıtları olarak belirtilebilir. Ayrıca araştırmanın zaman, maliyet ve ulaşılabilirlik endişeleriyle sadece bir fakülte ile sınırlandırılması da bir kısıt olarak düşünülebilir.

Bununla birlikte bütün ülkelerin en önemli kaynaklarından olan insan gücünün özellikle üniversite öğrencileri bağlamında tükenmişlik boyutları ve yaşam tatmini gibi önemli olduğu yadsınamayacak konularda genel bir durum ortaya koyan ve belirli demografik değişkenler ve yine bu değişkenler arasındaki ilişkiler açısından faydalı olacağına inanılan bilgiler içeren bu

araştırmanın literatüre ve uygulamaya katkı sağlayacağı umulmaktadır. Ayrıca geniş sayılabilecek literatür taraması ile de yazına katkısı olacağına inanılan bu çalışmanın yeni çalışmalar için bir hareket noktası olacağına inanılmaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarın çalışmaya katkısı %100'dür.

Çıkar Beyanı

Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akgül, A. ve Çevik, O. (2005). *İstatistiksel analiz teknikleri (SPSS'de işletme yönetimi uygulamaları)*. Ankara: Emek Ofset.
- Aypay, A. (2011). İlköğretim II. kademe öğrencileri için okul tükenmişliği ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 11(2)*, 511-527.
- Balogun, J. A., Hoerberlein-Miller, T. M., Schneider, E., & Katz, J. S. (1996). Academic performance is not a viable determinant of physical therapy students' burnout. *Perceptual and Motor Skills, 83(1)*, 21-22.
- Bayrakdar, N. (2016). İslami ilimler fakültesi öğrencilerinde tükenmişlik (Uşak Üniversitesi örneği). *Journal of International Social Research, 9(45)*, 935-946.
- Birincioglu, N., & Tekin, E. (2018). Mantar yönetim ölçeği geliştirilmesi üzerine bir çalışma. *Business and Economics Research Journal, 9(1)*, 169-186.
- Cazan, A. M., & Năstasă, L. E. (2015). Emotional intelligence, satisfaction with life and burnout among university students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 180*, 1574-1578.
- Cho, E., & Jeon, S. (2019). The role of empathy and psychological need satisfaction in pharmacy students' burnout and well-being. *BMC Medical Education, 19(1)*, 43.
- Chow, H. P. H. (2005). Life satisfaction among university students in a Canadian prairie city: a multivariate analysis. *Social Indicators Research, 70(2)*, 139-150.
- Costa, E. F. D. O., Santos, S. A., Santos, A. T. R. D. A., Melo, E. V. D., & Andrade, T. M. D. (2012). Burnout syndrome and associated factors among medical students: a cross-sectional study. *Clinics, 67(6)*, 573-580.
- Çağatay İn, E., Şanlı Kula, K. (2019). Üniversite öğrencilerinin tükenmişlik ve yaşam doyumunun incelenmesi: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 32 (2)*, 403-442.
- Çapri, B., Gündüz, B. ve Gökçakan, Z. (2011). Maslach tükenmişlik envanteri-öğrenci formu (MTE-ÖF)' nin Türkçe'ye uyarlaması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1 (40)*, 134-147.
- Çapri, B., Özkendir, O. M., Özkurt, B., & Karakuş, F. (2012). General self-efficacy beliefs, life satisfaction and burnout of university students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 47*, 968-973.
- Çapri, B., Gündüz, B., & Akbay, S. E. (2013). The study of relations between life satisfaction, burnout, work engagement and hopelessness of high school students. *International Education Studies, 6(11)*, 35-46.
- Demerouti, E., Bakker A.B., Nachreiner F. & Schaufeli, W.B. (2000). A model of burnout and life satisfaction amongst nurses. *Journal of Advanced Nursing, 32(2)*, 454-464.
- Demir, Ü. (2020). Kardeş durumu ve mutluluk: Çanakkale'de lise öğrencileri üzerine bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(2)*, 798-808.
- Demir, Ö., & Taşkiran, G. (2018). İİBF mezun adaylarının iş bulma ümitlerini etkileyen faktörler üzerine nicel bir araştırma. *Çalışma İlişkileri Dergisi, 9(1)*, 42-57.
- Demirel, O. N., Yılmaz, Y., & Üngüren, E. (2015). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin tükenmişlik düzeyleri üzerine bir araştırma. *EKEV Akademi Dergisi, 19(62)*, 173-184.
- Diener, E. (2006). Guidelines for national indicators of subjective well-being and ill-being, *Applied Research in Quality of Life, 1*, 151-157.
- Diener, E., Diener, M. & Diener, C. (1995). Factors predicting the subjective well-being of nations. *Journal of Personality and Social Psychology, 69 (5)*, 851 -864.
- Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment, 49(1)*, 71-75.
- Diener, E., Oishi, S., & Lucas, R. E. (2003). Personality, culture, and subjective well-being: emotional and cognitive evaluations of life. *Annual Review of Psychology, 54(1)*, 403-425.
- Doğan, İ. (2015). *Farklı veri yapısı ve örneklem büyüklüklerinde yapısal eşitlik modellerinin geçerliği ve güvenilirliğinin değerlendirilmesi*. Doktora tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Dyrbye, L. N., Thomas, M. R., Massie, F. S., Power, D. V., Eacker, A., Harper, et al. (2008). Burnout and suicidal ideation among US medical students. *Annals of Internal Medicine, 149(5)*, 334-341.

- Dyrbye, L. N., West, C. P., Satele, D., Boone, S., Tan, L., Sloan, J., Shanafelt, T. D. (2014). Burnout among U.S. medical students, residents, and early career physicians relative to the general U.S. population, *Academic Medicine*, 89 (3), 443-451.
- Eren A.S. (2018). Anketlerin veri girişlerinin kolay bir şekilde yapılmasını sağlayan bilgisayar tabanlı bir yöntemin tanıtımı. *Social Mentality and Research Thinkers Journal*. 4(8), 76-83.
- Faye-Dumanget, C., Carré, J., Le Borgne, M., & Boudoukha, P. A. H. (2017). French validation of the Maslach Burnout Inventory-Student Survey (MBI-SS). *Journal of Evaluation in Clinical Practice*, 23(6), 1247-1251.
- Freudenberger, H. J. (1989). An overview of burnout: past, present and future concerns. İçinde D.T. Wessells, A. H. Kutscher, I. B. Seeland IB, F. E. Selder, D. J. Chericco ve E. J. Clark (Eds.), *Professional Burnout in Medicine and Helping Professions*, (ss.1-10). New York, Routledge.
- George, D. & Mallery, P. (2016). *IBM SPSS statistics 23 step by step a simple guide and reference*. New York: Routledge.
- Gorji, A. M. H., Teimuri, F., Gorji, M. A. H., & Gorji, R. H. (2015). Job burnout and life satisfaction among nurses and midwives of medical institutions in northern Iran: a cross-sectional study. *Tropical Journal of Medical Research*, 18(1), 34-37.
- Gökçalp, M., & Topal, T. (2019). Investigation of life satisfaction of university students according to various variables. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 2, 191-204.
- Gumz, A., Erices, R., Brähler, E., & Zenger, M. (2013). Factorial structure and psychometric criteria of the German translation of the Maslach burnout inventory-student version by Schaufeli et al. (MBI-SS). *Psychotherapie, Psychosomatik, Medizinische Psychologie*, 63(2), 77-84.
- Gündoğar, D., Gül, S. S., Uskun, E. Demirci, S. & Keçeci, D. (2007). Üniversite öğrencilerinde yaşam doyumunu yordayan etkenlerin incelenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 10, 14-27.
- Gündüz, B., Çapri, B. & Gökçekan, Z. (2012). Üniversite öğrencilerinin tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19, 38-55.
- Güney, S., Kalafat, T., & Boysan, M. (2010). Dimensions of mental health: life satisfaction, anxiety and depression: a preventive mental health study in Ankara University students population. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 1210-1213.
- Hakanen, J. J., & Schaufeli, W. B. (2012). Do burnout and work engagement predict depressive symptoms and life satisfaction? A three-wave seven-year prospective study. *Journal of Affective Disorders*, 141(2-3), 415-424.
- Hernesniemi, E., Rätty, H., Kasanen, K., Cheng, X., Hong, J., & Kuittinen, M. (2017). Burnout among Finnish and Chinese university students. *Scandinavian Journal of Psychology*, 58 (5), 400-408.
- Hu, Q., & Schaufeli, W. B. (2009). The factorial validity of the Maslach burnout inventory–student survey in China. *Psychological Reports*, 105(2), 394-408.
- Karakose, T., Kocabas, I., Yirci, R., Esen, C., & Celik, M. (2016). Exploring the relationship between school principals' burnout situation and life satisfaction. *Universal Journal of Educational Research*, 4(6), 1488-1494.
- Kiuru, N., Aunola, K., Nurmi, J. E., Leskinen, E., & Salmela-Aro, K. (2008). Peer group influence and selection in adolescents' school burnout: a longitudinal study. *Merrill-Palmer Quarterly (1982-)*, 23-55.
- Köker, S. (1991). *Normal ve sorunlu ergenlerin yaşam doyumunu düzeyinin karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Law, D. (2007) Exhaustion in university students and the effect of coursework involvement. *Journal of American College Health*, 55(4), 239-245.
- Lingard, H. (2007). Conflict between paid work and study: does it impact upon students' burnout and satisfaction with university life? *Journal for Education in the Built Environment*, 2(1), 90-109.
- Maslach, C. & Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behavior*, 2, 99-113.
- Maslach, C., Schaufeli, W.B. & Leiter, M.P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*, 52, 397-422.
- Milevsky, A., Schlechter, M., Netter, S., & Keehn, D. (2007). Maternal and paternal parenting styles in adolescents: associations with self-esteem, depression and life-satisfaction. *Journal of Child and Family Studies*, 16(1), 39-47.
- Møller, V. (1996). Life satisfaction and expectations for the future in a sample of university students: a research note. *South African Journal of Sociology*, 27(1), 16-26.

- Ören, N., & Türkoğlu, H. (2006). Öğretmen adaylarında tükenmişlik. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16).
- Özbay, Y., Palancı, M., Kandemir, M., & Çakır, O. (2012). Üniversite öğrencilerinin öznel iyi oluşlarının duygusal düzenleme, mizah, sosyal öz-yeterlik ve başa çıkma davranışları ile yordanması. *Journal of Turkish Educational Sciences*, 10 (2), 325-345.
- Öztürk, M. & Ünal, V. (2019). Temel insani değerler ile yaşam doyumu arasındaki ilişki: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 36(1), 61-74.
- Pavot, W. & Diener, E. (1993). Review of the satisfaction with life scale. *Psychological Assessment*, 5(2), 164-172.
- Pérez-Fuentes, M. D. C., Molero Jurado, M. D. M., Gázquez Linares, J. J., Oropesa Ruiz, N. F., Simón Márquez, M. D. M., & Saracostti, M. (2019). Parenting practices, life satisfaction, and the role of self-esteem in adolescents. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(20), 4045.
- Pınar, Ş. E., Bilgiç, D., Demirel, G., Akyüz, M. B., Karatepe, C., & Sevim, D. (2015). Sağlık alanlarında okuyan üniversite öğrencilerinin tükenmişlik ve yaşam doyumları arasındaki ilişki. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 14(4).
- Portoghese I., Leiter M.P., Maslach C., Galletta M., Porru F., D'Aloja E., et al. (2018). Measuring burnout among university students: factorial validity, invariance, and latent profiles of the Italian version of the Maslach burnout inventory student survey (MBI-SS). *Frontiers in Psychology*, 9, 1-9.
- Robins, T. G., Roberts, R. M., & Sarris, A. (2018). The role of student burnout in predicting future burnout: exploring the transition from university to the workplace. *Higher Education Research & Development*, 37(1), 115-130.
- Salanova, M., Schaufeli, W., Martínez, I., & Bresó, E. (2010). How obstacles and facilitators predict academic performance: the mediating role of study burnout and engagement. *Anxiety, Stress & Coping*, 23(1), 53-70.
- Salmela-Aro, K., Kiuru, N., Leskinen, E., & Nurmi, J. E. (2009). School burnout inventory (SBI) reliability and validity. *European Journal of Psychological Assessment*, 25(1), 48-57.
- Schaufeli, W.B. & Buunk, B.P. (2003): Burnout: an overview of 25 years of research and theorizing. İçinde M. Schabracq, J.A.M. Winnubst & C.L. Cooper (Eds.), *The handbook of work & health psychology* (İkinci Baskı; ss. 383-425). Chichester: Wiley.
- Schaufeli, W.B., Leiter, M.P. & Maslach, C. (2009). Burnout: 35 years of research and practice. *Career Development International*, 14, 204-220.
- Schaufeli, W.B. & Taris, T.W. (2005). The conceptualization and measurement of burnout: common ground and worlds apart. *Work & Stress*, 19 (3), 256-262.
- Schaufeli, W. B., Martinez, I. M., Pinto, A. M., Salanova, M., & Bakker, A. B. (2002). Burnout and engagement in university students: a cross-national study. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33(5), 464-481.
- Seçer, B., & Yazıcı, M. O. (2018). Üniversite öğrencilerinde iş umudu ve tükenmişlik ilişkisi. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 9 (2), 48-60.
- Seçer, İ. (2015). Üniversite öğrencilerinde okul tükenmişliği ile psikolojik uyumsuzluk arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (1), 81-99.
- Seçer, İ., Halmatov, S., Veyis, F., & Ateş, B. (2013). Okul tükenmişlik ölçeğinin Türk kültürüne uyarlanması: güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *Turkish Journal of Education*, 2 (2), 16-24.
- Sevencan, F., Uzun, N., Yücel, E. H., Şener, A., Yılmaz, A. E., & Üner, S. (2011). Hacettepe üniversitesi tıp fakültesi dönem vı öğrencilerinde tükenmişlik düzeyi ve etkileyen faktörler. *Hacettepe Tıp Dergisi*, 42(1), 42-8.
- Shankland, R., Kotsou, I., Vallet, F., Bouteyre, E., Dantzer, C., & Leys, C. (2019). Burnout in university students: the mediating role of sense of coherence on the relationship between daily hassles and burnout. *Higher Education*, 78(1), 91-113.
- Tansel, B. (2015). Üniversite öğrencilerinin tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 44(2), 241-268.
- Tsitsas, G., Nanopoulos, P., & Paschali, A. (2019). Life satisfaction, and anxiety levels among university students. *Creative Education*, 10, 947-961.
- Tuzgöl Dost, M. (2010). Güney Afrika ve Türkiye'deki üniversite öğrencilerinin bazı değişkenlere göre öznel iyi oluş ve yaşam doyumlarının incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 35(158), 75-89.
- TÜİK (2020, Ekim). *İşgücü istatistikleri* [Basın bülteni]. Erişim adresi <https://data.tuik.gov.tr/tr/display-bulletin/?bulletin=isgucu-istatistikleri-temmuz-2020-33791>, Erişim tarihi: 01.12.2020.

- Tümkaya, S., & Çavuşoğlu, İ. (2010). Sınıf öğretmenliği son sınıf öğretmen adaylarının tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 468-481.
- Wachholtz A. & Rogoff, M. (2013). The relationship between spirituality and burnout among medical students. *Journal of Contemporary Medical Education*, 1(2), 83–91.
- Walburg, V. (2014). Burnout among high school students: a literature review. *Children and Youth Services Review*, 42, 28-33.
- Wang, Q., Wang, L., Shi, M., Li, X., Liu, R., Liu, J.et al. (2019). Empathy, burnout, life satisfaction, correlations and associated socio-demographic factors among Chinese undergraduate medical students: an exploratory cross-sectional study. *BMC Medical Education*, 19(1), 341.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.

Extended Summary

Burnout and Life Satisfaction Amongst University Students: A Study on KSU Students

It can be said that achieving the subjective well-being of the society is closely related to the fact that all the groups that make up it are as far away from problems as possible. In this context, the issue of burnout, which should be considered and can be said to be an important problem for almost all segments of the society, draws attention. In addition, determining the life satisfaction levels used in determining the subjective well-being of individuals is also important in revealing the general happiness level of the society. Although there are many studies in the literature on burnout and subjective well-being, it can be claimed that there is not enough research on these issues in the local literature about a group that can be claimed to be important for the society namely university students. In this context, the main purpose of this study is to determine the burnout and life satisfaction levels of the university students and to reveal the relationships between them. It can be claimed that this group will form the future of the society to some extent, so it is important to reveal the perceived the current state of burnout and subjective well-being of this group. In addition, it is thought that this study, which is based on a wide literature review on burnout and life satisfaction, will contribute to the literature in terms of both theoretical and practical dimensions.

Although students' burnout started to attract attention in the literature, especially since the 1980s, (Balogun, Hoerberlein-Miller, Schneider ve Katz, 1996:21; Schaufeli, Martinez, Pinto, Salanova ve Bakker, 2002:464; Kiuru, Aunola, Nurmi, Leskinen ve Salmela-Aro, 2008:25; Salanova, Schaufeli, Martínez ve Bresó, 2010:54) it is seen that the main interest in the subject in our country started after the 2010s (Çapri, Gündüz ve Gökçakan, 2011:134; Aypay, 2011:511; Seçer, Halmatov, Veyis ve Ateş, 2013:16). Although students are not employed and do not undertake a special task, when considered in a psychological context, the basic activities of studentship can be considered as a job. Because being a student requires structured and compulsory basic activities such as attending classes and doing homework, as well as achieving specified goals such as being successful in exams and obtaining a certain diploma. Therefore, burnout can be found implicitly or explicitly among students (Schaufeli, Martinez, Pinto, Salanova ve Bakker, 2002:464; Schaufeli ve Taris, 2005:260; Salmela-Aro, Kiuru, Leskinen ve Nurmi, 2009:48).

Burnout is a three-dimensional syndrome, and its main dimension is increased emotional exhaustion. Employees who feel that their emotional resources have been exhausted start to think that they have nothing left to give to their jobs psychologically. The second dimension is the skeptical attitudes developed towards the people they serve. This attitude is associated with emotional exhaustion. This perception, which is somewhat inhuman, gives rise to the idea that service receivers deserve what happened to them. The third dimension is that the person evaluates himself negatively about his job and the service they provide, that is, feeling unhappy about himself and not finding his job performance satisfactory (Maslach ve Jackson, 1981:99).

Life satisfaction refers to individuals' judgments about their lives in the context of their own criteria. People evaluate to what extent these standards are met by comparing their perceived living conditions with the standards they set themselves. If their perceived living standards are above the standards they set, they express that they have high life satisfaction. Therefore, life satisfaction is the cognitive judgment of each individual about his or her own living standards (Pavot ve Diener, 1993:164).

In the literature review conducted on the subject, it was observed that burnout and depersonalization were negatively correlated with life satisfaction, and the competence dimension had a positive relationship with life satisfaction (Çağatay İn ve Şanlı Kula, 2019:411; Çapri, Özkendir, Özkurt and Karakuş, 2012:970; Karaköse, Kocabaş, Yirci, Esen ve Çelik, 2016:1491). However, in some studies, it was determined that all dimensions have a negative relationship with life satisfaction (Pınar vd., 2015:284; Çapri, Gündüz ve Akbay, 2013:41). In studies on the relationship between burnout and life satisfaction generally negative relationship was found. In other words, perceived burnout negatively affects life satisfaction (Cho ve Jeon, 2019:6-8; Wang, Wang, Shi, Li, Liu, Liu et al., 2019:8; Güney, Kalafat ve Boysan, 2010:1210; Wachholtz and Rogoff, 2013:86). When these results are evaluated, it can be expected that the perceived burnout of the students will negatively affect the general life satisfaction of the individual. Therefore, the main hypothesis of the study can be summarized as that there is a negative relationship between participant students' perceived burnout, depersonalization and competence levels and life satisfaction. In addition, determining the relationships between some of the demographic characteristics of the participant students and the basic variables such as burnout, depersonalization, competence and life satisfaction are among the secondary purposes of this study. The universe of the study consists of 4435 students enrolled in different departments of the Faculty of Economics and Administrative Sciences of Kahramanmaraş Sütçü İmam University in the 2019/2020 academic year. For the research, permission was obtained from the Social and Human Sciences Ethics Committee of Kahramanmaraş Sütçü İmam University with a letter dated 03/10/2019 and numbered E.40523. In the sample selection, convenience sampling method was preferred.

Maslach Burnout Inventory-Student Form (Schaufeli et al., 2002) and Life Satisfaction scales (Diener et al., 1985) were used to collect data in the study. As a result, 475 questionnaires were answered. The data were analyzed using the SPSS program. The data were tested for normality test and nonparametric tests were used to analyse because there was no normal distribution. Frequency distribution, reliability, exploratory factor analysis, confirmatory factor analysis, Mann Whitney U, Kruskal Wallis, correlation and Structural Equation Model tests were applied to the obtained data.

In this study conducted with university students, a negative relationship was observed between the dimensions of burnout and depersonalization and life satisfaction, whereas a positive relationship was observed between the competence dimension and life satisfaction. The high perception of the burnout dimension among the participating students draws attention. This situation is thought-provoking in that burnout has many negative consequences as mentioned before and there are generations that university students will entrust the future of a country. It is also important that the life satisfaction levels of the students were low. In addition, the higher burnout levels of senior students compared to other grades is one of the results of this study. The low life satisfaction in general may be related to the socio-economic level of the students.

It is a constraint that the research is cross-sectional and that data at a particular time has been obtained. The limitations of research designs aimed at obtaining quantitative data widely used in social sciences, asking participants to choose certain options, the sincerity of the participants, and the current situation of the participant can be stated as the limitations of the research. In addition, limiting the research to only one faculty due to time, cost and accessibility concerns can be considered as a constraint. In addition, it is believed that this study to contribute to the literature with a large literature review as well and it may be a starting point for new studies.

Ekonomik Politika Belirsizliği ve Portföy Yatırımları İlişkisinin Panel ARDL Analizi

Sevilay KÜÇÜKSAKARYA*

ÖZ

Çalışmada 23 ülke için net portföy yatırımlarıyla ülkelerin ulusal ekonomik politika belirsizlikleri ve global ekonomik politika belirsizliği arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkileri 2005–2019 dönemi yıllık verileri kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada öncelikle ülkeler arasında kesit bağımlılığı test edilmiştir. Kesit bağımlılığı bulunduğu için ikinci nesil panel birim kök testi olan CIPS yardımıyla değişkenlerin bütünleşme dereceleri belirlenmiştir. Panel ARDL sonuçları değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisini gösterirken, aynı zamanda ülkelerin ekonomik politika belirsizliklerinin hem cari fiyatlarla hem de satın alma gücü paritesi temelli ölçülen global ekonomik politika belirsizliklerinin net portföy yatırımları üzerinde farklılaşan etkilerini göstermiştir. Kısa dönem anlamlı etkiler yanında panel için anlamlı ama nispeten düşük uyum hızı bulunmuştur. Kısa dönem sonuçlarına göre portföy yatırımlarına konu olmayan ülkeler için bir eşbütünleşme ilişkisi bulunamazken uyum hızları da ülkelere göre ciddi farklılıklar göstermiştir. Bu sonuçlar bize uluslararası portföy yatırımcılarının, politika yapıcılarının ve piyasa profesyonellerinin portföy yatırımlarıyla ilgili kararlarında politika belirsizliklerinin de dikkate alması gerektiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik politika belirsizliği, Portföy yatırımları, Kesit bağımlılığı, Panel ARDL

JEL Sınıflandırması: F21, F62, G15

A Panel ARDL Analysis of the Relationship between Portfolio Investments and Economic Policy Uncertainties

ABSTRACT

This study examines the short- and long-run relationship between portfolio investments, country-specific economic policy uncertainties, and global economic policy uncertainty using annual data for 23 countries for 2005-2019. We first tried to determine the existence of cross-sectional dependence among the countries. After finding the cross-sectional dependence, we determine the degree of integration of each variable by employing second generation panel unit root test of CIPS. The panel ARDL estimates indicate a long-run relationship among the variables, and the long-run effects of the policy uncertainties on portfolio investments are significant with a relatively low-speed adjustment. In addition, we also found significant short-run effects. The country results also show that the effects of policy uncertainty on the portfolio investments significantly differ across the countries. Some country results do not indicate any evidence of cointegration. Other countries' results differ in terms of the speed of adjustment. The results have significant implications for international investors, policymakers, and market professionals so that the economic policy uncertainties should be regarded as an additional factor explaining the trends in portfolio investments.

Keywords: Economic policy uncertainty, Portfolio investments, Cross-sectional dependence, Panel ARDL

JEL Classification: F21, F62, G15

Geliş Tarihi / Received: 02.03.2021 *Kabul Tarihi / Accepted:* 16.03.2021
Doi: 10.17541/optimum.889912

* Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, satlama@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4224-6100.

1. GİRİŞ

Son yıllarda gelişmekte olan piyasalara yönelik sermaye akımlarında önemli bir artış olduğu gözlenmektedir. Artan sermaye akımları sayesinde birçok gelişmekte olan piyasa ekonomileri tasarruf açıklarını gidermiş, cari açıklarını finanse edebilmiş ve nispeten daha ucuz küresel fonlara erişim sağlamıştır. Artan sermaye girişleri ile birlikte değer kazanan ulusal paraları, daha düşük oranlarda enflasyon elde edilmesine yardımcı olmuştur. Sermaye akımlarının gelişmekte olan ülkelere en önemli katkısı, bu ülkelerde makro ekonomik dengeyi sağlamaya yaptıkları katkılarda görülmüştür.

Gelişmekte olan piyasalara sermaye hareketlerinin artmasında çeşitli etkenler rol oynar. Calvo vd. (1993;1996)'nin vurguladığı gibi, sermaye hareketlerini etkileyen itici ve çekici faktörler vardır. İtici faktörlerin başında, gelişmiş ülkelerin uyguladıkları para politikaları, küresel likidite bolluğu, gelişmiş ülkelerde faiz oranı, hisse senedi piyasalarının performansı, riskten kaçınma ve diğer ülkelerde ortaya çıkan finansal krizler gelmektedir (Milesi-Ferretti ve Tille, 2011; Shin, 2010). Örneğin, 2008 küresel krizi ve arkasından ortaya çıkan COVID-19 salgını nedeniyle, gelişmiş ülkelerin para otoriteleri, küresel likiditeyi benzeri görülmemiş seviyelere şişirirken; aynı zamanda sermaye akışları konusunda risk iştahında da büyük değişimler yaratmıştır. Uluslararası Finans Enstitüsü'nün (IIF) açıkladığı son verilere göre 2021 yılının Ocak ayında, gelişmekte olan ülkelere 53,5 milyar ABD doları tutarında portföy yatırımı gerçekleşmiştir. Bu portföy yatırımlarının 9,4 milyar ABD dolarlık kısmı hisse senedi piyasalarına, 44,2 milyar ABD dolarlık kısmı ise iç borçlanma araçlarına yapılmıştır. Pandemi nedeniyle özellikle gelişmiş ülkelerde gerçekleştirilen parasal genişlemeler ile artan uluslararası likidite, COVID-19 virüsüne karşı geliştirilen aşular ile ilgili olumlu gelişmeler ve artan yatırımcı iştahının etkisiyle, önümüzdeki süreçte de gelişmekte olan ülkelere yönelik portföy yatırımlarının süreceği anlaşılmaktadır.

Fratzscher (2012) ve Koepke (2019)'ın çalışmalarında ayrıntılı açıklandığı gibi kredi derecelendirmeleri, makroekonomik temeller, tüketim ve yatırım kalıpları, ticarete açıklık, kurumların kalitesi ve büyüme potansiyeli, cari hesap dengesi, ülkenin uluslararası rezerv durumu gibi çekici faktörleri ise yerel menkul kıymetlere yatırım yapmaktan elde edilen getiri oranını etkileyerek, gelişmekte olan piyasalara sermaye akışlarının hem miktarını hem de hızını etkileme gücüne sahiptir. Aslında, bu faktörler aynı zamanda küresel şokların ardından gelişmekte olan ekonomilere sermaye akışlarında ortaya çıkan farklılıkların nedenlerini açıklayan faktörlerdir. Gelişmekte olan piyasalara yönelik sermaye hareketlerindeki farklılıklar, ülkelerin makro iktisadi temellerindeki farklılıklarla ilişkilendirilebilir. Ancak, Byrne ve Fiess (2016)'da belirtildiği gibi sermaye akımlarını yönlendiren, emtia fiyatları, ABD faiz oranları ve gelişmiş ekonomilerdeki büyüme dinamikleri gibi global faktörlerin yanında; finansal açıklık derecesi ve kurumsal yapı gibi ülkelere özgü faktörler de vardır. Bununla birlikte, sermaye hareketlerini etkileyen faktörler, sermaye hareketlerinin türüne göre de farklılık gösterebilir. Örneğin, gelişmekte olan piyasalara yönelik portföy akımlarında, ülkeler arasındaki en büyük farklılık, risk-getiri farklılıklarına dayanmaktadır. Bu anlamda ülkelere özgü temel farklılıklar belirleyici rol oynamaktadır.

İtici faktörlerin ve küresel güçlerin, borç ve hisse senedi akımlarını şekillendirmede etkileri azken, bankacılık fon akımları ile doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde önemli etkileri vardır. Benzer şekilde Broner vd. (2010)'da vurgulandığı gibi, doğrudan yabancı yatırımlar çoğunlukla uzun vadeli taahhüt gerektirir ve risk arama davranışındaki ani değişikliklerden çok etkilenmez. Bu tür sermaye akımları, stratejik kararlar, ticarete korumacılık, döviz kuru hareketleri ve ülkenin çekim gücü gibi faktörler ile şekillenir. Öte yandan Koepke'nin (2019) belirttiği gibi, yurt içi ekonomik büyüme ve kırılabilirlik göstergeleri gibi çekici faktörler kesinlikle hisse senedi ve tahvil akımlarını şekillendirir. Bu faktörler şirketlerin beklenen

kârlarının / gelirlerinin seyrini ve kamu / özel kesimin borç geri ödeme yeteneği ve kapasitelerini doğrudan etkilerler.

Bu itici ve çekici faktörler yanında, Gelos and Wei (2005)'da da belirtildiği gibi, son zamanlarda çoğu ampirik çalışmalara konu olan ve birçok iktisadi değişkeni etkilediği varsayılan ulusal ekonomik politika belirsizliği (EPU) ve global ekonomi belirsizliği (GEPU) gibi faktörlerde; bir ülkeye olan sermaye akımlarının biçimlerini ve miktarını etkileme gücüne sahiptir. Aslında belirsizlik konusu Keynes (1936)'ten bu yana, iktisadi döngüleri anlamada kullanılan önemli bir kavramdır. Bununla birlikte, belirsizliğin iktisadi faaliyetler ve değişkenler üzerindeki etkilerini tam olarak tanımlamak mümkün değildir. Cerdaa vd. (2016)'e göre, teorik olarak belirsizlikler iktisadi faaliyeti 'bekle-gör etkisi', 'risk primi etkisi' ve 'büyüme opsiyonu etkisi' kanallarıyla etkiler. Bu etkilerin büyük oranda sermaye akımları için de belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Bu tarz belirsizlikler hane halklarını kaygılandırırken, işletmelerin geleceğe dönük planlar yapmasını zorlaştırır. Belirsizlik sonucu finansal piyasalarda dalgalanma yaşanır ve ülke paraları da bu durumdan etkilenir. Örneğin maliye politikasına yönelik bir belirsizlik yatırım ve işe alım kararlarında gecikmeye yol açarak, ekonomide uzun dönemli bir gerilemeye sebep olabilir. Farklı çalışmalarda vurgulandığı gibi, belirsizlik şokları finansal dalgalanmaların önemli bir kaynağı olmaktadır (Baker vd., 2016; Li vd., 2018).

Belirsizliğin ekonomiye ve iktisadi değişkenlere etkisi konusundaki çalışmalar Baker vd. (2016)'ın habere dayalı bir belirsizlik endeksi oluşturmaları ile yeni bir ivme kazanmıştır. Oluşturdukları Ekonomik Politika Belirsizlik Endeksi (EPU Endeks) ile belirsizliği yakalamayı amaçlayan yazarlar, "Ekonomi politikası kararlarını kim verecek, hangi ekonomik politika eylemleri ve ne zaman gerçekleştirilecek ve bu kararların iktisadi etkileri ne olacak soruları üzerine yoğunlaşarak bu endeksi oluşturmuşlardır.

Global ekonomik belirsizliklerin etkileri ile ilgili çalışmalar özellikle 2007-2008 küresel krizini izleyen dönemlerde iktisat yazında yoğun bir biçimde araştırmaya konu olmuştur. Bu çalışmalar ağırlıklı olarak global ve ulusal ekonomik politika belirsizliklerinin finansal piyasalara ve önemli makro iktisadi değişkenlere etkileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Örneğin, Bordo vd., 2016; Zhang vd., 2019'e göre ekonomik politika belirsizliği banka kredi artışları üzerinde olumsuz etkiye sahiptir. Kang vd., 2017, Ji vd., 2018, Sun vd., 2018, Chen vd., 2019 çalışmalarında ekonomik politika belirsizliğinin varlık ve enerji fiyatlarını artırdığını vurgulamıştır. Nguyen vd. 2018, Choudhry 2018 çalışmalarında ekonomik politika belirsizliği ve konut fiyatları arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Bir ülkede yüksek EPU'nun yatırımı düşürdüğünü (Scott R Baker vd., 2016; Gulen ve Ion, 2016), üretimi düşürdüğünü (Caggiano vd., 2017; Karnizova ve Li, 2014), stoğu düşürdüğünü (Arouri vd., 2016; Pastor ve Veronesi, 2012) vurgulamaktadır. Gulen ve Ion (2015), Baker vd. (2016), Drobotz vd. (2018) çalışmalarında EPU'daki artışın yatırım faaliyeti üzerinde önemli ve olumsuz bir etkisi olduğunu gözlemlemiştir. EPU'nun yüksek olduğu dönemlerde, tüketiciler ve yatırımcılar, gerçek üretimde bir düşüşe yol açan maliyetli yatırım \ tüketim yapmak yerine bekle ve gör tutumunu tercih etme eğilimindedir (Karnizova ve Li (2014); Caggiano vd. (2017)). EPU'daki artış, finansal piyasayı farklı kanallardan da olumsuz etkilemektedir. İlk olarak EPU'daki artış hisse senetlerinin getirilerini önemli ölçüde artırmaktadır. Bu etki özellikle yüksek volatilite dönemlerinde daha güçlü ve kalıcıdır (Arouri vd., 2016). Aynı zamanda, yüksek EPU, daha büyük ölçekli ve daha riskli bankalar üzerinde daha güçlü bir etkiyle banka kredisi büyümesini önemli ölçüde düşürürken (Bordo vd., 2016; Hu ve Gong, 2018), birleşme ve satın alma faaliyetlerini azaltır (Bonaime vd, 2018).

Ülkelerin EPU'larının makroiktisadi değişkenler üzerindeki etkileri yoğun bir biçimde araştırılmasına rağmen, çeşitli ülkelere ait EPU'nun sınır ötesi yatırım kararları üzerindeki etkisini konu edinen çok sayıda çalışmadan söz etmek mümkün değildir. Üstelik global ve ulusal EPU'ların sermaye hareketleri ve özellikle de portföy yatırımları üzerindeki etkileri şimdiye

kadar ne bir ülke özelinde ne de ülke grupları genelinde analiz edilen bir konu değildir. Bu nedenle bu çalışma, global ve EPU'nun portföy yatırımları üzerindeki kısa ve uzun dönem etkilerini araştırarak; bu alandaki önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Ayrıca bu çalışma ile çalışmada yer alan ülkelerin, bu belirsizliklere uyum süreçleri de ortaya koyulacaktır.

Bu nedenle çalışmada önce uluslararası özel sermaye hareketleri tanıtılıp, portföy yatırımlarının seyri açıklanacaktır. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan veri ve yöntem tanıtılacak. Dördüncü bölümde çalışmanın ampirik buldukları tartışılıp, sonuç bölümünde çalışma özetlenip, bulguların iktisadi ve politik çıkarımları tartışılacaktır.

2. ULUSLARARASI ÖZEL SERMAYE HAREKETLERİ

Uluslararası özel sermaye hareketleri başta doğrudan yatırım olmak üzere portföy yatırımları ve diğer yatırımlar olarak gerçekleşir. Portföy yatırımları, fon sahiplerinin tahvil ve hisse senedi satın alımı ile sermaye piyasası araçlarına yaptıkları yatırımlardır. Uluslararası portföy yatırımlarının temel amacı, yurtdışında daha yüksek getiri elde edebilmektir. Bu sebepten ötürü bir ülkenin vatandaşları getirisi daha yüksek olan başka bir ülkenin tahvillerini veya yabancı şirketin gelecekteki karlılığının yerli şirketlerinkinden daha fazla olacağı beklentisi üzerine, başka bir ülkedeki bir şirketin hisse senetlerini satın alabilirler. Portföy yatırımları şeklindeki uluslararası sermaye hareketlerinin uluslararası politik risk, kambiyo kuru riski, bilgi edinebilme riski, iflas, piyasa veya faiz oranı riski, likidite riski, enflasyon riski, sektör riski vb. yatırım yapanlar tarafından üstlenilen bazı riskleri bulunmaktadır. Uluslararası tahvil yatırımı ile uluslararası hisse senedi yatırımı arasındaki en önemli iktisadi fark bu yatırımlarla ilişkili risklerden kaynaklanır. Tahvil yatırımcısı, hisse senedi yatırımında olduğu gibi tahvili ihraç eden kuruluşun kâr-zarar riskinden etkilenmez. Yatırımlardan beklenen getiri oranı ve risk faktörü, portföy yatırımları kararlarını önemli derecede etkilemektedir. Uluslararası portföy yatırımlarında, yatırımcılar bu yüzden farklı menkul kıymetlere yatırım yaparak risk çeşitlendirmesine giderler. Getiri ve risk faktörlerinin yansısı, ekonomik büyüme oranı, döviz kurlarında istikrar, genel makroekonomik istikrar, merkez bankasının döviz rezervleri, yabancı bankacılık sisteminin genel durumu, tahvil ve hisse senedinin likiditesi, faiz oranları gibi faktörler de portföy yatırımlarında belirleyici rol oynamaktadırlar (Krugman P. ve Obstfeld M. (2011); Gerber, J. (2017)). Bunlara EPU ile global belirsizlikleri de eklemek mümkündür (Schmidt ve Zwick (2015). Örneğin, Hermes ve Lensink (2001), politika belirsizliğinin yerli sermayenin çıkışını olumlu yönde etkilediğini vurgulamaktadır.

Uluslararası doğrudan yatırımların belirleyicileri ise genel olarak portföy yatırımları ile aynıdır. Yatırım yapılacak ülkedeki yüksek büyüme oranları, daha az vergi ödemeye olanak tanıyan vergi politikaları doğrudan yatırımları etkileyen ana etkenlerdendir. Ayrıca, yatırım yapılacak ülkede daha gelişmiş altyapının varlığı, yatırımcılara daha yüksek getiri elde etmek ve riski çeşitlendirme olanağı vermektedir. Böylece bir yandan yatırımcı yüksek getiri elde ederken, yatırım alan ülkelerde ihtiyaç duydukları sermayeyi uluslararası doğrudan yatırımlar aracılığıyla elde ederler. Uluslararası doğrudan yatırım bir firmanın kendi ülkesinin sınırlarının dışında üretim tesisi kurması veya o yabancı ülkedeki mevcut bir üretim tesisini satın almasıdır. Bu şekilde yabancı ülkede edinilen şirkete “yavru şirket”, “yabancı sermaye şirketi”, “tabi şirket” veya “şube” denmektedir. Bu tarz yatırımlar, yatırımın gerçekleştirildiği ülkeler için sadece sermaye değil, aynı zamanda teknolojik yenilik ve istihdam kaynağı olarak da görülmektedir (Krugman P. ve Obstfeld M. (2011); Gerber, J. (2017)).

3. VERİ ve YÖNTEM

Bu çalışmada panel veri kullanılmıştır. Panel veri, 23 ülkeye için 2005–2019 dönemine ait yıllık verilerden oluşmaktadır.

3.1. Veri

Panelde yer alan ülkeler¹, Avustralya, Brezilya, Kanada, Şili, Çin, Kolombiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Hong Kong, Hindistan, İrlanda, İtalya, Japonya, Kore, Meksika, Hollanda, Rusya, Singapur, İspanya, İsveç, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri'dir. Çalışmada, iki tür belirsizlik endeksi kullanılmıştır. Bunlardan ilki ülkelere ait ulusal ekonomik politika belirsizlik endeksi (EPU); diğeri ise global ekonomik politika belirsizlik endeksidir (GEPU). Global ekonomik politika belirsizlik endeksi göstergesi olarak ise biri cari fiyatlarla GSYH ölçümlerine; diğeri satın alma gücü paritesi (PPP)'ye göre düzeltilmiş GSYH'ye dayalı iki farklı endeks kullanılmıştır. Ayrıca, ülkelerin uluslararası yatırım pozisyonundan toplam portföy varlık ve yükümlülükleri de kullanılmıştır. Tablo 1 çalışmada kullanılan değişkenler ile bunlara ait verilerin elde edildiği veri kaynaklarını göstermektedir.

Tablo 1: Değişkenler

Ulusal Ekonomik Politika Belirsizliği	LEPU	www.policyuncertainty.com
Global Ekonomik Belirsizlik-Cari fiyatlarla	LGEPU_C	www.policyuncertainty.com
Global Ekonomik Belirsizlik-PPP	LGEPU_PPP	www.policyuncertainty.com
Uluslararası Yatırım Pozisyonu, Portföy Varlıkları, Yatırım (ABD Doları)	LPORTFOLIO	World Development Indicators

3.2. Panel ARDL

Bu çalışmada global belirsizlikler ile çeşitli ülkelere ait EPU'ların portföy yatırımları üzerindeki kısa ve uzun dönem etkileri, Panel ARDL yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu amaçla önce ülkeler arasında kesit bağımlılığı olup olmadığı araştırılmış ve kesit bağımlılığı nedeniyle ikinci nesil panel birim kök testleri yardımıyla değişkenlerin bütünleşme dereceleri belirlenmiştir. Birim kök testleri değişkenlerin bütünleşme derecelerinin I(0) ve I(1) olduğunu göstermiştir. Bu nedenle portföy yatırımları ile global ekonomik politika belirsizlikleri ve ülke bazlı ulusal ekonomik politika belirsizlikleri arasındaki ilişkiler panel ARDL yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir.

¹ Baker vd. tarafından oluşturulan EPU ve GEPU endekslerinde Türkiye'ye ait veri olmadığı için Türkiye çalışmanın kapsamına dahil edilememiştir.

Panel veride değişkenler arasında eşbütünleşme olup olmadığını belirlemek amacıyla kullanılan yöntemlerden biri de Panel ARDL yaklaşımıdır. Bu yaklaşım ile bir panelde yer alan ve farklı bütünleşme derecelerine sahip değişkenler arasında eşbütünleşme olup olmadığı araştırılır. Panel ARDL'yi tahmin etmekte kullanılan tahminci Pesaran ve Smith (1997)'de geliştirilen havuzlanmış ortalama grup (PMG) tahmincisidir. Bu tahminci hem zaman hem de kesit sayısı büyük olan dinamik panellerin tahmininde tercih edilen bir tahmincidir. PMG tahmincisi sayesinde panelde yer alan her kesit birimi için farklı sabit terim, farklı hata varyansı ve kısa dönem etkilerini tahmin etmemize olanak tanınmasıdır. Çalışmada bu durum her ülke için geçerli olacaktır. Buna karşılık, uzun dönem katsayıları tüm ülkeler için aynı kalır. PMG yöntemini kullanarak uyum katsayısının tahmini değerini de tahmin edebiliyoruz. Uyum katsayısı, kısa dönem etkileri gösteren modeldeki hata düzeltme teriminin katsayısının tahmini değeridir. Bu katsayı sayesinde her dönemde gerçekleşen uyum derecesini belirleyebilme olanağına kavuşuruz. Bir başka ifadeyle, bir dengesizlik sonucu, yeni bir dengeye ulaşabilmek için gerekli süreyi bu katsayı yardımıyla belirleriz.

Bu çalışmada portföy hareketleri ile ulusal ve global ekonomik politika belirsizlikleri ilişkisini araştırma amacıyla tahmin ettiğimiz ARDL(p,q,q,...,q) modeli aşağıdaki gibidir:

$$Y_{it} = \sum_{j=1}^p \alpha_{ij} Y_{i,t-j} + \sum_{j=0}^q \delta'_{ij} X_{i,t-j} + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Burada X açıklayıcı değişkenler vektörüdür. Eşitliği yeniden düzenleyerek, Panel hata düzeltme modelini elde ederiz.

$$\Delta Y_{it} = \phi_i (Y_{i,t-1} - \beta'_i X_{i,t-1}) + \sum_{j=1}^{p-1} \alpha^*_{ij} \Delta Y_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{q-1} \delta^{*'}_{ij} \Delta X_{i,t-j} + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

(2) nolu eşitlikte yer alan β_i katsayı vektörü, çalışmada tahmin etmeye çalıştığımız ana katsayılar olan uzun dönem katsayılarını verir. Yani, ulusal ve global ekonomik politika belirsizliklerinin portföy akımları üzerindeki uzun dönem etkilerini temsil eder. ϕ uyum katsayısını ve kalan diğer katsayılar ise kısa dönem etkileri verir. ε_{it} ortalaması sıfır ve sabit varyansa sahip ve hem zaman hem de kesit birimlerinden bağımsız dağılıma sahip hata terimidir.

4. BULGULAR

Çalışmada ülke iktisadi politika belirsizlikleri ve global ekonomi belirsizlikleri ile portföy yatırımları arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkileri araştırmak amacıyla panel ARDL yöntemi kullanıldığından, öncelikle değişkenlerin bütünleşme derecelerinin birden büyük olup olmadığının belirlenmesi gerekir. Bu amaçla kullanacağımız uygun panel birim kök testini seçmek için ilk olarak kesit birimleri arasında kesit bağımlılığı olup olmadığı incelenmelidir. Yatay kesit bağımlılığı olması durumunda ikinci nesil panel birim kök testlerini kullanmak gerekir. Aksi takdirde birinci nesil panel birim kök testlerini kullanmak yeterli olur. Çalışmada yer alan ülkeler arasında değişkenler bazında kesit bağımlılığı olup olmadığını belirlemek amacıyla serinin zaman ve yatay kesit boyutunun değerlendirilmesi gerekir. Paneldeki zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük olduğunda (T>N) Breusch ve Pagan (1980) CD-LM₁ testi kullanılırken, tersi durumda yani, zaman boyutu yatay kesit boyutundan küçük olduğunda (T<N) ya da zaman boyutu yatay kesit boyutuna eşit olduğunda (T=N) Pesaran (2004) CD-LM₂ testi uygulanabilir. Sözkonusu testler grup ortalaması sıfır ancak bireysel ortalamanın sıfırdan farklı olduğu durumlarda, sapmalıdır. Pesaran vd. (2008), bu sapmayı, test istatistiğine varyans ve ortalamayı ekleyerek düzeltmiştir. Bu nedenle testin ismi sapması düzeltilmiş LM testi olarak ifade edilir (LM_{adj}). Tablo 2'de yatay kesit bağımlılığı test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Test	LPORTFLOIO	LEPU	LGEPU_C	LGEPU_PPP
CD _{BP}	2293.290 (0.0000)	1577.291 (0.0000)	3795.000 (0.0000)	3795.000 (0.0000)
CD _{LM}	89.67949 (0.0000)	57.84943 (0.0000)	156.4386 (0.0000)	156.4386 (0.0000)
CD	45.68306 (0.0000)	34.77412 (0.0000)	61.60357 (0.0000)	61.60357 (0.0000)
LM _{adj}	88.85806 (0.0000)	57.02800 (0.0000)	155.6172 (0.0000)	155.6172 (0.0000)

Tablo 2’den de anlaşıldığı gibi hangi testi kullanırsak kullanalım bütün değişkenler bazında ülkeler arasında bir kesit bağımlılığı söz konusudur. Bu sonuç iki açıdan önem taşımaktadır. Birincisi değişkenlerin durağan olup olmadığını belirlemek için ikinci nesil panel birim kök testi kullanılması gerekmektedir. İkincisi ise herhangi bir ülkede ortaya çıkan şok çalışmada kullanılan değişkenler aracılığıyla diğer ülkelere de yayılacaktır. Tablo 3’te ikinci nesil panel birim kök testlerinden CIPS test sonuçları yer almaktadır. CIPS istatistiği her bir yatay kesit için hesaplanan t-istatistik değerlerinin ortalamasıdır.

Tablo 3: Panel Birim Kök Test (CIPS) Sonuçları

Değişken		CIPS*	Sonuç
EPU	Hesaplanan test istatistik değeri	-1.228	-
DEPU	Hesaplanan test istatistik değeri	-3.056	I(1)
GEPU_C	Hesaplanan test istatistik değeri	1.700	-
DGEPU_C	Hesaplanan test istatistik değeri	2.600	-
GEPU_PPP	Hesaplanan test istatistik değeri	2.610	-
DGEPU_PPP	Hesaplanan test istatistik değeri	1.700	-
Portföy yatırımları	Hesaplanan test istatistik değeri	-1.390	-
D_Portföy yatırımları	Hesaplanan test istatistik değeri	-2.861	I(1)

*%10, %5 ve %1 anlam düzeyinde tablo kritik değerleri: - 2.14, -2.25, -2.45’tir.

CIPS panel birim kök test sonuçları kullandığımız değişkenlerin hiçbirinin bütünleşme derecesinin I(2) olmadığını bir başka deyişle değişkenlerin ya orijinal değerlerinde ya da birinci farklarında durağan olduklarını göstermektedir. Bu nedenle bu değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığını aynı zamanda ulusal ekonomik politika belirsizlikleri ile global ekonomik politika belirsizliklerin portföy yatırımları üzerindeki kısa ve uzun dönem etkilerini belirleme amacıyla panel ARDL yöntemini uygulanmıştır. Tüm ülkeler için kısa ve uzun dönem ortak PMG tahmin sonuçları Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4: Tüm Ülkeler için PMG Kısa ve Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken= D(LPÖRTFOLIO)				
Değişken	Katsayı	ECT	t-istatistik	Prob.
Uzun Dönem Katsayıları				
LEPU	0.518845	0.053162	9.759692	0.0000
LGEPÖ_CÖRÖRÖNT	-1.301672	0.915664	-1.421561	0.0000
LGEPÖ_PPP	1.296318	0.881990	1.469764	0.0000
Kısa dönem Katsayıları				
COINTEQ01	-0.425741	0.086944	-4.896715	0.0000
D(LPÖRTFOLIO(-1))	0.131711	0.084489	1.558927	0.1214
D(LEPU)	-0.734083	0.341743	-2.148057	0.0335
D(LEPU(-1))	-0.038107	0.219930	-0.17370	0.8627
D(LGEPÖ_CÖRÖRÖNT)	4.471147	1.080146	4.139393	0.0001
D(LGEPÖ_CÖRÖRÖNT(-1))	1.701096	0.789426	2.154850	0.0329
D(LGEPÖ_PPP)	-4.168815	1.045.246	-3.988356	0.0001
D(LGEPÖ_PPP(-1))	-1.613786	0.794091	-2.032243	0.0441
C	4.306560	0.825227	5.218637	0.0000

Tablo 4’te yer alan sonuçlar ülkelere ait ulusal ekonomik politika belirsizlikleri ile global ekonomik politika belirsizliklerin uzun dönemde portföy yatırımları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkileri olduğunu göstermektedir. Uzun dönem sonuçları bize ulusal ekonomik politika belirsizlikleri ile satın alma gücü paritesi temelli global ekonomik politika belirsizliklerinin portföy yatırımlarını artırdığını, ancak cari fiyatların esas alındığı global ekonomik politika belirsizliklerinin portföy yatırımları üzerindeki etkisinin negatif olduğunu göstermektedir. Bu sonuç bize portföy yatırımları söz konusu olduğunda küresel yatırımcıların nominal belirsizliklerden olumsuz, buna karşılık global belirsizliklerin daha gerçekçi ölçümü olduğu varsayılan satın alma gücü paritesi temelli belirsizliklerden olumlu yönde etkilendiğini göstermektedir. İktisadi politika belirsizlikleri artıça ülkelerin risk primindeki artışa paralel olarak önerecekleri net getiriler de arttığı için iktisadi politika belirsizliklerinin portföy yatırımlarını artırıcı etki yarattığı söylenebilir. Ancak bu artırıcı etki PPP temelli global belirsizliklere göre oldukça düşüktür.

Tablo 4’te verilen kısa dönem sonuçları ise ulusal ekonomik politika belirsizliklerinin ilk gecikmesinin etkilerinin anlamsız olduğunu, diğer belirsizlik değişkenlerin gecikmelerinin tüm kısa dönem etkilerinin anlamlı olduğunu göstermektedir. Uzun dönem etkilerin aksine satın alma gücü paritesi temelli global ekonomik politika belirsizliklerin kısa dönem etkileri negatif iken cari fiyatları esas alan global belirsizliklerin etkileri ise pozitifdir. Benzer biçimde iktisadi politika belirsizliği de kısa dönemde portföy yatırımları üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Bu sonuçlar yatırımcıların kısa dönemde cari fiyat temelli global belirsizlikleri geçici bir durum olarak varsayıp bundaki artışlara olumlu tepki verirken, diğer iki politika belirsizliğine kısa dönemde olumsuz ancak uzun dönemde olumlu tepki verdiğini gösterir. Yani bir anlamda yatırımcılar bekle gör taktiği izlemektedirler (Arouri vd., 2016; Cerdaa vd., 2016).

Tablo 4’te yer alan sonuçlara göre uyum katsayısının tahmini değeri -0,43 beklendiği gibi birden küçük ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç bize herhangi bir dengeden sapma durumunda yeni bir dengeye ulaşabilmek için yıllık düzeltmenin yüzde 43 olduğunu ve yeni dengeye iki yıldan daha fazla bir sürede ulaşılacağını göstermektedir.

Bilindiği gibi PMG tahminleri kısa dönem etkilerin ülkeler açısından farklılaşmasına olanak tanır. Bu sayede tüm panel için elde ettiğimiz değişkenler arasındaki uzun dönem denge ilişkisinin geçerliliğinin panelde yer alan ülkeler açısından farklılaşıp farklılaşmadığını da belirleyebiliriz. Bir başka ifadeyle kısa dönem ülke sonuçlarını inceleyerek hangi ülkelerde portföy yatırımları ile belirsizlikler arasında uzun dönem denge ilişkisi olup olmadığını ve uyum hızı konusundaki farklılıkları da belirleyebiliriz. Tablo 5 her bir ülke için kısa dönem sonuçları göstermektedir.

Tablo 5: Ülke Bazlı Sonuçlar

Değişkenler		COINT EQ01	D(LPOR TFOLIO(-1))	D(LEPU)	D(LEPU(-1))	D(LGEPU_C)	D(LGEPU_C(-1))	D(LGEPU_PPP)	D(LGEPU_PPP(-1))	C
Avustralya	Kısa-dönem Katsayıları	-0.915***	0.240**	-2.183**	-0.314**	1.327	2.126	-1.012	-2.590	9.852
	ECT	0.056	0.042	0.271	0.059	9.427	2.821	5.399	2.334	6.314
Brezilya	Katsayı	-0.378***	-0.212***	-0.444***	-0.305***	6.183**	7.713**	-6.623**	-8.089**	3.143**
	ECT	0.011	0.020	0.010	0.009	1.813	1.936	1.806	1.946	0.707
Şili	Katsayı	0.416***	-0.261**	-0.505***	-0.195***	3.952	3.392	-4.420	-3.565	4.133 *
	ECT	0.017	0.046	0.051	0.031	2.589	2.896	2.656	3.276	1.569
Çin	Katsayı	0.841***	0.432**	-0.036***	-0.311***	9.294**	3.788	-9.327	-3.487	8.596
	ECT	0.078	0.034	0.077	0.060	1.089	4.497	1.141	4.430	8.275

Kolombiy a	Katsayı	-	0.014***	-0.217***	-0.180***	0.148***	-0.495***	1.745***	0.327**	-1.907***	0.276**
	ECT	0.000	0.009	0.001	0.002	0.101	0.076	0.102	0.076	0.076	0.048
Fransa	Katsayı	-	0.145***	0.265***	0.316***	-0.216***	0.110	0.168	-0.514	0.334	1.743
	ECT	0.005	0.011	0.008	0.008	0.996	0.447	1.025	0.428	0.777	0.777
Almanya	Katsayı	-	0.608***	0.326***	-0.376***	0.691***	7.427***	2.045***	-7.581***	-2.652***	7.584***
	ECT	0.006	0.012	0.014	0.006	0.531	0.201	0.561	0.214	1.025	1.025
Yunanista n	Katsayı	-	1.315***	0.462***	0.165	0.255	1.059	5.782	-1.120	-5.714	1.242
	ECT	0.167	0.056	0.086	0.144	1.804	1.361.141	1.977465	1.355.077	1.494.52 9	1.494.52 9
Hong Kong	Katsayı	-	0.575***	0.235***	0.489***	0.442***	9.914**	7.744**	-1.175**	-8.152**	6.608**
	ECT	0.011	0.027	0.015	0.009	2.263	1.870	3.001	2.147	1.546	1.546
Hindistan	Katsayı	-	1.277***	0.969***	-0.824***	-2.121***	2.012***	-6.741	-1.790	9.528	6.100
	ECT	0.063	0.071	0.139	0.303	4.406	1.165	5.428	1.432	1.530	1.530
İrlanda	Katsayı	-0.157	0.242	-0.349**	-0.418	1.921	2.828	-2.046	-2.197	1.974	1.974
	ECT	0.116	0.186	0.131	0.609	7.769	1.780	7.502	1.186	1.715	1.715
İtalya	Katsayı	-	0.454***	0.397***	-0.454***	-0.050***	6.135**	1.705	-6.094**	-1.260	5.326**
	ECT	0.011	0.021	0.003	0.006	1.204	0.810	1.153	0.732	1.613	1.613
Japonya	Katsayı	-	0.136***	-0.041	-0.132	-0.022	2.487	1.023	-2.400	-0.874	1.767
	ECT	0.017	0.121	0.059	0.032	2.767	1.968	2.269	1.740	2.756	2.756
Meksika	Katsayı	-	0.539***	-0.205**	0.403**	-0.313**	2.300	3.523	-3.053	-3.812	4.876
	ECT	0.043	0.053	0.080	0.066	5.323	4.606	5.578	4.452	3.430	3.430
Hollanda	Katsayı	-	1.032***	0.435***	-0.906***	-0.493***	1.005***	4.661***	-9.862***	-3.800***	1.237***
	ECT	0.010	0.011	0.010	0.004	1.026	0.365	0.954	0.307	1.524	1.524
Rusya	Katsayı	-	0.250***	-0.163***	0.082**	0.452***	5.220***	2.604***	-5.130***	-2.228***	2.143***
	ECT	0.001	0.003	0.015	0.010	0.583	0.346	0.532	0.351	0.070	0.070
İspanya	Katsayı	-0.089**	-0.245**	-0.607***	-0.522***	-0.143	-2.428	0.235	2.678	0.988	0.988
	ECT	0.019	0.088	0.065	0.060	4.768	2.836	4.848	2.476	2.330	2.330
İsveç	Katsayı	-	0.229***	0.101***	-1.419***	-0.232***	2.259**	3.388***	-2.478*	-3.230***	2.581**
	ECT	0.006	0.008	0.026	0.019	0.725	0.419	0.755	0.434	0.807	0.807
Birleşik Krallık	Katsayı	-	0.130***	-0.188	-0.063	0.008247	2.202	0.653	-2.577	-0.611	1.659
	ECT	0.010	0.093	0.035	0.049	5.121	5.405	4.535	4.120	1.561	1.561
ABD	Katsayı	-	0.527***	0.880***	-3.352**	-2.415***	13.720	3.576	-1.070	-0.414	6.949
	ECT	0.029	0.115	0.744	0.375	9.959	2.848	5.518	2.220	5.124	5.124
Kanada	Katsayı	0.088**	0.381**	-0.772***	0.304	0.506	0.701	-0.271	-0.623	-0.891	
	ECT	0.026	0.066	0.029	0.140	1.953	1.111	1.911	1.301	3.365	3.365
Kore	Katsayı	0.078***	0.037**	1.199***	1.839***	-8.766***	-6.608***	6.393***	4.531***	-0.438	
	ECT	0.002	0.008	0.026	0.018	0.953	0.581	0.699	0.473	0.241	0.241
Singapur	Katsayı	0.078**	-0.844***	-6.931	2.917	2.666	-4.270	5.129	1.022	-0.732	
	ECT	0.019	0.098	1.276	1.511	4.290	2.954	8.297	4.781	2.469	2.469

Tablo 5’te yer alan sonuçlara göre, tüm panel için elde ettiğimiz değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi Kanada, Güney Kore ve Singapur için geçerli değildir. Bu sonuç sürpriz olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü bu üç ülke de portföy yatırımları konusunda ciddi kısıtlamaları kontrollü olan ülkelerdir. Özellikle, 1997 uzak doğu Asya krizinden sonra Güney Kore ve Singapur kısa vadeli spekülasyon sermaye hareketlerinin kontrolü konusunda ciddi adımlar atmışlardır (Chang vd, 2009). Bu ülkeler dışında kalan diğer tüm ülkelerde portföy yatırımları ile her bir ülkenin ulusal ekonomik politika belirsizlikleri ve global ekonomik politika belirsizlikleri arasında uzun dönem denge ilişkisi yani eşbütünlük söz konusudur. Bununla birlikte tabloda ülkeler arasında ciddi uyum hızı farklılıkları görülmektedir. Ülkeleri uyum hızları çok yüksek, yüksek ve düşük olan ülkeler olarak sınıflandırdığımızda şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür. Uyum hızı çok yüksek olan ($1 < i < 1$) ülkeler Hindistan, Yunanistan ve Hollanda’dır. Bu ülkelerin ortak özelliği çok serbest yabancı sermaye düzenlemelerine sahip olmalarıdır. Öte yandan uyum hızları nispeten yüksek olan ($0,5 < i < 1$) ülkeleri ise Avustralya, Çin, Almanya, Hong Kong, Meksika ve ABD’dir. Bu ülkelerin de ortak özellikleri dış sermaye hareketleri serbest olan ve yoğun portföy yatırımları alan ülkeler olmalıdır. Bu da şaşırtıcı bir sonuç değildir çünkü bu grupta yer alan Brezilya, Şili ve Kolombiya gibi ülkeler geçmişte portföy yatırımlarının yarattığı ya da rol oynadığı olumsuz etkileri olan finansal krizler ile yüz yüze kalmış ülkelerdir (Kaminsky ve Reinhart, 2000).

5. SONUÇ

Bu çalışmada portföy yatırımları ile ülke bazlı ulusal ekonomik politika belirsizlikleri ve global ekonomik belirsizlikler arasında kısa ve uzun dönem etkiler analiz edilmiştir. Bu amaçla panel ARDL yöntemi kullanılmıştır. Kullanılan PMG yöntemi ile tüm ülkeler için ortak olan uzun dönem etkiler ile her bir ülke için farklılaşan kısa dönem sonuçları elde edilmiştir. Uzun dönem sonuçları tüm ülkeler için ulusal ekonomik politika belirsizliklerin ve global ekonomik belirsizliklerin anlamlı olduğunu göstermektedir. Cari fiyat temelli global ekonomik belirsizlik endeksi uzun dönemde portföy yatırımlarını olumsuz etkilemektedir. Örneğin ülke bazlı ulusal ekonomik politika belirsizlikleri ile cari fiyat temelli global ekonomik belirsizlikler kısa dönemde portföy yatırımlarını olumlu yönde etkilerken satın alma paritesi temelli global ekonomik belirsizlikler olumsuz yönde etkilemektedir. Sonuçlar ayrıca bize bir dengesizlik durumunda kısa dönem uyumunun ülkelere göre ciddi farklılıklar taşıdığını göstermektedir. Tüm panel için yıllık uyum hızı çok yüksek, liberal dış sermaye hesaplarına sahip ülkeler için yüzde ellinin altında, yüzde yüzden fazla yoğun yabancı sermaye çeken gelişmiş ülkeler için ise yüzde elli ile yüzde yüz arasında değerler almaktadır. Buna karşılık Güney Kore, Singapur ve Kanada gibi bu yatırımlar konusunda karı düzenlemeler olan ülkelerde çalışmada belirtilen ilişkiler söz konusu bile değildir. Uyum hızı düşük olan ülkeler ise genellikle ya çok az portföy yatırımı alan ya da portföy yatırımları ile geçmişte olumsuz deneyimler yaşamış ülkelerdir.

Bu sonuçların politika yapıcılar uluslararası portföy yatırımcıların ve finansal piyasa katılımcıları tarafından çok iyi değerlendirilmesi gerekir bir kere bu tür sermaye hareketlerinin dinamiğini anlamak için sadece itici ve çekici faktörlere yoğunlaşmamak gerekmektedir. Ülkelere özgü ulusal ekonomik politika belirsizlikleri ve global ekonomik belirsizlikler de artık bu sermaye hareketlerini etkileyen önemli bir değişken durumundadır. Bu nedenle bu tür hareketleri caydırmak ve teşvik etmek isteyen politika yapıcıları aldıkları iktisadi politika kararlarında çalışmadan elde edilen bulguları göz önünde tutmak durumundadırlar. Uluslararası yatırımcılar ise ülkelere özgü ulusal ekonomik politika belirsizlikleri ve global ekonomik belirsizlikleri ile artık portföy yatırım kararlarında göz önünde tutmak durumundadır. Finansal piyasaları düzenleme durumundaki kurumlar ise bu politika belirsizliklerini birer öncü gösterge gibi değerlendirip ona göre bu portföy hareketlerine dönük kararlarını almalıdırlar. Bu çalışmada çeşitli açılardan geliştirilmesi gereken çalışmalardan biridir. MG, DFE ve veya farklı panel

eşbütünleşme modelleri ile ve portföy yatırımlarının geleneksel belirleyicileri de dahil edilerek tahminler yenilenebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarın çalışmaya katkısı %100'dür.

Çıkar Beyanı

Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Arouri, M., Estay, C., Rault, C. & Roubaud, D. (2016). Economic policy uncertainty and stock markets: long-run evidence from the US. *Financ. Res. Lett.* 18, pp. 136-141.
- Baker S.R, Bloom N. & Davis S.J. (2016). Measuring economic policy uncertainty. *Q. J. Econ.*, 131 (4) pp. 1593-1636.
- Bonaime, A., Gulen H., & Ion M. (2018). Does policy uncertainty affect mergers and acquisitions? *Journal of Financial Economics* 129. pp. 513–558.
- Bordo M.D., Duca J.V. & Koch C. (2016). Economic policy uncertainty and the credit channel: aggregate and bank level US evidence over several decades. *J. Financial Stab.* 26, pp. 90-106.
- Breusch, T. S. & Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *Review of Economic Studies*, 47. pp. 239–253.
- Broner, F., Martin A., & Ventura J. (2010). Sovereign risk and secondary markets. *American Economic Review*. 100 (4). pp.1523-1555.
- Byrne, J. P. & Fiess, N. (2016). International capital flows to emerging markets: National and global determinants. *Journal of International Money and Finance. Elsevier*, vol. 61(C), pp 82-100.
- Caggiano, G., Castelnuovo E., & Pellegrino G. (2017). Estimating the real effects of uncertainty at the zero lower bound. *European Economic Review*. 100 (November). Pp. 257-272.
- Calvo, G. A., Leiderman, L. & Reinhart, C. M. (1993). Capital inflows and real exchange rate appreciation in Latin America: The role of external factors. *International Monetary Fund Staff Papers*. 40(1), pp. 108 - 151.
- Calvo, G. A., Leiderman, L. & Reinhart, C. M. (1996). Inflows of capital to developing countries in the 1990s. *Journal of Economic Perspectives*. 10, 2, pp. 123 - 139.
- Cerda, R., A. Silva & Valente J. T. (2016). Economic policy uncertainty indices for Chile. *Working paper*.
- Chang Z., Gunnell D., Sterne J.A.C., Lu T.-H. & Cheng A.T.A. (2009). Was the economic crisis 1997–1998 responsible for rising suicide rates in East/ Southeast Asia? A time–trend analysis for Japan, Hong Kong, South Korea, Taiwan, *Singapore and Thailand Soc. Sci. Med.*, 68, pp. 1322-1331
- Chen X., Sun X. & Li J. (2019). How does economic policy uncertainty react to oil price shocks? A multi-scale perspective. *Appl. Econ. Lett.* 1-6.
- Choudhry T. (2018). Economic policy uncertainty and house prices: evidence from geographical regions of England and Wales *Real Estate Econ.* Pp.1540-1569.
- Drobetz, W., El Ghoul, S., Guedhami, O. & Janzen, M. (2018). Policy uncertainty, investment, and the cost of capital. *J. Financ. Stab.* 39, pp.28–45.
- Fratzscher M. (2012). Capital flows, push versus pull factors and the global financial crisis. *J. Int. Econ.* 88 (2) pp. 341-356.
- Gelos R., Gaston W. & Wei S.-J. (2005). Transparency and International Portfolio Holdings. *Journal of Finance*. 60. 6, pp. 2987–3020.
- Gerber J. (2017). *International Economics*, 7th Edition. San Diego State University.
- Gulen, H. & Ion M. (2016). Policy uncertainty and corporate investment. *Review of Financial Studies*, 29, no. 3 (March), pp. 523-56.
- Hermes, N. & Lensink R. (2001). Fiscal policy and private investment in less developed countries. *World Institute for Development Economics Research*. WDP 2001/32
- Hu, S. & Gong, D. (2018). Economic policy uncertainty, prudential regulation and bank lending. *Financ. Res. Lett.*
- Ji Q., Liu B.Y., Nehler H. & Uddin G.S. (2018). Uncertainties and extreme risk spillover in the energy markets: a time-varying copula-based CoVaR approach. *Energy Econ.*, 76 pp. 115-126.
- Kaminsky, G. & Reinhart C. (2000). On crises, contagion, and confusion. *J. Int. Econ.*, 51 (1) pp. 136-145.
- Kang W., Gracia F.P. de & Ratti R.A. (2017). Oil price shocks, policy uncertainty, and stock returns of oil and gas corporations. *J. Int. Money Finance*, 70 pp. 344-359.
- Karnizova, L. & Li, J., (2014). Economic policy uncertainty, financial markets and probability of US recessions. *Econ. Lett.* 125 (2), 261–265.

- Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money* (McMillan, London).
- Koepke R. (2019). What drives capital flows to emerging markets? A survey of the empirical literature. *J Econ Surv Apr* 33(2):516–540.
- Krugman, P. & Obstfeld, M. (2009). *International Economics: Theory and Policy*, 8th, Boston: Addison Wesley.
- Li Z.H., Dong H., Huang Z.H., & Failler P. (2018). Asymmetric effects on risks of virtual financial assets (VFAs) in different regimes: A case of bitcoin. *Quant. Finance Econ.*, 2 (4) pp. 860-883.
- Milesi-Ferretti, G. M., & Tille C. (2011). The great retrenchment: International capital flows during the global financial crisis, *Economic Policy*, 26, 289-346.
- Nguyen T. B., Strobel J. & Lee G. (2018). A new measure of real estate uncertainty shocks *Real Estate Econ.*
- Pastor, L., Veronesi, P. (2012). Uncertainty about government policy and stock prices. *J. Financ.* 67 (4), 1219–1264.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. University of Cambridge, Faculty of Economics, *Cambridge Working Papers in Economics* No. 0435.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *J. Appl. Econom.* 22 (2), 265–312.
- Pesaran, M. H., Smith R. & Im K. S. (1996), 'Dynamic linear models for heterogenous panels', in L. Matyas and P. Sevestre (eds), *The Econometrics of Panel Data*, 2nd edition, *Kluwer Academic Publishers*, Amsterdam.
- Schmidt T. & Zwick L. (2015). Uncertainty and episodes of extreme capital flows in the Euro area. *Econ. Model.* 48 (C) pp. 343-356.
- Shin, H. (2010). *Macprudential Policies Beyond Basel III*. Princeton University memo.
- Sun X., Chen X., Wang J.ve J. Li. (2018). Multi-scale interactions between economic policy uncertainty and oil prices in time-frequency domains. *North Am. J. Econ. Finance*
- Zhang D., L. Lei, Q. Ji, A.M. Kutan. (2019). Economic policy uncertainty in the US and China and their impact on the global markets, *Econ. Model.*, 79, pp. 47-56.

Extended Summary

A Panel ARDL Analysis of the Relationship between Portfolio Investments and Economic Policy Uncertainties

Studies on the effects of uncertainty on economics and macroeconomic variables gained new momentum with the definition of Baker's (2016) uncertainty index. The authors aim to capture the uncertainty by the Economic Policy Uncertainty Index (EPU Index). They calculated this index by focusing on the questions of who will make economic policy decisions, which economic policy actions should be taken and when they should be carried out and what will be the economic effects of these decisions.

Global economic uncertainties that affect on countries' economies have been the subject of intensive research in the economics literature especially in the periods following the 2007-2008 global crisis. These studies mainly focused on the effects of global and national economic policy uncertainties on financial markets and significant macroeconomic variables. According to Bordo et al. (2016) and Zhang et al. (2019), economic policy uncertainty has a negative impact on bank loan increases. Kang et al. (2017), Ji et al. (2018), Sun et al. (2018), Chen et al. (2019) emphasized in their studies that economic policy uncertainty increases asset and energy prices. Nguyen et al. (2018) and Choudhry (2018) investigated the relationship between economic policy uncertainty and housing prices. Moreover, a high ratio of EPU in a country reduces investment (Baker et al., (2016), Gulen & Ion, (2016)), lowers production (Caggiano et al., (2017), Karnizova & Li (2014)), lowers stock (Arouri et al., (2016), Pastor and Veronesi, (2012)). Gulen & Ion (2015), Baker et al. (2016), Drobetz et al. (2018) observed that an increase in EPU has a significant and negative impact on investment activity. In times of high ratio of EPU, consumers and investors tend to prefer a wait-and-see attitude rather than costly investment \ consumption that leads to a decrease in actual production (Karnizova and Li (2014); Caggiano et al. (2017)). The increase in EPU also negatively affects the financial markets through different channels. First of all, an increase in EPU significantly increases the returns on stocks. This effect is more robust and permanent, especially in high volatility periods (Arouri et al., 2016). Simultaneously, the higher EPU ratios significantly reduce bank loan growth (Bordo et al., 2016; Hu & Gong, 2018), while reducing mergers and acquisitions (Bonaime et al., 2018), a more substantial impact on larger and more risky banks.

This study examines the short- and long-run relationship between portfolio investments both country-specific economic policy uncertainties and the global economic policy uncertainty. For this purpose, we use an annual data for 23 countries from 2005 to 2019. Countries in the pane are Australia, Brazil, Canada, Chile, China, Colombia, France, Germany, Greece, Hong Kong, India, Ireland, Italy, Japan, Korea, Mexico, Netherlands, Russia, Singapore, Spain, Sweden, United Kingdom and the United States of America. Two types of uncertainty indices are used in the study. The first one is the national economic policy uncertainty index (EPU) of the countries; the other is the global economic policy uncertainty index (GEPU). One of the indicators of global economy policy uncertainty index is based on GDP measurements at current prices; the other is based on GDP adjusted for purchasing power parity (PPP). Other indicators are the total portfolio assets and liabilities of the countries' international investment positions which were collected from the World Indicator Database. Before testing the existence of cointegration among the variables, we first tried to determine if there is any cross-sectional dependence among the countries. After finding the cross-sectional dependence through the sample countries, we determine the degree of integration of each variable by employing second generation panel unit root test of CIPS implied by the result of the cross-sectional dependence test. After finding that the variables are either integrated of order zero or order one, we continue our analysis estimating the panel ARDL models. The results of the panel ARDL estimates indicate that there is a long-

run relationship among the variables and long-run effects of the policy uncertainties on portfolio investments are significant with a relatively low speed adjustment. And also, we found significant short-run effects. Moreover, the country results show that effects of policy uncertainty on the portfolio investments significantly differs across the countries. Some country results do not indicate any evidence of cointegration. Other countries' results differ in terms of the speed of adjustment. Long-term results show that national economic policy uncertainties and global economic uncertainty are significant for all countries. The current price-based global economic uncertainty index has a negative impact on portfolio investments in the long-run. For example, while country-based national economic policy uncertainties and current price-based global economic uncertainty positively affect portfolio investments in the short term, purchasing parity-based global economic uncertainty negatively affect them. The results also show us that in case of an imbalance, short-term adaptation varies significantly across countries. The annual adjustment rate for the entire panel is very high, below fifty percent for countries with liberal foreign capital accounts, and between fifty and one hundred percent for developed countries that attract more than one hundred percent intense foreign capital. On the other hand, the relations mentioned in the study are out of question in countries such as South Korea, Singapore and Canada where there are profit regulations on these investments. On the other hand, countries with a low rate of adjustment are generally countries that either received very little portfolio investment or had negative experiences with portfolio investments in the past. The results of the study have significant implications for international investors, policy makers as well as market professionals so that the economic policy uncertainties should be regarded as an additional factor explaining the trends in portfolio investments along with traditional push and pull factors of this flows.

Sigara Paketlerinde Kullanılan Resimlerin Korku Düzeylerinin Sigara Bırakma Davranışı Üzerindeki Etkileri¹

Gamze İLERİ*, Behçet Yalın ÖZKARA**

ÖZ

Sigara tüketimi pek çok rahatsızlığı da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, sigaranın yol açtığı sağlık sorunları ve bu sorunların önlenmesine ilişkin çok sayıda çalışmanın literatürde yer aldığı görülmektedir. Gerek sigaranın yol açtığı sağlık sorunları gerekse de sigaraya başlama yaşının gün geçtikçe düşmesi sigara tüketimini azaltmak amacıyla yapılan çalışmaların önemini arttırmaktadır. Bu çalışmada, sigara paketlerinde kullanılan resimlerin korku düzeylerinin sigara bırakma davranışı üzerindeki etkileri incelenmektedir. Korku düzeyleri farklı olan resimlerin sigara bırakma davranışı üzerindeki etkilerinin incelenmesinde planlı davranış teorisinden yararlanılmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda iki farklı korku düzeyine ait resimlerin (yüksek korku ve düşük korku) yer aldığı iki farklı anket formu kullanılmıştır. Online olarak hazırlanan anket formları katılımcılara sosyal medya platformlarından ulaştırılmıştır. Bu şekilde katılımcılar tarafından 440 anket formu doldurulmuştur. Elde edilen sonuçlar, öznel norm ve algılanan davranışsal kontrolün niyet üzerindeki etkisinin korku düzeyi yüksek olan resimlerin gösterildiği durumlarda, korku düzeyi düşük olan resimlerin gösterildiği durumlara göre daha güçlü olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sigara tüketimi, Korku düzeyi, Tutum, Öznel norm, Algılanan davranışsal kontrol

JEL Sınıflandırması: M

The Effects of Fear Levels of Pictures Used in Cigarette Packages on Smoking Cessation Behavior

ABSTRACT

Cigarette consumption leads to many health problems. In this context, many studies related to health problems caused by cigarette and prevention of these problems are being dealt with in literature. That the cigarette-related health problems are gradually rising and the starting age for smoking is decreasing day by day is increasing the importance of research conducted to reduce cigarette consumption. In this study, the effects of fear levels of pictures used in cigarette packages on smoking cessation behavior are examined. Planned behavior theory was used to analyze the effects of pictures with different fear levels on smoking cessation behavior. Two different questionnaires with pictures of two different levels of fear (high fear and low fear) were used. The questionnaire forms prepared online were delivered to the participants via social media platforms. In this way, 440 questionnaires were filled out by the participants. The results indicate that the effects of subjective norm and perceived behavioral control on intention are stronger when the pictures with high fear levels are shown compared to the pictures with low fear levels are shown.

Keywords: Cigarette consumption, Fear level, Attitude, Subjective norm, Perceived behavioral control

JEL Classification: M

*Geliş Tarihi / Received: 07.02.2021 Kabul Tarihi / Accepted: 05.04.2021
Doi: 10.17541/optimum.875990*

¹ Bu çalışma Eskişehir Osmangazi Üniversitesi SBE İşletme ABD’de Doç. Dr. Behçet Yalın Özkara danışmanlığında Gamze İleri tarafından “Sigara Paketlerinde Kullanılan Resimlerin Korku Düzeylerinin Sigara Bırakma Davranışı Üzerindeki Etkileri” başlığıyla tamamlanarak 16.07.2020’de savunulan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

* Bilim Uzmanı, gamzeileri.tr@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7184-8872

** Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, behcetozkara@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4178-832X

1.GİRİŞ

Dünyada çeşitli hastalıklara hatta ölüme sebebiyet veren faktörlerin başında tütün ve tütün ürünleri gelmektedir. Tütün ve tütün ürünleri, sadece yirminci yüzyılda 100 milyon kişinin ölümüne sebep olarak gösterilmektedir (World Health Organisation, 2008). En fazla kullanılan tütün ürünü olan sigara kullanımı dünyada ve Türkiye’de en çok karşılaşılan zararlı alışkanlıkların başında gelmektedir. Dünya Sağlık Örgütü’nün (WHO) 2019 yılında yayınladığı bir raporda sigara kullanımının bulaşıcı olmayan ancak hayati risk taşıyan faktörlerden biri olduğunu belirtmiştir. Dünya genelinde yaklaşık 1,1 milyar yetişkinin sigara kullandığı bilinmektedir. Dünya sağlık örgütünün yaptığı açıklamaya göre yılda 6 milyon insan sigaraya bağlı sebeplerden ölmektedir (WHO, 2016). Sigara kullanımı hem sebep olduğu sağlık sorunları hem de sigara kullanmak için harcanan maddiyatın büyüklüğünden dolayı dünyada olduğu gibi Türkiye’de de oldukça önemli bir sorun olarak görülmektedir. Sigara kullanımı, en sık görülen zararlı alışkanlık olmasının yanında içinde bulundurduğu dört binden fazla zararlı madde ile insan sağlığını tehlikeye sokmakta ve ölümlerine sebep olmaktadır (Boyle ve Maisonneuve, 1995: 176).

Dünyanın farklı bölgelerinde insan sağlığına oldukça zararlı olan sigaranın tüketimini önlemek amacıyla farklı yöntemler ve politikalar izlenmektedir. Tütün ürünleri reklamlarının yasaklanması, sigara paketlerinin üzerine uyarı niteliğinde resimler yerleştirilmesi bunlardan bazılarıdır. Toplum sağlığını korumak amacıyla gerçekleştirilen çalışmaların son yıllarda arttığı görülmektedir. Dünya Sağlık Örgütü’nün yayınladığı raporlara göre, Türkiye uyguladığı politikalar ve girişimler ile sigara tüketimini önleme konusunda başarılı ülkelerden biri olarak gösterilmektedir. Türkiye, Dünya Sağlık Örgütü’nün tütün tüketiminin azaltılmasına yönelik verdiği tavsiyelerin tümünü yerine getiren ilk ülke konumunda bulunmaktadır (WHO, 2017, 2019). Sigara tüketimini önlemek amacıyla günümüzde Türkiye’de sigara paketleri üzerinde sigara kullanan bireylerin maruz kaldıkları olumsuz ve caydırıcı resimleri ya da çeşitli yazılar gösterilmektedir. Sigara tüketimini önlemek amacıyla uygulanan yöntemlerden yola çıkılarak gerçekleştirilen literatür taramasında sigara paketleri üzerinde yer alan resimlerin ya da yazıların etkisini araştırmaya yönelik çalışmalar incelenmiştir (Berg vd., 2011; Çelik vd., 2016; Demirci ve Utkuğ, 2013; Koval vd., 2005; Noar vd., 2016; Tanasic, 2018; White, Webster ve Wakefield, 2008; Zeybek, 2011).

Sigara paketleri üzerinde yer alan resim ve yazılar bireylerin duygularını etkileyerek davranış üzerinde değişikliğe yol açmaktadır. Bu bağlamda, duygular davranışı açıklamak için önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Korku da bu duygulardan biridir. Bu sebeple korku sigara tüketimini önlemek için gerçekleştirilen uygulamalarda sıklıkla yer almaktadır. Sigara tüketimini önlemek amacıyla korku ögesinin kullanıldığı çalışmalar (Çakar, 2009; Chung, Ahn ve Kang, 2016; Dijker, Koomen ve Kok, 1997; Dillard ve Anderson, 2004; Insko, Arkoff ve Insko, 1965; Lennon ve Rentfro, 2010; Pechmann ve Reibling, 2006; Terblanche-Smit ve Terblanche, 2010) incelendiğinde planlı davranış teorisi kapsamında korku düzeyi farklı resimlerin davranış üzerinde oluşturduğu farklılıkları inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Literatürde fark edilmiş olan bu boşluğun gerçekleştirdiğimiz çalışma ile doldurulması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda bu araştırmanın amacı, planlı davranış teorisi kapsamında farklı korku düzeylerine sahip sigara resimlerinin sigara bırakma davranışı üzerinde yol açtığı farklılıkların incelenmesidir.

2. TEORİK ÇERÇEVE

2.1. Planlı Davranış Teorisi

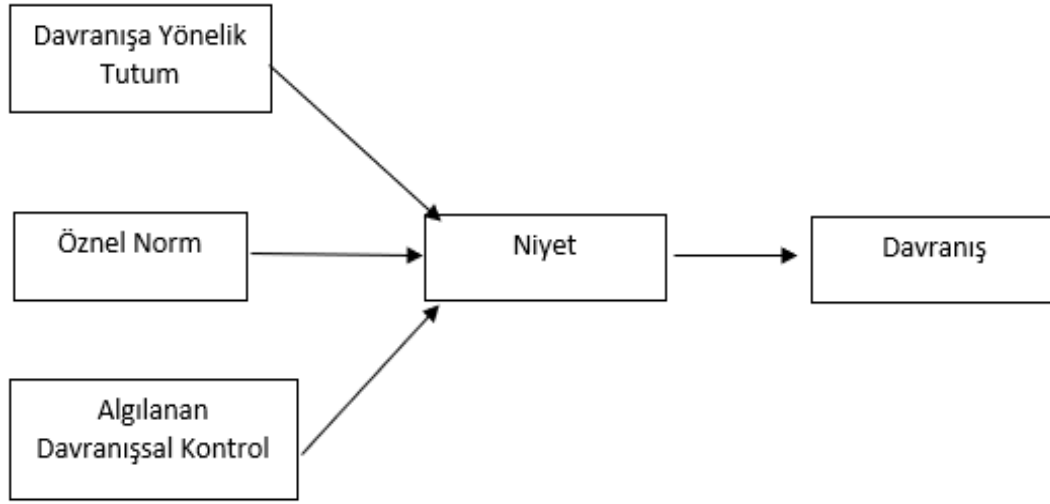
Bireye yönelik yapılan bilimsel çalışmalar, genellikle bireylerin davranışlarıyla ve bu davranışlarının nedenleriyle ilgilenmektedir. Bireyler günlük hayatlarında çeşitli faktörlerden etkilenecek davranışlarını hayata geçirmektedir. Bireylerin benimsemiş olduğu değerler, inançlar ve bunlara bağlı olarak geliştirdikleri tutumlar ve algılar davranışlarının temelinde yer alan sebepler olarak görülmektedir (Abraham ve Sheeran, 2003: 498). Davranışların gözlemlenebilir olmasına rağmen davranışlara neden olan ve dışardan gözlemlenemeyen faktörlerin var olması insan davranışlarının açıklanmasını karmaşık bir hale getirmektedir (Fielding, McDonald ve Louis, 2008: 320). Bu çalışmada insan davranışlarını açıklamak için kullanılan yöntemlerden biri olan planlı davranış teorisi temel alınmıştır.

Günlük yaşamdaki pek çok davranış, insanlar tarafından kolayca hayata geçirildiği ve iradeye bağlı olduğu için kontrol altında olarak düşünülebilir. Normal şartlar altında çoğu insanın akşam yemek yedikten sonra televizyon seyretmesi, markete gidip istediği bir yiyeceği alabilmesi ya da sabah uyandığında koşuya çıkması bu davranışlara örnek olarak gösterilebilir. Planlı davranış teorisinin temelini oluşturan gerekçeli eylem teorisi (Ajzen, 1985; Ajzen ve Fishbein, 1975) bu şekilde olan istemli davranışları tahmin etmek ve psikolojik belirleyicilerini anlamamıza yardımcı olmak için tasarlanmıştır. Bu teori; bireylerin tutumlarını, öznel normlarını, davranışa karşı niyetlerini ve son olarak davranışlarını belirli bir sıraya göre birleştiren tutum-davranış ilişkileri teorisi olarak görülmektedir.

Şekil 1’de görüldüğü gibi Fishbein ve Ajzen (1975) tarafından geliştirilen gerekçeli eylem teorisinde tutumların, öznel normlarla birlikte bireylerin davranışı gerçekleştirmeye yönelik niyetlerini açıklayabildiğini, niyetlerin de davranışların öncülü olduğu ifade edilmektedir.

Gerekçeli eylem teorisi bireylerin istemli davranışlarının ortaya çıkma sebebini açıklamaktadır. Bunun yanında bireyin tamamen kontrolünde olmayan niyet ve davranışlarını açıklamada yetersiz kalmaktadır (Albarracın vd., 2001: 144). Gerekçeli eylem teorisi zaman zaman bu sebeple eleştirilmiştir. Bireyin içinde bulunduğu zaman dilimi, sahip olduğu fırsatlar ve başkalarının düşüncelerine olan bağımlılık gibi durumsal faktörler de davranış açısından oldukça önemlidir. Bu faktörler bireyin belli bir davranışı gerçekleştirmesi açısından kontrolünü etkileyebilir. Bireyler bu çeşitli iç ve dış etkenleri kontrol edebildiklerini düşündükleri anlarda davranışları üzerinde bir kontrol algırlar. Algılanan davranışsal kontrol kavramı Ajzen (1985) tarafından gerekçeli eylem teorisine eklenmiştir. Bu teorik uzantıya planlı davranış teorisi denmektedir (Ayar, 2019: 63).

Planlı Davranış Teorisi, bir kişinin davranışının ya davranışsal niyetlerle (yani davranışa ve öznel normlara karşı tutum) ya da niyetleri de etkileyen algılanan davranışsal kontrol ile tahmin edilebileceğini belirtir (Ajzen ve Madden, 1986: 456). Şekil 1’de görüldüğü gibi bu üç bağımsız değişken, bir davranışın gerçekleşmesi için gerekli görülen niyetin tahmin edilmesinde önemli rol oynar. Gerekçeli eylem teorisinden farklı olarak, bireyin bir davranışı gerçekleştirmesi için sadece niyet yeterli olmamaktadır. Bireyin sahip olduğu zaman ve fırsatlar da niyetin gücünü etkilemektedir.

Şekil 1: Planlı Davranış Teorisi Modeli

Kaynak: Fishbein ve Ajzen, 1975

2.2. Sigara Bırakma Davranışı ve Planlı Davranış Teorisi

İnsan davranışlarını açıklamak için sıklıkla kullanılan teorilerden biri olan planlı davranış teorisinin merkezinde yer alan faktör, bireylerin belirli bir davranışı gerçekleştirme niyetidir. Teori, bir kişinin davranışının davranışsal niyetlerle (yani davranışa ve öznel normlara karşı tutum) ve niyetleri de etkileyen algılanan davranışsal kontrol ile tahmin edilebileceğini belirtir (Ajzen ve Madden, 1986: 456). Literatür incelendiğinde planlı davranış teorisi kapsamında bireylerin sigara tüketimi alışkanlıklarını devam ettirme niyetleri üzerine yapılmış çalışmalar olduğu görülmektedir (Banerjee ve Greene, 2007; O’Callaghan, Callan, ve Baglioni, 1999; Rise vd., 2008). Buna ek olarak sigara tüketimini önlemek için hazırlanan kamu spotlarının ya da sigara paketlerinin davranış üzerindeki etkilerinin de daha önce birçok çalışmaya konu olduğu görülmüştür (Açıklalın, 2010; Ng vd, 2010; Öztürk, 2015). Literatürde planlı davranış teorisi kapsamında sigara tüketimini önlemek için hazırlanan korku seviyelerine göre sınıflandırılmış görsellerin etkisinin araştırıldığı çalışma bulgusuna ise saptanabildiği kadarıyla rastlanmamıştır. Dolayısıyla, bireylerin sigara paketleri üzerinde gördükleri resimlerin korku düzeylerinin sigara bırakma davranışına nasıl etki ettiğine ilişkin kısıtlı bilgi kaynaklarına sahip olduğumuz görülmektedir. Korkunun, bireyin niyeti ve davranışı üzerindeki etkisi düşünüldüğünde korku seviyeleri farklı resimlerin davranış üzerindeki etkisinin de farklı olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda çalışmamızın sigara paketleri üzerinde kullanılan resimlerin korku düzeylerinin, sigara bırakma üzerindeki etkilerini ortaya koyarak literatüre anlamlı katkı sunacağı düşünülmektedir.

2000 yılında Bursey ve Craig planlı davranış teorisi kapsamında, baypas ameliyatı geçiren yetişkinlerde, sigara bırakma ile ilgili dikkat, tutum, öznel norm ve algılanan davranışsal kontrolü arasındaki ilişkileri inceleyen bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışma sonucunda hasta yetişkinlerin sigarayı bırakma niyeti ile küresel tutum ölçüsü, öznel normlar ve algılanan davranışsal kontrolü arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Bursey ve Craig, 2000). Benzer şekilde 2010 yılında Topa ve Mariano tarafından Planlı Davranış Teorisinin sigara içme davranışını öngörüp öngörmediğini incelemek amacıyla meta analizi yapılmıştır. Planlı davranış teorisinin öngörülerine paralel olarak sigara içme davranışı sigara içme niyetlerine, niyetler de tutumlara, öznel normlara ve algılanan davranışsal kontrole dayanmaktadır (Topa ve Moriano, 2010). Vries, Kuhlman ve Dijkstra tarafından 1986 yılında

öğrenciler üzerinde yapılan bir çalışmada tutum, öznel norm ve öz yeterlik değişkeninin davranışsal niyet üzerindeki etkisini araştırmak amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda Planlı Davranış Teorisi modelinin değişkenlerinden olan tutumdan sonra niyeti açıklamada en fazla etkili olan değişkenin öznel norm olduğu görülmüştür (Vries, Kuhlman, ve Dijkstra, 1988). Öznel normlar, başkalarının (ya da bir akran referans grubunun) davranışı onaylayıp onaylamadığına dair algılardan oluşmaktadır (Huchting, Lac ve LaBrie, 2008). Bu doğrultuda benzer bir çalışma 2008 yılında Huchting, Lac ve LaBrie tarafından yapılmıştır. Çalışmada Planlı Davranış Teorisi kapsamında alkol tüketimi davranışı incelenmiştir. Modelde yer alan değişkenlerden öznel normun niyet üzerindeki etkisinin en fazla olduğu görülmüştür. Davey, McClenahan ve Zhao tarafından yapılmış olan çalışmada ise Planlı Davranış Teorisi modeli kullanılarak öğrencilerin sigara içme niyetlerinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu çalışma niyeti etkileyen en önemli değişkenin tutum olduğu varsayımına dayandırılarak yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda da tutum değişkeninin niyet üzerinde en fazla etkisi olan değişken olduğu sonucuna varılmıştır (Davey, Mcclenahan ve Zhao, 2013). Bir davranışın gerçekleşmesi için gerekli olan değişkenlerin yanında, duygular da önemli bir faktör olarak görülmektedir. Birçok farklı duyguyu içlerinde barındıran bireyler, bilinçaltılarında bu duygulardan etkilenmektedir. Bazı duygular olumlu yönde harekete geçmemizi sağlarken bazı duygular da bizi olumsuz etkilemektedir. Korku da bu duygulardan biridir ve bireyleri zaman zaman etkisi altına alabilmektedir. Bu sebeple korku faktörü Türkiye’de özellikle zararlı madde kullanımını engellemeyi amaçlayan reklamlarda ve kampanyalarda sıklıkla kullanılmaktadır.

Korku faktörünün etkisi üzerine yapılan araştırmalarda korkunun niyet ve davranışı etkilemedeki rolünü açıklamaya yönelik modeller ortaya konmuştur. Dollard ve Miller (1963) tarafından geliştirilen Dürtü Azalması Modelinde korku, insan davranışının güdülenmesinde etkin olan bir dürtü olarak kabul edilmiştir (Çakar, 2009: 36). Bu modelin geliştirilmesiyle Ters U Modeli oluşturulmuştur. Bu model korku ile davranış değişikliğinin aynı derecede yükseldiğinin ve azaldığını savunmaktadır. Modele göre kullanılan korku faktörünün etkili olabilmesi için korku düzeyinin orta-yüksek seviyede olması gerekmektedir. Bunun sebebi bu seviyedeki korku, tehlike farkındalığını oluşturmaktadır. Bunun aksine düşük düzeyli korkularda bireyler kullanılan korku faktörünü etkisiz ve geçersiz olarak algılamakta ve kullanılan öğeden etkilenmemektedir (Çakar, 2009: 38). Buradan yola çıkarak, Terblanche ve Terblanche çalışmalarında bireyler arası iletişimde ve korku faktörünün kullanıldığı durumlarda yüksek seviyedeki korku öğelerinin, düşük seviyedekilerden daha etkili olduğunu belirtmişlerdir. Bunun sebebini de korkunun, yüksek seviyede olduğunda birey üzerinde tehlike ve tehdit duygusu yaratması olarak ifade etmişlerdir. Bu çalışmada, kullanılan korku öğesinin korku seviyesi ile davranış değişikliği arasında doğru orantı olduğundan söz edilmektedir (Terblanche-Smit ve Terblanche, 2010: 121). Literatür incelendiğinde 8 farklı sigara karşıtı reklamın etkisinin incelendiği çalışmada, sigaradan zarar görenlerin yer aldığı görsellerin korku ve tikslenme duygusu uyandırarak bireylerde sigara içme niyetini etkileyeceği hipotezi test edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda özellikle bir reklam türünün sigara içme niyetini önemli ölçüde etkilediği görülmüştür. Daha düşük seviyedeki korku görsellerinin kullanıldığı reklamlara karşın hastalığı tasvir eden ve acı çeken resimlerin yer aldığı reklamlar sigara içme niyeti üzerinde oldukça etkili olmuştur (Pechmann ve Reibling, 2006). Çağdaş teoriler korkuyu, tehdidin algılanan şiddetin önemli bir nedeni olarak görmektedir (Dillard ve Anderson, 2004). Bu bağlamda literatürdeki çalışmalar, hastalık ve acı çeken görselleri tasvir eden reklamların, bireylerin sigara içme niyeti üzerinde etkili olduğunu göstermektedir (Pechmann ve Reibling, 2006). Bu durum büyük olasılıkla korkunun seviyesinin duygusal tepkileri uyandırmayla doğru orantılı olmasından kaynaklanmaktadır. Buradan yola çıkarak Chung vd. tarafından 2016 yılında yapılan çalışmada duygusal tepkinin oluşturduğu hissin sigarayı bırakma niyeti ve tutumları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışma sigara karşıtı reklamlarda kullanılan görseller aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Yüksek korku seviyesindeki resimlerin daha fazla ve etkili duygusal tepkiye neden olacağından düşük korku seviyesindeki resimlerden daha etkili olduğu sonucuna

ulaşmıştır (Chung vd., 2016). Literatürde yüksek korku uyandıran iletişimin düşük seviyedeki iletişime göre davranış üzerinde daha etkili olduğu sonucuna ulaşan birçok çalışma yer almaktadır. Yüksek seviyede korku uyandıran iletişimin temel amacı mevcut durumu değiştirmek istemenin yanında gelecekteki olası davranışlarında önüne geçmektir. Ayrıca yüksek korku daha fazla dikkat çekme ve bireyi harekete geçirme özelliğiyle birleştirildiğinde düşük korku uyandıran iletişimden daha ikna edici olabilmektedir (Insko vd., 1965: 256). Bu doğrultuda Insko vd. tarafından 1965 yılında yüksek ve düşük korku öğeleri kullanılarak sigara içen bireylerin gelecekteki niyet ve davranışları incelenmiştir. Yüksek korku seviyesi görselleri olarak kanserli vücut parçalarını (boğaz, dudak, akciğer ve dil) gösteren renkli görseller kullanılmıştır. Düşük korku seviyesi için ise hastalıklı dokudan alınan ufak bir kesitin siyah beyaz hali kullanılmıştır. Çalışma sonucunda yüksek korku uyandıran görsellerin, sigara içme niyeti ve davranışı üzerinde düşük korku içeren görsellerden daha etkili olduğu görülmüştür (Insko vd., 1965). Korku, tehdit edici uyarıların algılanmasıyla tetiklenen duygusal bir durumdur. Bu tür durumların fizyolojik uyarılma içerdiği ve istenmeyen davranışı ortadan kaldırmaya yönelik bilişsel ve davranışsal tepkileri motive ettiği varsayılmaktadır (Dijker vd., 1997). Bu sebeple korku uyarıları tutum, niyet ve davranış değişiklikleri üzerindeki etkisi sebebiyle reklamlarda ve kamu spotlarında sıklıkla kullanılmaktadır (Witte ve Allen, 2000: 605). Genç yaşta bireyler üzerinde sigara ile ilgili kamu hizmeti duyurularının etkilerini inceleyen çalışmada, korku kullanımının etkili olabilmesi için korku seviyesinin yüksek olması gerektiği görülmüştür (Lennon ve Rentfro, 2010). Dolayısıyla, çalışmamız kapsamında daha korkutucu olan resimlerin kullanıldığı sigara paketlerinin daha az korkutucu resimlerin kullanıldığı sigara paketlerine oranla, planlı davranış teorisindeki tutum, öznel norm ve algılanan davranışsal kontrol değişkenlerinin sigara bırakma niyeti üzerindeki etkisini ve niyetin de davranış üzerindeki etkisini güçlendireceği öngörülmüştür. Yukarıda değinilen çalışmaların ışığında araştırmanın hipotezleri aşağıdaki biçimde kurgulanmıştır.

- H1: Tutumun niyet üzerindeki etkisi korku düzeyi yüksek olan resimlerin gösterildiği durumlarda, korku düzeyi düşük olan resimlerin gösterildiği durumlara göre daha güçlüdür.
- H2: Öznel normun niyet üzerindeki etkisi korku düzeyi yüksek olan resimlerin gösterildiği durumlarda, korku düzeyi düşük olan resimlerin gösterildiği durumlara göre daha güçlüdür.
- H3: Algılanan davranışsal kontrolün niyet üzerindeki etkisi korku düzeyi yüksek olan resimlerin gösterildiği durumlarda, korku düzeyi düşük olan resimlerin gösterildiği durumlara göre daha güçlüdür.
- H4: Niyetin davranış üzerindeki etkisi korku düzeyi yüksek olan resimlerin gösterildiği durumlarda, korku düzeyi düşük olan resimlerin gösterildiği durumlara göre daha güçlüdür.

3. YÖNTEM

Araştırmanın evreni Türkiye’de sigara kullanan tüm bireyleri kapsamaktadır. Bundan dolayı evreni oluşturan bireyler farklı farklı topluluklara aittir. Bu doğrultuda online olarak hazırlanan anket formları, Facebook, Twitter ve Instagram sosyal medya platformlarından 22.04.2020 ile 05.06.2020 tarihleri arasında kolayda örnekleme yoluyla ile toplanmıştır. Çalışmada korku düzeyi düşük resimlerin gösterildiği ve korku düzeyi yüksek resimlerin gösterildiği olmak üzere iki farklı anket formu kullanılmıştır. Her bir anket formu 220 kişi tarafından doldurulmuştur. Toplamda 440 anket formu doldurulmuş ve formların hepsi analiz için uygun bulunmuştur. Çalışmamız için etik kurul izni E-64075176-050.01.01-139506 sayılı numarası ile 28.01.2021 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Etik Kurulundan alınmıştır.

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Online olarak hazırlanan anket formları katılımcılara Facebook, Twitter ve Instagram sosyal medya platformlarından ulaştırılmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda çalışmada iki farklı anket formu kullanılmıştır. Anket formlarından birinde korku düzeyi yüksek resimler yer alırken diğer formda korku düzeyi düşük resimler yer almaktadır. Yüksek ve düşük düzeyli resimlerin belirlenmesi için 60 kişilik bir örneklem üzerinde uygulama yapılmıştır (Bknz. Ek 1). 10 resim üzerinden yapılan uygulama sonrasında yapılan ANOVA analizleri sonrasında 2 adet korku düzeyi yüksek, 2 adet de korku düzeyi düşük resim* belirlenip anket formlarına eklenmiştir. Bir diğer değişle, rassal olarak belirlenen bir gruba korku düzeyi yüksek resimlerin yer aldığı sigara paketi resimleri gösterilmiş ve ardından aşağıda detaylarına yer verilen anket formlarını doldurmaları istenmiştir. Diğer gruba ise korku düzeyi düşük resimlerin olduğu sigara paketi resimleri gösterilmiş ve aynı sorulara cevap vermeleri istenmiştir.

Anket formunun birinci bölümünde katılımcıların demografik özelliklerini ve sigara ile ilgili alışkanlıklarını öğrenmeye yönelik sorular yer almaktadır. İkinci bölümde ise katılımcıların sigara tüketimine yönelik tutum, öznel norm, algılanan davranışsal kontrol, niyet ve davranış değişkenlerine ait ifadeler yer almaktadır. Anket formunda yer alan ifadelerin değerlendirilmesi 7’li Likert tipinde hazırlanmıştır. Araştırmada kullanılan tutum değişkenine ait ifadeler Greenlund vd.’nin (1997) çalışmasından uyarlanarak araştırmaya dahil edilmiştir (Greenlund vd., 1997). Öznel norm değişkenine ait ifadeler Banerjee ve Greene’nin (2007) çalışmasından uyarlanmıştır. Niyet değişkenine ait ifadeler O’Callaghan vd’nin (1999) çalışmasından alınmıştır. Son olarak ise algılanan davranışsal kontrol ve davranış değişkeni Rise vd’nin (2008) çalışmasından uyarlanarak araştırmaya dahil edilmiştir. Tüm ölçekler içerik geçerliliğini yükseltmek için literatürde geliştirilmiş olan ölçeklerden uyarlanmıştır. Ölçeklerde yer alan tüm ifadeler bir pazarlama akademisyeni ve çevirmen tarafından önce Türkçeye çevrilmiş ardından başka bir çevirmen tarafından tekrar İngilizceye çevrilerek orijinal ölçek ile olan tutarlılığı incelenmiştir. Daha sonra ilgili ifadeler alanında uzman iki pazarlama akademisyenine gösterilmiş ve fenomenleri yeterli bir şekilde ölçüp ölçmediğine ilişkin görüşleri alınmıştır.

Araştırmada elde edilen veriler SPSS 20 paket programı kullanılarak istatistiki olarak analiz edilmiştir. SPSS programında ilk olarak güvenilirlik analizi gerçekleştirilmiştir. Ardından demografik ve sigara içme alışkanlıklarına ilişkin sorularla, değişken ifadelerinin betimsel istatistikleri hesaplanmıştır. Araştırma modelinde yer alan değişkenler arasındaki ilişkilerin test edilmesine yönelik geliştirilen araştırma modeline ilişkin ölçüm modeli ve yapısal modelin testi için AMOS 21 paket programı kullanılmıştır.

Çalışmada yer alacak resimlerin belirlenmesi için öncelikle 60 kişilik bir örnekleme 10 adet (5 adet korku düzeyi yüksek, 5 adet korku düzeyi düşük olmak üzere) resim gösterilmiştir. Katılımcılar ilgili resimlerin altında yer alan ifadeleri 1 Kesinlikle Katılmıyorum, 7 Kesinlikle Katılıyorum olacak şekilde puanlamışlardır (Bknz Ek 1).

ANOVA analizinin ilk aşamasında 10 resim içerisinde aralarında anlamlı bir fark olmayacak şekilde korku düzeyi yüksek olan resimlerden iki tane, korku düzeyi düşük olan resimlerden de iki tane seçilmiştir. Seçilen korku düzeyi yüksek iki resim (1-2) arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Aynı şekilde seçilen korku düzeyi düşük iki resim (2-4) arasında da

* Çalışma kapsamında sigara paketleri üzerinde kullanılan görseller için fotoğraf yerine resim kelimesi kullanılmıştır. Bu durumun temel gerekçesi resmi kullanım ve literatür kullanımında ilgili fotoğrafların “resim” kelimesi ile alınmasıdır.

anamlı bir fark yoktur. Seçilen 4 resim bu durum dikkate alınarak belirlenmiştir. 4 resim için yapılan analiz sonuçları Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Dört Resim Üzerinden Yapılan Tekrarlı Ölçümler ANOVA Sonuçları

K.D.Y. = Korku Düzeyi Yüksek

K.D.D. = Korku Düzeyi Düşük

Resim	Diğer Resimler	Ortalama Fark	Standart Hata	P değeri	Alt Sınır	Üst Sınır
K.D.Y. 1	K.D.D. 2	1,175*	,198	,000	,634	1,716
	K.D.Y. 2	-,179	,168	1,000	-,637	,279
	K.D.D. 4	1,333*	,191	,000	,812	1,855
K.D.D. 2	K.D.Y. 1	-1,175*	,198	,000	-1,716	-,634
	K.D.Y. 2	-1,354*	,182	,000	-1,851	-,857
	K.D.D. 4	,158	,128	1,000	-,190	,507
K.D.Y. 2	K.D.Y. 1	,179	,168	1,000	-,279	,637
	K.D.D. 2	1,354*	,182	,000	,857	1,851
	K.D.D. 4	1,513*	,205	,000	,953	2,072
K.D.D. 4	K.D.Y. 1	-1,333*	,191	,000	-1,855	-,812
	K.D.D. 2	-,158	,128	1,000	-,507	,190
	K.D.Y. 2	-1,513*	,205	,000	-2,072	-,953

Resimler seçildikten sonra yapılan ANOVA analizi sonucunda korku düzeyi yüksek olan resimlerin her birinin korku düzeyi düşük resimlerden anlamlı olarak farklılaşması gerekmektedir. Tablo 1’de görüldüğü üzere korku düzeyi yüksek 1 nolu resim ile korku düzeyi düşük 2 ve 4 nolu resim arasında fark bulunmaktadır. Bunun yanında korku düzeyi yüksek 1 nolu resim ile korku düzeyi yüksek 2 nolu resim arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Aynı durum korku düzeyi düşük 2 nolu resim içinde geçerli görünmektedir. Bunun sebebi ve çalışma amacı doğrultusunda istenen, resimlerden ikisinin diğerlerine göre daha korkutucu olarak algılanmasıdır. Burada yapılan analiz sonucunda seçilen resimler anket formlarına eklenmiştir. Anket formunun birinde korku düzeyi yüksek resimler yer alırken diğer formda düşük düzeyli resimler yer almaktadır (Bknz Ek. 2, 3).

Çalışmaya toplamda 440 kişi katılmıştır. 440 kişiden 220’si korku düzeyi yüksek resimlerin olduğu anket formunu doldururken, diğer kısmı ise korku düzeyi düşük görsellerin olduğu anket formunu doldurmuştur. Çalışmada katılımcıların korku düzeyi yüksek resimleri ya da korku düzeyi düşük resimleri görmeleri rassal olarak belirlenmiştir. Bireyler korku düzeyi yüksek ya da düşük resimleri gördükten sonra anket formunda yer alan soruları cevaplamıştır. Anket formlarında birebir aynı ölçekler kullanılmıştır. Dolayısıyla iki katılımcı grubu arasında ortaya çıkacak farklılaşmaları resimlerin korku düzeylerine bağlı olarak ortaya çıkacağı varsayılmıştır. Her iki gruba ilişkin demografik özellikler tablo 2 ve 3’te yer almaktadır.

Tablo 2: Korku Düzeyi Yüksek Resimleri Gören Katılımcıların Demografik Özellikleri

	FREKANS (f)	YÜZDE (%)
CİNSİYET		
Kadın	105	47,7
Erkek	115	52,3
TOPLAM	220	100
YAŞ		
18-30 arası	158	71,7
31-40 arası	43	19,4
41-50 arası	17	7,9
51 ve üzeri	2	1
TOPLAM	220	100
EĞİTİM		
İlk ve ortaöğretim	2	,9
Lise	14	6,4
Önlisans	8	3,6
Lisans	114	51,8
Yüksek lisans	61	27,7
Doktora	21	9,5
TOPLAM	220	100

Tablo 3: Korku Düzeyi Düşük Resimleri Gören Katılımcıların Demografik Özellikleri

	FREKANS (f)	YÜZDE (%)
CİNSİYET		
Kadın	117	53,2
Erkek	103	46,8
TOPLAM	220	100
YAŞ		
18-30 arası	183	83,1
31-40 arası	21	9,6
41-50 arası	10	4,6
51 ve üzeri	6	2,7
TOPLAM	220	100
EĞİTİM		
İlk ve ortaöğretim	0	0
Lise	25	11,4
Önlisans	13	5,9
Lisans	109	49,5
Yüksek lisans	65	29,5
Doktora	8	3,6
TOPLAM	220	100

Çalışmada kullanılan likert tipi ölçeklerin her biri için güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçekler için her iki grup örnekleme dair cronbach's alpha güvenilirlik sonuçları da ayrı ayrı Tablo 4 ve 5'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Korku Düzeyi Yüksek Resimleri Gören Katılımcıların Likert Tipi Ölçeklerin Cronbach's Alpha Değerleri Tablosu

Ölçek	İfade Sayısı	Cronbach's Alpha
Tutum	4	0,79
Öznel Norm	4	0,72
Algılanan Davranışsal Kontrol	2	0,92
Niyet	2	0,89

Tablo 5. Korku Düzeyi Düşük Resimleri Gören Katılımcıların Likert Tipi Ölçeklerin Cronbach's Alpha Değerleri Tablosu

Ölçek	İfade Sayısı	Cronbach's Alpha
Tutum	4	0,73
Öznel Norm	4	0,77
Algılanan Davranışsal Kontrol	2	0,91
Niyet	2	0,89

Çalışmada AMOS 21 programı kullanılarak yapısal eşitlik modeli kurulmuş ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Çalışmada yer alan 4 değişken ve 12 ifadeden oluşan ölçüm modeli test edilmiştir. Faktör analizi sonucunda faktör yükleri ,600 değerinin altında olan Tutums4 ve Öznelnorma4 ifadeleri çıkarılmıştır. Faktör analiz sonuçları tablo 6 ve 7'de yer almaktadır.

Tablo 6: Korku Düzeyi Yüksek Resimleri Gören Katılımcıların Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları ve Uyum İndisleri

	İfade Kodları	Faktör Yükleri			
Tutum	Tutums1	,983			
	Tutums2	,986			
	Tutums3	,784			
	Tutums4	,129 (Çıkarıldı)			
Öznel Norm	Öznelnorma1	,966			
	Öznelnorma2	,703			
	Öznelnorma3	,722			
	Öznelnorma4	,336 (Çıkarıldı)			
Algılanan Davranışsal Kontrol	Adkb1	,989			
	Adkb2	,879			
Niyet	Niyeta1	,904			
	Niyeta2	,892			
Uyum İndisleri	CMIN	GFI	NFI	CFI	RMSEA
Model Değerleri	1,655	,943	,956	,982	,055

Tablo 7: Korku Düzeyi Düşük Resimleri Gören Katılımcıların Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları ve Uyum İndisleri

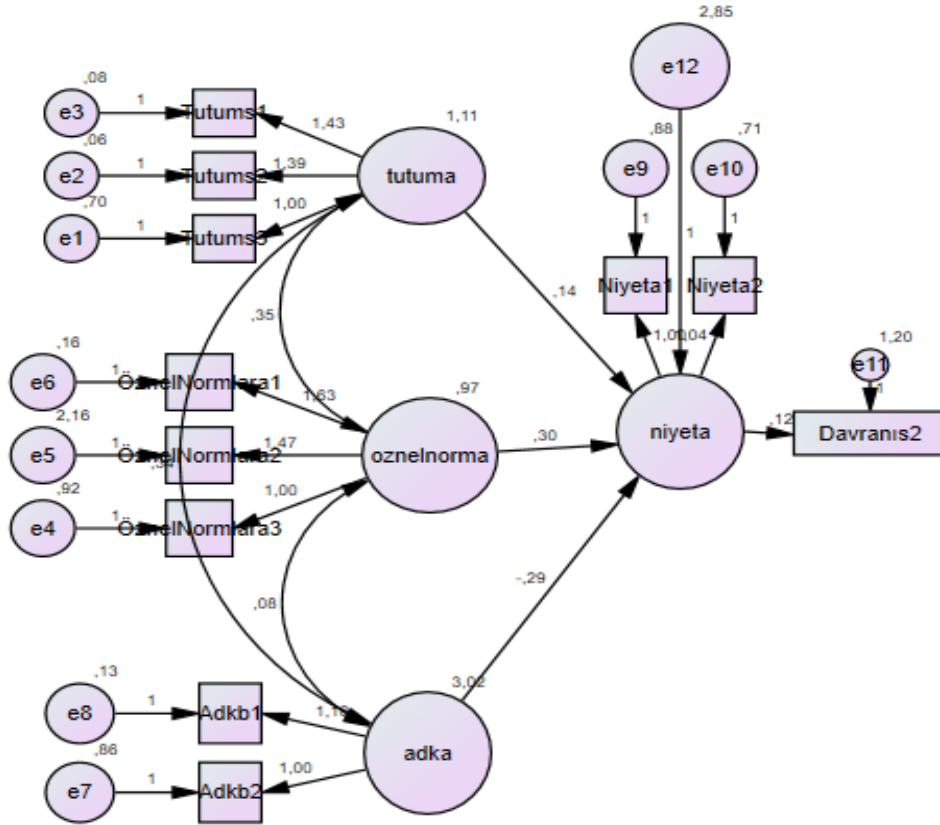
	İfade Kodları	Faktör Yükleri			
Tutum	Tutums1	,948			
	Tutums2	,985			
	Tutums3	,747			
	Tutums4	,060 (Çıkarıldı)			
Öznel Norm	Öznelnorma1	,954			
	Öznelnorma2	,672			
	Öznelnorma3	,810			
	Öznelnorma4	,402 (Çıkarıldı)			
Algılanan Davranışsal Kontrol	Adkb1	,964			
	Adkb2	,684			
Niyet	Niyeta1	,903			
	Niyeta2	,614			
Uyum İndisleri	CMIN	GFI	NFI	CFI	RMSEA
Model Değerleri	1,203	,956	,964	,994	,030

Yapılan analizler sonucunda korku düzeyi yüksek resimlerin görüldüğü durumlarda öznel normun niyet üzerindeki etkisi anlamlı, korku düzeyi düşük resimlerin görüldüğü durumlarda ise anlamsız çıkması sebebiyle H2 hipotezi olan korku düzeyi yüksek resimlerde daha güçlüdür hipotezi kabul edilmiştir. Aynı şekilde korku düzeyi yüksek resimlerin görüldüğü durumlarda algılanan davranışsal kontrolün niyet üzerindeki etkisi anlamlı, korku düzeyi düşük resimlerin görüldüğü durumlarda ise anlamsız çıktığı için H3 hipotezi olan korku düzeyi yüksek resimlerde daha güçlüdür hipotezi kabul edilmiştir. Yapılan analizlerden sonra tutum değişkeninin korku düzeyi yüksek ve korku düzeyi düşük resimlerin görüldüğü her iki durumda da niyet üzerinde anlamlı bir etkisi olmaması sebebiyle H1 hipotezi olan tutumun korku düzeyi yüksek resimlerde daha güçlüdür hipotezi reddedilmiştir. Benzer şekilde niyet değişkeninin korku düzeyi yüksek ve korku düzeyi düşük resimlerin görüldüğü her iki durumda da davranış üzerindeki etkisi anlamlı çıktığı ve yüksek düzeyde beta katsayısına sahip olduğu için H4 hipotezi olan korku düzeyi yüksek resimlerde daha güçlüdür hipotezi reddedilmiştir. Sonuç olarak kurulan hipotezlerden: “Öznel normun niyet üzerindeki etkisi korku düzeyi yüksek olan resimlerin gösterildiği durumlarda, korku düzeyi düşük olan resimlerin gösterildiği durumlara göre daha güçlüdür.” (H2), “Algılanan davranışsal kontrolün niyet üzerindeki etkisi korku düzeyi yüksek olan resimlerin gösterildiği durumlarda, korku düzeyi düşük olan resimlerin gösterildiği durumlara göre daha güçlüdür.” (H3) hipotezleri kabul edilirken, “Tutumun niyet üzerindeki etkisi korku düzeyi yüksek olan resimlerin gösterildiği durumlarda, korku düzeyi düşük olan resimlerin gösterildiği durumlara göre daha güçlüdür.” (H1), “Niyetin davranış üzerindeki etkisi korku düzeyi yüksek olan resimlerin gösterildiği durumlarda, korku düzeyi düşük olan resimlerin gösterildiği durumlara göre daha güçlüdür.” (H4) hipotezi reddedilmiştir. Bulgular modelin iki grup için ayrı ayrı test edilmesi ile elde edilmiştir. Tablo 8 ve 9’da görüldüğü üzere modele ait uyum iyiliği değerleri literatürde kabul görmüş olan değerlerin üzerinde yer almaktadır. Elde edilen bu sonuca göre araştırmanın örneklemini için veriler ile modelin yeterli uyumda olduğu görülmektedir.

Tablo 8: Korku Düzeyi Yüksek Resimleri Gören Katılımcıların Yapısal Eşitlik Modeli Sonuçları ve Uyum İndisleri

Yollar	Standardize Regresyon Katsayıları	Standart Hata	C.R	P
Tutum → Niyet	,137	,127	1,074	,283
Öznel Norm → Niyet	,297	,138	2,148	,032
Adk → Niyet	,286	,076	-3,767	***
Niyet → Davranış	,124	,045	2,793	,005
Uyum İndisleri	CMIN	NFI	CFI	RMSEA
Eşik Değerler	<5.0*	≥0,9***	≥0,9**	<0.05****
Model Değerleri	2,278	,951	,972	,076

*(Bentler ve Bonett, 1980), ** (Hu ve Bentler, 1999), *** (Fornell ve Larcker, 1981), **** (Browne ve Cudeck, 1993)

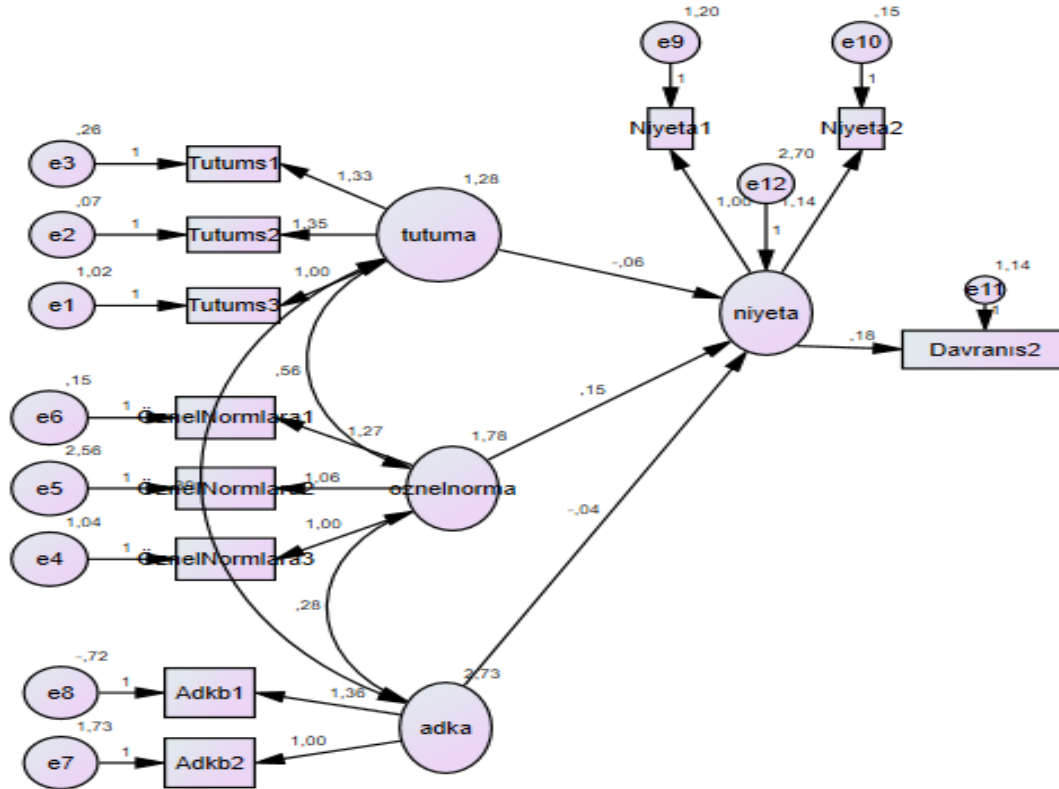

Şekil 2: Korku Düzeyi Yüksek Resimleri Gören Katılımcıların Path Diyagramı

Tablo 9: Korku Düzeyi Düşük Resimleri Gören Katılımcıların Yapısal Eşitlik Modeli Sonuçları ve Uyum İndisleri

Yollar	Standardize Regresyon Katsayıları	Standart Hata	C.R	P
Tutum → Niyet	-,062	,111	-,553	,580
Öznel Norm → Niyet	,148	,097	1,531	,126
Adk → Niyet	-,036	,063	-,571	,568
Niyet → Davranış	,182	,045	4,020	***
Uyum İndisleri	CMIN	NFI	CFI	RMSEA
Eşik Değerler	<5.0*	≥0,9***	≥0,9**	<0.05****
Model Değerleri	1,027	,975	,999	,011

*(Bentler ve Bonett, 1980), ** (Hu & Bentler, 1999), *** (Fornell ve Larcker, 1981), **** (Browne ve Cudeck, 1993)

Şekil 3: Korku Düzeyi Düşük Resimleri Gören Katılımcıların Path Diyagramı

4. SONUÇ ve TARTIŞMA

Sigara en fazla tüketilen tütün ürünlerinin başında gelmektedir. Sigara tüketimi kişilerin sağlığını tehdit eden ve tüketiminin önüne geçilmesini gerektiren bir sağlık sorunu olarak görülmektedir. 2019 yılında yayınlanan bir raporda Dünya Sağlık Örgütü (WHO) sigara kullanımını bulaşıcı olmayan ancak hayati risk barındıran bir alışkanlık olarak tanımlamaktadır. Sigaraya başlama yaşının da düşmesi ile birlikte sigara tüm dünya için ortak bir sorun haline almıştır. Bu sebeple dünya genelinde sigara tüketimini azaltmak amacıyla çeşitli önlemler alınmaktadır. Sigara paketlerinin üzerine uyarı niteliğinde resimler yerleştirilmesi bu önlemlerden bir tanesidir. Bu çalışmada sigara paketlerinde kullanılan resimlerin korku düzeylerinin sigara bırakma davranışı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Planlı davranış teorisi modelinde yer alan değişkenler söz konusu etkilerin incelenmesinde kullanılmıştır. Belirlenen amaç doğrultusunda çalışmada iki farklı anket formu kullanılmıştır. Anket formlarından birinde korku düzeyi yüksek resimler yer alırken diğerinde korku düzeyi düşük resimler yer almaktadır. Online olarak hazırlanan anket formları katılımcılara Facebook, Twitter ve Instagram sosyal medya platformlarından ulaştırılmıştır. Rassal olarak belirlenen 220 katılımcı korku düzeyi yüksek resimlerin olduğu anket formunu doldururken aynı şekilde belirlenen 220 katılımcı da korku düzeyi düşük resimlerin yer aldığı anket formunu doldurmuştur. Yapılan analizler sonrasında H2 ve H3 hipotezleri kabul edilmiştir. Ancak H1 ve H4 hipotezleri reddedilmiştir. Planlı davranış teorisi modelinde yer alan tutum değişkeninin, farklı korku düzeyindeki resimleri gören katılımcıların verilerine göre, niyet üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. H1 hipotezi bu sebeple reddedilmiştir. H4 hipotezi ise, öngörüldüğü üzere niyetin davranış üzerindeki etkisinin korku düzeyi yüksek resimleri gören katılımcılarda daha güçlü olmadığı için reddedilmiştir. Niyetin davranış üzerindeki etkisi gördükleri resimlerin korku düzeyi fark etmeksizin anket formlarını dolduran her katılımcı üzerinde anlamlıdır. Planlı davranış teorisi değişkenlerinin niyet ve davranış üzerindeki etkilerinin korku düzeyi farklı resimler aracılığıyla ölçülmesine yönelik olarak geliştirilen hipotezlerden “öznel normun niyet üzerindeki etkisi korku düzeyi yüksek olan resimlerin gösterildiği durumlarda, korku düzeyi düşük olan resimlerin gösterildiği durumlara göre daha güçlüdür” (H2) hipotezi kabul edilmiştir. Çalışmamız sonucunda ulaşılan öznel normun niyet üzerinde etkili olduğu (Banerjee ve Greene 2007; Bursey ve Craig, 2000; Huchting, Lac ve LaBrie, 2008; Vries vd., 1988) ve korku düzeyi yüksek resimlerin, korku düzeyi düşük resimlere göre sigara bırakma davranışı üzerindeki etkisinin daha güçlü olduğu sonucu Terblanche-Smit ve Terblanche’nin (2010) ve Pechmann ve Reibling’in (2006) yapmış oldukları çalışmalar ile paralellik göstermiştir. Ajzen (1985) tarafından gerekçeli eylem teorisine eklenen algılanan davranışsal kontrol değişkeni, planlı davranış teorisinin davranışı etkileme konusunda oldukça önemli bir değişkeni olarak görülmektedir. İncelenen literatür sonrasında ulaşılan algılanan davranışsal kontrolün, niyet ve davranış üzerinde anlamlı etkisinin olduğu (Ajzen ve Madden, 1986; Bursey ve Craig, 2000; Rise vd., 2008), ve duygusal hissin sigara bırakma üzerindeki etkisi göz önüne alındığında korku düzeyi yüksek resimlerin, korku düzeyi düşük resimlere kıyasla sigara bırakma davranışı üzerinde daha güçlü olduğu (Chung, Ahn ve Kang, 2016; Dijker, Koomen ve Kok, 1997; Insko, Arkoff ve Insko, 1965; Lennon ve Rentfro, 2010; Witte ve Allen, 2000) sonucu, çalışmamız kapsamında ulaşılan sonuçlar ile paralellik göstermektedir.

Çalışmada verilerin kolayda örneklem ile toplanmış olması araştırma sonuçlarının genellenebilirliğini kısıtlamaktadır. Aynı zamanda çalışma kapsamında sadece görseller kullanılmıştır, dolayısıyla elde edilen sonuçlar sadece görseller bağlamında kısıtlı kalmıştır. Bunun yanında çalışmamız anket yönteminin sahip olduğu kısıtları taşımaktadır. Gelecekte yapılacak olan çalışmaların nitel yöntemlerle ya da sigara resimlerinin tüketicilerin sigara bırakma davranışları üzerindeki etkilerinin incelendiği çalışmalarda başvurulan bir diğer yöntem olan EEG (Elektroensefalografi) yöntemi ile gerçekleştirmelerinin de anlamlı katkılar sunabileceği düşünülmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda değişen ekonomik ve sağlık

şartlarının, sigara tüketicilerinin farklılaşan isteklerinin ve sigara içmeye karşı olan tutumlarının göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Gerçekleştirilecek olan sonraki çalışmalarda örneklem seçimi, veri toplama yöntemi ve farklı ölçekler kullanma konusundaki farklı seçenekler araştırmanın literatüre sağlayacağı katkıları arttıracığı düşünülmektedir.

Çalışmanın sigara tüketimini önleme konusunda alınacak tedbirler açısından faydalı olacağı düşünülmektedir. Sigara paketleri üzerine yerleştirilen resimlerin farklı korku düzeylerinde olmasının sigara bırakma davranışı üzerinde farklı etkiler yaratacağı sonucuna çalışmamız ile ulaşılmıştır. Bu doğrultuda sigara tüketimini önlemek amacıyla çalışmalar yapan kurumlar ve politika yapıcılar perspektifi ile bakıldığında çalışmanın sonuçları korku düzeyi yüksek resimlerin sigara bırakma davranışı üzerinde korku düzeyi düşük resimlere göre daha etkili olduğu sonucuna işaret etmektedir. Çalışmanın sonuçları korku düzeyi yüksek resimlerin davranışsal niyet üzerinde daha etkili olduğunu, dolayısıyla sigara bırakma davranışı üzerindeki etkisinin de daha fazla olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle sigara tüketimini önlemek amacıyla belirlenen politikalar ve uygulamalarda korku düzeyi yüksek resimlere yer verilmesi yararlı olacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazar 1'in makaleye katkısı %60, Yazar 2'nin makaleye katkısı %40'dir.

Çıkar Beyanı

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abraham, C. ve Sheeran, P. (2003). Acting on intentions: The role of anticipated regret. *British Journal of Social Psychology*, 42, 495–511.
- Açıkalın, N. (2010). *Sigara paketlerindeki yazılı mesajların üniversite öğrencilerinin sigara alışkanlıkları üzerine etkileri* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi.
- Ajzen, I. (1985). From intentions to actions : A theory of planned behavior. In J. Kuhl et al. (Eds), *Action Control* (pp. 11–39).
- Ajzen, I. ve Fishbein, M. (1975). *Belief, attitude, intention and behaviour: An introduction to theory and research*.
- Ajzen, I. ve Madden, T. J. (1986). Prediction of goal-directed behavior: Attitudes, intentions, and perceived behavioral control. *Journal of Experimental Social Psychology*, 22, 453–474.
- Albarracín, D., Johnson, B. T., Fishbein, M., & Muellerleile, P. A. (2001). Theories of reasoned action and planned behavior as models of condom use : A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 127, 142–161.
- Ayar, İ. (2019). *Tüketicilerin sürdürülebilir tüketim niyetinin planlı davranış teorisi kapsamında belirlenmesi*, Yayınlanmamış doktora tezi, Karabük Üniversitesi.
- Banerjee, S. C. ve Greene, K. (2007). Antismoking initiatives: Effects of analysis versus production media literacy interventions on smoking-related attitude, norm, and behavioral intention. *Health Communication*, 22, 37–48.
- Bentler, P. M. ve Bonett, D. G. (1980). Significance tests and goodness of fit in analysis of covariance structures. *Psychological Bulletin*, 88, 588–606.
- Berg, C. J., Thrasher, J. F., Westmaas, J. L., Buchanan, T., Pinsky, E. A., & Ahluwalia, J. S. (2011). College student reactions to health warning labels: Sociodemographic and psychosocial factors related to perceived effectiveness of different approaches. *Preventive Medicine*, 53, 427–430.
- Boyle, P. ve Maisonneuve, P. (1995). Lung cancer and tobacco smoking. *Lung Cancer*, 12, 167–181.
- Browne, M. W. ve Cudeck, R. (1992). Alternative ways of assessing model fit. *Sociological Methods & Research*, 21, 230–258.
- Burse, M. ve Craig, D. (2000). Attitudes, subjective norm, perceived behavioral control, and intentions related to adult smoking cessation after coronary artery bypass graft surgery. *Public Health Nursing*, 17, 460–467.
- Çakar, S. (2009). *Reklamlarda korku çekiciliğinin kullanılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi.
- Çelik, R., Durmaz, M., Yorulmaz, R., Varol, T., Polat, F. N., Begüm., vd. (2016). Risk iletişimi kapsamında sigara paketleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 1–22.
- Chung, H., Ahn, E., & Kang, S. (2016). Processing anti-smoking ads among college students: The role of emotional response and level of smoking. *Journal of Promotion Management*, 22, 370–385.
- Davey, G., Mcclenahan, C., & Zhao, X. (2013). Smoking intention among chinese youth and implications for health interventions. *Asia Pacific Journal of Counselling and Psychotherapy*, 37–41.
- Demirci, A. ve Utkutuğ, Ç. P. (2013). Sigara ambalajı üzerindeki görsel uyarıların etkileri. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 48, 38–48.
- Dijker, A., Koomen, W., & Kok, G. (1997). Interpersonal determinants of fear of people with AIDS: The moderating role of predictable behavior. *Basic and Applied Social Psychology*, 19, 61–79.
- Dillard, J. P. ve Anderson, J. W. (2004). The role of fear in persuasion. *Psychology & Marketing*, 21, 909–926.
- Fielding, K. S., McDonald, R., & Louis, W. R. (2008). Theory of planned behaviour, identity and intentions to engage in environmental activism. *Journal of Environmental Psychology*, 28, 318–326.
- Fornell, C. ve Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18, 39–59.
- Greenlund, K. J., Johnson, C. C., Webber, L. S., & Berenson, G. S. (1997). Cigarette smoking attitudes and first use among third-through sixth- grade students: The bogalusa heart study. *American Journal of Public Health*, 87, 1345–1348.
- Hu, L. T. ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6, 1–55.

- Huchting, K., Lac, A., & LaBrie, J. W. (2008). An application of the theory of planned behavior to sorority alcohol consumption. *Addictive Behaviors, 33*, 538–551.
- Insko, C. A., Arkoff, A. B. E., & Insko, V. M. (1965). Effects of high and fear-arousing communications upon opinions toward smoking. *Journal of Experimental Social Psychology, 1*, 256–266.
- Kamışlı, S., Karatay, G., Terzioğlu, F. ve Kublay, G. (2008). *Sigara ve Ruh Sağlığı*. Ankara: Klasmat Matbaacılık.
- Koval, J. J., Aubut, J.-A. L., Pederson, L. L., O’Hegarty, M., & Chan, S. S. H. (2005). The potential effectiveness of warning labels on cigarette packages. *Canadian Journal of Public Health, 96*, 353–356.
- Lennon, R. ve Rentfro, R. (2010). Are young adults fear appeal effectiveness ratings explained by fear arousal, perceived threat and perceived efficacy? *Innovative Marketing, 6*, 58–65.
- Ng, D. H. L., Roxburgh, S. T. D., Sanjay, S., & Au Eong, K. G. (2010). Awareness of smoking risks and attitudes towards graphic health warning labels on cigarette packs: A cross-cultural study of two populations in Singapore and Scotland. *Eye, 24*, 864–868.
- Noar, S. M., Hall, M. G., Francis, D. B., Ribis, K. M., Pepper, J. K., & Brewer, N. T. (2016). Pictorial cigarette pack warnings: A meta-analysis of experimental studies. *Tobacco Control, 25*, 341–354.
- O’Callaghan, F. V., Callan, V. J., & Baglioni, A. (1999). Cigarette use by adolescents: Attitude-behavior relationships. *Substance Use and Misuse, 34*, 455–468.
- Öztürk, M. (2015). *Sigara paketleri üzerindeki uyarı amaçlı resim ve metinlerin sigara içme davranışı üzerine etkisi: Sağlık Bakanlığı’na bağlı hastanelerde çalışanlar üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi.
- Pechmann, C. ve Reibling, E. T. (2006). Antismoking advertisements for youths: An independent evaluation of health, counter-industry, and industry approaches. *Research and Practice, 96*, 906–913.
- Rise, J., Kovac, V., Kraft, P., & Moan, I. S. (2008). Predicting the intention to quit smoking and quitting behaviour: extending the theory of planned behaviour. *British Journal of Health Psychology, 13*, 291–310.
- Tanasic, B. R. (2018). What is actually the warning label on the package of cigarettes? *International Journal of Contemporary Research and Review, 9*, 20383–20392.
- Terblanche-Smit, M. ve Terblanche, N. S. (2010). Race and attitude formation in HIV/Aids fear advertising. *Journal of Business Research, 63*, 121–125.
- Topa, G. ve Moriano, J. A. (2010). Theory of planned behavior and smoking: Meta-analysis and SEM model. *Substance Abuse and Rehabilitation, 23–33*.
- Vries, H. de, Kuhlman, P., & Dijkstra, M. (1988). Self efficacy: The third factor besides attitude and subjective norm as a predictor of behavioral intentions. *Health Education Research, 3*, 273–282.
- White, V., Webster, B., & Wakefield, M. (2008). Do graphic health warning labels have an impact on adolescents’ smoking-related beliefs and behaviours? *Addiction, 103*, 1562–1571.
- Witte, K. ve Allen, M. (2000). A meta-analysis of fear appeals: Implications for effective public health campaigns. *Health Education and Behavior, 27*, 591–615.
- Zeybek, S. (2011). *Sigara paketlerindeki birleşik uyarı etiketlerinin yol açtığı etkilere yönelik nitel bir inceleme*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi.

Extended Summary

The Effects of Fear Levels of Pictures Used in Cigarette Packages on Smoking Cessation Behavior

Cigarette consumption is seen as a very important problem due to the health problems it causes. Different methods and policies are followed in different parts of the world to prevent the consumption of cigarettes. Banning of tobacco products advertisements, placing warning pictures on cigarette packs are some of them. Today, in order to reduce cigarette consumption, negative and deterrent pictures or various health warnings are displayed on cigarette packages. Fear is also seen as an essential factor in explaining human behavior. For this reason, fear is frequently included in practices to prevent cigarette consumption.

In this respect, the purpose of this study is to investigate whether the fear level of the pictures displayed on the cigarette package causes a difference in individuals' smoking behavior within the scope of the planned behavior theory.

Questionnaire was used as data collection tool in the study. The questionnaire forms prepared online were delivered to the participants through various social media platforms such as Instagram, Facebook and Twitter. Two different questionnaire forms were used in the study, including pictures with low levels of fear and pictures with high levels of fear. Each questionnaire was filled out by 220 people. A total of 440 questionnaires were filled out and all forms were found suitable for analysis. A sample of 60 people was applied to determine the high and low level pictures. After the ANOVA analysis performed after the application on 10 pictures, 2 pictures with high fear level and 2 pictures with low level of fear were determined and added to the questionnaire forms. A randomly determined group was shown pictures of cigarette packs with pictures with high levels of fear, and then they were asked to fill in the questionnaire forms detailed below. The other group was shown pictures of cigarette packs with pictures with low levels of fear and were asked to answer the same questions. In the first part of the questionnaire form, there are questions about the demographic characteristics and smoking habits of the participants. In the second part, there are expressions of participants' attitude towards cigarette consumption, subjective norm, perceived behavioral control, and intention and behavior variables. The data obtained in the research were analyzed statistically by using SPSS 20 package program. In testing the relationships between the variables in the research model, the structural equation model was established using the AMOS 21 package program, and confirmatory factor analysis was performed.

After the analysis of the hypotheses, "The effect of subjective norm on intention is stronger in situations where pictures with high levels of fear are shown than pictures with low fear level." (H2), The effect of perceived behavioral control on intention is stronger in situations where pictures with high levels of fear are shown than pictures with low levels of fear. (H3) hypotheses were accepted. However, "The effect of attitude on intention is stronger in situations where pictures with high levels of fear are shown than pictures with low levels of fear." (H1), "The effect of intention on behavior is stronger in situations where pictures with high levels of fear are shown than pictures with low levels of fear." (H4) hypothesis is rejected. It was concluded that the attitude variable in the planned behavior theory model did not have a significant effect on intention according to the data of the participants who saw the pictures with different fear levels. H1 hypothesis was rejected for this reason. H4 hypothesis was rejected because, as predicted, the effect of intention on behavior was not stronger in participants who saw pictures with high levels of fear.

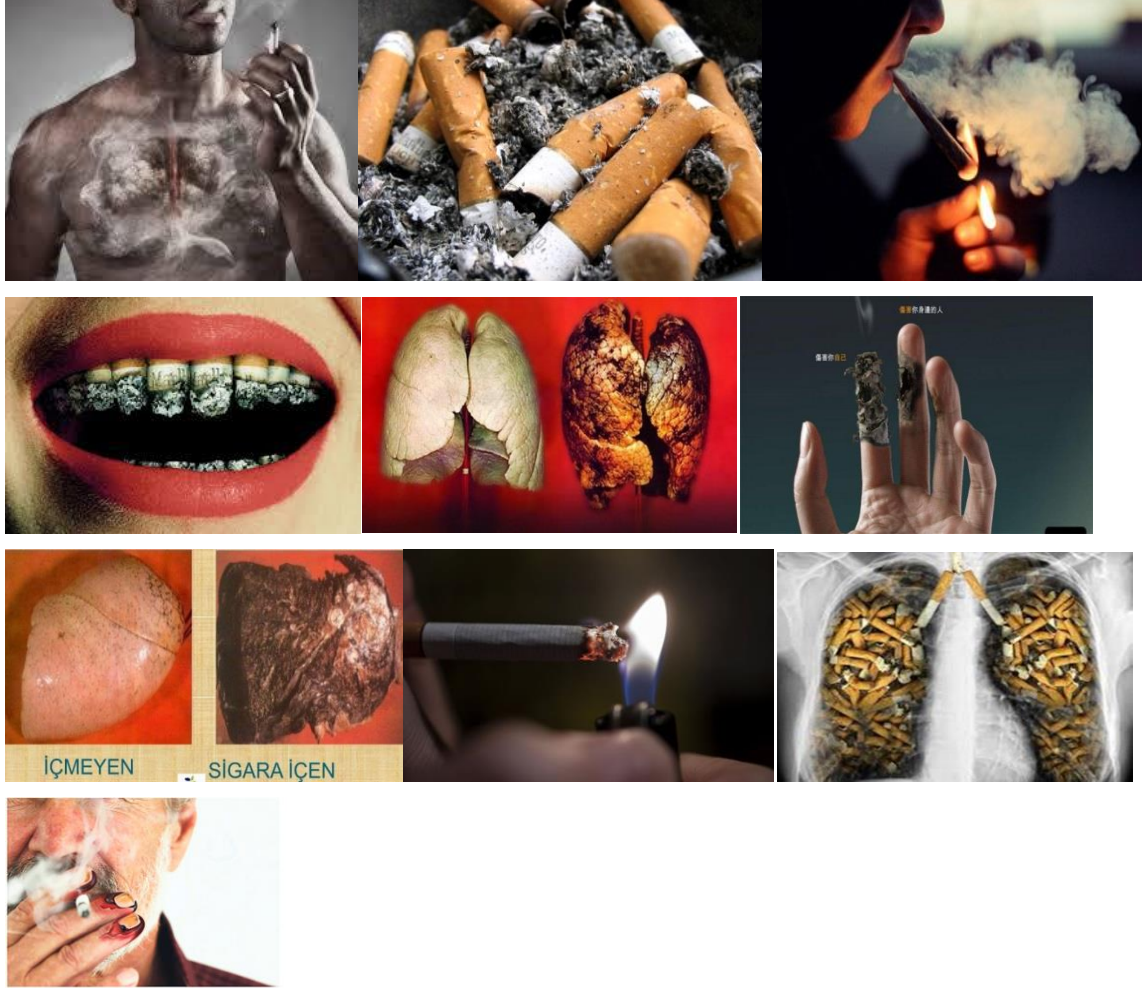
In line with the purpose of the research, it was observed that some of the planned behavior theory variables were effective on behavior. "The effect of subjective norm and perceived behavioral control on intention is stronger in situations where pictures with high levels

of fear are shown than pictures with low levels of fear" hypotheses were accepted. In addition, the attitude and intention hypotheses established in the same way were rejected. In this manner, results indicate that pictures with high levels of fear were stronger on smoking cessation behavior than pictures with low levels of fear. Our study concluded that the pictures placed on cigarette packs at different fear levels can have different effects on smoking cessation behavior. The results of the study show that pictures with high levels of fear are more effective on behavioral intention, and therefore have a greater effect on smoking cessation behavior. For this reason, it would be useful to include pictures with high levels of fear in policies and practices determined to prevent cigarette consumption.

EKLER

EK 1: Korku Düzeyi Düşük ve Yüksek Resimler ve Korku Algısı Ölçeği

Lütfen görselle ilgili ifadelere katılım düzeyinizi belirtiniz.

İFADELER	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Biraz Katılmıyorum	Kararsızım	Biraz Katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Resimdeki görüntü benim için rahatsız edici							
Resimdeki görüntü benim için iç karartıcı							
Resimdeki görüntü sigara içme isteğimi azalttı							
Resimdeki görüntü beni etkilemedi							

EK 2: Katılımcılara Uygulanan Anket Formu

BÖLÜM 1: DEMOGRAFİK BİLGİLER

1) Cinsiyetiniz?

- Kadın
 Erkek

2) Yaşınız? _____

3) Bir ay içerisindeki harcamanız?

- 1000 tl ve daha az
 1001-1500 tl
 1501-2000 tl
 2001-2500 tl
 2501- 3000 tl
 3001 tl ve üzeri 100

4) Eğitim Durumunuz?

- İlk ve orta öğretim
 Lise
 Önlisans
 Lisans
 Yüksek Lisans
 Doktora

5) Ailenizde sigara kullanan var mı?

- Evet
 Hayır

6) Sigara içmenin yasak olduğu örneğin; otobüs, hastane, sinema gibi yerlerde bu yasağa uymakta zorlanıyor musunuz?

- Çok zorlanıyorum
 Zorlanıyorum
 Pek zorlanmıyorum
 Hiç zorlanmıyorum

7) Kaç yıldır sigara kullanıyorsunuz? _____

8) Bir ayda sigara tüketimi için ne kadar para harcıyorsunuz?

- 100 tl ve daha az
 101-200 tl
 201-300 tl
 300 ve üzeri

BÖLÜM 2: ÖLÇEK MADDELERİ

Bu bölümde sigara içmeye ilişkin ölçek maddeleri yer almaktadır. Lütfen bu ifadelere katılım düzeyinizi belirtiniz.

TUTUM	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Biraz Katılmıyorum	Kararsızım	Biraz Katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Sigara içmek kansere neden olur							
Sigara içmek kalp hastalığına neden olur							
Çok fazla içmeniz durumunda sigara içmek size zarar verir							
Dumanı teneffüs etmediğiniz sürece sigara içmek iyidir							

ÖZNEL NORM	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Biraz Katılmıyorum	Kararsızım	Biraz Katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Ailem sigara içmenin kötü olduğunu düşünüyor.							
Ailem partilerde bazen sigara içmenin kötü olduğunu düşünüyor							
Ailem sigaradan uzak durmanın iyi olduğunu düşünüyor.							
Sigara içmek söz konusu olduğunda, ailemin yapmam gerektiğini düşündüğü şeyi yapmak istiyorum							

ALGILANAN DAVRANIŞSAL KONTROL	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Biraz Katılmıyorum	Kararsızım	Biraz Katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Önümüzdeki 3-4 ay boyunca eğer istersem sigara içmeyi bırakabilirim							
Eğer istersem sigarayı kolayca bırakabilirim							

NİYET	Kesinlikle Mümkün Değil	Mümkün Değil	Biraz Mümkün Değil	Tarafsızım	Biraz Mümkün	Mümkün	Kesinlikle Mümkün
Gelecek ay sigara içmeyi planlıyorum							
Gelecek ay sigara içmeyi deneyeceğim							

1) Günde kaç adet sigara içiyorsunuz?

- 5 adet veya daha az
- 6- 10 adet
- 11-20 adet
- 21- 30 adet
- 31- 40 adet
- 41- 50 adet

Gayri Resmi Değer Transfer Sistemlerinin Kara Para Aklama ve Terörizmin Finansmanındaki Rolü: Hawala Sistemi

Burcu GEDİZ ORAL*

ÖZ

Gayri Resmi Değer Transfer Sistemleri (Informal Value Transfer Systems-IVTS), fonların veya değerlerin belirli bir coğrafi bölgeyle ilişkisi olan kişisel bir ağ yoluyla bir bölgeden diğerine taşınmasına ilişkin finansal hizmetlerdir. IVTS dünya çapında yaygın bir sistemdir ve çeşitli meşru ve gayri meşru amaçlar için kullanılmaktadır. IVTS'lerin en yaygın türlerinden biri, kara para aklama ve terörizmin finanse edilmesiyle ilişkilendirilen ve dünya çapında geçerli bir ödeme yöntemi olan Hawala sistemidir. Başlangıçta Hawala ağları Asya'da yüzyıllar önce İpek Yolu boyunca seyahat eden tüccarlar için güvenli para transferleri sağlamıştır. Fakat 11 Eylül 2001'de ABD Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan terörist saldırılardan sonra Hawala uluslararası basında "terörizm için kurulmuş bir bankacılık sistemi", bir "uluslararası yeraltı bankacılık sistemi" olarak tanımlanmıştır. Bu çalışmada Hawala'nın ortaya çıkışı ve istikrarını sağlayan yönetim mekanizmaları açıklanmaktadır. Çalışmada bu sistemlerin meşru yönleri korunurken, yasadışı kullanımını sınırlandırmak için etkili düzenleyici politikaların nasıl geliştirilebileceğine odaklanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gayri resmi değer transfer sistemleri, Kara para aklama, Terör finansmanı, Hawala sistemi

JEL Sınıflandırması: E44, G23, K20

The Role of Informal Value Transfer Systems in Money Laundering and Financing Terrorism: The Hawala System

ABSTRACT

Informal Value Transfer Systems (IVTS) are financial services for moving funds or values from one region to another through a personal network associated with a specific geographic area. IVTS is a widespread system worldwide and is used for a variety of legitimate and illegitimate purposes. One of the most common types of IVTS is the Hawala system, which is a globally valid payment method associated with money laundering and financing of terrorism. Initially, Hawala networks provided secure money transfers for merchants traveling along the Silk Road in Asia centuries ago. However, after the terrorist attacks on the US World Trade Center on September 11, 2001, Hawala was defined as "a banking system established for terrorism", an "international underground banking system" in the international press. In this study, the emergence of Hawala and governance mechanisms that ensure its stability are explained. The study focuses on how effective regulatory policies can be developed to limit the illegal use while protecting the legitimate aspects of these systems.

Keywords: Informal value transfer systems, Money laundering, Terrorism financing, Hawala system

JEL Classification: E44, G23, K20

*Geliş Tarihi / Received: 25.02.2021 Kabul Tarihi / Accepted: 19.04.2021
Doi: 10.17541/optimum.886572*

* Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, gedizburcu@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-7096-9288

1. GİRİŞ

IVTS, fonların veya değerlerin belirli bir coğrafi bölgeyle ilişkisi olan kişisel bir ağ yoluyla, resmi bir kanıt bırakmadan bir bölgeden diğerine taşınmasına ilişkin finansal hizmetlerdir. Bu sistemler, geleneksel veya modern sistemler olarak sınıflandırılmaktadır. Geleneksel sistemler, işletmelerin ve bireylerin meşru ihtiyaçlarını karşılamak için geliştirilmiş ve zaman zaman Orta Doğu ve Güney Asya'da resmi bankacılık sistemi haline gelmiştir. IVTS'ler, ucuz, kullanımı basit, belirli formaliteler (kimlik tespiti, ikametgâh beyanı vs) gerektirmeyen uygulamalar olduğundan memleketine para göndermek isteyen göçmen işçi toplulukları tarafından uzun süredir yaygın olarak kullanılmaktadır (Corselli, 2020: 2). Gelişmekte olan ekonomilerde birçok finansal işlem, kurumsal bazda enformel olarak düzenlenmektedir. Bu da yasal otoriteler tarafından izlenemeyecekleri ve resmi düzenlemelerin ancak sınırlı bir ölçüde mümkün olabileceği anlamına gelmektedir. Hawala, Mudaraba, Stash House, Fei ch'ien, Phoe Kuan, Casa de Cambio ve Chop Shop en popüler IVTS'lerden bazılarıdır (Corselli, 2020: 2; de Goede, 2003: 513). Bu sistemler temelde çok benzer yöntemler kullansa da bir etnik gruba veya bulunduğu bölgeye bağlı olarak farklı isimlendirilmişlerdir. Bu çalışmada, Hawala en kapsamlı ve en yaygın kullanılan küresel ağ olduğundan hepsini kapsayıcı bir terim olarak kullanılmıştır.

Geleneksel IVTS'ler faaliyet gösterdikleri topluluklar üzerinde ağırlıklı olarak olumlu etkilere sahipken, modern sistemler tam tersi olumsuz etkilere sahiptir. Modern IVTS hiçbir meşru amaç içermeyen suç sistemleri olarak geliştirilmiş, karmaşık işlemlerinden dolayı uyuşturucu kaçakçılığında kara para aklamaya kadar savunmasız olmaları sebebiyle dünya çapında yaygınlık kazanmıştır.

11 Eylül olayları terörizmin finansmanına karşı stratejileri derinleştirmiş ve genişletmiş, terör finansmanı ile mücadele konusundaki uluslararası işbirliğinin zayıflığı sona ermiş ve tüm dünyada, suç faaliyetlerinin tespiti ve kovuşturma yapılabilmesi için finansal istihbarat sağlama ve yasal düzenlemeler yapılması yönünde işbirliği kararı alınmıştır (de Goede 2012: 154; Ryder, 2015: 1). BM Güvenlik Konseyi Kararı (UNSCR), BM Terör Finansmanını Önleme Sözleşmesi'ne (1999) öncelik verilerek, tam uluslararası işbirliği ve terörle ilgili yaptırımlar ve sözleşmelerin ulusal düzeyde uygulanması şeklindedir. Sonuç olarak, 11 Eylül'den önce dört ülke tarafından imzalanan sözleşmeye iki yıl içinde 128 ülke katılmıştır (Cooper ve Walker, 2016: 2). IVTS üzerindeki kontrol talebi, IVTS'nin Birleşmiş Milletler (BM), Mali Eylem Görev Gücü (FATF) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kuruluşlarca dile getirilen, terörizmi finanse etme konusundaki duyarlılığına ilişkin uluslararası endişelerden kaynaklanmaktadır. Bu şüpheler daha sonra IVTS tarafından sunulan riskler ve 11 Eylül saldırılarındaki rollerine ilişkin iddialar hakkında ABD söylemleri ile tetiklenmiştir (Cooper ve Walker, 2016: 1).

Konunun pragmatizmi, fenomen üzerinde daha fazla düşünmeyi ve buna karşı etkili bir sistem kurmayı gerektirmektedir. Bu bağlamda Hawala sisteminin kara para aklama ve terörizmin finansmanında kullanımında dünya deneyimini incelemek, ekonomik ve mali alanlarda ülkelerin milli güvenliğini sağlamak adına kendi araştırmalarını oluşturabilmesi için önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı, geleneksel ve modern IVTS kullanımını Hawala sistemi özelinde analiz etmek, gelişimlerinden ve sürekli kullanımlarından sorumlu olan makro göstergeleri belirlemektir. Bu göstergelerin belirlenmesi düzenleyici otoritelerin, sistemlerin meşru yönlerini korurken yasadışı kullanımlarını sınırlandırmak için etkili düzenleyici politikalar geliştirme çabalarına katkı sağlayacaktır. Çalışmada Hawala sistemi, nasıl çalıştığı ve kalıcı popülaritesinin nedenleri, Hawala'nın kara para aklama ve terör finansmanı suçlarındaki rolü analiz edilmekte, ardından Hawala'yla mücadeleyi hedefleyen yasal ve düzenleyici rejimler özetlenmekte ve eleştirilmekte, mücadelenin zorlukları belirlenip Hawala'nın yasadışı kullanımını kısıtlamak için stratejiler sunulmaktadır.

2. IVTS ANALİTİK SINIFLANDIRMASI

Gayri resmi fon transfer sistemleri (IFTS), diğer sistemlere nazaran çok daha eski ve çeşitli etnik grupların kültürüne dayanan bir sistemdir (Bu Çalışmada “geleneksel IVTS” olarak ifade edilmektedir). Bunun tersine gayri resmi değer transferi yöntemleri (IVTM), ticaret modellerini ve finansal uygulamaları etkileyen küreselleşme ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin yanı sıra internetin ve teknolojinin gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Aslında IFTS'nin temel mekaniği korunurken, kullanılan araçlar çeşitlendirilerek yeni fırsatlara adapte olunmuştur. Başka bir deyişle, IFTS ve IVTM'nin birleştiği durumlar olmuştur. Deneysel gerçeklik, IVTS'yi çok katı bir şekilde düşünmektense, geleneksel IVTS'den IVTM'lere doğru sürekli olarak değişen bir dizi modern IVTS'ye işaret etmektedir. IVTS birçok güncel vaka, yöntem ve ağların bir karışımını oluşturur. Bazı ana temalar ve çizilmesi gereken analitik ayrımlar olmasına rağmen, gerçekte değişimin oldukça sık olduğu görülmektedir (Passas, 2003: 22).

IFTS ile IVTM arasındaki ayrım oldukça önemli olsa da aslında IVTS her ikisini de kapsayan daha geniş bir kavram kategorisindedir. Ancak ikincisi neredeyse her zaman suçları ve diğer suistimalleri içerirken, ilki esas olarak meşru müşterilere hizmet vermektedir. Bu şekilde, kontrolörler bir IVTM operasyonu tespit ettiklerinde büyük olasılıkla suç işlendiğini bilirler. Öte yandan, bir IFTS operasyonu tespit ettiklerinde, otomatik olarak suç işlendiğini varsaymamaları gerekir (Passas ve Maimbo, 2008: 177).

Şimdiye kadar belirlenen en önemli IVTS'ler: Hawala ve benzeri sistemler, aynı ödemeler / transferler, hediye hizmetleri, fatura manipülasyonu, e-ödemeler (internet tabanlı ödemeler / transferler), ön ödemeli telefon kartları, çok sayıda kişi tarafından kullanılan kredi / banka kartları, muhabir hesapların kullanılması, aracı hesapların ve banka garantilerinin kullanımı ve hayır kurumları olarak sıralanabilir (Passas, 2003: 7).

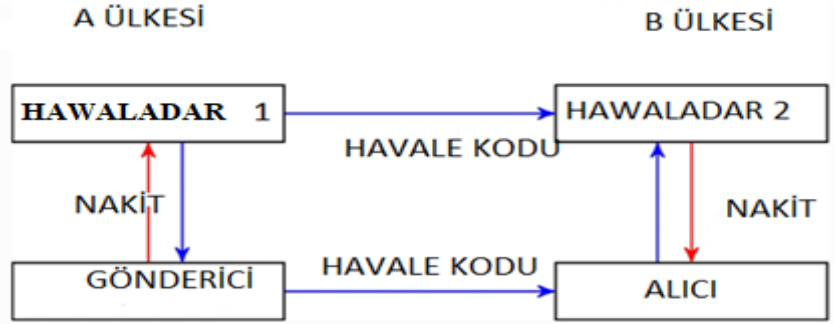
Giderek artan sayıda çalışma, diğer suç faaliyetleri gibi terörün finanse edilmesinin de resmi ve gayri resmi yöntem ve ağların bir karışımını içerdiğini keşfetmektedir. IVTS'yi daha derinlemesine incelemek, ulusötesi suçların daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabilir. Ancak iç işleyişlerini anlamadan bu sistemleri düzenleme girişimleri IVTS'leri daha fazla yeraltına iterek daha gizli ve organize olmalarına neden olacaktır (Passas, 2003: 98).

3. HAWALA SİSTEMİ VE İŞLEYİŞİ

Hawala, antik Çin ve Orta Doğu'ya kadar uzanan asırlık bir uluslararası değer transfer sistemidir (El Qorchi, 2002: 31; Milosevic, 2006: 557; Nakhasi, 2007: 475; Rusten Wang, 2011: 211). Hawala ağlarının Asya'da yüzyıllar önce İpek Yolu boyunca seyahat eden tüccarlar için güvenli para transferleri sağladığı düşünülmektedir. Hawala'nın modern gelişimi ise 1947 Hindistan ve Pakistan arasındaki bölünmeye bağlanmaktadır. Yaşanan döviz kontrolleri sonucu, ülkeler arasında para transferi yapmak yasadışı bir hal almış ve Hawala bu boşluğu doldurmuştur (de Goede, 2003: 513). Çok sayıda bölgede ve küresel olarak faaliyet göstermeye devam eden Hawala resmi bankalar, banka havalesi şirketleri ve mobil ödeme hizmetleri gibi güçlü rakipleriyle rekabette dayanıklılığını kanıtlamaktadır. Hawala Avrupa, Kuzey Amerika ve Körfez bölgesine yerleşmiş Güney Asya, Afrika, Latin Amerika gibi yerlerdeki ailelerine para gönderen göçmen işçi toplulukları tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır (El Qorchi, 2002: 31; Rusten Wang, 2011: 212). Sıklıkla Müslüman kültürüyle ilişkilendirilmesine rağmen, bu uygulamadaki hiçbir şey İslam geleneğiyle özel olarak ilişkilendirilemez (Parandeh, 2009: 24; Razavy, 2005: 278; Valeri vd., 2020: 1). Çünkü Hawala dini veya kültürel yakınlığına bakılmaksızın tüm müşterilere açık bir sistemdir.

Hawala güvenle eşanlamlıdır (Milosevic, 2006: 557; Nakhasi, 2007: 477). Hawala sistemi, birçok prosedür olmadan kolaylıkla çalışır. Böylece, çok sayıda ücret ve vergi

ödemekten kaçınılabılır. Bu da sermayelerini başka bir ülkeye anonim olarak taşımak isteyenler için sistemi daha da cazip kılmaktadır (Milosevic, 2016: 557). Hawala sistemi, menşei ülkesinden yabancı bir ülkeye (varış ülkesine) para transferi yapmak isteyen bir kişinin parasını gönderecek olan Hawala Brokeri 1'e (bundan böyle Hawaladar olarak anılacaktır) başvurması üzerine işlemeye başlar (Şekil 1).

Şekil 1. Hawala Sisteminin İşleyişi

Kaynak: (Gräbner vd., 2020: 2).

Hawaladar 1, hedef bölgedeki başka bir Hawaladar 2 ile telefon, faks veya e-posta yoluyla iletişime geçer, ona aktarılacak para miktarı ve havale kodu hakkında bilgi verir. Daha sonra nihai para alıcısı Hawaladar 2 ile iletişime geçerek havale kodunu verir ve parayı alır. Bu işlem yalnızca birkaç saat sürer (veya çok uzak bölgeler olması durumunda birkaç gün) ve Hawaladalar, aktarılan miktarın yalnızca yüzde 2 ila 5'i arasında değişen küçük komisyon ücretleri alırlar. Bir transfer tamamlandıktan sonra, işlemin tüm izleri kaldırılır. Hawaladar 1 ve 2 arasındaki ödenmemiş borçlar, tersine havale, paralel mal ticareti veya nakit olarak kuryeler aracılığıyla ödenmektedir (Vaccani, 2009: 5). Yani Hawala'da, fiziksel veya elektronik olarak çeşitli coğrafi konumlar arasında para transferinde bulunulmaz. Bunun yerine, bir dizi takas işlemi gerçekleştirilir. Herhangi bir çift Hawaladar, karşılıklı mali yükümlülüklerini periyodik olarak iptal etmek zorundadır (Lambert, 2002: 360; Razavy, 2005: 280; van de Bunt, 2008: 693).

Tablo 1. Hawala'nın Diğer Suçlarla Benzer ve Benzersiz Özellikleri

Diğer Suçlarla Benzerlikler	Benzersiz Özellikler
Anonim Hesaplar	Müşteriler ve operatörler arasında güven
Kodların kullanımı mesajlaşma ve fonların hareketleri	Dünya çapında daha fazla asimetric işlem
Kayıt eksikliği	İşlem rotasının bazı kısımlarında kayıt eksikliği
Ticarette iç içe olma	Operatörler için ticaretle iç içe olma
Yerleştirme için çok fazla kayıt	Yerleştirme için yasadışı ağların kullanılması
Çok fazla yasal para geçişi	
Yetkililere güvensizlik	
Dilsel zorluklar	Terörizme özgü
Kültürel özellikler	İdeolojik/dini bağlılık

Kaynak: (Passas, 2003: 66).

Tablo 1’de Hawala’nın diğer suçlarla benzer ve benzersiz özellikleri yer almaktadır. Hawala’yı Batı finansından ayıran başlıca özelliklerden biri Hawala’nın güven ve itibara dayandığı gerçeğidir (de Goede, 2003: 515). Hawala kayıtsız, hızlı, güven ve yerel bilgi mantığıyla çalışmaktadır. Sistem bütünlüğü Hawaladarlar arasındaki etnisite, din, sosyal duruş ve iş bağlantılarından kaynaklanan karşılıklı güven üzerine kurulmuştur (Bowers, 2009: 383). Sistemde işbirliğini sağlayan sosyal kontrol mekanizmalarının, yoğun birbirine bağlılık, gelecekte devam etmesi istenen etkileşim beklentileri ve kişinin itibarını koruma ihtiyacına dayandığı varsayılmaktadır (Ballard, 2005: 327; Nakhasi 2007: 481; Razavy, 2005: 280; Schramm ve Taube, 2003: 407). Sistem tarafların kimliğinin, paranın kaynağının veya işlem amacının yakından incelenmesini imkânsız kılmaktadır (Bowers 2009: 385).

Bu sistemde Hawaladarlar, bankaları ve internet bankacılığına dayalı modern ödeme sistemlerini de kullanabilirler. Sistem Hawaladarların yeteneklerini genişleten, coğrafi olarak birbirinden uzak ülkelerde oluşan karşılıklı yükümlülükleri eşitlemek için karmaşık ekonomik planlar uygulayabilmelerine izin veren çeşitli ödeme araçları sağlamaktadır (Dobayev vd., 2020). Hawala şebekeleri müşterilerine bazen kredi de ayarlayabilmektedir. Ülke olarak Hawala işlemleri, normal mali kurumlar tarafından yapılan uluslararası para transferlerinden çok farklı değildir. Batı şehirlerindeki Hawaladarlar yeraltında faaliyet göstermezler, çoğu zaman yerel basında reklam yayınlarlar (de Goede, 2003: 517). Bununla birlikte, resmi olmayan para transferlerinin tanımlayıcı yönü, ulusal hükümetlerin ve uluslararası kurumların resmi muhasebe prosedürlerinden kaçmalarıdır (Choucri, 1986: 697). Öte yandan uluslararası bankalar tarafından yapılan para transferi, resmi olarak ilgili ülkelerdeki ödemeler dengesi rakamlarına kaydedilmektedir.

Sistemde Bitcoin de Hawaladarlar arasındaki transferleri kolaylaştırmak için kullanılabilir. Gönderici, transfer etmek istediği eşdeğer miktarı bir konuma aktarması için Hawaladar 1’e nakit olarak verir. Konumdaki ikinci bir Hawaladar, adresinde Bitcoin alır. Her iki Hawaladar da bu transferi gerçekleştirmek için bir ücret (komisyon) alır. Gönderici hem Bitcoin hem de Hawala işlem ücretlerini öder, ancak kimliğinin doğrulanmasından ve aktarılan tutar için vergi ödemekten kaçınmış olur (Akcora vd. 2020: 2).

Hawala maliyet, işlem hızı, güven, bürokrasinin olmaması ve ayrıntılı incelemelerde bile paranın izinin bulunamaması gibi avantajları nedeniyle gayri meşru kanallar yoluyla elde edilen para transferinde ideal bir yöntemdir. Dünyadaki Hawala sistemlerinde bulunan para miktarını tam olarak ölçmek imkânsızdır. Hawala aracılığıyla aktarılan para miktarı tahminleri 100 milyar dolardan yılda 680 milyar dolara kadar değişmektedir. Bu nedenle Hawala, dünya çapında en önemli IVTS'lerden biri olarak kabul edilir (Catrinescu vd., 2009: 83; Razavy, 2005: 288; Rusten Wang, 2011: 210; Schneider, 2010: 476; Schramm ve Taube 2003: 406; Shehu, 2004: 177; Wheatley, 2014: 348). IVTS yoluyla gerçekleştirilen dünya çapındaki havale hacimlerinin 2020 yılında 666 milyar dolar olduğu, bunun 508 milyar dolarının gelişmekte olan ülkeler tarafından gerçekleştirildiği tahmin edilmektedir (World Bank, 2020). İtalya'dan yurtdışına yapılan para transferlerinin en az yüzde 30'unu IVTS'nin oluşturduğu tahmin edilmektedir (Corselli, 2020: 2).

4. KARA PARA AKLAMA / TERÖR FİNANSMANI VE HAWALA SİSTEMİ

En genel anlamda kara para aklama, suç geliri olarak adlandırılan ve yasadışı yöntemlerle, suç faaliyetlerinden elde edilen kazançla sağlanan geliri veya varlığı gizlemek amacıyla yapılan her tür eylem olarak tanımlanabilir. Karapara aklama faaliyeti yerleştirme,

ayrıştırma ve bütünleştirme olarak üç aşamada¹ gerçekleşmektedir (Gediz Oral ve Gökbnar, 2017: 94).

Terör örgütleri ideolojik odaklı eylemlerini gerçekleştirebilmek için finansman kaynaklarına ihtiyaç duymaktadırlar. Örgütlerin yasal yollardan sağladıkları gelirleri² olduğu gibi yasadışı kazançları³ da bulunmaktadır. Aslında terörün finansman kaynaklarının, kişinin hayal gücü ile sınırlı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Kara para aklama faaliyetleri de terör örgütlerinin finansmanında çok önemlidir (Gediz Oral, 2016: 345). Karapara aklama yasadışı fonların kökenini gizleme işlemiyken, terörizmin finansmanı hem yasal hem de yasadışı yollarla elde edilen gelirleri terörist faaliyetler için mali sisteme dâhil etme çabasıdır. Terörizmin finansmanı ve karapara aklamayı ilişkili kılan, karapara aklama tekniklerinin terörizmin finansmanı için de kullanılmasıdır. Ayrıca karapara aklama ve terörizmin finansmanı benzer finans kuruluşları, finansal olmayan işletmeler ve profesyoneller aracılığı ile gerçekleşir. Terörizmin finansmanı ve karapara aklama arasındaki en önemli bağlantı, elinde suç geliri bulunduran örgütlerin gelire el konulmasını engellemek amacı ile aklama tekniklerini kullanmasıdır. Bu nedenle suç örgütleri, söz konusu suç gelirini farklı işlemlere tabi tutarak yasal bir görünüm kazandırmayı amaçlar (Gediz Oral ve Yeşilkaya, 2020: 336-337). Terör örgütlerinin gelir kaynaklarının belirlenmesi ve bu finans kaynakları ile etkin mücadele yürütülmesi terörle mücadelenin başarısının en önemli belirleyicilerindendir (Gediz Oral, 2016: 354).

Son yıllarda dünya genelinde küreselleşme süreçleri ve internetin yaygınlaşmasıyla Hawala'nın dönüşümü gerçekleşmiş, Hawala organize suç gruplarının suç faaliyetlerinde sıklıkla kullanılır hale gelmiştir. Bu bağlamda, Hawala sistemi aracılığıyla finansal işlemlerin kriminolojik özelliklerinin incelenmesi özel bir önem kazanmıştır. ABD'de bu soruna ancak 11 Eylül 2001 terörist saldırılarından sonra dikkat edilmeye başlanmış, ancak şu ana kadar istenmeyen finansal akışları tamamen engellemek mümkün olmamıştır (Dobayev vd., 2020). Bilimsel çalışmalar, yetkililer tarafından yapılan açıklamalar ve son yıllardaki uluslararası yayımlar, Hawala sisteminin suç faaliyetlerinde (terör finansmanı, kara para aklama, vergi kaçakçılığı, uyuşturucu ticareti, silah ticareti, değerli taş-maden kaçakçılığı, kayıt dışı ekonomi, yolsuzluk vb.) kullanımına dikkat çekmektedir (Ballard, 2006: 2; Stepanova, 2005: 305-310; Milosevic, 2016: 558).

Resmi bankaların kara para aklama karştı yasalarla karşı karşıya kaldığı bir dönemde, Hawala'nın gayri resmi karakteri, kara para aklamayla mücadelede giderek zayıf bir halka olarak görülmektedir (van de Bunt, 2008: 692). Hawala'nın anonimlik ve resmi inceleme eksikliği gibi özellikleri onu suiistimale açık hale getirmektedir (Razavy, 2005: 288). Bu endişelere rağmen, bugüne kadar Hawala'nın kötüye kullanımına ilişkin yeterli deneysel materyal yayınlanmamıştır. Bu "gizli fenomen" hakkında fikir edinmenin bir yolu, polis dosyalarını incelemektir. İlgili dosyalarda dinlenen telefon görüşmelerinin raporları, el konulan hesapların kopyaları, şüphelilerin sorgulama tutanakları, tanık ifadeleri vb. yer almaktadır. Bu dosyalar, Hawala'nın

¹ Yerleştirme aşamasında, para finansal sisteme girmektedir. Ayırıştırma aşamasının amacı parayı yasadışı kaynağından uzaklaştırıp, bir dizi karmaşık işlemle paranın izini kaybettirmektedir. Son aşama tüm fonların yasal işlerden elde edilmiş gibi toplanmasını içermektedir (Gediz Oral ve Gökbnar, 2017: 94).

² Terör finansmanın en yaygın yasal kaynaklarından bazıları şunlardır (Gediz Oral, Koç, 2010: 196-197; Yücebaş, 2011: 198-204):

Hayır kurumlarından, STK'lardan ve diğer devletlerden sağlanan yardımlar, ticari işletmelerden sağlanan kazançlar, kültürel etkinlikler ve bağış toplama, hisse senedi, gayrimenkul vb. yatırımlar.

³ Terörün illegal finansman kaynakları şunlardır (Gediz Oral ve Koç, 2010: 197-199; Yücebaş, 2011: 206-218): Kaçakçılık (uyuşturucu madde, silah, insan, altın, değerli taş vs), haraç, adam kaçırma, soygun, gasp, sahtecilik ve dolandırıcılık, korsan ürün ticareti, aıdat gelirleri, örgütsel yayın gelirleri.

işleyişine ilişkin ayrıntılı ve gerçek bilgiler sunarken, uluslararası ağının boyutuna ilişkin bilgi eksikliği devam edecektir. Polis dosyalarından toplanan bilgilere dayanarak elde edilecek mevcut katkı, Hawala'nın yasadışı amaçlarla kullanılabilme yollarını incelemek olacaktır (van de Bunt, 2008: 692).

Hawala sistemi aracılığıyla Hindistan halkına yönelik terörist operasyonların finanse edildiği tespit edilmiştir. 2000 yılında, Red Fort şehrinde, Lashkar-e-Taiba terörist grubunun üyeleri, Dubai'de faaliyet gösteren bir Hawaladardan 3,5 milyon rupi almış ve üç Hint askerini öldürmüştür. Adı geçen terörist grup, 2008 yılında Mumbai'de de terörist saldırılara karışmıştır. 1993'ün başlarında, Mumbai'de bir dizi terörist saldırı gerçekleştiğinde, paranın yerel Hawaladar tarafından Lashkar-e-Taiba'nın terörist üyelerine aktarıldığı tespit edilmiştir. SSCB'nin Afganistan'daki yerel askeri operasyonları sırasında, Hawala sistemi aracılığıyla Pakistan'dan mücahitlere para transfer edilmiştir (Dobayev, 2020). 11 Eylül 2001'de Amerika Birleşik Devletleri'ndeki saldırıları soruşturan komisyonun çalışmalarında, Bin Ladin'in Dubai, Pakistan ve Ortadoğu'da faaliyet gösteren Hawaladar ağını suç faaliyetlerinde kullandığı tespit edilmiştir (Cooper ve Walker, 2016: 1; Dobayev, 2020). Terörist saldırıların Hawala sistemiyle bir başka bağlantısı 1998 yılında Nairobi'deki büyükelçiliğe yapılan terörist saldırıda, teröristlerden birinin kaçarak Yemen'den Hawaladar aracılığıyla aktarılan parayı almasıdır (Dobayev, 2020). Somali'deki bir Hawala olan Al Barakaat'ın, terör örgütleri tarafından para transferi yapmak için kullanıldığına dair kanıtlar olduğundan, 2001-2009 yılları arasında faaliyetleri dondurulmuştur. Ayrıca, El-Kaide ile ilişkili olanların Hawala sistemini kullanarak varlıklarını taşıdıkları düşünülmektedir (Bowers, 2009: 411). Hindistan'a Hawala kanallarından gelen havale akışlarının, ülke GSYİH'sinin yüzde 40'ı olduğu tahmin edilmektedir (Razavy 2005: 288). Pakistan'da ise Hawala para akışının yılda 2-5 milyar dolar aralığında olduğu tahmin edilmektedir (Wheatley, 2014: 353).

Passas (2003) Hawala sistemi ile sistemin suç faaliyetlerinde kullanımı arasında paralellik kurarak Hawala'yı sınıflandırmıştır (Passas, 2003: 68). FATF bu sınıflandırmayı biraz daha geliştirilerek sistemin en doğru sınıflandırmasını önermiştir (FATF, 2013: 14-15):

- **Saf Geleneksel Hawala:** Belirli bir etnik grubun kültürel özellikleriyle yakından ilişkili eski sistemlerdir. Hawaladar, esas olarak sistemde dolaşan yasal kökenli parayla meşru ihtiyaçlara hizmet eder. Burada esas olarak Hawaladaların kara para transfer edebileceği, ancak bunların hacminin önemsiz olduğu kabul edilmektedir.

- **Hibrit Geleneksel Hawala:** İnternet, teknoloji ve küreselleşme süreçlerinin gelişmesiyle güçlü bir ivme kazanmıştır. Tamamen yasal değildir, çünkü Hawaladar kasıtsız olarak yasadışı faaliyetlere katılabilir.

- **Yasadışı Hawala:** Hawaladar kasıtlı olarak bir suç kanalının düzenleyicisi (terörist grupların finansmanı; suç gelirlerin yasallaştırılması; ülkeden yasadışı fonların çekilmesi) veya suçlulara bu hizmetleri sağlayan bir suç ortağı olarak hareket eder. Bu alan, aynı anda birkaç açıdan oldukça karmaşıktır. Birincisi, bu alandaki hareketin yönü gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru olabileceği gibi, tam tersi yönde de olabilir. Hawala sistemi aracılığıyla yapılan transferler, çok sayıda aracı ve ülke içerebilir. İkinci olarak, transfer zincirleri çerçevesinde karşılıklı talepleri eşitlemek için çok çeşitli ödeme araçları kullanılabilir. Muhasebeleştirilmemiş varlıklar (nakit, kıymetli taşlar, kıymetli madenler ve diğer likit değerler) Hawaladalar arasında uzlaşmaya konu olup, aktarılan maddi değerler nakit veya nakit olmayan biçimde değiştirilebilir. Sistemde denetçiler tarafından düzenlenmeyen işlem türleri de kullanılabilir, bu nedenle resmi bankacılık sisteminin dışında kalabilir. Son olarak, operatörlerin başlangıçtaki amacının suç gelirlerini yasal sisteme yerleştirmek olduğu unutulmamalıdır. Karşılıklı ödeme sürecinin, olası kara para aklama ile mücadele açısından kolluk kuvvetleri ve denetim makamları tarafından izlenmesi oldukça güçtür (Dobayev, 2020; Passas, 2003: 71). Passas (2003)'e göre, devletlerin güvenliğine yönelik en büyük tehdit bu alandır. Bunun nedeni,

özellikle büyük ölçekte para transferi için mevcut olan fırsatlardır. Hawala sisteminin suçlular tarafından kullanılabilir bir sisteme dönüşebileceği unutulmamalıdır. Özellikle, Hawalalar tarafından kullanılan para miktarı arttıkça sistem daha da cazip hale gelmektedir (Passas, 2003: 71).

Teicman ve Falker (2020) Hawala gibi yeraltı bankacılık sistemlerinin mevcut kara para aklama ve terör finansmanı ile mücadele önlemlerini atlatmak için nasıl kullanılabilirliğini araştırdıkları çalışmalarında, yeraltı bankacılığını kullanan 50 suçlu ile gayri resmi ve 50 uyum uzmanı⁴ ile de resmi görüşmeler yapmışlardır. Görüşmelerin bulgularını nitel içerik analizi ile analiz edip, 200 uyum uzmanıyla da anket yapmışlardır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, Hawala mutlaka yasadışı faaliyetler için kullanılmamaktadır. Fakat sistem kara para aklama ve terörizmin finansmanı amaçlarına son derece uygun olduğundan yasaklanmalıdır. Hawala'nın ana amacı, düzenli veya güvenilir bir bankacılık sistemine erişimi olmayan bölgelere para transferlerini kolaylaştırmak olsa da sistem genellikle suçlular tarafından istismar edilmektedir.

Hawala'nın terör finansmanı için bir güvenlik açığı oluşturmasının temel sebepleri, mali denetim eksikliği, bankacılık sistemi dışında birden çok yargı alanında ödeme yapılabilmesi, düzenlemeye tabi olan finansal kurumların ve hiçbir düzenlemeye tabi olmayan işletmelerin birarada kullanımı, uluslararası net bir uzlaşmanın olmaması, yasal ve yasadışı gelirlerin karıştırılması olarak belirtilmektedir. Düzenlenmemiş sektörü düzenlenmiş alana çekmek için çabaların yetersizliği ve kayıt dışı kuruluşlara karşı yaptırım uygulanmaması, düzenlemeye tabi olmayan kuruluşların, düzenleme ve denetime tabi tutulmaları için gerekli teşviki en aza indirmektedir (FATF, 2013: 41).

5. HAWALA SİSTEMİNİN İSTİSMARI İLE MÜCADELEDE MEVCUT DURUM

Hawala sisteminin istismarı ile mücadelede mevcut durum yasaklayıcı ve kısıtlayıcı tedbirler, kara para aklama ve terör finansmanı ile mücadele yasaları, Hawala operatörlerini kayıt altına alma çabaları, bankacılık sektöründeki kurumsal eksiklikleri giderme ve işlem maliyetlerini düşürme çabaları başlıkları altında ele alınacaktır.

5.1. Yasaklayıcı / Kısıtlayıcı Tedbirler

Günümüzde birçok ülkede otoritelerin karşılaştığı temel zorluklardan biri, Hawala ve diğer benzer hizmet sağlayıcılarının nasıl düzenlenip denetleneceğidir. IVTS için denetim kaynaklarının eksikliği küresel bir sorundur. Diğer sektörlerde olduğu gibi, IVTS ne kadar az düzenlenir ve denetlenirse, kara para aklama ve terörün finansmanı kırılganlığı o kadar büyük olacaktır. Düzenlenmemiş operatörler kara para aklama ve terör finansmanı risklerine karşı savunmasızdır (FATF, 2013: 26).

Bu sorunu çözmek için Fransa, Hindistan, İran, Malezya, Portekiz, İspanya, Venezuela ve Pakistan gibi bazı devletler IVTS'yi yasadışı hale getirmiştir. Kanada, Almanya, Hollanda, Paraguay, Katar, Kore Cumhuriyeti, Singapur, İsveç, Suriye, İngiltere ve ABD IVTS'yi düzenleyici denetime tabi tutmuştur. Bununla birlikte bu kısıtlamaların, gerçekte sistemlerde bulunan veya bu sistemler aracılığıyla aktarılan para miktarı üzerinde çok az etkisinin olduğu düşünülmektedir (Bowers, 2009: 385; Gräbner vd., 2020: 4; Gordon-Rossman, 2009: 4-5; Wheatley, 2014: 378). Çünkü teröristler altın, pırlanta ve diğer emtia yoluyla da kara para

⁴ Uyum Uzmanı / Görevlisi: Suç gelirlerinin aklanması ve terörün finansmanın önlenmesi (AML/CTF) mevzuatına ilişkin olarak bankanın risk yönetimi, izleme ve kontrol faaliyetlerini yürüten kişidir (Resmi Gazete 26999).

aklayabilmekte ve devletler nakit dışı varlıkları dondurmada güçlük çekmektedir (Burns, 2006: 4).

Resmi hukuk sistemi Hawala operasyonlarını düzenlemeye veya hatta bazı yerlerde tamamen yasaklamaya çalışsa da bu tür bir IVTS, yasal baskılara rağmen kayda değer bir dayanıklılık göstermekte ve faaliyetler çoğunlukla gayri resmi bir şekilde sürdürülmektedir (Razavy 2005: 288). Resmi politikalarındaki belirsizlikler nedeniyle Hawaladarlar, resmi olmayan normlar ve gelenekler sistemi tarafından yönetilen devreler oluşturarak, kapalı bir topluluk olarak çalışmaya devam etmektedir. Hawala'ya belirli bir bölgede izin veriliyor, ancak devlet kurumları tarafından yoğun bir şekilde incelenmesi ve düzenlenmesi öngörülüyorsa dikkat edilmesi gereken konu, genel olarak sistemin şeffaf olmayacağıdır. Böylece yetkililer, A acentesinden B temsilcisine belirli bir miktar para transfer edildiğini teyit etmek için büyük çaba sarf etmek zorunda kalacaklardır. Bu nedenle, Hawala'yı yasal kontrol altına almaya yönelik tüm girişimlere rağmen bu tür bir IVTS, kendi alanındaki süreçleri ve ilişkileri belirleyen kayıt dışılığını büyük ölçüde korumaktadır (Gräbner vd., 2020: 5).

5.2. Kara Para Aklama ve Terörle Mücadele Yasaları

1970'lerde dünyada başta ABD'de olmak üzere vergi kaçakçılığında uluslararası bankaların kullanımı ile mücadele etmek için geliştirilen kara para aklama kontrolleri, zamanla uyuşturucuyla savaşın önemli bir bileşeni haline gelmiş, daha sonrasında sigara kaçakçılığında, yolsuzluğa ve terör finansmanına kadar geniş bir yelpazede yer alan suçlarla mücadele eden kapsamlı ve global bir kontrol kümesi haline gelmiştir (Levi ve Reuter, 2008: 290). Kara para aklama ve terör finansmanı ile mücadele önlemleri (Anti-Money Laundering / Combating the Financing of Terrorism – AML / CFT) mali sistemin güvenliğini ve sağlamlığını korumak için tasarlanan kurallardan temelde farklıdır. Bu önlemler oluşturulmadan önce, bankaların suçluların yakalanmasındaki rollerini tam olarak kavradıklarını söylemek mümkün değildir. AML / CFT arasındaki bağlantı da açık değildir. AML dolandırıcıların kara parayı bir banka veya başka bir finansal kurum aracılığıyla çalıştırmasını ve suç gelirleri olduğunun saklanması önlemek için tasarlanmıştır. CFT ise paranın kaynağından ziyade paranın nihai kullanımı üzerine daha ciddi olarak odaklanmaktadır (Gordon ve Rossman, 2009: 2).

AML / CFT'de merkezi bir aktör, mali sistemin suçlular tarafından kullanılmasına karşı koymak üzere tasarlanan tedbirleri kabul etmek ve uygulamak üzere tasarlanmış bir uluslararası organ olan Mali Eylem Görev Gücüdür (FATF). FATF'in 40 tavsiyesi temelde üç konu alanına ayrılabilir: - ceza kanunu - uluslararası işbirliği - finansal kurumlar için önleyici tedbirler. Önleyici tedbirler⁵ banka gizliliğini yasaklama, müşteri hesaplarının kara para aklamayı gösterebilecek şüpheli işlemlerin izlenmesi ve ilgili resmi makamlara bildirilmesi gibi konuları içermektedir (Wheatley, 2014: 370-372).

ABD, Birleşik Arap Emirlikleri, Pakistan ve Hindistan'ın Hawala yasaları ve uluslararası örgütler tarafından önerilen yasal rejim incelendiğinde, bu yasalar ve tekliflerin, kayıtlara dayalı bir yaklaşım izlediği, lisanslama, detaylı kayıtlar ve şüpheli işlem raporları ile karakterize edildiği rahatlıkla görülebilecektir. Bununla birlikte Hawala, doğası gereği bu yasal hükümlere karşı bir meydan okuma oluşturmakta ve bu işlemlerden kaçınmaktadır (Wheatley, 2014: 364).

⁵ FATF'in 40 Tavsiyesindeki "önleyici tedbirler"; FİNANSAL KURULUŞLARA İLİŞKİN GİZLİLİK YASALARI, MÜŞTERİNİN TANINMASI VE KAYITLARIN SAKLANMASI (Müşterinin Tanınması, Kayıt Tutma), BELİRLİ MÜŞTERİLER VE FAALİYETLER İÇİN İLAVE TEDBİRLER (Siyasi Nüfuz Sahibi Kişiler, Muhabir Bankacılık, Para veya Değer Transferi Hizmetleri, Yeni Teknolojiler, Elektronik Transferler) GÜVEN, KONTROLLER VE FİNANSAL GRUPLAR (Üçüncü Tarafına Güven, İç Kontroller ve Yurt Dışı Şube ve Bağlı Kuruluşlar, Yüksek Riskli Ülkeler) ŞÜPHELİ İŞLEM BİLDİRİMİ (Şüpheli İşlem Bildirimi, Bilgi Sızdırma ve Gizlilik) FİNANSAL OLMAYAN BELİRLİ İŞ VE MESLEKLER başlıklarından oluşmaktadır (FATF, 2012-2020: 6).

5.3. Operatörleri Kayıt Altına Alma

Son zamanlarda kayıt dışı transferlerin kayıt altına alınmasına büyük önem verilmiş, IVTS operatörlerinin lisans almaları, işlemlerini bildirmeleri ve AML / CFT yasalarına uymaları zorunlu tutulmuştur. Örneğin ABD'deki mevcut politika, federal düzeyde kayıt ve eyalet düzeyinde lisans almayı gerektirir. IVTS'nin kapsamına giren tüm ana operatörler, Mali Suçlar Uygulama Ağı'na (FinCEN) kaydolmalı ve AML ve CFT prosedürlerini yürürlüğe koymalıdır (Passas, 2006: 325). Ancak eyaletler kendi lisans gereklilikleriyle hem tutarsızdır hem de IVTS'nin ölçeği ve müşteri tabanı dikkate alınmamaktadır. Bir IVTS başlatmak için parasal gereklilik, eyaletler arasında, 15.000 ila 1,5 milyon ABD Doları arasında değişmektedir. Bu, Kanada'da sıfırdan Fransa'da 2,4 milyon Euro'ya kadar değişen düzenleme maliyetleri ile diğer ülkelerde de geçerlidir (Passas, 2006: 323). Görüldüğü gibi uluslararası koordinasyon oldukça tutarsız ve düzensizdir. IVTS işlemlerinin büyük çoğunluğu meşru amaçlara yönelik olsa da 11 Eylül'den sonra kullanımlarını kısıtlama çabaları, bu işlemlerin benzersiz özelliklerini (bknz. Tablo 1) hesaba katmamıştır. FATF'ın IVTS yaklaşımı, ağırlıklı olarak resmi bankacılık sektörü için mevcut uluslararası AML standartlarını gayri resmi sektöre aktarmak olmuştur. FATF tavsiyeleri ayrıca tüm IVTS operatörleri ve aracıları için derinlemesine arka plan araştırmaları gerektirmektedir (Passas, 2006: 325).

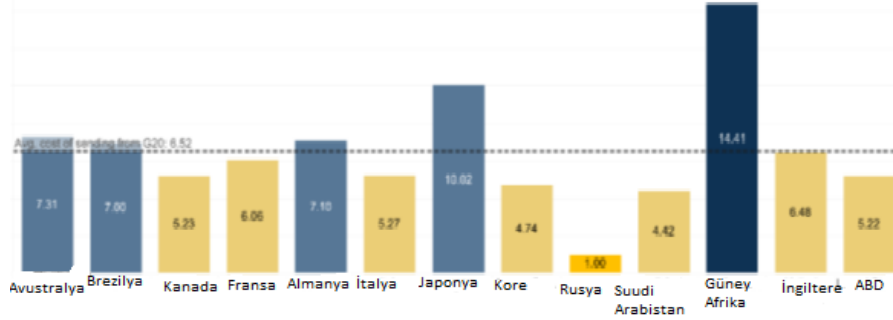
5.4. Bankacılık Sektöründeki Kurumsal Eksiklikleri Giderme ve İşlem Maliyetlerini Düşürme

IVTS'nin kullanımını etkileyen önemli makroekonomik sorunlardan biri de küresel bankacılık sistemindeki kurumsal eksikliklerdir. Küresel bankacılık sistemi işlemleri düşük maliyetli, etkin ve verimli bir şekilde gerçekleştirememektedir. Bu transferleri gerçekleştiren kişiler genellikle düşük gelirli müşterilerdir ve "birincil müşteriler" olarak kabul edilmezler. Küçük transferler bankalar için daha maliyetlidir ve yüksek havale ücretleri gelişmekte olan ülkelere gelen bireyleri sistemden uzaklaştırmaktadır. Ayrıca 11 Eylül'den bu yana yürürlüğe giren daha katı Müşterinizi Tanıyın kuralları, çoğu durumda, banka havalesi göndermek için hem gönderenin hem de alıcının bankada bir hesabı olması gerektirmektedir. Hesap açmak için kimlik ve ikametgâh kanıtı gereklidir. Birçok göçmen işçi bu tür belgeleri sağlayamamaktadır (Malakoutikhah, 2020; Elmi ve Ngwenyama, 2020).

Resmi bankacılık sistemine erişimi sınırlayan yapısal ve düzenleyici konuların yanı sıra, bankaların fiziksel konumu da önemli bir caydırıcıdır. Fonlar genellikle bankalar tarafından hizmet verilmeyen kırsal alanlara gönderilir. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda bankalar, öncelikle kentsel alanlarda bulunduğu için, uzak köylere fon taşıma konusunda sınırlı kapasiteye sahiptir. Bu gerçek, gelişmiş ülkelerdeki IVTS'yi kapatmaya yönelik bazı düzenleyici çabalarla büyük bir çelişkiyi vurgulamaktadır. Bazı bankalar kentsel alanlardaki bankalardan kırsal köylere kurye hizmetleri sunmaya başlasa da bunlar genellikle yavaş ve güvenilmezdir. Belirli bir ülkeden transfer yöntemini etkileyen en önemli faktör, eve yakın bir hizmet noktasıyla bağlantılı olan para transferi hizmetlerinin kullanılabilirliği ve bu hizmetlere erişim imkânı olmaktadır (Malakoutikhah, 2020; Elmi ve Ngwenyama, 2020).

Dünya çapında havale maliyetlerinin düşülmesi amacıyla, Dünya Bankası 2009 yılından beri, Dünya Çapında Havale Fiyatları Sistemi (Remittance Prices Worldwide- RPW) ile dünyanın tüm coğrafi bölgelerinde havale fiyatlarını izlemektedir. Veri tabanı her üç ayda bir güncellenerek kullanıma sunulmaktadır. Veri tabanı 48 gönderici ve 105 alıcı ülkeyi izlemektedir. RPW, hükümetler, hizmet sağlayıcılar ve diğer paydaşlarla ortaklaşa sürdürülen G20'nin küresel ortalamayı yüzde 5'e düşürme taahhüdü de dâhil olmak üzere, küresel maliyetleri azaltma hedeflerine yönelik ilerlemeyi ölçmek için bir referans olarak

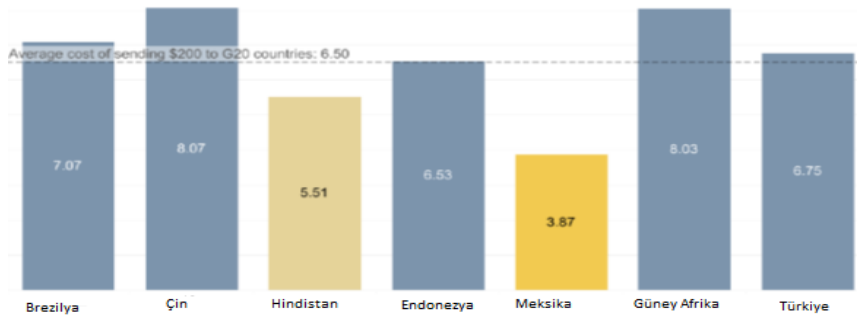
kullanılmaktadır. 2020'nin 4. çeyreğinde küresel olarak, havale gönderme maliyeti, gönderilen miktarın ortalama yüzde 6,51'i kadardır (World Bank, 2020: 1-5).

Şekil 2. G20 Ülkelerinden Ortalama Havale Gönderme Maliyeti (2020)

Kaynak: (World Bank, 2020: 10).

Şekil 2'ye göre 2020'nin 4. Çeyreğinde G20 ülkelerinden gönderilen havalelerde en maliyetli ülke yüzde 14,41'lik oranla Güney Afrika'dır. En maliyetli ikinci G20 gönderen ülkesi olan Japonya'dan havale gönderme maliyeti yüzde 10,02'dir. 2020 4. çeyreğinde yüzde 1,00 ile en düşük G20 gönderen ülke olan Rusya, onu Suudi Arabistan (yüzde 4,42) ve Kore Cumhuriyeti (yüzde 4,74) izlemektedir.

Şekil 3. G20 Ülkelerine 200 ABD doları Göndermenin Toplam Ortalama Maliyeti (2020)

Kaynak: (World Bank, 2020: 11).

Şekil 3 2020'de G20 ülkelerine 200 ABD doları göndermenin toplam ortalama maliyetini göstermektedir. G20 ülkelerine ortalama havale gönderme maliyeti 2020'nin 4. çeyreğinde yüzde 6,50 olarak kaydedilmiştir. Çin yüzde 8,07 en maliyetli ülke, hemen arkasından Güney Afrika gelmektedir. Maliyetin en düşük olduğu ülke ise yüzde 5,51 ile Hindistan'dır. Hawala birçok ülkede, ekonomiye aşırı hükümet müdahalesi, yasal yaptırımların ve vergi yüklerinin ağırlığının finansal kurumların gelişmesini engellemesiyle, ekonomik koşullara tepki olarak ortaya çıksa da aslında küresel bankacılığın kar maksimizasyonu güdüsüyle de yakından bağlantılıdır. Hawala'ya kıyasla, finansal kurumlar daha fazla maliyet ve daha yavaş hizmet koşullarıyla yüzleşene kadar Hawala popüler kalacaktır (Burns, 2006: 10; Wheatley, 2014: 378).

6. HAWALA İLE MÜCADELEDE MUHTEMEL STRATEJİLER

Yasadışı Hawala ile mücadele stratejileri, araştırma teknikleri ve Hawala'ya alternatifler geliştirmek için ekonomik teşvikler olarak iki kategoriye ayrılabilir. Her iki durumda da gelişmiş ülkeler ve uluslararası örgütler, beceri ya da fonlardan yoksun olan devletlere (başta gelişmekte olan ülkelere) yardımda bulunmalıdır. Bu yardımlar özellikle de eğitim ve kapasite geliştirme konularında olmalıdır (Wheatley, 2014: 374). Hükümetler ve özel sektör Hawala'ya yönelik alternatifleri teşvik edebilir. Örneğin Hindistan hükümeti, Western Union ile ülke genelindeki şehirlerde faaliyet göstermek için ulusal posta servisi arasındaki bir ortaklığı onaylamıştır. Ayrıca Western Union, Pakistan Merkez Bankası ile havale hizmetleri sunmak için ortaklık kurmuştur. Mısır, Ürdün, Lübnan ve İran'daki döviz şirketleri, Filipinler'deki bankalar kapıdan kapiya teslimat hizmeti vermektedir (Wheatley, 2014: 377).

2013 yılında Barclays Bank, yüksek riskli olmaları nedeniyle 140'tan fazla İngiltere merkezli havale şirketini kapatmıştır. HSBC yetki alanlarındaki bazı havale şirketleriyle sözleşmesini sonlandırmış, Sunrise Community Bank ABD-Somali havalesini içeren tüm hesaplarını kapatmaya karar vermiştir. Ancak 2014 yılında G20 ülkelerinde 25 banka ve 82 IVTS tarafından tamamlanan bir anket, AML ve CFT düzenlemeleri ihlalinin IVTS hesaplarının kapatılmasının en önemli nedeni olmadığını göstermektedir. Başlıca nedenler bankaların, kar marjlarının düşeceğinden ve olası bir ihlal de karşı karşıya kalabilecekleri cezai müeyyeyidelerden endişe duymalarıdır. Düzenleyici otoriteler ile bankacılık sektörü arasındaki ilişkiyi yöneten bu korku ve bankaların suçluları finansal sistem üzerinden takip etmede ortak olduklarını hissetmemeleri nedeniyle, finans sistemi muhafazakâr bir şekilde çalışmakta ve yüksek riskli müşteriler için hizmetlerini kısıtlamaktadır (Malakoutikhah, 2020: 672).

IVTS'nin risk azaltmaya tabi tutulması, çoğunlukla dezavantajlı kişilerin mali dışlanmasına yol açabilir ki bu CTF ile mücadelede etkili bir süreç değildir. Üstelik müşterileri vaka bazında incelemeyen doğası gereği yüksek riskli olarak görmek adil de değildir. CTF çerçevesinin amacı, güvenli uluslararası havale hizmetlerine sahip olmak ve IVTS'nin düzenlenmiş finansal sistemle ilişkilerini kesmemesi için çaba sarf etmek olmalıdır (Malakoutikhah, 2020: 677).

De Goede (2003) Hawala'nın, paralel bir sistem veya yer altı bankacılık ağı olmaktan çok, Batı bankacılığının kurumlarına ve uygulamalarına sayısız yolla bağlı olduğunu, özellikle Hawala'nın Batı'daki göçmen işçilerin mali dışlanmasıyla ilişkilendirilmesi gerektiğini, Hawala söylemlerinin, uluslararası havale ağlarını suç haline getirirken, terörizmin finansmanı ile mücadelenin karmaşıklığının küçümsemesine yol açtığını belirtmiştir (De Goede, 2003: 522). Öte yandan Hawala, bir devlete insani amaçlı para gönderiminde de yararlı olabilmekte ve bu amaçla hem uluslararası kuruluşlar hem de STK'lar (sivil toplum kuruluşları) tarafından kullanılabilir (Maimbo, 2003: 13). Çünkü bankalar, insani yardım için bile olsa Irak, İran ve Suriye gibi bazı ülkelere para transferinde temkinli davranmaktadır. STK'lar uyumlu olma arzusuna sahip olsalar da bankalar tarafından benimsenen düzenlemeler ve politikalar belirsiz olabilmektedir. Charity Finance Group tarafından 2017 yılında yapılan ankete göre, STK'ların yüzde 79'u nedenlerle ilgili net bir açıklama olmasa bile banka sistemine erişimde veya kullanımda transfer gecikmesi, hesapların kapatılması ve fonların dondurulması gibi sorunlar yaşamışlardır. Bu durumda, bankacılık sistemi STK'lar için uygun olmadığında, nakit kuryeler, Hawala, karaborsa ve özel banka hesapları gibi başka fon transferi yöntemlerinin kullanımı kaçınılmazdır (Malakoutikhah, 2020: 674).

Finansal kurumlar için lisanslama ve yasal gereklilikler resmi bankacılık sektörü etrafında gelişmiştir. Bu gereklilikler, geleneksel IVTS'nin faaliyet gösterdiği benzersiz özellikleri (bkz Tablo 1) hesaba katmamıştır. Bu sorun, genel olarak tüm finansal kurumlar için daha yüksek AML ve CFT prosedürlerinin uygulanmasıyla 11 Eylül'den sonra daha da karmaşık hale gelmiştir. IVTS her zaman gayri resmi sektörde faaliyet göstermiştir ve bu nedenle, artan

düzenlemeler tek başına bunu değiştiremeyecektir. Hükümetler, IVTS'ye karşı sert bir yaklaşım izledikleri sürece operatörler, tespit edilmekten kaçınmanın yollarını bulmaya ve kayıt dışı sektörde işlemlerini sürdürmeye devam edecektir. Düzenleyiciler, resmi bankacılık sisteminin mevcut haliyle birçok kişinin ihtiyaçlarını karşılayamayacağını anlamalıdır. IVTS finans sektörü içinde “özel” bir sınıftır ve bu şekilde düzenlenmesi gerekir. Büyük finansal kuruluşlar için tasarlanan uluslararası standartların, kayıt dışı sektöre empoze edilmesi ve gerçekçi bir şekilde uygulanması mümkün değildir. Bu amaçla IVTS operatörleri için özel bir lisans sınıfı oluşturulmalı, sistemlerin çalıştığı yerel koşulları hesaba katan uluslararası standartlar geliştirilmeli, göçmen işçilerin geldiği bölgelerde banka hizmetleri artırılmalı, göçmen işçilerin resmi sistemi kullanmaları için teşvikler sağlanmalıdır. Bu teşvikler, hesaplar için daha yüksek bir faiz oranı sağlamayı ve havale masraflarının kaldırılmasını içerebilir.

Modern IVTS'nin düzenlemeleri suç faaliyetlerini içermesi nedeniyle geleneksel IVTS'den farklı olmalıdır. Bu sistemlerin kullanımını tamamen ortadan kaldırmaya ve bunları kullandığı tespit edilen herkesi kovuşturmaya çaba gösterilmesi gerekmektedir. Modern IVTS'yi durdurmak için etkili politikalar, bankacılık, dış ticaret, döviz ve ticari mallar için karborsalar, yolsuzluk ve narkotik dâhil olmak üzere, operasyonlarında yer alan çeşitli unsurları hesaba katmak olacaktır. Açıkçası bu çok kapsamlıdır ve hiçbir politika hepsini hesaba katamayacaktır. Bu nedenle, politika yapımcıların soruna geniş bakış açısını koruması ve yalnızca bireysel alanlara karşı değil, aynı zamanda aralarındaki bağlantılara karşı da işleyecek tamamlayıcı politikalar tasarlaması hayati önem taşımaktadır. Uyuşturucu ticaretinden elde edilen gelirler bu sistemlerin çoğunun ayrılmaz bir parçası haline geldiğinden, uyuşturucu akışına özel dikkat gösterilmesi gerekmektedir. Uyuşturucu kullanımını azaltmak için hem arz hem de talep tarafında önemli çaba sarf edilmelidir.

Sonuç olarak, IVTS'lere ilişkin mevcut uluslararası politikalar sorunlu ve tutarsızdır. 11 Eylül'den sonra bu sistemler, kullanımları ve işleyişleri konusunda tam bir anlayışa sahip olunmadan otomatik olarak karalanmıştır. Bu reaksiyon, geleneksel IVTS için uygun değildir. Etkili düzenleme, bu sistemlerin meşru kullanımlarını etkileyen ekonomik ve sosyal faktörleri dikkate alınmalıdır. IVTS yönetmeliğinin birincil amacı, bunların kullanımını yasaklamak veya erişilebilirliği sınırlandırmak değil, şeffaflığı ve hesap verebilirliği artırmak için mevcut süreci resmileştirmek olmalıdır.

7. SONUÇ

Hawala sistemi, Yakın ve Orta Doğu ülkeleri (başta Afganistan, Pakistan, İran, Irak, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri) ile güçlü tarihi, etnik, kültürel ve dini bağları olan para ve değer transfer sistemlerinden biridir. Batı bankacılık uygulamalarının başlamasından önce, bu sistem esas olarak Hindistan'da geliştirilmiştir. 20-21. yüzyıllarda Hawala sistemi üzerindeki en önemli etki, teknolojik ilerleme ve internetin yaygınlaşması ile meydana gelmiş, bu da Hawala sistemi aracılığıyla fon aktarımı için modern, yükseltilmiş bir modelin oluşumuna yol açmıştır.

11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezi'ne yönelik terörist saldırılardan kısa bir süre sonra Hawala, haberlerde ve politik söylemde teröristlerin eylemlerini finanse edebildikleri önemli bir kanal olarak tespit edilmiştir. 11 Eylül'den sonra Hawala uluslararası basında "terörizm için kurulmuş bir bankacılık sistemi", bir "uluslararası yeraltı bankacılık sistemi" olarak tanımlanmıştır. Sistemin genellikle yasadışı finans için sağladığı yararlar yüzünden günümüze kadar varlığını sürdürdüğü, Hawala sisteminin uyuşturucu ticareti, insan ticareti, terörizm ve yolsuzlukla bağlantılı olduğu yönünde görüşler bulunmaktadır.

Geleneksel IVTS, asli olarak finansal işlemlerde verimliliği ve güvenliği artırmak için geliştirilmiş yasal sistemler olarak yüzyıllardır faaliyet göstermiştir. IVTS şu anda birçok ülkede

yasadışı olmasına rağmen, kullanımlarının kriminalize edilmesi tarihsel bir perspektifte nispeten yakın zamanda gerçekleşmiştir. Resmi bankacılık sistemleri gelişip düzenlenirken, geleneksel IVTS, düzensiz ve belgelenmemiş bir ortamda çalışan paralel bir sistem olarak dışarıda kalmıştır. IVTS'nin yasal kullanımı, göçmen işçi havalelerini, insani ve acil yardımları, iş gerekliliğini ve kişisel kullanımı içerir. Fonların asıl kaynağını veya nihai amacını gizlemeye çalışan suçlular ve terör örgütleri tarafından geleneksel ve modern sistemlerin gayri meşru kullanımı bu meşru kullanımla çelişmektedir. IVTS'nin gayri meşru kullanımı kara para aklama, terör finansmanı, vergi kaçırma, kaçakçılık, silah ve uyuşturucu ticareti, yolsuzluk gibi yasadışı faaliyetleri içermektedir.

Yasadışı Hawala tarafından ortaya atılan tehditler önümüzdeki yıllarda artabilir. Hükümetler ana akım finansal kurumları gözetim altında tuttuğundan, suç unsurları muhtemelen Hawala gibi finansal sistemlere daha fazla yönelecektir. Yapılacak reformlar, bankacılık sistemine olan güveni artırmaya ve müşterileri Hawala'dan uzaklaştırmaya odaklanmalıdır. Gelişmekte olan ülkeler uyum sürecini tamamlamak için gerekli kaynak ve becerilerden yoksun olduklarından özellikle eğitim ve kapasite geliştirme konusunda desteklenmelidir. Hükümetler, Hawala'nın ana finans kurumlarıyla olan bağlantılarını kullanabilir ve gözetim altındaki alternatif havale sistemlerini teşvik edebilir. Para akışını izlemek ve daha iyi kontrol etmek için daha fazla uluslararası işbirliğine ihtiyaç bulunmaktadır.

Bu araştırmanın önemi, IVTS'nin gerekliliğini ve onları hem meşru hem de gayri meşru kullanımlar için arzu edilir kılan özellikleri anlama ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bunun kesin bir şekilde anlaşılması, IVTS'nin gelişmesine yol açan koşulların incelenmesine ve analiz edilmesine izin verecektir. Koşulların bilinmesi, yasal olmayan kullanımı sınırlamak ve meşru kullanımın neden olabileceği ekonomik zararı azaltmak için etkili düzenleyici politikaların uygulanmasına izin verecektir. Çalışma bu süreçte, kapsamlı ve faydalı IVTS düzenlemesinin nihai hedefine doğru daha fazla araştırmanın inşa edebileceği ilk adımı oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akcora, C. G., Purusotham, S., Gel, Y. R., Mitchell Krawiec-Thayer, M. K. & Kantarcioglu, M. (2020). How to not get caught when you launder money on Blockchain? <https://arxiv.org/abs/2010.15082>, erişim tarihi: 04.01.2021.
- Dobayev, A., Igor, D. & Tatiana, I. (2020). Criminological features of financial operations by the Hawala system. <https://cyberleninka.ru/article/n/criminological-features-of-financial-operations-by-the-hawala-system>, erişim tarihi: 04.01.2021.
- Ballard R. (2006). Hawala: criminal haven or vital financial network. *International Institute of Asian Studies. University of Leiden*.<http://crossasia-repository.ub.uni-heidelberg.de/263/1/iashawala.pdf>, erişim tarihi: 24.05.2020.
- Ballard, R. (2005). Coalitions of reciprocity and the maintenance of financial integrity within informal value transmission systems: the operational dynamics of contemporary Hawala networks. *Journal of Banking Regulation*, 6, 319-352.
- Bowers, C. B. (2009). Hawala, money lending, and terrorist financing: micro lending as an end to illicit remittance. *Denver Journal of International Law and Policy*, 37, 377-419.
- Burns, A. (2006). International relations perspectives on anti money laundering governance <http://www.alexburns.net/Files/IRAML.pdf>, erişim tarihi: 24.05.2020.
- Catrinescu, N., Leon-Ledesma, M., Piracha, M. & Quillin, B. (2009). Remittances, institutions, and economic growth. *World Development*, 37(1), 81-92.
- Choucri N. (1986). The hidden economy: A new view of remittances in the Arab world. *World Development*, 14, 697-712.
- Cooper, K. & Walker, C. (2016). Security from terrorism financing: models of delivery applied to informal value transfer systems. *British Journal of Criminology*, 56(6), 1125-1145.
- Corselli, L. (2020). Italy: money transfer, money laundering and intermediary liability. *Journal of Financial Crime*, <https://doi.org/10.1108/JFC-10-2019-0137>, erişim tarihi: 04.01.2021.
- De Goede, M. (2003). Hawala discourses and the war on terrorist finance. *Environment and Planning D: Society and Space*, 21, 513-532.
- El Qorchi, M. (2002). Hawala. *Finanzas Desarrollo*, 39, 31–33.
- Elmi M.A. & Ngwenyama O. (2020). Examining the use of electronic money and technology by the diaspora in international remittance system: A case of Somali remittances from Canada. *Electron j inf syst dev ctries*. e12138. <https://doi.org/10.1002/isd2.12138>, erişim tarihi: 04.01.2021.
- FATF (2013). The role of Hawala and other similar service providers in money laundering and terrorist financing. FATF Report, <https://www.fatf-gafi.org/documents/documents/role-hawalas-in-ml-tf.html>, erişim tarihi: 24.05.2020.
- FATF (2012-2020). *International standards on combating money laundering and the financing of terrorism & proliferation The FATF recommendations*. <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/recommendations/pdfs/FATF%20Recommendations%202012.pdf>, erişim tarihi: 18.03.2021.
- Gediz Oral, B. & Koç, Ö. E. (2010). Terörün finansman kaynaklarıyla mücadele. *Terör Ekonomisi*. Ed. Ramazan Gökbnar & Ali Rıza Gökbnar. ISBN: 978-605-377-255-2. İstanbul. Beta Basım Yayın.
- Gediz Oral, B. (2016). Terörizmin finansmanıyla mücadelede vergilendirme ve terör ilişkisi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 14 (4), 341-358.
- Gediz Oral, B. & Gökbnar, A. R. (2017). Karapara aklamanın (politik) araçları: yolsuzluk, organize suç ve mücadelede mali önlemler. *Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 89-114.
- Gediz Oral, B. & Yeşilkaya, Y. (2020). Küresel tehditler: karapara aklama ve terörizmin finansmanıyla mücadele: Basel Anti- Para Aklama (AML) Endeksi. *Küreselleşmenin Finansal Ve Reel Yaşama Yansımaları*. Ed. Selim Duramaz. ISBN: 978-605-242-808-5. İstanbul. Beta Basım Yayın.
- Gordon, R. & Rossman, C. (2009). Foreword: combating terrorist financing. *Case Western Reserve Journal of International Law*, 41(1).
- Gräbner, C., Elsner, W. & Lascaux, A. (2020). Trust and social control: sources of cooperation, performance, and stability in informal value transfer systems, *Computational Economics* <https://doi.org/10.1007/s10614-020-09994-0>, erişim tarihi: 04.01.2021.

- Lambert, L. (2002). Asian underground banking scheme: A field note. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 18, 358–369.
- Levi, M. & Reuter, P. (2008). Money laundering, in Michael Tonry (ed.) *Handbook of Crime and Public Policy*. New York: Oxford University Press.
- Maimbo, S. M. (2003). *The money exchange dealers of kabul a study of the Hawala system in Afghanistan*. The World Bank, USA.
- Malakoutikhah, Z. (2020). Financial exclusion as a consequence of counter-terrorism financing. *Journal of Financial Crime*, 27(2), 663-682.
- Milosevic, B. (2016). Money laundering as a form of economic crime in the role of financing terrorism. *Facta Universitatis, Law and Politics*, 14(4), 549-560.
- Nakhasi, S. S. (2007). Western unionizing the Hawala: the privatization of Hawalas and lender liability. *Northwestern Journal of International Law and Business*, 27, 475-496.
- Parandeh, S. C. (2009). Hawala: The Fund Transfer Methodology that Evades Surveillance. *Journal of Corporate Treasury Management*, 3, 22-32.
- Passas, N. (2003). *Informal value transfer systems, terrorism and money laundering*. report to the national institute of justice. Boston: Northeastern University, <https://ssrn.com/abstract=1327839>, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1327839>, erişim tarihi: 24.05.2020.
- Passas, N. (2006). Fighting terror with error: the counter-productive regulation of informal value transfers. *Crime, Law and Social Change*, 45, 315-336.
- Passas, N. & Maimbo, S.M. (2008) The design, development, and implementation of regulatory and supervisory frameworks for informal fund transfer systems. *Countering the Financing of Terrorism*. Ed. T.J. Biesterker and S.E. Eckert, Abingdon, UK: Routledge, 174-192.
- Razavy, M. (2005). Hawala: An underground haven for terrorists or social phenomenon? *Crime, Law and Social Change*, 44, 277-299.
- Resmî Gazete 26999 (16.09.2008). Suç Gelirlerinin Aklanmasının ve Terörün Finansmanının Önlenmesine İlişkin Yükümlülüklerle Uyum Programı Hakkında Yönetmelik, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/09/20080916-1.htm>, erişim tarihi: 11.03.2021.
- Rusten Wang, J. (2011). Regulating Hawala: A comparison of five national approaches. *Journal of Money Laundering Control*, 14, 210-224.
- Ryder, N. (2015). *The financial war on terrorism: a review of counter-terrorist financing strategies since 2001*. Routledge, New York.
- Schneider, F. (2010). Turnover of organized crime and money laundering: some preliminary empirical findings. *Public Choice*, 144, 473-486.
- Schramm, M. & Taube, M. (2003). Evolution and institutional foundation of the Hawala financial system. *International Review of Financial Analysis*, 12, 405-420.
- Shehu, A. Y. (2004). The Asian alternative remittance systems and money laundering. *Journal of Money Laundering Control*, 7, 175-185.
- Stepanova E.A. (2005). *The role of drug business in the political economy of conflict and terrorism*. Ves’Mir Pub. Moscow.
- Teicmann F. & Falker, M. C. (2020). Weaknesses of underground banking systems. In: Popkova E., Sergi B. (eds) *Artificial Intelligence: Antropogenic Nature vs. Social Origin*. ISC Conference- Volgograd 2020. Advances in Intelligent Systems and Computing, 1100. Springer, Cham. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-39319-9_55, erişim tarihi: 22.01.2020.
- Vaccani, M. (2009). Alternative remittance systems and terrorism financing: issues in risk management. *Working Paper No 180*, World Bank.
- Valeri, M., Fondacaro, R., Angelis, C. De & Barella, A. (2020). The use of cryptocurrencies for Hawala in the Islamic finance. *European Journal of Islamic Finance*. <http://www.ojs.unito.it/index.php/EJIF>, erişim tarihi: 02.01.2021.
- Van de Bunt, H. (2008). A case study on the misuse of Hawala banking. *International Journal of Social Economics*, 35, 691-702.
- Weber C. (2002). Flying planes can be dangerous. *Millennium*, 31(1), 129-147.

Wheatley (2014). Ancient banking, modern crimes: how Hawala secretly transfers the finances of criminals and thwarts existing laws, *University of Pennsylvania Journal of International Law*, 26(2), 348-378.

World Bank (2020). *Remittance Prices Worldwide*, Q4, 2020, https://remittanceprices.worldbank.org/sites/default/files/rpw_main_report_and_annex_q42020.pdf, erişim tarihi: 24.01.2021.

World Bank. (2020). *Annual Remittance Data*, <https://www.worldbank.org/en/topic/migrationremittancesdiasporaissues/brief/migration-remittances-data>, erişim tarihi: 15.03.2021.

Yücebaş, Ö. (2011). *Suç ekonomisi ve terörün finansmanı*. ISBN: 978-605-5593-37-7. Ankara. Turhan Kitabevi.

Extended Summary

The Role of Informal Value Transfer Systems in Money Laundering and Financing Terrorism: The Hawala System

In this study, the system called Hawala, which is among the most important IVTS in the world, is explained. The study focuses on how to develop effective regulatory policies for illegal distribution while protecting the legitimate aspects of these systems. First we analyze the Hawala system, how it works, and the popular test, Hawala's money laundering and terrorist financing crimes, then summarize and criticize the legal and regulatory regimes aimed at combating Hawala, identify the challenges of the fight and strategies are presented to restrict the illegal divisions of Hawala.

The pragmatism of the subject requires thinking more about the phenomenon and establishing an effective system against it. In this context, it seems to be one of the most important tasks in the context of examining the world experience, creating our own researches in order to ensure the national security of the country in economic and financial areas, determining the use of the Hawala system to legalize the proceeds of crime and to finance terrorism. The aim of this study is to analyze the use of traditional and modern IVTS specific to the Hawala system to identify specific macro indicators and conditions responsible for their development and continuous use. Identifying these indicators will allow regional, national and international institutions and organizations to identify the emergence or existence of IVTS and focus on their efforts to develop effective regulatory policies to limit illicit use while preserving the legitimate aspects of these systems.

The importance of this research stems from the need to understand the necessity of IVTS and the characteristics that make them desirable for both legitimate and illegitimate uses. A precise understanding of this will allow the study and analysis of the specific conditions that led to the development of IVTS. Knowing the terms will then allow effective regulatory policies to be implemented to limit illegal use and reduce the economic damage that legitimate use can cause.

Informal Value Transfer Systems (IVTS) are financial services for moving funds or values from one region to another through a personal network associated with a specific geographic area. IVTS is a widespread system worldwide and is used for a variety of legitimate and illegitimate purposes. One of the most common types of IVTS is the Hawala system, which is a globally valid payment method associated with money laundering and financing of terrorism. Hawala is an alternative or parallel money transfer system, therefore it is often referred to as "underground banking". Initially, Hawala networks provided secure money transfers for merchants traveling along the Silk Road in Asia centuries ago. However, after the terrorist attacks on the US World Trade Center on September 11, 2001, Hawala was defined as "a banking system established for terrorism", an "international underground banking system" in the international press. The fact that Hawala has some unique features also had an effect on these definitions. International concerns have increased about the use of Hawala in criminal activities for purposes such as money laundering and financing of terrorism, due to its features such as complex transactions, fast and cheap transactions, and allowing anonymous transfer of capital to another country.

While traditional systems have existed for centuries and are mainly used for legitimate transactions such as remittances, modern systems have been developed primarily for illegitimate purposes such as money laundering and tax evasion. It is important to note that even the legal use of IVTS can have negative effects. The large amount of funds that go through legitimate transactions can hurt the economies of developing countries by bypassing the official financial sector, avoiding taxes and weakening the currency. On the other hand, traditional IVTS is

definitely needed due to the limited or no capacity of the official banking system to meet the financial needs of the people especially in developing countries.

Traditional Hawala was developed to meet the legitimate needs of businesses and individuals and at times became the official banking system in the Middle East and South Asia. Conversely, modern Hawala is developed as purely criminal systems and has no legitimate purpose. Traditional systems have predominantly positive effects on the communities in which they operate, modern systems have the opposite negative effects. Attention is drawn to the use of the Hawala system in criminal activities (terrorist financing, money laundering, tax evasion, drug trade, arms trade, precious stone-mineral smuggling, informal economy, corruption, etc.).

The strategies to combat illegal Hawala brokers fall into two categories: research techniques and economic incentives to develop alternatives to Hawala. In both cases, developed countries and international organizations should assist states (mainly developing countries) that lack skills or funds. These aids should be particularly in the fields of training and capacity building.

Current international policies regarding IVTS are problematic and inconsistent. These systems were automatically scribbled after 9/11 without having a full understanding of their use and operation. This reaction is not suitable for conventional IVTS. Effective regulation should take into account economic and social factors affecting the legitimate use of these systems. The primary purpose of the IVTS regulation should not be to prohibit their use or limit accessibility, but to formalize the current process in order to increase transparency and accountability.

IVTS is a "special" class within the financial sector and should be regulated as such. International standards designed for large financial institutions cannot be imposed on the informal sector and cannot be expected to be applied realistically. For this purpose, a special license class should be established for IVTS operators, international standards should be developed taking into account the local conditions in which systems operate, bank services should be increased in the regions where migrant workers come from, and incentives should be provided for migrant workers to use the official system.

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Bağlamında Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamaları: Türkiye’de Mevcut Durum ve Eğilimler¹

Muhammet Ali TİLTAY*, Murat ÖZ**, Mustafa Enes TEPE***

ÖZ

Bu çalışmada Türkiye Kurumsal Sosyal Sorumluluk Derneği (TKSSD), Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), Sürdürülebilirlik Akademisi tarafından KSS faaliyetleri ödüllendirilen ve 2018–2020 dönemi BİST Sürdürülebilirlik Endeksi’nde yer alan işletmelerin internet sitelerinde yer alan KSS projeleri etik teoriler kapsamında yer alan sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı bağlamında incelenmiştir. 126 işletme tarafından gerçekleştirilen 520 KSS faaliyeti analiz edilmiştir. Çalışmada amaçlı örneklem tekniklerinden ölçüt örneklem kullanılmıştır. İşletmelerin internet sitelerinde yayımladıkları KSS projeleri nitel ve nicel içerik analizine tabi tutulmuştur. Analiz edilen KSS faaliyetleri pazarlama ve kurumsal sosyal girişimler (Kotler vd., 2012) ile Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) indeksi bağlamında sınıflandırılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, pazarlama ve kurumsal sosyal girişimler bağlamında analiz edilen KSS projelerinin çoğunluğu (%67) kurumsal odaklı girişimler kapsamındadır. Küresel amaçlar bağlamında ise her dört projeden üçü eşitsizliklerin azaltılması, nitelikli eğitim, karasal yaşam, sağlıklı ve kaliteli yaşam ve toplumsal cinsiyet eşitliği amaçlarına yöneliktir. Ayrıca, analiz edilen işletmelerin %41’i imalat sektöründe yer alırken, %65’inin menşei ülkesi Türkiye’dir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal sosyal sorumluluk, Pazarlama ve kurumsal sosyal girişimler, Küresel amaçlar, Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir kalkınma amaçları

JEL Sınıflandırması: M31

Corporate Social Responsibility Practices in the Context of Sustainable Development Goals: Current Situation and Trends in Turkey

ABSTRACT

In this study, CSR projects of the businesses awarded by the Corporate Social Responsibility Association of Turkey (CSR Turkey), Turkish Confederation of Employer Association, Sustainability Academy and listed in the BIST Sustainability Index for the period of 2018-2020 were examined. The reports are analyzed in the context of the sustainable development approach which is within the ethical theories. 520 CSR activities carried out by 126 businesses were analyzed. Criterion sampling, one of the purposeful sampling techniques, was applied in the study. Qualitative and quantitative content analysis was performed of CSR projects reported by businesses on their websites. The CSR activities analyzed were classified in the context of marketing and corporate social initiatives (Kotler et al., 2012) and the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs) index. The results indicate that the majority (67%) of the CSR projects analyzed within the scope of marketing and corporate social initiatives are under the corporate-driven initiatives. In the context of the global goals, three of every four projects are for reduced inequalities, quality education, life on land, good health and well-being, and gender equality goals. In addition, 41% of the analyzed businesses are in the manufacturing sector, while Turkey is the country of origin of 65% of them.

Keywords: Corporate social responsibility, Marketing and corporate social initiatives, The global goals, Sustainability, The sustainable development goals

JEL Classification: M31

*Geliş Tarihi / Received: 17.02.2021 Kabul Tarihi / Accepted: 16.04.2021
Doi: 10.17541/optimum.897786*

¹ Bu çalışma 1-4 Mayıs 2019 tarihlerinde 24. PPAD Pazarlama Kongresinde sunulan “Stratejik Bir Pazarlama Aracı Olarak Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamaları: Türkiye’de Mevcut Durum ve Eğilimler” başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

* Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, matiltay@ogu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7877-8523

** Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, muratoz@kmu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4955-3848

*** Arş. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, menestepe@kmu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9350-0754

1. GİRİŞ

Birçok işletme için stratejik öneme sahip olan Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) işletmelerin, uzun vadede değer yaratma amacıyla çevresel, ekonomik, sosyal alanlarda tüm paydaşların çıkarlarının gözetilerek sürdürülebilir bir dünyaya gönüllü destekte bulunmasıdır. Ekonomik ve teknolojik gelişmeler neticesinde artan üretim hacimlerinin olumlu tarafları olduğu gibi tüm ekosistemi etkileyen olumsuz sonuçları da görülmektedir. Çevre kirliliği, doğal kaynakların tüketilmesi, küresel ısınma ve benzeri sorunlara ek olarak artan bilinçli tüketici popülasyonu firmaları salt karlılık odaklılıktan uzaklaşmaya itmiştir. Özellikle bireylerin sağlığı ve çevre üzerinde yoğun etkileri olan sektörler üzerindeki sorumluluk daha da artmıştır. Bununla beraber, üretilen mal ve hizmetlerle kar maksimizasyonunu hedefleyen işletmelerin varlığını devam ettirmesi geçmişe göre daha da zorlaşmıştır. İşletmeler, sadece ekonomik hedefler gözetilen kurumlar olmanın ötesinde sürdürülebilirlik odaklı aktif özneler konumuna gelmiştir. İşletmelerin bu yeni konumu pazarlama kararları üzerinde de sonuçlar doğurmuştur. Özellikle, pazarlama iletişimi kapsamında KSS faaliyetlerinin duyurulması işletmelerin kurumsal imaj (örn: Kim vd., 2020) ve itibarı (örn: Esen, 2013) üzerinde doğrudan etkiye sahiptir. Bu durumun sonucunda artan kurum imajı ve itibarı tüketicilerin işletmelere yönelik olumlu çağrışımlarını artırırken işletmelerin finansal gelişimine de katkı sunmaktadır. Bu yönüyle işletmeler KSS faaliyetlerini stratejik bir pazarlama aracı olarak kullanmakta ve faaliyetlerini yazılı ve görsel olarak kamuoyuyla paylaşmaktadır. İşletmelerin KSS raporları işletmelerin farklı sosyal sorumluluk boyutlarındaki faaliyetlerinin bir göstergesi olmaktadır.

Sosyal sorumluluk faaliyetleri tüketicinin satın alma niyeti (Lee ve Shin, 2010), algısı (Arli ve Lasmono, 2010), sadakati (Martínez ve Del Bosque, 2013) üzerinde etkilidir. Bunun yanında tüketiciler, işletmelerin sadece kar elde etme amaçlarından ziyade topluma yönelik sorumluluklarının olduğunu belirtmektedirler. İşletmelerin toplum içindeki rollerine ilişkin yapılan araştırmada katılımcıların sadece %6'sı işletmelerin tek amacının kar elde etmek olduğunu, bunun yanında %93'ü işletmelerin sorumlu bir şekilde faaliyetlerini sürdürme ve sosyal ve çevresel sorunları ele almada yasaların gerektirdiği asgari standartların ötesine geçmesi gerektiğini, %94'ü ise işletmelerin iş uygulamalarının dünyayı nasıl etkilediğini analiz etmesi ve etkiyi olabildiğince olumlu hale getirmek için bu uygulamaları geliştirmesi gerektiğini ifade etmiştir (Cone Communications, 2011: 5). Ayrıca, işletmelerin kurumsal sosyal performansı ile finansal performansı arasındaki pozitif korelasyon (Van Beurden ve Gössling, 2008) işletmeleri sosyal sorumluluk faaliyetlerine daha çok önem vermeye itmiştir. Çok uluslu şirketlerin kurumsal hayırseverlik kapsamında yaptıkları katkıların ortalaması da artış göstermektedir (Lev vd., 2010: 182). Fortune 500 şirketlerinin %90'ı kendi KSS girişimlerine sahipken, bu şirketlerin yarısından fazlası yıllık KSS raporları hazırlamaktadır (Homburg vd., 2013: 54).

Literatürde işletmelerin KSS faaliyetlerine ilişkin raporlarının ele alındığı çalışmalar bulunmaktadır (Idowu ve Towler, 2004; Sert 2012; Suher 2010; Tate vd., 2010; Holcomb vd., 2007; Çetin vd., 2015; Altuntaş ve Türker, 2012). Bunun yanında, gelişen bir pazar olan Türkiye'de bulunan işletmelerin KSS uygulamalarının nasıl bir seyir izlediği yönündeki çalışmalar (Suher, 2010; Pusak, 2014; Soysal 2018, Demirel, 2018; Süklüm ve Hiçyorulmaz, 2019; Aytar, 2019; Macit, 2020) ise sınırlı sayıda. Ancak Türkiye'deki KSS uygulamalarının pazarlama ve kurumsal sosyal girişim (Kotler vd., 2012) bağlamında ele alan çalışmaya rastlanamamıştır. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları bağlamında ele alan çalışma (Maç vd., 2020; Mucan vd., 2016; Madran ve Tanyeri, 2020) ise hem çok sınırlı hem de kapsam olarak mevcut çalışmaya göre dardır. Bu sebeple, çalışmanın temel katkısı Türkiye'de faaliyette bulunan işletmelerin KSS uygulamalarının pazarlama ve kurumsal sosyal girişim (Kotler vd., 2012) ve sürdürülebilir küresel amaçlar bağlamında mevcut durum ve eğilimlerinin ortaya çıkarılmasıdır. Ayrıca, Türkiye'deki yerel ve yabancı menşeli işletmelerin KSS uygulamalarına benzer faaliyetlerde bulunup bulunmadıkları da belirlenmiş olacaktır.

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de faaliyette bulunan işletmelerin sürdürülebilir kalkınma amaçları ile pazarlama ve kurumsal sosyal girişimler bağlamında KSS uygulamalarına ilişkin mevcut durum ve eğilimlerin ortaya konmasıdır. Bu bağlamda Türkiye Kurumsal Sosyal Sorumluluk Derneği (TKSSD), Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), Sürdürülebilirlik Akademisi tarafından KSS faaliyetleri ödüllendirilen ve Kasım 2018 – Ekim 2019 ile Kasım 2019 – Ekim 2020 dönemi BİST Sürdürülebilirlik Endeksi’nde yer alan işletmelerin internet sitelerinde yer alan KSS raporları incelenmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kurumsal sosyal sorumluluk kavramı ilk olarak H. Bowen tarafından 1953 yılında yayımlanan “İşadamlarının Sosyal Sorumlulukları” isimli kitabında kullanılmıştır. Bowen, işadamlarının, toplumun değerleriyle uyumlu sosyal sorumluluk faaliyetleriyle ilgilenmeleri gerektiğini savunmuştur (Aktan ve Börü, 2007: 7). 1950’lerden sonra kurumsal sosyal duyarlılık, kurumsal sosyal tepkiler, kurumsal sosyal performans gibi kavramlar ile birlikte kavramsallaştırılan kurumsal sosyal sorumluluk temelde yönetim literatürüne konu olmuştur. Pazarlama akademisyenlerinin kurumsal sosyal sorumluluğa yönelik ilgisi ise 1960 ve 1970’lerde başlamıştır. O dönem araştırmacıların odak noktası işletmelerin genel sosyal rolünden ziyade, pazarlama işlevine bağlı sosyal görevlerdir (Maignan ve Ferrell, 2004: 4). Bu dönemde Kotler ve Levy (1969) pazarlamanın salt satış faaliyetlerinin ötesine geçen ve her tarafa nüfuz eden toplumsal bir faaliyet olduğunu dile getirmiştir. Her ne kadar pazarlama kavramının belirli sınırlar içerisinde ele alınması gerektiğini savunanlar (örneğin: Luck, 1969) olsa da zaman içerisinde sosyal pazarlama (Kotler ve Zaltman, 1971) alanının da ortaya çıkmasıyla beraber pazarlamanın toplumsal alana olan katkısı gelişim göstermiştir.

Geniş ve büyüyen bir araştırma kütesine sahip olmasına rağmen, kurumsal sosyal sorumluluğun yaygın olarak kabul edilen bir tanımı bulunmamaktadır. Terimin anlamı ve temel unsurları hakkında ilk kullanıldığından bu yana tartışmalar bulunmaktadır (Jackson ve Apostolakou, 2010: 372). Okoye (2009) bu durumu kurumsal sosyal sorumluluk kavramının tartışmalı doğasından kaynaklandığını belirtmektedir. Bazı araştırmacılar kavramı bir firmanın müşteriler, tedarikçiler, düzenleyiciler, çalışanlar, yatırımcılar ve toplum gibi farklı paydaşlarına yönelik davranışının bir işlevi olarak değerlendirirken, diğer grup araştırmacılar firmanın sosyal, politik, çevresel, ekonomik ve etik eylemlerini içeren isteğe bağlı çok boyutlu faaliyetleri olarak tanımlamaktadır (Malik, 2015: 423). Genel olarak benzer çerçeveye sahip bu tanımları inceleyen Dahlsrud (2008) beş boyuta ulaşmıştır. Bu boyutlar; çevre, sosyal, ekonomik, paydaş ve gönüllülük boyutlarıdır. Ahi ve Searcy (2013) işletme sürdürülebilirliği tanımlarını ele aldıkları çalışmalarında 7 odak noktası saptamışlardır. Bu odak noktaları; ekonomik, çevresel, sosyal, paydaş, gönüllülük, esneklik ve uzun dönem odaklılıktır.

Carroll (1991) kurumsal sosyal sorumluluk piramidi adını verdiği boyutlandırmasında kurumsal sosyal sorumluluğu dört boyutta ele almaktadır. Bu boyutlar (40-41):

- Ekonomik sorumluluklar, hisse başına kazancı maksimize edecek şekilde tutarlı bir şekilde hareket etmenin; mümkün olduğunca karlı olmaya kararlı olmanın; güçlü bir rekabetçi konumu sürdürmenin; yüksek düzeyde çalışma verimliliği sağlamanın; başarılı bir firmanın sürekli olarak karlı olan bir firma olarak tanımlanmasının önemine vurgu yapmaktadır.
- Yasal sorumluluklar, hükümetin ve hukukun beklentileriyle tutarlı bir şekilde çalışmanın; bölgesel ve yerel düzenlemelere uymanın, yasalara saygılı bir kurumsal vatandaş olmanın, başarılı bir firmanın yasal yükümlülüklerini yerine getiren bir firma olarak tanımlanmasının, en azından asgari yasal gereksinimleri karşılayan mal ve hizmetlerin sağlanmasının önemine vurgu yapmaktadır.

- Etik sorumluluklar, toplum gelenekleri ve etik normların beklentileri ile tutarlı bir şekilde faaliyette bulunmanın; toplum tarafından benimsenen yeni veya gelişen etik / ahlaki normları tanıma ve bunlara saygı duymanın; kurumsal hedeflere ulaşmak için etik normların tehlikeye atılmasını önlemenin; iyi bir kurumsal vatandaşlığın ahlaki veya etik açıdan bekleneni yapmak olarak tanımlanmasının; kurumsal dürüstlüğün ve etik davranışın sadece yasa ve yönetmeliklere uymanın ötesine geçtiğini tanımanın önemine vurgu yapmaktadır.
- Filantropik sorumluluklar, toplumun filantropik ve hayırseverlik beklentileriyle tutarlı bir şekilde hareket etmenin; güzel sanatlar ve sahne sanatlarına destek olmanın; yöneticilerin ve çalışanların kendi yerel topluluklarında gönüllü ve hayır amaçlı faaliyetlere katılmalarının; özel ve kamu eğitim kurumlarına destek olmanın; toplumun "yaşam kalitesini" artıran projelere gönüllü olarak destek olmanın önemine vurgu yapmaktadır.

2.1. Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımı

Kurumsal sosyal sorumluluk alanı çeşitli teoriler bağlamında ele alınmaktadır. Gargiga ve Mele (2004) KSS ile ilgili teorileri dört ana başlıkta toplamaktadır. Bunlar; (1) enstrümantal teoriler, (2) politik teoriler, (3) bütünleştirici teoriler ve (4) etik teorilerdir. Enstrümantal teoriler, işletmelerin servet yaratmanın bir aracı olduğunu ve bu durumun işletmenin tek sosyal sorumluluğu olduğunu varsaymaktadır. Bu teoriler işletme ve toplum arasındaki etkileşimin sadece ekonomik yönünü dikkate almaktadır. Politik teoriler, işletmenin sosyal gücünün, özellikle toplumla olan ilişkisi ve bu güçle bağlantılı politik arenadaki sorumluluğunu vurgulamaktadır. Bütünleştirici teoriler, işletmenin sosyal talepleri entegre etmesi gerekliliğini dikkate almaktadır. Bu teoriler, genellikle işletmenin sürekliliği ve büyümesi için ve hatta işletmenin kendisinin varlığı için topluma bağlı olduğunu iddia ederler. Son olarak etik teoriler ise, işletme ve toplum arasındaki ilişkinin etik değerlerle iç içe olduğunu belirtmektedir. Etik teorilere göre bu durum, etik perspektiften bir KSS vizyonuna yol açar ve sonuç olarak, işletmeler sosyal sorumlulukları diğer tüm hususların üzerinde bir etik yükümlülük olarak kabul etmelidirler (Gargiga ve Mele, 2004: 52-53). Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı bu teorilerden etik teoriler kapsamında ele alınmaktadır.

Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (World Commission on Environment and Development, WCED) 1987 yılında "Ortak Geleceğimiz" başlıklı bir rapor yayımlamıştır. Bu rapor aynı zamanda Brundtland Raporu olarak da bilinmektedir. Bu raporda kendisine geniş yer bulan sürdürülebilir kalkınma kavramı "gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneklerinden ödün vermeden günümüzün ihtiyaçlarını karşılama" olarak tanımlanmıştır (WCED, 1987: 43). Her ne kadar rapor sadece çevre odaklı olsa da 1990'lar boyunca, sürdürülebilir kalkınmanın kapsamı hem genişletilmiş hem de derinleştirilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma 2000'lerden sonra ise, kısa ve uzun vadede tüm toplumsal alan ve seviyelerde ekonomik, sosyal ve çevresel konuların entegrasyonunu talep eden iyi bilinen bir toplumsal rehberlik modeli olarak karşımıza çıkmaktadır (Steurer vd. 2005: 264).

Sürdürülebilir kalkınmanın genel olarak kabul edilen üç boyutu bulunmaktadır. Bu boyutlar (Harris, 2000: 25):

Ekonomik Boyut: Ekonomik olarak sürdürülebilir bir sistem, sürekli olarak mal ve hizmetler üretebilmeyi, yönetilebilir hükümet ve dış borç düzeylerini koruyabilmeyi ve tarımsal veya endüstriyel üretime zarar veren aşırı sektörel dengesizliklerden kaçınabilmeyi ifade etmektedir.

Çevresel Boyut: Çevresel açıdan sürdürülebilir bir sistem, istikrarlı bir kaynak temeli sağlamayı, yenilenebilir kaynak sistemlerinin veya çevresel yutak işlevlerinin aşırı kullanımından kaçınmayı ve yenilenemeyen kaynakları yalnızca yatırımın yetersiz ikame maddelere

dönüştürüldüğü ölçüde tüketilmesini ifade etmektedir. Bu, biyolojik çeşitliliğin, atmosferik istikrarın ve normalde ekonomik kaynaklar olarak sınıflandırılmayan diğer ekosistem işlevlerinin korunmasını içermektedir.

Sosyal Boyut: Sosyal açıdan sürdürülebilir bir sistem, dağıtım eşitliğini, sağlık ve eğitim dahil sosyal hizmetlerin yeterli sunumu, cinsiyet eşitliğini ve siyasi hesap verebilirlik ve katılımı sağlamayı ifade etmektedir.

Brundtland Raporu 1992’deki Rio Dünya Zirvesi olarak bilinen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı’nı ortaya çıkarmıştır. Bu konferans sonucunda, sürdürülebilir kalkınmanın uluslararası toplumun gündeminde öncelikli bir madde haline gelmesi gerektiği ifade edilmiş ve sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel yönlerini ele almak için ulusal stratejilerin tasarlanmasını ve geliştirilmesini tavsiye edilmiştir. Daha sonrasında 2002 yılında Johannesburg’da toplanan Rio+10 olarak da bilinen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi düzenlenmiştir. Bu zirvede Rio Dünya Zirvesi sonuçlarının uygulanmasındaki ilerlemeler ele alınmıştır. Son olarak, 2012 yılında aşağıda da detaylandırdığımız Rio+20 veya Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı düzenlenmiştir. Bu konferans neticesinde sürdürülebilir kalkınma BM’nin eylem gündeminde beş temel öncelikten birisi olarak belirlenmiş ve sürdürülebilir kalkınmanın uluslararası ve ulusal kalkınma politika, program ve gündemlerinde oynaması gereken kilit rol vurgulanmıştır (Mensah, 2019: 7-8).

2.2. Sürdürülebilir Kalkınma İçin Küresel Amaçlar

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ilk olarak 2012 yılında Rio de Janeiro’da gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı’nda ortaya çıkmıştır. Amacı, çevresel, siyasi ve ekonomik sorunları ele alan evrensel hedefler belirlemektir. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 2000 yılında başlatılan Binyıl Kalkınma Hedefleri’nin yerini almıştır. Bu doğrultuda Birleşmiş Milletler tarafından küresel sürdürülebilir kalkınma hedefleri belirlenmiştir. Küresel Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları², tüm insanlığın barış ve refah içerisinde yaşaması, yoksulluğun yok edilmesi, gezegenin korunması için Ocak 2016 yılında yürürlüğe giren, 170’den fazla ülke ve bölgede çalışma yürüten, 2030 yılına kadar UNDP (United Nations Development Programme-Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) politikası ve finansmanına rehberlik edecek evrensel eylem çağrısıdır. Bu belirlenen amaçlar sayesinde ortak yönleri olan sorunların daha katılımcı ve etkili bir şekilde çözülmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede sürdürülebilir kalkınma için 17 amaç, bu amaçlara erişmek için 169 hedef belirlenmiştir (tr.undp.org).

² 2015’te Türkiye dahil Birleşmiş Milletlere üye 193 ülke tarafından belirlenen Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, diğer adıyla Küresel Hedeflerin 15 Temmuz 2019 tarihinden itibaren Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (Küresel Amaçlar) olarak adlandırılmasına karar verilmiştir.

Tablo 1: Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ve Hedefleri

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları	Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri³
1. Yoksulluğa Son	2030 yılına kadar yoksulluğun tüm şekilleriyle sona erdirilmesi.
2. Açlığa Son	Açlığın sonlandırılması, gıda güvenliğinin sağlanması, beslenmenin geliştirilmesi ve sürdürülebilir tarımın teşvik edilmesi.
3. Sağlıklı ve Kaliteli Yaşam	Sağlıklı yaşamların güvence altına alınması ve mutluluğun her yaşta desteklenmesi.
4. Nitelikli Eğitim	Herkes için kapsayıcı ve nitelikli eğitimin sağlanması ve yaşam boyu öğrenimin desteklenmesi.
5. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği	Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların ve kız çocuklarının konumlarının güçlendirilmesi.
6. Temiz Su ve Sanitasyon	Herkes için suyun ve sıhhi koşulların erişilebilirliği ve sürdürülebilir yönetiminin güvence altına alınması.
7. Erişilebilir ve Temiz Enerji	Herkesin uygun fiyatlı, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişiminin güvence altına alınması.
8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme	Kesintisiz, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin, tam ve üretken istihdamın ve herkes için insana yakışır işlerin desteklenmesi.
9. Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı	Dayanıklı altyapıların inşası, kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşmenin desteklenmesi ve yenilikçiliğin güçlendirilmesi.
10. Eşitsizliklerin Azaltılması	Ülkeler içinde ve arasında eşitsizliklerin azaltılması.
11. Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar	Şehirlerin ve insan yerleşimlerinin kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılınması
12. Sorumlu Üretim ve Tüketim	Sürdürülebilir tüketim ve üretim kalıplarının güvence altına alınması.
13. İklim Eylemi	İklim değişikliği ve etkileri ile mücadele konusunda acilen eyleme geçilmesi.
14. Sudaki Yaşam	Sürdürülebilir kalkınma için okyanuslar, denizler ve deniz kaynaklarının korunması ve sürdürülebilir kullanımı.
15. Karasal Yaşam	Ormanların sürdürülebilir kullanımı, çölleşme ile mücadele, karasal bozulmanın durdurulması ve iyileştirilmesi ve biyoçeşitlilik kaybının engellenmesi.
16. Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar	Sürdürülebilir kalkınma için barışçıl ve kapsayıcı toplumların desteklenmesi, herkes için adalet erişiminin sağlanması ve her düzeyde etkili, hesap verebilir ve kapsayıcı kurumların inşası.
17. Amaçlar İçin Ortaklıklar	Uygulama araçlarının güçlendirilmesi ve Sürdürülebilir Kalkınma için Küresel Ortaklığın canlandırılması.

Kaynak: <https://www.kureselamaclar.org/>

³ Ana hedefler verilmiştir.

2.3. Pazarlama ve Kurumsal Sosyal Girişimler

İşletmeler, KSS faaliyetleri kapsamında çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. Bu girişimleri temelde iki başlık altında toplamak mümkündür: (1) Pazarlama odaklı girişimler, (2) Kurumsal odaklı girişimler. “Bir kurumun toplum yararına yönelik faaliyetleri desteklemek, işletmesini güçlendirmek ve kurumsal sosyal sorumluluk taahhütlerini yerine getirmek için üstlendiği başlıca faaliyetler” (Kotler vd., 2012: 6) olarak tanımlanan pazarlama ve kurumsal sosyal girişimler kendi içinde üçer başlıkta ele alınmaktadır (Kotler vd., 2012).

2.3. 1. Pazarlama Odaklı Girişimler

Esas olarak işletmelerin pazarlama fonksiyonu tarafından geliştirilen ve yönetilen girişimlerdir. Bu girişimler kurumsal sosyal pazarlama, sosyal amaçlı teşvikler ve amaca yönelik pazarlamadır.

Kurumsal Sosyal Pazarlama (Corporate Social Marketing): Odak noktası ve hedeflenen çıktısı halk sağlığı, güvenlik, çevre ve toplumsal refahın gelişmesi için davranış değişikliği meydana getirmektir. Başarılı bir kurumsal sosyal pazarlama faaliyeti durum analizi yapmayı, hedef kitleyi seçmeyi, davranış hedeflerini belirlemeyi, davranış değişikliğinin önündeki engelleri ve faydalarını belirlemeyi ve sonrasında algılanan engellerin üstesinden gelmeye yardımcı olacak ve potansiyel faydaları maksimize edecek pazarlama karması stratejileri geliştirmeyi içeren stratejik pazarlama planlaması yaklaşımını kullanır (Kotler vd., 2012: 111). Kurumsal sosyal pazarlama kampanyaları, genellikle aşağıda belirtilen konulardaki davranış değişikliklerini desteklemeye odaklanmaktadır (Kotler vd., 2012: 112):

- Kanser, sigara kullanımının önlenmesi, yeme bozukluğu, kalp hastalıkları, AIDS ve ağız sağlığını kapsayan sağlıkla ilgili konular,
- Trafik güvenliği, boğulmanın önlenmesi, intihar ve acil durum hazırlığını kapsayan yaralanmayı önleyici konular,
- Su ve enerji tasarrufu, tarım ilaçları kullanımı, hava kirliliği, vahşi yaşam habitatları, çöp önlemeyi kapsayan çevreyle ilgili konular,
- Gönüllülük, oy verme, hayvan hakları, organ ve kan bağıışı, suç önlemeyi kapsayan toplumun katılımıyla ilgili konular.

Sosyal Amaçlı Teşvikler (Cause Promotion): Toplumsal bir soruna yönelik farkındalık ve ilgi artırmak veya bir soruna yönelik bağış toplamayı, katılımı veya gönüllü işe alımı desteklemek için kurumsal fonları, aynı katkıları veya diğer kaynakları kullanan sosyal amaçlı teşvik faaliyetleri genellikle aşağıdaki iletişim hedeflerine odaklanmaktadır (Kotler vd., 2012: 49-50):

- Motive edici istatistikler ve gerçekler sunarak bir sorun hakkında farkındalık ve ilgi oluşturmak. Örneğin, gece aç olarak yatmak zorunda olan çocuklara ilişkin sayısal verilerin duyurulması,
- İnsanları sorun hakkında daha fazla bilgi edinmeye ikna etmek. Örneğin, bir sokak köpeğinin sahiplenmesi hakkında bilgi elde etmek için ilgili internet sayfalarının nasıl ziyaret edileceğinin öğrenilmesi,
- İnsanları zamanlarını bağışlamaya ikna etmek. Örneğin, lösemiye yönelik farkındalık oluşturma amacıyla düzenlenen bir etkinliğe gönüllü katılım sağlama,
- İnsanları para bağışı yapmaya ikna etmek. Örneğin, şirketin internet sitesinde ziyaretçilere dezavantajlı çocukların eğitimi için nasıl bağış yapacaklarının gösterilmesi,
- İnsanları parasal olmayan kaynakları bağışlamaya ikna etmek. Örneğin, kullanılmayan ikinci el kıyafetlerin bağışlanması,
- İnsanları katılım sağlamaya ikna etmek. Örneğin, bağış toplamak için düzenlenen bir etkinliğe katılma.

Amaca Yönelik Pazarlama (Cause-Related Marketing): Kar amacı gütmeyen belirlenmiş bir çaba için müşterilerin gelir sağlayan değişimlere katılımlarını sağlayan pazarlama faaliyetlerini formüle etme ve uygulama süreci olarak tanımlanmaktadır (Brønn ve Vrioni, 2001: 214). Tipik amaca yönelik pazarlama faaliyetleri şirketin teşvik edeceği bir veya daha fazla ürün, desteklenecek bir amaç ve bu faaliyetten faydalanacak bir veya daha fazla hayır kurumu veya kurumsal yapıyı kapsamalıdır. Bununla birlikte şeffaflık bakımından genel kabul görmüş uygulamalar şu şekilde sıralanmaktadır (Kotler vd., 2012: 83-84):

- Satılan her ürün için belirli bir para miktarı belirleme,
- Bir satış işleminin bir yüzdesinin hayır kurumuna taahhüt edilmesi,
- Bir tüketicinin satın alma eylemine karşılık olarak belirli bir aynı bağışta bulunulması,
- Somut bir hayırseverlik yararını garanti eden nakdi bir katkıda bulunma.

2.3.2. Kurumsal Odaklı Girişimler

Toplum ilişkileri, insan kaynakları, kurumlar ve operasyonlar dahil olmak üzere diğer kurumsal fonksiyonlar tarafından geliştirilen ve yönetilen girişimlerdir. Bunlar ise kurumsal hayırseverlik, işgücü gönüllülüğü ve sosyal sorumluluk esaslı iş uygulamalarıdır.

Kurumsal Hayırseverlik (Corporate Philanthropy): Kurumsal hayırseverlik, teorik olarak 1970'lerde şirketlerin yalnızca tüketicilere değil, aynı zamanda toplumun refahına da hizmet etmesi gerektiğini ifade eden toplumsal pazarlama kavramının ortaya çıkmasıyla başlamıştır (Gautier ve Pache, 2015: 348). Günümüze gelindiğinde kurumsal hayırseverlik uygulamaları esas olarak stratejik hayırsever katkılar olarak ifade edilmektedir. Şirketler verdiklerinin karşılığını geri almayı umarak, yaptıkları bağışların hem topluma hem de işletmeye aynı anda fayda getirmesi durumunda bağış yapmaktadır (Von Schnurbein vd., 2016: 281). Kurumsal hayırseverliğin özünde bir şirketin bir hayır kurumuna veya toplumsal bir amaca çoğunlukla nakit hibeler, bağışlar ve / veya aynı hizmetler şeklinde doğrudan katkıda bulunması vardır. Hayırseverlik çabaları genellikle şirket için öncelikli bir alanı yansıtan bir amaç seçmeyi, yapılacak katkının türünü belirlemeyi ve katkılar için bir alıcı belirlemeyi içermektedir. Bağış seçenekleri şu şekildedir (Kotler vd., 2012: 141-143):

- Nakit bağışta bulunmak. Örneğin, depremzedelere yönelik oluşturulan acil yardım fonuna nakdi yardımda bulunma,
- Hibede bulunmak. Örneğin, dezavantajlı bölgelerdeki okulların kütüphane oluşturma maliyetini üstlenme,
- Burs vermek. Örneğin, ekonomik olarak dezavantajlı öğrencilere daha kaliteli eğitim almaları için burs sağlama,
- Ürün bağışlamak. Örneğin, savaş mağdurlarına temel yaşam malzemeleri bağışlama,
- Hizmet bağışlamak. Örneğin, yaşlı bakımevi meskunlarına ağız ve diş bakımı sağlama,
- Teknik destek sağlamak. Örneğin, meslek lisesi öğrencilerine yönelik atölye çalışmaları organize etme,
- Tesislerin ve dağıtım kanallarının kullanımına izin vermek. Örneğin, marketlerin aşevlerine gönderilmek üzere konserve ürünlerin toplanması için alan ayırması,
- Ekipman kullanımını sağlamak. Örneğin, bilimsel bir etkinliğe öğrencilerin nakillerinin sağlanması için taşıma aracı sağlama.

İşgücü Gönüllülüğü⁴ (Workforce Volunteering): Gönüllülük, kâr amacı gütmeyen örgütler, bağış grupları gibi gönüllü bir grup veya bir organizasyon için planlanan bir etkinlikte zamanın veya becerilerin vakfedilmesidir. Bu tanım üç bileşen barındırmaktadır. Birincisi, daha pasif bir yol olan parasal bağışlardan ziyade aktif olarak zaman ve becerilerin verilmesidir.

⁴ İşyeri olarak da kullanılmaktadır.

İkincisi, spontane (reaktif) yardım etme eyleminin aksine planlı (proaktif) bir faaliyettir. Sonucusu ise, gönüllülük veya hayır kurumu bağlamında meydana gelmektedir (Rodell, 2013: 1274). Çalışanların gönüllü olduğu projeler aşağıda belirtilen şekillerde görülmektedir (Kotler vd, 2012: 160):

- Toplum projeleri. En yaygın olarak görülen proje türüdür. Bu projelere evler inşa etme, aşevleri için gıda toplama, yürüyüş etkinlikleri için ekipler organize etme, parkları temizleme, çocuklara kitap okuma, risk altındaki gençlere rehberlik etme, sınıflarda gönüllü olma, hastanelerde çocukları ziyaret etme, yaşlılarla bakımevlerinde zaman geçirme, evsizler barınağındaki insanlarla arkadaş olma, aşevinde yemek dağıtma, yetimler için oyun evleri inşa etme örnekleri verilebilir.
- Sağlık ve güvenlikle ilgili projeler. Çocukların dış problemlerinin tarama, gençlerin fiziksel aktivite programlarına liderlik etme, HIV ile ilgili eğitim broşürleri dağıtma gibi çalışanların zamanlarını harcadıkları projelerdir.
- Çevresel gönüllülük projeleri. Bu projeler kapsamında çalışanlar çöp toplama, yangın sonucu yok olmuş alanlarda fidan dikimi, somon habitatının korunması, zararlı ot kontrolü, sulak alan rehabilitasyonu, kirli suyollarının temizlenmesi gibi aktivitelere katılım sağlamaktadır.

Sosyal Sorumluluk Esaslı İş Uygulamaları (Socially Responsible Business Practices): Toplumun iyiliğini hedefleyen uygulamaları desteklemek, toplumun refahını iyileştirmek ve / veya çevreyi korumak için benimsenen ve yürütülen isteğe bağlı iş uygulamalarını ifade etmektedir (Kotler vd., 2012: 177). Genel olarak başvuru sosyal sorumlu iş uygulamaları şu şekildedir (Kotler vd., 2012: 179-180):

- Çevre ve güvenlik önerilerini ve yönergelerini karşılayacak veya daha iyi olacak şekilde tesisler tasarlama,
- Süreç iyileştirmeleri geliştirme,
- Zararlı kabul edilen ancak yasa dışı olmayan ürün sunumlarının durdurma,
- Tedarikçileri, sürdürülebilir çevre uygulamalarını benimseme veya sürdürme istekliliklerine göre seçme, çabalarını destekleme ve ödüllendirme,
- Atık azaltma, yenilenebilir kaynakların kullanımı ve zehirli emisyonların ortadan kaldırılması hedeflerini dikkate alarak çevreye en duyarlı üretim ve ambalaj malzemelerini seçme,
- Ürün malzemelerinin, kökenlerinin ve potansiyel tehlikelerinin tam olarak açıklanmasını sağlama,
- İşyeri egzersiz tesisleri gibi çalışanların refahını desteklemek için programlar geliştirme
- Hesap verilebilir hedef ve eylemlerin ölçülmesi, takibi ve raporlanması,
- Sorumlu iletişim ve uygun dağıtım kanalları sağlamak için çocuklara yönelik pazarlama yönergelerinin oluşturulması,
- Teknolojiyi kullanarak engelliler için daha fazla erişim sağlama,
- Tüketici bilgilerinin gizliliğini korumak,
- Tesis, dış kaynak kullanımı ve perakende satış yerleri ile ilgili kararlar alma ve bu kararların toplum üzerindeki ekonomik etkisinin önemini anlama.

3. YÖNTEM

Bu çalışma uygulamalı ve keşifsel bir araştırmadır. Veri toplama sürecinde doküman incelemeden faydalanılmıştır. Türkiye’de faaliyet gösteren işletmelerin web sayfalarında yayımladıkları KSS projeleri incelenmiştir.

Araştırmada amaçlı örneklem tekniklerinden ölçüt örneklem kullanılmıştır. KSS raporları incelenen işletmelerin seçiminde aşağıdaki ölçütler kullanılmıştır.

- Türkiye Kurumsal Sosyal Sorumluluk Derneği'nden 2009-2019 yılları arasında kurumsal sosyal sorumluluk ödülü kazanan 57 işletme,
- Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu tarafından 2014-2018 yılları arasında ödül kazanan 32 işletme,
- Sürdürülebilirlik Akademisi tarafından 2014-2019 yılları arasında verilen Sürdürülebilir İş Ödülleri'ni alan 45 işletme,
- Kasım 2018 – Ekim 2019 ile Kasım 2019 – Ekim 2020 dönemi BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nden 47 işletmenin web sayfalarında yer alan sosyal sorumluluk raporları incelenmiştir.

Araştırmada sosyal sorumluluk raporları incelenen işletmelerden 32 tanesi yukarıda yer alan ölçütlerden iki grupta, 6 tanesi üç grupta, 3 tanesi de 4 grupta da yer almaktadır. Bu açıdan belirtilen toplam sayılar tekrarlardan arındırılmıştır. Araştırmada toplam 126 işletmenin yürüttüğü 520 sosyal sorumluluk projesi analiz edilmiştir.

Bu çalışmada nitel ve nicel içerik analizi kullanılmıştır (Krippendorf, 2004; Hsieh ve Shannon, 2005). Araştırma kapsamında incelenen faaliyet raporları her bir araştırmacı tarafından içerik analizine tabi tutulmuştur. Çalışmada önceden belirlenmiş konu başlıkları altında bir sınıflandırma yapılmıştır. Bu sınıflandırmalarda araştırmacılar tarafından ikili bir sınıflandırma yaklaşımı benimsenmiştir. Bunlar;

- Pazarlama ve kurumsal sosyal girişimler (Kotler vd., 2012)
- Birleşmiş Milletler sürdürülebilir kalkınma amaçları indeksi

Bu çalışma, kapsamı gereği etik kurul onayı gerektirmemektedir.

4. BULGULAR

Tablo 2: Pazarlama ve Kurumsal Sosyal Girişimlere Göre KSS Faaliyetleri

	Pazarlama Odaklı Girişimler				Kurumsal Odaklı Girişimler			
	Firma Sayısı	Kurumsal Sosyal Pazarlama	Sosyal Amaçlı Teşvikler	Amaca Yönelik Pazarlama	Kurumsal Hayırseverlik	İşyeri Gönüllüğü	KSS Esaslı İş Uygulamaları	Toplam
TKSSD (2009-2019) ⁵	57	63	59	7	118	68	24	339
TİSK (2014-2018)	32	20	30	3	50	21	12	136
SIÖ (2014-2019)	45	39	26	9	95	34	11	214
BİST Sürdürülebilirlik Endeksi (2018-2020)	47	43	49	10	144	43	15	304
Toplam⁶	126	100	98	18	276	117	37	520

Pazarlama ve kurumsal sosyal girişimler bağlamında analiz edilen 520 KSS projesinin yaklaşık %70'i kurumsal odaklı girişimler, %30'u ise pazarlama odaklı girişimler kapsamındadır. Analiz edilen projelerin büyük çoğunluğu birden fazla girişim kapsamına girmektedir. Bu duruma kan verme projesine şirketin çalışanlarıyla destek vermesi veya ekonomik dezavantajlı gruplara ilişkin farkındalık oluşturmayı amaçlayan projelere şirketin nakdi bağışta bulunması örnek olarak gösterilebilir. Pazarlama odaklı projelerde sosyal amaçlı teşvikler ile kurumsal sosyal pazarlama ön plana çıkmaktadır. Kurumsal sosyal pazarlama

⁵ 2010 ve 2013 yılları dahil değildir.

⁶ Tekrar sayımdan arındırılmıştır.

kapsamında kan ve kök hücre bağışısı kampanyalarına, bireylere spor yapma alışkanlığının kazandırılmasına, trafik kazalarının önlenmesine, daha bilinçli tüketime özendirilmeye yönelik faaliyetler yer almaktadır. Bunun yanında sosyal amaçlı teşviklerde ise toplumsal cinsiyet eşitliği, dezavantajlı grupların eğitim hakkı, engelli bireylerin yaşadıkları sorunlar ve çevresel problemler hakkında farkındalık oluşturmaya yönelik faaliyetler dikkat çekmektedir.

Kurumsal odaklı projelerde kurumsal hayırseverlik kapsamına giren projelerin daha yoğun olduğu görülmektedir. Kurumsal hayırseverlik kapsamında öğrenci bursları, fidan bağışıları, afetzedelere aynı yardımlar, hastanelere ve okullara ekipman hibeleri gibi faaliyetler yer almaktadır. KSS projelerine şirketlerin çalışanları da katılım göstermektedir. İşyeri gönüllüğü kapsamında değerlendirilen bu faaliyetlere teknik destek, kan bağışısı, fiziksel katılım gerektiren etkinlikler örnek verilebilir. Genel olarak belirtmek gerekirse, analiz edilen sosyal sorumluluk projeleri yoğunluk sırasına göre kurumsal hayırseverlik (%43), işgücü gönüllülüğü (%18), sosyal amaçlı teşvikler (%15), kurumsal sosyal pazarlama (%15), KSS esaslı iş uygulamaları (%6) ve amaca yönelik pazarlama (%3) şeklinde dağılım göstermektedir.

Tablo 3: BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına Göre KSS Faaliyetleri

	İşletme Sayısı	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Toplam
TKSSD (2009-2019)	57	8	4	33	43	26	1	2	9	6	84	13	14	5	3	29	0	5	285
TISK (2014-2018)	32	2	1	9	21	17	0	0	11	2	24	9	3	2	1	11	0	2	115
SİÖ (2014-2019)	45	4	8	21	38	21	0	5	7	2	52	4	14	4	0	18	0	3	201
BİST Sürdürülebilirlik Endeksi (2018-2020)	47	5	5	17	55	26	0	1	8	1	83	19	14	5	1	25	0	2	267
Toplam⁷	126	12	11	53	105	51	1	7	21	8	159	32	30	11	4	60	0	6	518

1. Yoksulluğa Son, 2. Açlığa Son, 3. Sağlıklı ve Kaliteli Yaşam, 4. Nitelikli Eğitim, 5. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, 6. Temiz Su ve Sanitasyon, 7. Erişilebilir ve Temiz Enerji, 8. İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme, 9. Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı, 10. Eşitsizliklerin Azaltılması, 11. Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar, 12. Sorumlu Üretim ve Tüketim, 13. İklim Eylemi, 14. Sudaki Yaşam, 15. Karasal Yaşam, 16. Barış Adalet ve Güçlü Kurumlar, 17. Amaçlar İçin Ortaklıklar

İşletmelerin sosyal sorumluluk projelerinin Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına göre dağılımı incelendiğinde yoğunlaşmanın eşitsizliklerin azaltılması (%28), nitelikli eğitim (%18), karasal yaşam (%11), sağlıklı ve kaliteli yaşam (%10) ve toplumsal cinsiyet eşitliği (%9) odaklı projelerde olduğu görülmektedir. Eşitsizliklerin azaltılması amacına yönelik faaliyetlere ekonomik dezavantajlı grupların gelişimini, engelli bireylerin güçlenmesini destekleyen projeler örnek olarak verilebilir. Meslek liselerinin, eğitime erişim imkanının yetersiz olduğu bölgelerin, cinsiyete bağlı meydana gelen eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasının ve fiziksel imkanların geliştirilmesinin desteklenmesi nitelikli eğitim amacına hizmet etmektedir. Karasal yaşamı destekleyen faaliyetlerde özellikle ormanların, çevrenin ve biyoçeşitliliğin korunması faaliyetleri ön plana çıkmaktadır. Sağlıklı ve kaliteli yaşam amacı ise bağımlılıkla mücadele, trafik kazalarına bağlı gelişen olumsuzlukları önleme, gezici sağlık hizmetleri sunma gibi sağlıklı yaşamı geliştirmeye yönelik faaliyetlerle desteklenmektedir. İşletmelerin yoğunlaştığı bir diğer amaç ise toplumsal cinsiyet eşitliğidir. Bu amaç kapsamında kadın istihdamını artırmaya ve kız çocuklarının eğitim imkanına kavuşmasına yönelik faaliyetler ön plana çıkmaktadır. Analiz edilen her dört projeden üçü yukarıda bahsedilen beş amaç kapsamında gerçekleştirilmiştir. Diğer amaçlara yönelik projelerin dağılımı sürdürülebilir şehir ve topluluklar (%5), sorumlu tüketim ve üretim (%5), insana yakışır iş ve ekonomik büyüme (%4), açlığa son (%2),

⁷ Tekrar sayımdan arındırılmıştır.

yoksulluğa son (%2), iklim eylemi (%2), sanayi, yenilikçilik ve altyapı (%1), erişilebilir ve temiz enerji (%1) ve diğerleri (%2) şeklindedir. Bu çalışma bağlamında incelenen sosyal sorumluluk raporlarında, birinci hedefi barış, adalet ve güçlü kurumlar olan sosyal sorumluluk projesi belirlenmemiştir.

Tablo 4: Pazarlama ve Kurumsal Sosyal Girişimlere Göre KSS Faaliyetleri (Sektörel⁸)

Sektör Kodu	Pazarlama Odaklı Girişimler				Kurumsal Odaklı Girişimler		
	İşletme Sayısı	Kurumsal Sosyal Pazarlama	Sosyal Amaçlı Teşvikler	Amaca Yönelik Pazarlama	Kurumsal Hayırseverlik	İşyeri Gönüllülüğü	KSS Esashi İş Uygulamaları
J	12	13	10	0	28	9	5
P	1	1	5	0	5	4	0
D	13	10	9	3	21	7	3
K	15	12	11	6	54	22	4
N	1	0	1	0	0	0	0
C	52	43	45	2	105	46	15
F	5	4	1	0	10	2	4
R	1	0	0	0	4	0	0
M	4	0	2	1	1	2	0
E	1	0	0	1	1	1	0
G	11	11	6	5	20	16	5
H	10	6	8	0	28	8	1

J. Bilgi ve İletişim, P. Eğitim, D. Elektrik, Gaz, Buhar ve İklimlendirme Üretimi ve Dağıtım, K. Finans ve Sigorta Faaliyetleri, N. İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri, C. İmalat, F. İnşaat, R. Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlenme ve Spor, M. Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler, E. Su Temini; Kanalizasyon, Atık Yönetimi ve İyileştirme Faaliyetleri, G. Toptan ve Perakende Ticaret; Motorlu Kara Taşıtlarının ve Motosikletlerin Onarımı, H. Ulaştırma ve Depolama

Analiz edilen işletmelerin sektörel dağılımları ele alındığında imalat (%41), finans ve sigorta (%12), elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtım (%10), bilgi ve iletişim (%10), toptan ve perakende ticaret, motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarımı (%9) ile ulaşım ve depolama (%8) sektörleri ön plana çıkmaktadır. Projeler pazarlama ve sosyal girişimler bağlamında incelendiğinde imalat sektörü kurumsal hayırseverlik (%41), işgücü gönüllülüğü (%18) ve sosyal amaçlı teşvikler (%18); finans ve sigorta sektörü kurumsal hayırseverlik (%50) ile işgücü gönüllülüğü (%20); bilgi ve iletişim sektörü kurumsal hayırseverlik (%43) ile sosyal amaçlı teşvikler (%15); toptan ve perakende sektörü kurumsal hayırseverlik (%32), işgücü gönüllülüğü (%25) ve kurumsal sosyal pazarlama (%18); ulaşım ve depolama sektörü kurumsal hayırseverlik (%55), işgücü gönüllülüğü (%16) ve sosyal amaçlı teşvikler (%16); elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtım sektörü kurumsal hayırseverlik (%40), kurumsal sosyal pazarlama (%19) ve sosyal amaçlı teşvikler (%17) girişimlerine yönelik faaliyetlere odaklandıkları görülmektedir.

⁸ TÜİK'ten alınmıştır.

Tablo 5: BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına Göre KSS Faaliyetleri (Sektörel)

Sektör Kodu	İşletme Sayısı	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
		J	12	2	1	2	15	9	0	2	0	1	19	0	2	0	0	3
P	1	0	0	1	4	0	0	0	0	0	8	0	0	0	0	1	0	0
D	13	0	0	3	8	5	0	2	2	0	10	2	8	1	0	6	0	0
K	15	0	1	8	27	4	0	0	3	1	31	7	2	2	1	8	0	2
N	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
C	52	5	5	25	31	23	1	0	12	4	57	12	9	6	3	30	0	2
F	5	0	0	0	7	1	0	0	2	1	4	3	2	0	0	3	0	1
R	1	0	0	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
M	4	0	0	0	2	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0
E	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0
G	11	2	1	10	3	8	0	0	0	1	13	4	5	0	0	2	0	0
H	10	3	3	2	8	1	0	2	1	0	14	4	1	1	0	7	0	1

Projeler BM Kalkınma Amaçları bağlamında incelendiğinde imalat sektörü eşitsizlerin azaltılması (%25), nitelikli eğitim (%14) ve karasal yaşam (%13); finans ve sigorta sektörü eşitsizlerin azaltılması (%32) ile nitelikli eğitim (%60); bilgi ve iletişim sektörü eşitsizlerin azaltılması (%34) ile nitelikli eğitim (%27); toptan ve perakende sektörü eşitsizlerin azaltılması (%27), sağlıklı ve kaliteli yaşam (%20) ve toplumsal cinsiyet eşitliği (%16); ulaştırma ve depolama sektörü eşitsizlerin azaltılması (%29), nitelikli eğitim (%17) ve karasal yaşam (%15); elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtım sektörü eşitsizlerin azaltılması (%21), nitelikli eğitim (%17) ve sorumlu üretim ve tüketim (%17) amaçlarına yönelik faaliyetlere odaklandıkları görülmektedir.

Tablo 6: Pazarlama ve Kurumsal Sosyal Girişimlere Göre KSS Faaliyetleri (Menşei)

Menşei	Pazarlama Odaklı Girişimler				Kurumsal Odaklı Girişimler		
	Firma Sayısı	Kurumsal Sosyal Pazarlama	Sosyal Amaçlı Teşvikler	Amaca Yönelik Pazarlama	Kurumsal Hayırseverlik	İşyeri Gönüllülüğü	KSS Esaslı İş Uygulamaları
Yerli	87	65	71	15	198	77	26
Yabancı	39	35	27	3	78	40	11

Analiz edilen işletmelerin %69’u yerli, %31 ise yabancı kökenlidir. Projeler pazarlama ve sosyal girişimler bağlamında incelendiğinde yerli işletmelerin yoğunlaştığı girişimler sırasıyla kurumsal hayırseverlik (%44), iş yeri gönüllülüğü (%17), sosyal amaçlı teşvikler (%16) ve kurumsal sosyal pazarlama (%14) iken, yabancı kökenli işletmelerin ise kurumsal hayırseverlik (%40), iş yeri gönüllülüğü (%21), kurumsal sosyal pazarlama (%18) ve sosyal amaçlı teşvikler (%14) şeklindedir.

Tablo 7: BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına Göre KSS Faaliyetleri (Menşei)

	İşletme	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Menşei	Sayısı																	
Yerli	87	11	7	29	68	33	1	5	15	5	113	20	22	7	3	43	0	5
Yabancı	39	1	4	24	33	18	0	2	6	3	46	12	8	4	1	17	0	1

Projeler BM Kalkınma Amaçları bağlamında incelendiğinde yerli işletmelerin yoğunlaştığı küresel amaçlar sırasıyla eşitsizliklerin azaltılması (%29), nitelikli eğitim (%18), karasal yaşam (%11) ve sağlıklı ve kaliteli yaşam (%8) iken, yabancı kökenli işletmelerin ise eşitsizliklerin azaltılması (%26), nitelikli eğitim (%18), sağlıklı ve kaliteli yaşam (%13) ve karasal yaşam (%9) şeklindedir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye’de faaliyette bulunan işletmelerin KSS uygulamalarına odaklanılmıştır. KSS faaliyetleri pazarlama ve kurumsal sosyal girişimler ile BM sürdürülebilir kalkınma amaçları bağlamında ele alınmıştır. Elde edilen sonuçlara göre işletmelerin KSS uygulamaları daha çok kurumsal odaklı girişimler kapsamındadır. İşletmelerin özellikle kurumsal odaklı girişimlerden kurumsal hayırseverlik faaliyetlerine ağırlık verdikleri görülmektedir. Bunun yanında KSS esaslı iş uygulamaları ile amaca yönelik pazarlama kapsamına giren faaliyetler sınırlı sayıdadır. Küresel amaçlar bağlamında ise işletmelerin eşitsizliklerin azaltılmasına yönelik projelere ağırlık verdikleri görülmektedir. Bunu sırasıyla nitelikli eğitim, karasal yaşam, sağlıklı ve kaliteli yaşam ve toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik projeler takip etmektedir. Ancak barış, adalet ve güçlü kurumlar amacına yönelik bir proje saptanamamıştır. İşletmelerin nadiren odaklandıkları diğer küresel amaçlar ise temiz su ve sanitasyon, sudaki yaşam, erişilebilir ve temiz enerji ve sanayi, yenilikçilik ve altyapı şeklinde sıralanmaktadır. İşletmelerin gerçekleştirdikleri KSS projeleri gerek küresel kalkınma amaçları gerekse pazarlama ve sosyal girişimler açısından sektörel bazda birbiriyle benzeşmektedir. Aynı durum yerli ve yabancı menşeli işletmelerin odaklandıkları KSS projeleri için de geçerlidir.

KSS alanı çeşitli teoriler ve yaklaşımlar bağlamında ele alınmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı da bu teorilerden etik teoriler kapsamında değerlendirilmektedir (Gargia ve Mele, 2004). Bununla beraber sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı ise ekonomik, çevresel ve sosyal olmak üzere üç boyutta ele alınmaktadır (Harris, 2000). Çalışmamızda analiz edilen KSS projelerinin büyük çoğunluğu sosyal projeler (%69) kapsamındadır. Bunun yanında ekonomik (%16) ve çevresel (%15) boyutta yürütülen projeler ise yaklaşık olarak benzer orandadır. Buradan hareketle, işletmelerin yoğun olarak sosyal projelere ağırlık verdikleri görülmektedir. Sürdürülebilir kalkınma amaçlarına sağlıklı bir şekilde ulaşabilmek için ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlara dengeli bir şekilde odaklanması gerekmektedir. Bu sebeple işletmelerin KSS projelerinde dengeye ulaşabilme adına ekonomik ve çevresel projelere ağırlık vermeleri önem arz etmektedir.

Türkiye’de faaliyet gösteren işletmelerin KSS raporlarının ele alındığı çalışmalarda, Pusak işletmelerin raporlarında (2014) çevre, paydaşlar, eğitim, sağlık ve güvenlik; Soysal (2018) çevre, paydaşlar, eğitim, kültür ve sanat; Aytar (2019) da çevre ve eğitim konularına odaklandıklarını belirtmektedir. Süklüm ve Hiçyorulmaz (2019) işletmelerin çevreyle ilgili konularda duyarlı olduklarını ifade etmektedir. Çalışmamızın sonuçları özellikle eğitim, çevre ve paydaşlara yönelik projelerde diğer çalışmalarla benzeşmektedir.

Çeşitli ülkelerde, çeşitli sektörlerden işletmelerin sürdürülebilir kalkınma amaçları bağlamında ele alındığı çalışmalara göre, Gana’da faaliyet gösteren maden ve telekomünikasyon sektörlerinin yoksulluğa son, sağlıklı ve kaliteli yaşam, nitelikli eğitim ve sanayi, yenilikçilik ve altyapı (Kumi vd., 2020), Hindistan’daki işletmelerin nitelikli eğitim, temiz su ve sanitasyon, erişilebilir ve temiz enerji, eşitsizliklerin azaltılması (Jha ve Rangarajan, 2020), Endonezya’daki işletmelerin insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, barış, adalet ve güçlü kurumlar, amaçlar için ortaklıklar (Ridho vd., 2018), Avrupa’nın önde gelen beş bankasının nitelikli eğitim, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, barış, adalet ve güçlü kurumlar (Avrampou vd., 2019) amaçlarına odaklandıkları görülmektedir. Bu noktada diğer ülkelerde de öncelenen amaçlarda nitelikli eğitim, sağlıklı ve kaliteli yaşam ve eşitsizliklerin azaltılması amaçları Türkiye’de de öncelenmektedir. Bunun yanında barış, adalet ve güçlü kurumlar, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, temiz su ve sanitasyon ile erişilebilir ve temiz enerji diğer ülkelerin aksine Türkiye’de geri planda kalmaktadır.

Pazarlama biliminde temelde iki farklı yaklaşım söz konusudur. Bu yaklaşımlar kapitalizmin iki farklı yansıması olarak Anglo-Sakson (pazarlama yönetimi) ve Alp-Germen (ilişkisel pazarlama) yaklaşımlarıdır. Pazarlama yönetiminde değişime, ilişkisel pazarlamada ise ilişkilere odaklanılmaktadır (Erdoğan ve Tiltay, 2018: 32). Ancak, Batılı yaklaşımların Batılı olmayan bağlamları açıklamasında çeşitli sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, Türkiye’deki pazarlama uygulamalarını kendi bağlamında açıklayabilecek erdem odaklı Anadolu Yaklaşımı önerilmektedir. Bu yaklaşım, Anadolu bağlamını açıklamada daha iyi bir teorik yaklaşım sağlayacaktır (Erdoğan ve İşlek, 2018:186). Anadolu yaklaşımının temelleri Hisbe ve Ahi teşkilatlarına dayanmaktadır. Bu teşkilatların üzerindeki ilk etki kaynağı ise Medine pazarlarıdır. Bu teşkilatların takip ettikleri temel ilke “*iyiliği emret, kötülükten sakındır*” ilkesidir. Bu ilke, pazar ve pazar ilişkilerini anlamının İslami yolunu ifade etmektedir. Buradan hareketle, İslam ahlakına ve geleneklerine uygun iş yapma kaygısı, Anadolu Yaklaşımının ana ögesidir (Erdoğan vd. 2020: 95). Anadolu Yaklaşımı sadece dünyevi kazancı değil, erdemi merkeze alarak manevi ve uhrevi kazanımları da amaçlayan bir pazar pratiğinin günümüzde de mümkün olduğunu savunmaktadır (Erdoğan ve İşlek, 2018: 199). Bu yaklaşımdan hareketle Anadolu pazar sistemini ele alan İşlek (2019), pratikte ilişkisel ve işlemsel ilişkilerin bir arada bulunduğunu tespit etmiştir. Suher (2010) de Türk ve küresel işletmelerin KSS yaklaşım ve uygulamalarının benzerlik gösterdiğini belirtmektedir. Çalışmamızda yerel ve yabancı menşeli işletmelerin KSS faaliyetlerinin paralellik göstermesi İşlek (2019) ve Suher’in (2010) çalışmalarıyla benzeşmektedir.

İşletmelerin aynı ve nakdi yardımda buldukları hayırseverlik faaliyetlerine ağırlık verdiklerini daha önce belirtmiştik. Bu noktada tek seferlik katkıdan ziyade özellikle sosyal sorumluluk esaslı iş uygulamaların ve davranış değişikliği oluşturmayı hedefleyen kurumsal sosyal pazarlama faaliyetlerinin artırılmasına yönelik projelerin öncelenmesi daha sürdürülebilir görünmektedir. Özellikle bireyin hayatının geri kalanı üzerinde önemli yansımaları olan gelişim çağındaki (Mannheim, 1952) bireylere yönelik davranış değişikliği meydana getirebilecek projelerin etkisi daha uzun ve kalıcı olacaktır. Bu yaklaşımı küresel sürdürülebilir kalkınma amaçları kapsamında da sürdürmek mümkündür. Son dönemlerde etkisi daha da belirginleşen küresel ısınma ve buna bağlı olarak iklim değişikliği dünyamızı hiç olmadığı kadar tehdit etmektedir. Türkiye’nin de kuraklık ile anılmaya başlaması (ntv.com.tr) özellikle iklim eylemi, erişilebilir ve temiz enerji, temiz su ve sanitasyon, sürdürülebilir şehirler ve topluluklar ile sorumlu üretim ve tüketim amaçlarına yönelik faaliyetlerin daha fazla gündeme alınmasını zorunlu kılmaktadır. Ancak, belirtilen bu amaçlara yönelik KSS faaliyetlerinin oranının çok düşük kalması dikkate değerdir. Bu noktada KSS faaliyetlerinin tüm alanlara yayılması önem arz etmektedir.

Çalışmada ele alınan KSS raporları işletmelerin web sayfalarında kamuoyuyla paylaştıkları raporlarla sınırlıdır. Ayrıca belirlenen işletmeler Türkiye’de faaliyette bulunan ve

KSS uygulamalarına sahip bütün işletmeleri kapsamamaktadır. Bu sebeple ileriye yönelik çalışmalarda, Türkiye'deki KSS faaliyetleri yürüten tüm işletmeleri kapsayan çalışmaların yapılması önerilmektedir. Ayrıca, özellikle son dönemlerde önemi daha da derinden hissedilen su ve su kaynaklarının korunması ve su tüketim bilincinin önemine yönelik projelerin neden ihmal edildiği önem arz eden diğer bir araştırma konusudur.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarların makaleye katkıları eşittir.

Çıkar Beyanı

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahi, P., & Searcy, C. (2013). A comparative literature analysis of definitions for green and sustainable supply chain management. *Journal of Cleaner Production*, 52, 329-341. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2013.02.018>
- Aktan, C. C. ve Börü, D. (2007). Kurumsal sosyal sorumluluk. Coşkun Can Aktan (Ed.), *Kurumsal Sosyal Sorumluluk: İşletmeler ve sosyal sorumluluk* (s. 11-36) İGİAD Yayınları
- Arli, D. I., & Lasmono, H. K. (2010). Consumers' perception of corporate social responsibility in a developing country. *International Journal of Consumer Studies*, 34(1), 46-51. <https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2009.00824.x>
- Avrampou, A., Skouloudis, A., Iliopoulos, G., & Khan, N. (2019). Advancing the sustainable development goals: Evidence from leading European banks. *Sustainable Development*, 27(4), 743-757. <https://doi.org/10.1002/sd.1938>
- Aytar, O. (2019). BİST sürdürülebilirlik endeksinde yer alan şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri üzerine bir içerik analizi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 12, 1-1. <https://doi.org/10.26466/opus.583811>
- Brønn, P. S., & Vrioni, A. B. (2001). Corporate social responsibility and cause-related marketing: An overview. *International Journal of Advertising*, 20(2), 207-222. <https://doi.org/10.1080/02650487.2001.11104887>
- Carroll, A. B. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*, 34(4), 39-48. [https://doi.org/10.1016/0007-6813\(91\)90005-G](https://doi.org/10.1016/0007-6813(91)90005-G)
- Cone Communications (2011), *Cone/Echo global cr opportunity study*. <https://www.conecomm.com/2011-cone-communicationsecho-global-cr-opportunity-study-pdf>, Retrieved on December 09, 2020)
- Dahlsrud, A. (2008). How corporate social responsibility is defined: an analysis of 37 definitions. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 15(1), 1-13. <https://doi.org/10.1002/csr.132>
- Demirel, B. (2018). *Türkiye'nin ilk 200 imalat firmasının periyodik olarak yayınlanan kurumsal sosyal sorumluluk raporlarının içerik analizi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı.
- Erdoğan, B.Z. ve İşlek, M. S. (2018). Pazarlamaya erdem yönlü yaklaşım. B.Z. Erdoğan (Ed.), *Bilim olarak pazarlama*, (ss. 185-206). İstanbul: Beta Yayınları.
- Erdoğan, B.Z. ve Tiltay, M. A. (2018). Pazarlama biliminin evrimi. B.Z. Erdoğan (Ed.), *Bilim olarak pazarlama*, (ss. 21-44). İstanbul: Beta Yayınları.
- Erdoğan, B.Z., Torlak Ö., Yılmaz C., Özmen M. ve İşlek M.S. (2020). Alternative marketing ethics within the context of the madinah markets and akhi organizations: The anatolian approach. *İş Ahlakı Dergisi*, 13 (2), ss. 82-102. DOI: 1012711/tjbe.2020.13.2.0162
- Esen, E. (2013), "The influence of corporate social responsibility (csr) activities on building corporate reputation", Alejandra Gonzalez-perez, M. and Leonard, L. (Ed.) *International Business, Sustainability and Corporate Social Responsibility (Advances in Sustainability and Environmental Justice, Vol. 11)*, Emerald Group Publishing Limited, Bingley, pp. 133-150. [https://doi.org/10.1108/S2051-5030\(2013\)0000011010](https://doi.org/10.1108/S2051-5030(2013)0000011010)
- Garriga, E., & Melé, D. (2004). Corporate social responsibility theories: Mapping the territory. *Journal of Business Ethics*, 53(1), 51-71.
- Gautier, A., & Pache, A. C. (2015). Research on corporate philanthropy: A review and assessment. *Journal of Business Ethics*, 126(3), 343-369. <https://doi.org/10.1007/s10551-013-1969-7>
- Harris, J. M. (2000). Basic principles of sustainable development, *Dimensions of sustainable development*, 21-41.
- Holcomb, J. L., Upchurch, R. S., & Okumus, F. (2007). Corporate social responsibility: What are top hotel companies reporting? *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. <https://doi.org/10.1108/09596110710775129>
- Hsieh, H. F., & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277-1288. <https://doi.org/10.1177/1049732305276687>
- Idowu, S. O., & Towler, B. A. (2004). A comparative study of the contents of corporate social responsibility reports of UK companies, *Management of Environmental Quality*, Vol. 15 No. 4, pp. 420-437. <https://doi.org/10.1108/14777830410540153>
- İçgen, E., Çevik, B. ve Doğan, O. (2016). Türkiye’de faaliyet gösteren uluslararası konaklama işletmelerinin sosyal sorumluluk uygulamalarının incelenmesi. *Mediterranean Journal of Humanities*, 6(2), 299-310. Doi: 10.13114/MJH.2016.299

- İşlek M.S. (2019). *Anadolu pazar sisteminde alıcı ve satıcı ilişkilerinin analizi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Anadolu Üniversitesi, SBE, Eskişehir.
- Jackson, G., & Apostolou, A. (2010). Corporate social responsibility in Western Europe: An institutional mirror or substitute? *Journal of Business Ethics*, 94(3), 371-394. <https://doi.org/10.1007/s10551-009-0269-8>
- Jha, M. K., & Rangarajan, K. (2020). The approach of Indian corporates towards sustainable development: An exploration using sustainable development goals based model. *Sustainable Development*, 28(5), 1019-1032. <https://doi.org/10.1002/sd.2053>
- Kim, M., Yin, X., & Lee, G. (2020). The effect of CSR on corporate image, customer citizenship behaviors, and customers' long-term relationship orientation. *International Journal of Hospitality Management*, 88, 102520. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102520>
- Kotler, P., & Levy, S. J. (1969). Broadening the concept of marketing. *Journal of Marketing*, 33(1), 10-15. <https://doi.org/10.2307/1248740>
- Kotler, P., & Zaltman, G. (1971). Social marketing: An approach to planned social change. *Journal of Marketing*, 35(3), 3-12. <https://doi.org/10.2307/1249783>
- Kotler, P., Hessekiel, D., & Lee, N. (2012). *Goodworks!: Marketing and corporate initiatives that build a better world... and the bottom line*. John Wiley&Sons.
- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Sage publications.
- Kumi, E., Yeboah, T., & Kumi, Y. A. (2020). Private sector participation in advancing the sustainable development goals (SDGs) in Ghana: Experiences from the mining and telecommunications sectors. *The Extractive Industries and Society*, 7(1), 181-190. <https://doi.org/10.1016/j.exis.2019.12.008>
- Küresel Amaçlar, <https://www.kureselamaclar.org>, Erişim tarihi: 09.12.2020
- Lee, K. H., & Shin, D. (2010). Consumers' responses to CSR activities: The linkage between increased awareness and purchase intention. *Public Relations Review*, 36(2), 193-195. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2009.10.014>
- Luck, D. J. (1969). Marketing notes and communications: Broadening the concept of marketing—Too far. *Journal of Marketing*, 33(3), 53-55. <https://doi.org/10.1177/002224296903300310>
- Macit, N. (2020). *BİST şirketlerinin kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri: BİST 30, BİST 50, BİST 100 endeksleri üzerine karşılaştırmalı bir içerik analizi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Maç, S. D., Turan, Ş.A., Okutan, S., ve Metin, O. (2020). The transition from philanthropy to corporate social responsibility (CSR) in developing countries: An analysis of award-winning CSR projects in Turkey. *İş Ahlakı Dergisi*, 13 (2), ss. 146-170. DOI: 10.12711/tjbe.2020.13.2.0168
- Madran C. ve Tanyeri M. (2020). *Sürdürülebilir kalkınma amaçları ile kurumsal dönüşüm*. Akademisyen Kitabevi, Ankara.
- Maignan, I., & Ferrell, O. C. (2004). Corporate social responsibility and marketing: An integrative framework. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 32(1), 3-19. <https://doi.org/10.1177/0092070303258971>
- Malik, M. (2015). Value-enhancing capabilities of CSR: A brief review of contemporary literature. *Journal of Business Ethics*, 127(2), 419-438. <https://doi.org/10.1007/s10551-014-2051-9>
- Mannheim, K. (1952). *The problem of generations*. In *Essays on the sociology of knowledge*, pp. 276-320. NY: Oxford Univ. Press.
- Martínez, P., & Del Bosque, I. R. (2013). CSR and customer loyalty: The roles of trust, customer identification with the company and satisfaction. *International Journal of Hospitality Management*, 35, 89-99. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2013.05.009>
- Mensah Jç (2019) Sustainable development: Meaning, history, principles, pillars, and implications for human action: Literature review, *Cogent Social Sciences*, 5:1, 1653531, <https://doi.org/10.1080/23311886.2019.1653531>
- Mucan, B., Kayabaşı, A., & Madran, C. (2016). Yöneticilerde sürdürülebilirlik algısı ve firma uygulamalarına yönelik değerlendirme. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 57-72. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esad/issue/38969/456207>
- NTV, (2021, 19 Ocak), *NASA'dan Türkiye'ye kuraklık uyarısı*, https://www.ntv.com.tr/galeri/teknoloji/nasadan-turkiye-ye-kuraklik-uyarisi.fHPalZ0-JkuH_YsKbA2Fjw Erişim tarihi: 21.01.2021

- Okoye, A. (2009). Theorising corporate social responsibility as an essentially contested concept: Is a definition necessary? *Journal of Business Ethics*, 89(4), 613-627. <https://doi.org/10.1007/s10551-008-0021-9>
- Pusak, S. (2014). *Türkiye’de kurumsal sosyal sorumluluk üzerine bir araştırma: şirketlerin periyodik yayınlanan kurumsal sosyal sorumluluk raporlarının içerik analizi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Çağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı.
- Ridho, T.K., Vinichenko, M., & Makushkin, S. (2018). Participation of companies in emerging markets to the Sustainable Development Goals (SDGs). *Proceedings of the 34th International Scientific Conference on Economic and Social Development—XVIII International Social Congress (ISC-2018)* (pp. 741–752). Moscow.
- Rodell, J. B. (2013). Finding meaning through volunteering: Why do employees volunteer and what does it mean for their jobs? *Academy of Management Journal*, 56(5), 1274-1294. <https://doi.org/10.5465/amj.2012.0611>
- Sert, N. Y. (2012). Türkiye’de özel sektörün kurumsal sosyal sorumluluk anlayışına ilişkin yarar algısı: Kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin duyurulmasında web sitelerinin kullanılması. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 3(9). DOI: 10.5824/1309-1581.2012.4.003.x
- Soysal, B. (2018). kurumsal sosyal sorumluluk raporlaması ve Türk şirketleri üzerine bir içerik analizi, *ANASAY*, (6), 11-38. <https://doi.org/10.33404/anasay.488457>
- Sturer, R., Langer, M. E., Konrad, A., & Martinuzzi, A. (2005). Corporations, stakeholders and sustainable development I: A theoretical exploration of business–society relations. *Journal of Business Ethics*, 61(3), 263-281. <https://doi.org/10.1007/s10551-005-7054-0>
- Suher, İ. (2010). Zirvedeki Türk işletmelerinin kurumsal sosyal sorumluluk iletişimi: Web sitelerine yönelik bir inceleme. *Selçuk İletişim*, 6(2), 33-48. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/19020/200632>
- Süklüm, N. ve Hiçyorulmaz, E. (2019). BİST sürdürülebilirlik endeksindeki işletmelerin sosyal sorumluluk ve çevre muhasebesi ilişkisi açısından incelenmesi: Bir içerik analizi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(4), 1806- 1824. <https://doi.org/10.15295/bmij.v7i4.1152>
- Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html>, Erişim tarihi: 09.12.2020
- Tate, W. L., Ellram, L. M., & Kirchoff, J. F. (2010). Corporate social responsibility reports: A thematic analysis related to supply chain management. *Journal of Supply Chain Management*, 46(1), 19-44. <https://doi.org/10.1111/j.1745-493X.2009.03184.x>
- Van Beurden, P., & Gössling, T. (2008). The worth of values—a literature review on the relation between corporate social and financial performance. *Journal of Business Ethics*, 82(2), 407. <https://doi.org/10.1007/s10551-008-9894-x>
- VonSchnurbein, G., Seele, P. & Lock, I. (2016), "Exclusive corporate philanthropy: rethinking the nexus of CSR and corporate philanthropy", *Social Responsibility Journal*, Vol. 12 No. 2, pp. <https://doi.org/10.1108/SRJ-10-2014-0149>
- World Commission on Environment and Development (1987). *Our common future*. Oxford University Press, Oxford.

Extended Summary

Corporate Social Responsibility Practices in The Context of Sustainable Development Goals: Current Situation and Trends in Turkey

This study aims to elucidate the current situations and trends regarding CSR practices of award-winning businesses operating in Turkey. The CSR activities analyzed were classified in the context of marketing and corporate social initiatives (Kotler et al., 2012) and the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs) index.

Marketing academics' interest in corporate social responsibility began in the 1960s and 1970s. At that time, the focus of researchers was on social tasks related to the marketing function rather than the general social role of the enterprises (Maignan and Ferrell, 2004: 4). During this period, Kotler and Levy (1969) stated that marketing is a social activity that goes beyond mere sales activities and permeates everywhere. With the emergence of social marketing (Kotler & Zaltman, 1971), the contribution of marketing to the social sphere has improved.

Businesses undertake various initiatives within the scope of CSR activities. These initiatives are basically classified under two headings: (1) Marketing-driven initiatives, (2) Corporate-driven initiatives. Marketing and corporate social initiatives is defined as “major activities undertaken by a corporation to support social causes, strengthen its business, and fulfill commitments to corporate social responsibility” (Kotler et. al., 2012: 6).

The Sustainable Development Goals first emerged at the United Nations Sustainable Development Conference held in Rio de Janeiro in 2012. Its purpose is to set universal goals that address environmental, political and economic problems. Global Sustainable Development Goals is a universal call to action, guiding UNDP (United Nations Development Program) policy and funding until 2030, which entered into force in January 2016 for the peace and prosperity of all humanity, the eradication of poverty, and the protection of the planet.

This study is applied and exploratory research. Document analysis was applied in the data collection process. CSR projects published on the web pages of businesses operating in Turkey were examined. Criterion sampling, one of the purposeful sampling techniques, was applied in the study. Following criteria were used in the selection of businesses whose CSR reports were examined.

- 57 businesses that were awarded by the Corporate Social Responsibility Association of Turkey (CSR Turkey) between 2009-2019,
 - 32 businesses that were awarded by Turkish Confederation of Employer Association between 2014-2018,
 - 45 businesses that were awarded by Sustainability Academy between 2014-2019,
 - 47 businesses that were awarded by BIST Sustainability Index for the period of 2018-2020.
- 520 CSR activities carried out by 126 businesses were analyzed. Qualitative and quantitative content analysis was performed (Krippendorff, 2004; Hsieh and Shannon, 2005). The reports examined were subjected to content analysis by each researcher. A classification was made under predetermined subject titles. In these classifications, a dual classification approach has been adopted by the researchers:
- Marketing and corporate social initiatives (Kotler et.al., 2012).
 - The United Nations Sustainable Development Goals (SDGs) index.

Approximately 70% of the 520 CSR projects analyzed in the context of marketing and corporate social initiatives are within the scope of corporate-driven initiatives and 30% are within the scope of marketing-driven initiatives. It is found that the projects within the

scope of corporate philanthropy are more intense in corporate-driven projects. When the analyzed social responsibility projects are ranked in order of intensity, the results are: corporate philanthropy (43%), workforce volunteering (18%), cause promotion (15%), corporate social marketing (15%), socially responsible business practices (6%) and cause-related marketing (3%).

When the distribution of the social responsibility projects of businesses according to the Sustainable Development Goals is examined, the intensity is on projects focused on reduced inequalities (28%), quality education (18%), life on land (11%), good health and well-being (10%) and gender equality (9%). However, the distribution of projects for other goals is sustainable cities and communities (5%), responsible consumption and production (5%), decent work and economic growth (4%), zero hunger (2%), no poverty (2%), climate action (2%), industry, innovation and infrastructure (1%), affordable and clean energy (1%) and others (2%). In the social responsibility reports examined in the context of this study, the social responsibility project, whose primary goal is peace, justice and strong institutions, could not be determined.

Considering the sectoral distribution of the analyzed businesses, the manufacturing (41%) sector comes to the fore. The manufacturing sector gives priority to corporate philanthropy activities in the scope of marketing and corporate social initiatives (%41) and reduced inequalities (%25) in the scope of the sustainable development goals.

69% of the analyzed businesses are domestic in origin. Both domestic and foreigner businesses focus mainly on corporate philanthropy (%44, %40, respectively) within the context of marketing and corporate social initiatives and reduced inequalities (%29, %26, respectively) within the context of the sustainable development goals.

Businesses concentrate on philanthropic activities to which they provide in-kind and in-cash aid. At this point, it seems more sustainable to prioritize projects aimed at increasing socially responsible business practices and corporate social marketing activities aimed at creating behavioral change rather than a one-off contribution. Especially, the effects of projects that can bring about behavioral change for individuals in the formative years (Mannheim, 1952), which have important reflections on the rest of the life of the individual, will be longer and permanent. It is possible to maintain this approach within the scope of global sustainable development goals. Global warming and climate change, whose effect has become more evident in recent years, threaten the world more than ever. Turkey began to be referred to as a country that has implications of drought (ntv.com.tr). Particularly, activities regarding climate action, affordable and clean energy, clean water and sanitation, sustainable cities and communities, and responsible production and consumption purposes must be placed more on the agenda. However, it is noteworthy that the rate of CSR activities towards these stated purposes remains insufficient. At this point, it is important to spread CSR activities to all global goals.

COVID-19 Pandemi Sürecinin Kargo Sektörü Çalışanlarının İşe Yönelik Tutumlarına Etkisi: PTT Örneği

Derin DÖNMEZ TOPÇUOĞLU*, Emine GENÇ**

ÖZ

2019 yılının Aralık ayında Çin'in Wuhan eyaletinde ortaya çıkan ve daha sonra tüm dünyaya yayılan COVID-19 olarak bilinen koronavirüsle bütün dünyada sağlık, ekonomi, iş yaşamı, sosyal yaşam, tüketici davranışları gibi birçok alan etkilenmiştir. Salgın sürecinde artan e-ticaret eğilimiyle ve değişen tüketici davranışlarıyla kargo hizmeti veren kurumların iş yükü artmıştır. Bu bağlamda lojistik alanının önemli bir paydaşı olan kargo çalışanlarının pandemi sürecinden nasıl etkilendikleri bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin birlikte kullanıldığı çalışmada pandemi sürecinin lojistik faaliyetlere etkisi öncelikli olarak PTT kargo teslimat sayılarının karşılaştırılması ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Daha sonra Bartın İli Merkez ilçesinde görev yapmakta olan 22 PTT dağıtıcısı ile yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak görüşülmüştür. Araştırma sonucunda kargo teslimatlarında pandemi öncesi döneme oranla %26'lık bir artış olduğu, artan iş yükünün çalışanların motivasyonunu ve iş tatminini olumsuz yönde etkilediği ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Kargo hizmetleri, İşe yönelik tutum

JEL Sınıflandırması: D23, L87, M54

The Effects of COVID-19 on Cargo Workers' Attitudes Towards Work: A Case Study of PTT

ABSTRACT

Many areas such as health, economy, business, social life, consumer behavior have been affected all over the world with the corona virus known as COVID-19, which emerged in Wuhan province of China in December 2019 and then spread to the whole world. With the increasing e-commerce trend and changing consumer behavior during the epidemic, the workload of the companies providing cargo services has increased. In this context, the main subject of this study is how the pandemic affects cargo employees, an important stakeholder of the logistics field. In the study, in which qualitative and quantitative research methods were used together, the effect of the pandemic on logistics activities was tried to be revealed primarily by comparing the number of PTT cargo deliveries. Later, 22 PTT delivery person working in the central district of Bartın were interviewed using a semi-structured interview technique. As a result, it was revealed that there was an increase of 26% in cargo deliveries compared to the pre-pandemic period, and the increased workload negatively affected the motivation and job satisfaction of the employees.

Keywords: COVID-19, Logistic activities, Delivery services, Attitudes towards work

JEL Classification: D23, L87, M54

*Geliş Tarihi / Received: 06.02.2021 Kabul Tarihi / Accepted: 29.05.2021
Doi: 10.17541/optimum.875531*

* Bartın Üniversitesi, LEE, Bilgi ve Lojistik Yönetimi ABD, derindonmezttopcuoglu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6366-3392

** Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, egenc@bartin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1178-6929

1. GİRİŞ

COVID-19 pandemi sürecinde tüketicilerin sosyal mesafe kuralına uyma zorunluluğu ve hanelerinde kalma gereklilikleri, tüketicilerde davranış değişimlerine yol açmıştır. Satın alınan ürün grubunun ne olduğu ve hangi satın alma noktasından alındığı gibi konular, değişikliklerin temelini oluşturmaktadır. Pandemide temel ihtiyaçlara talep artmış, çevrimiçi alışveriş önem kazanmıştır. Gıda, sağlık ve hijyen alanındaki ürünler ön plana çıkarken, tüketici tutumundaki değişim ise sağlıklı hayata yönelim, online alışverişe talep, dijitalleşme ve prososyal tüketim yönündedir (Çakıroğlu, Pirtini, & Çengel, 2019: 86-96). Artan taleple ilgili çoğu kargo firması lojistik alanında verimsiz kalmıştır. Pandemi sebebiyle değişen tüketici davranışları sonucunda bazı sektörler büyürken bazı sektörler ise küçülmüştür. Bu sektörlerle ilgili yapılan araştırmalar insanların salgının getirdiği yeniliklere alışması ve değişen ihtiyaçlarını karşılamak için yeni ürün ve hizmetlere yönelmelerinin bazı tutumlarını kalıcı olarak değiştirebileceğidir (Tekin, 2020: 2344-2346). COVID-19 pandemisi dünyada ve Türkiye'de insanların tüketim alışkanlıklarını önemli derecede değişime uğratmıştır. Sürecin en önemli etkilerinden biri, toplumsal ve ticari yaşamı büyük ölçüde dijitalleşmeye doğru evriltmesidir. Dünyadaki ve Türkiye'deki e-ticarette meydana gelen büyümeyle bazı ürünlerin talebi artarken, bazı ürünlerde talep düşme eğiliminde olmuştur. Örneğin, sağlık ve kişisel bakım ürünlerine talep artmış, giyim ve aksesuar ürün gruplarına olan talep ise azalmıştır (Güven, 2020: 260-265).

Salgın tüm sektörleri olumsuz etkilerken, e-ticaret dünyasında aksine bir etki yaratmış, e-ticarette bir sıçrama yaşanmıştır. Karantina ve yasaklar, sokağa çıkmanın tehlikeli olması, fiziksel temastan kaçınma gibi sebepler fiziksel ticareti olumsuz etkilemiştir. Olumsuz etkilenen fiziksel mağazalar olsa da insanların gereksinimlerinin devam etmesi kaçınılmaz bir durumdur. Koşullar değişse de insan gereksinimi farklı ölçeklerde devam etmektedir (Ticimax Blog, 2021). E-ticaretin artışıyla kargo firmalarının iş yükü artmış, kargo firmaları çoğu zaman yetersiz kalmışlardır. Tüm bu bilgiler doğrultusunda bu çalışma ile 2020 yılında ortaya çıkan yeni koronavirüs salgınının lojistik sektöründe yer alan kargo dağıtım alanındaki etkileri tespit edilmeye ve çalışanların iş tatmin düzeylerinde değişimin olup olmadığı gözlemlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma Bartın ili merkez ilçesinde görev yapmakta olan PTT dağıtıcılarının COVID-19 sürecinde işe yönelik tutumlarını ve lojistik faaliyetleri açısından nasıl etkilendiklerini araştırmayı amaçlamaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Lojistik Kavramı ve Lojistik Faaliyetler

Oxford sözlüğüne göre lojistik, temelde kompleks operasyonların ayrıntılandırılmış organizasyonu ve uygulanması olarak tanımlanmaktadır. Ek olarak sözlük bu tanımı merkez olarak lojistik faaliyetlerini 'ürünlerin müşterilere ulaştırılmasını sağlayan ticari bir faaliyet' olarak belirtmektedir. Cambridge tanımına göre ise lojistik 'bir şeyin etkin düzenlenmesi, tertibi' anlamına gelmektedir (Cambridge Dictionary, 2021). 1905 yılında orduların hareketi, ihtiyaçlarının elde edilmesi, ürün ve personellerin taşınması, bakım ve yenilenmesi olarak tanımlanan lojistik kavramı, ilk kez askeri bir sözcük olarak karşımıza çıkmaktadır (Kobu, 2003: 237).

Günümüzdeyse kapsamı oldukça genişleyen lojistik kavramının çeşitli yeni tanımlamaları yapılmaktadır. Bütün dünyada 7 gün 24 saat mal ve hizmetlerin ihtiyaç duyuldukları yere, ihtiyaç duyulduğu zamanda ulaştırmakla ilgilenen lojistik, entegre edici, birleştirici bir fonksiyondur. Pazarlama, üretim, satış, finansman ve bilişim faaliyetlerini birbirine bağlayarak bu faaliyetlerin kesilmeden yürütülebilmesi için gereken operasyonların

optimizasyonunu sağlar (Nebol, 2016: 9-10). Aynı zamanda lojistik, tedarik zinciri süresince bütün malzemelerin hareketinden sorumlu bir fonksiyondur. Tedarik zinciri bir müşteriye tatmin etmeyi amaçlayan, birbirini izleyen olayların tümüdür. Bu olaylar nakliye, depolama ve bilgi teknolojilerini kullanarak tedarik etme, imalat, dağıtım ve atık yönetimi olarak özetlenebilir (Başkol, 2010: 48-49; Çevik ve Kaya, 2010: 23). 1960'lı yılların başından itibaren dünyada yaşanan hızlı değişimler ve bunun sonucu olarak artan rekabet, tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılamak için, hammadde ve malzemenin, stokların, ürünlerin veya bilginin çıkış noktasından son tüketiciye kadar varana dek, etkin ve maliyetleri en aza indirmiş bir biçimde ulaşabilmesi ihtiyacını doğurmuştur (İgeme, 2005: 17). Lojistik, müşteri arzu ve gereksinimlerine uygun olarak, çıkış noktasından tüketim noktasına kadar, hammadde, yarı mamul ve mamul ve bilginin etkili ve verimli biçimde akışının ve depolanmasının sağlanmasıdır (Küçük, 2011: 27-28; Kotler & Armstrong, 2004: 419). Tedarik Zinciri Yönetimi Profesyonelleri Konseyi'nin (CSCMP) tanımına göre lojistik, "müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere her türlü ürün, hizmet ve bilgi akışının, hammaddenin başlangıç noktasından, ürünün tüketildiği son noktaya kadar olan tedarik zinciri içindeki hareketinin, etkin ve verimli bir şekilde akış ve depolanmasının sağlanması, kontrol altına alınması ve planlanması sürecidir". CSCMP tedarik zinciri yönetimini ise kaynakların bulunarak tedariklerinin yapılması, tedariki sağlanan kaynakların ürüne dönüştürülmesi ve tüm lojistik faaliyetlerini kapsayan faaliyetlerin de planlanması ve yönetilmesini içeren bir süreç olarak tanımlamaktadır. Buna ek olarak süreçte yer alan tüm aktörlerin (tedarikçi, aracı, üçüncü parti hizmet sunanlar ve müşteriler) iş birliği ve koordinasyonunu sağlar (Nebol, 2016: 4). Tüm bu tanımlardan yararlanarak, var olan bütün lojistik uygulamaları kapsayan tanım olarak lojistik, uygarlığın varoluşuyla eş anlı olarak görülen (yalnızca imalat sektöründe değil) tüm etkinliklerin gereksinimini karşılamak amacıyla tasarlanıp icra edilen, desteklenen işlemin gereksinimlerinin belirlenmesiyle başlayıp, ürün ve hizmetlerin gereksinimlerinin giderilmesiyle sona eren işlemler bütünü olarak tanımlanabilir (Keskin, 2018: 31). Lojistik, ilk zamanlarda sadece ürün taşıma ve depolama hizmeti sağlarken, zaman geçtikçe gerekli tesislerin yerleşimiyle birlikte, ambalajlama, stok yönetimi, malzeme elleçleme, sipariş akışı, imalat planlama, istem tahmini, satın alma, satış sonrası destek, müşteri hizmetleri, tersine ve yeşil lojistik gibi faaliyetleri kapsayan genişleyen ve çeşitlenen bir kavramdır (Çakırlar, 2009: 10-12).

Lojistik faaliyetler firmanın faaliyetlerine değer katmakta, gün geçtikçe lojistik faaliyetlerin firma açısından önemi artmaktadır (Bilginer, Kayabaşı, & Sezici, 2008: 279). Lojistik yönetimi faaliyetleri, taşıma, depolama, stok yönetimi, elleçleme, sipariş işleme, paketleme, satın alma, enformasyon yönetimini içermektedir (Gülen, 2011: 32). Lojistik faaliyetler, nakliye, depolama, paketleme, satın alma, stok yönetimi, sipariş planlama ve müşteri hizmetlerini kapsamaktadır (Dinçel & Günbaş, 2016: 27).

Nakliye: Ham madde, yarı mamul ve mamullerin tedarik zincirinde bir sonraki kademeye geçebilmesi, o ürünün bir sonraki işlemin yapılacağı mekâna getirilmesiyle sağlanır, dolayısıyla malların bu biçimde coğrafi olarak yerinin değiştirilmesi ve konumlandırılması, taşımadır (Nebol, 2016: 13). Müşteri açısından ürünlerin değerini belirleyen etken, ürünlerin doğru zamanda ve olması gerektiği yerde olmasıdır dolayısıyla geç giden ürünler ilgili ürünün bütün değerini yok edebilmektedir, bu sebeple taşımacılık yani nakliye oldukça önemli olmakla birlikte, ürün veya hizmetin üretildiği yerden gereksinim duyulan mekâna iletilmesiyle mekân faydası, yine ürünlerin olması gereken mekândan olması gereken zamana iletilmesiyle zaman faydası sağlanmış olmaktadır (Bakan & Şekkeli, 2017: 25).

Depolama: Lojistik operasyonlarda, iki önemli amaç vardır, bunlardan birincisi toplam maliyetleri en aza indirmek diğeryse müşteri memnuniyetinin artmasını sağlamaktır, bu sebeple depolamayla lojistik hedefler arasında kuvvetli bir bağ vardır (Öz, 2020: 88). Ürünlerin imalatından satışına kadar, uygun şartlar altında korunmasını sağlayan depolamanın temel hedefi

zaman faydası sağlamak ve sunum ile istemin dengelenmesini sağlamaktır (Kayabaşı, 2010: 109)

Paketleme: Paketleme, depolama faaliyetlerinde, stok yönetiminde, taşıma planlarının yapılmasında, bakım faaliyetlerinin uygulanmasında bir başka ifadeyle bütün tedarik zinciri aşamalarında yer almaktadır (Keskin, 2015: 218). Paketleme faaliyeti son yıllarda oldukça önem kazanan bir lojistik faaliyet alanıdır. Ürünlerin çıkış noktasından tüketiciye gelinceye dek, tüm evrelerde zarar görmeden ve güvenli taşınması paketlemede en önemli amaçtır. Ayrıca çevre bilinci de dikkate alınarak, ürünlerin taşınması, korunması, reklamı gibi işlevleri yerine getirmektedir (Dinçel & Günbaş, 2016: 31).

Satın Alma: İhtiyaç duyulan ürünlerin sağlanması olarak tanımlanan satın alma faaliyetleri, sipariş alınmasından sonra siparişin tedariginden meydana gelmektedir. Satın alma sürecine sadece ürünün ödemesinin yapılarak sağlanması olarak bakılmamalı, süreçte aynı zamanda, kararın verilmesi, tanımlama yapılması, irtibat kurulması, tekliflerin değerlendirilmesi ve sözleşmenin yapılması gibi faaliyetleri de içerdiği göz ardı edilmemelidir (Dinçel & Günbaş, 2016: 35). Lojistik faaliyetlerin tümünde, sağlıklı ve sürdürülebilir satın alma düzenine sahip olunmasıyla, gereksinim duyulan ürün ve malzemenin zamanında ve yeteri kadar temin edilmesi mümkündür. Bu sebeple satın alma, tedarik zincirinde başarılı olabilmek için önemli olan bir lojistik bileşendir. Satın alma, tedarik zincirinde stok yönetimi ve depo yönetimiyle yakından ilgilidir (Keskin, 2015: 239).

Stok Yönetimi: Stok yönetimi, muhtemel müşteri ihtiyaçları yani satış tahminleri ve fiili müşteri siparişlerinden yola çıkarak, hangi ürünün ne zaman ne miktarda olması ve müşterilere sevk edilmek için stoklara alım planı, koordinesi, yürütülmesi ve kontrolünün sağlanması işlemidir. İlgili ürünler işletmenin imal ettiği malzemeler olabildiği gibi, bir başka üreticiden alınan ve satılacak olan mallar da olabilir (Nebol, 2016: 12).

Sipariş planlama: Doğru bilgi akışı, lojistik yönetiminin en önemli unsurlarındandır ve doğru bilginin aktarılmasında sipariş işleme çok önemli bir yer tutar. Bugün müşteri siparişlerinin hem daha az maliyetli hem de daha hızlı olmasındaki temel etken müşteri siparişlerinin internet bağlantısıyla alınmasıdır. Sipariş işlemlerinde çalışanların sürece egemen olması ve eğitimleri önemli unsurlardır dolayısıyla önem verilmesi gerekir (Gülen, 2011: 34). Sipariş işleme, sipariş verme biçiminin belirlenmesi, sipariş iletişiminin sağlanması ve gelişmesini sağlamak, siparişin giriş faaliyetlerini yürütmek, siparişi izlemek ve son olarak siparişin tamamlanmasını gerçekleştirmek aşamalarından oluşur (Taşkın & Emel, 2009: 25)

Müşteri Hizmetleri: İlk seferde her şeyi doğru yapmak, lojistik yönetiminde müşteri hizmetlerinin amacıdır. Müşteri, süreç, pazarlama stratejisi ve ürünlerin iyi bir biçimde tanımlanmalarıyla birlikte bütün sistemde, lojistik performans, kalite anlayışıyla birlikte artırılması amaçlanmaktadır (Tutar, Tutar, & Yetişen, 2009: 194). Lojistiği etkileyen unsurlar; ekonomik, politik, hukuksal, kültürel ve teknolojik nedenler olarak sıralanabilir (Dinçel & Günbaş, 2016: 39).

2.2. Lojistik ve Kargo Hizmetleri

TDK'deki tanıma göre, bir yerden başka bir yere taşınan yük veya posta taşıyan şirket ve bu şirketin taşıdığı posta ve yüklere kargo denir (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 2020). Kargo desteği ve dağıtım hizmetleri lojistik hizmet sağlayıcılarının temel hizmetlerindedir (Thai & Grewal, 2005: 2). Diğer taşımacılık yapan nakliye işletmelerinden farklı olan kargo firmaları, farklı alanlarda imalat yapan kişi ya da kuruluşların gereksinimlerini gerekli yerlere ulaştırma hususunda yardımcı olurlar. Müşteri memnuniyeti açısından mühim olan hizmet kalitesinin belirlenmesi, geliştirilmesi, uygulanması kargo işletmeleri için önemlidir. Firmaların geleceği

rekabetin yoğun olduğu bu alanda müşteri memnuniyetini sağlamaya bağlıdır. (Hume, 2008: 349-369) Dünyada kargo işletmesi olarak hızlı taşımacılık yapan ve benzer hizmetleri sağlayan dağıtım işletmeleri bulunmaktadır. Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği dünya kargo taşımacılığında ilk 10'u şöyle sıralamaktadır: FedEx Express, Ups Airlines, DHL Aviation, Cathay Pacific, Korean Air Cargo, Lufthansa Cargo, China Airlines, Singapore Airlines, Emirates SkyCargo, Cargolux (UTİKAD, 2012).

2.3. Türkiye’de Kargo Hizmetleri

Türkiye’de cumhuriyetin kuruluşuyla, taşımacılık ve haberleşme alanlarında hızlı gelişmeler yaşanmış, dünyadaki teknolojik gelişmeler ve sanayileşmedeki gelişmeler, Türkiye’ye de yansımıştır. İmalat teknolojilerinin gelişimiyle birlikte, 1950’lerden itibaren, üretimin artması, ulaşım sektörünün gelişimini de olumlu yönde etkilemiştir. 1970’lerden sonra ulaşım sektörü dikkatleri üzerine çekerek yatırımları arttırırken, kargo taşımacılığı ulaşım sektöründen sıyrılarak, kendi işleyişini oluşturmuştur (Yapraklı, 2006: 55). Türkiye’de öne çıkan kargo firmaları aşağıda Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Türkiye’de Faaliyet Gösteren Kargo Firmaları Hakkında Genel Bilgi

Firma İsimleri	Kuruluş Yılı	Bölge Müdürlüğü	Transfer Merkezi	Araçlık Filo	Çalışan Sayısı	Şube Sayısı
TNT KARGO	1946	-	-	3000*	250*	43**
DHL KARGO	1969	-	18*	400*	2000*	57**
ARAS KARGO	1979	13**	29**	3320**	12000**	825**
YURT İÇİ KARGO	1982		32**	3910**	13500**	800**
UNITED PARSEL SERVİSİ (UPS)	1988	-	-	700**	3000**	260**
INTEL GLOBAL KARGO	1995	8**	-	200**	500**	84**
FILLO KARGO	1998	-	-	1500**	600**	211**
MNG KARGO	2003	15**	26**	2200**	8000**	800**
SÜRAT KARGO	2003	19**	24**	1278**	4000**	556**
PTT KARGO	2008	-	-	10893**	15410**	4602**
AGT	2016	-	-	-	1100**	4500**

Kaynak: (Duran, 2017)’den uyarlanmıştır.

* 2017 verisi

**2021 verisi

Türkiye’de 35-40 yıllık kısa bir geçmişe sahip olan kargo ve kurye hizmetleri, serbest piyasa ekonomisine geçişle birlikte hızla büyümüşür ve reel sektörde vazgeçilmez konumunu gün geçtikçe korumaktadır. E-ticaretin bir alt dalı olan internet mağazacılığına yapılan yatırımların büyümesiyle pazarın daha az maliyetle ürünleri arz etmesi ve yine hizmetin hızlanmasıyla, işletmeler küresel rekabette olanaklar yakalamış ve böylelikle kargo sektöründe büyük gelişmeler yaşanmıştır (Kut, 2017). Günümüzde Türkiye’de 100 binden daha fazla kişiye istihdam alanı sunan dağıtım sektörü, 25 bin araç ve 10 bin sabit merkeziyle gün geçtikçe büyümekte ve gelişmektedir¹ (Kut, 2017).

Aşağıdaki tabloda ise postada çalışan istihdam düzeylerine yer verilmiştir. Türkiye’deki posta çalışanların istihdam düzeyi diğer ülkelere göre hayli düşüktür.

Tablo 2: Türkiye’deki Posta Çalışanlarının İstihdam Düzeyleri ve Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması

Ülkeler	Nüfus (bin)	Posta İd. çalışan	Sabit Merkez (adet)	Gönderi adet (bin)
ALMANYA	82.000	520.000	13.000	20.887.000
FRANSA	61.000	273.000	17.000	20.000.000
RUSYA	143.000	372.000	41.000	1.222.750
İTALYA	57.000	150.746	13.728	9.000.000
TÜRKİYE	80.000	39.000	4.515	1.000.000

Kaynak: (KARİD, 2020).

2.4. COVID-19 Pandemisi ve Etkileri

COVID-19 pandemisiyle görünür hale gelen vahim durumlardan biri dünya üzerindeki gelişmiş devletlerin dahi bu sürece hazırlıklı olmayışıdır. Tüm ülkeler, sağlığa dair tüm plan ve programlarını bu süreçten edindikleri tecrübelerle yeniden tasarlayacaklardır. Salgın bitti diye rehavete kapılmak, tedbirlere uymamak, daha büyük felaketlere yol açabilir. Bu yüzden, tüm dünya gerek şu anki süreçte gerekse daha sonraki süreçlerde pandemilerle savaşıma uyumlu bir biçimde ve tüm insanlığın çıkarı adına hareket etmelidir (Budak & Korkmaz, 2020: 66-75).

Pandemi sürecinde vatandaşlara getirilen dışarı çıkma yasakları, sosyal mesafe kurallarına uyma zorunlulukları tüketim davranışı değişikliklerine de neden olmuştur. Değişen tüketici davranışları bazı sektörlerin büyümesini sağlarken, bazı sektörlerin de küçülmesine neden olmuştur. Dijitalleşmeyle birlikte alışverişlerini internet üzerinden yapmaya başlayan tüketiciler pandemi süreciyle birlikte e-ticarete olan taleplerini artırmışlardır. Çoğu kargo firması

¹ Ülkemizde kargo ve kurye mevzuatı şu şekildedir: 4945 sayılı Karayolu Taşıma Kanunu (T.C Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, 2021), Elektronik Ticarete Hizmet Sağlayıcı ve Aracı Hizmet Sağlayıcılar Hakkında Yönetmelik (T.C Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, 2021) Karayolu Taşıma Yönetmeliği (T.C Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, 2021), PTT’de ise kargo ve kurye hizmetleri, 6475 Sayılı Posta Hizmetleri Kanunuyla 3 Kısımdan oluşmak üzere düzenlenmiştir (Resmi Gazete, 2021).

artan bu talep karşısında yetersiz kalmış, tedarik zincirinde aksaklıklar meydana gelmiştir. Yaşanan bu aksaklıklar karşısında işletmelerin çeşitli faaliyetlere önderlik ettiği, dijitalleşmeye ağırlık verildiği, çalışanların güvenlik ve sağlığına dair kontrollerin gerçekleştirildiği, kamudan alınan desteklerle ve işletmelerin kendi çabalarıyla çalışanlarının iş güvencesini sağlama almaya çalıştıkları gözlemlenmiştir (Tuna & Çelen, 2020).

Bu süreçte devletlere de bazı görevler düşmektedir. Devlet tarafından istihdama yönelik tedbirler alınmalı, plan ve programlar çizilmelidir. Ayrıca bu süreçte dijitalleşmenin hızlanması için yine devlet desteği yahut eliyle internet altyapısı güçlendirilmeli ve dijitalleşmeye daha hızlı adım atılmalıdır (Balcı & Çetin, 2019: 43). Pandemiye iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin değişimi ve artırılması gerekliliği ön plana çıkmıştır. Virüsün ölümcül olması, iş güvenliği önlemlerinin önemini bir kere daha kavratmış, salgınla mücadele etmek adına araç gereç alımı, işgörenlerin süreçte sıkça bilgilendirilmesi gibi işverenin sorumlulukları gündeme gelmiştir. Ne zaman biteceği belli olmayan bu süreçte işverenler gerekli tüm önlemleri almakla yükümlüdürler (Ateş, 2019). Sonuç olarak, pandemiyle birlikte iş hayatı değişime uğramaktadır. Bu süreci insan kaynakları birimleri çok ayrıntılı bir biçimde incelemelidir. İş hayatındaki ilerleme ve değişimleri gözlemlemeli, işletmelerin geleceği için, yaşanan duruma uygun çözümler geliştirmelidir (Öge & Çetin, 2020).

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Araştırmanın amacı COVID-19 pandemi sürecinin lojistik faaliyetlerine ve lojistik sektörü çalışanlarının işe yönelik tutumlarına etkisinin araştırılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda lojistik faaliyetler içerisinde yer alan kargo hizmetleri araştırma kapsamında incelenmiştir. Araştırma, Bartın ili merkez ilçesinde faaliyet gösteren PTT Kargo hizmetlerini ve bu birimde görev yapmakta olan PTT dağıtıcılarını kapsamaktadır.

Türkiye genelinde 4597 adet PTT işyeri bulunmakta ve bu işyerlerinde toplam 42.307 PTT çalışanı görev yapmaktadır. Bu çalışanlardan 15410'u ise PTT Kargo biriminde dağıtıcı olarak çalışmaktadır. Türkiye genelinde faaliyette bulunan 4957 PTT iş yerinden 125 tanesi posta ve kargo iş yerleri olarak hizmet vermektedir. Bu 125 iş yerinden Bartın ili merkez ilçesinde faaliyette bulunan posta ve kargo iş yerinin seçilmesi zaman ve bütçe kısıtından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte seçilen il merkezi ve iş yeri ile ilgili istatistikler Türkiye geneli ile kıyaslandığında anlamlı veriler elde edilmektedir. İlk olarak Türkiye genelinde her 10000 kişiye 1,8 PTT kargo çalışanı düşmekteyken, Bartın ili merkez ilçesinde her 10000 kişiye 1,4 PTT kargo dağıtıcısı düşmektedir. İkinci olarak, Türkiye genelinde kilometrekare başına 0,019 (15,410/783,562km²) PTT kargo dağıtıcısı düşmektedir. Bartın ili merkez ilçesinde de bu oran 0,019'dur (22/1151km²). Dolayısıyla seçilen iş yeri ile ilgili veriler (bu iş yerinde çalışanların dağıtım yaptıkları nüfusa oranları ve kilometrekare başına düşen dağıtıcısı sayısı) Türkiye ortalamasına çok yakındır. Bununla birlikte çalışmanın, sınırlılıkları dahilinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Gereğine uygun biçimde çeşitli sosyal süreçleri ve grupları ya da bu süreçleri deneyimleyen bireyleri inceleyerek cevaplar arayan nitel araştırma yöntemleri (Berg & Lune, 2015: 25) ve olguları ve olayları ölçümleyebilen ve sayısal verilere dayanarak sonuçlar çıkaran nicel araştırma yöntemleri, bu çalışmada bir arada kullanılmıştır. Nicel araştırma yöntemleri kapsamında kargo hizmetlerine yönelik veriler analiz edilmiştir. Nitel araştırma yöntemleri kapsamında yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Görüşme yöntemiyle tecrübeler, davranışlar, fikirler, yönelimler, tepkiler ve yorumlar gibi gözlemlenemeyenleri kavramaya çalışırız (Yıldırım & Şimşek, 2018). Yarı yapılandırılmış görüşme yönteminin seçilmesinin nedeni, bu yöntemin verileri çözümlene kolaylığı sağlaması ve görüşülen kişiye kendini

anlatabilme imkânı sunması ve ayrıntılı bir biçimde bilgiye ulaşma avantajı sağlamasıdır. (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz, & Demirel, 2020: 159). Yarı yapılandırılmış görüşme formu geliştirilerek veriler toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakatla, çalışmada hem mülakat rehberi doğrultusunda sistematik bir biçimde ilerlenmesi hem de ihtiyaç halinde daha ayrıntılı bilgilere ulaşılmasına olanak sağlaması amaçlanmaktadır (Gürbüz & Şahin, 2018: 130). Yarı yapılandırılmış mülakatın daha ayrıntılı bilgilere ulaşmasının kaynağı esneklik ve serbestliktir. Verilerin güvenilirliğini artıran unsur ise yarı yapılandırılmış mülakatla daha ayrıntılı bilgilere ulaşılmasıdır (Güçlü, 2019: 104).

3.2. Araştırma Grubu

Araştırma Bartın ili merkez ilçesinde faaliyet gösteren PTT Kargo Hizmetlerini ve çalışanlarını kapsamaktadır. PTT Kargo hizmetleri bünyesinde çalışanlar, 399 sayılı kanun hükmünde kararnameye (KHK) tabi çalışanlar, idari hizmet sözleşmesi (İHS) ile çalışanlar ve taşeron eliyle istihdam edilen personel olmak üzere üç farklı biçimde istihdam edilmektedir. Bu doğrultuda 2020 Aralık ayı itibarıyla PTT Kargo Bartın ili merkez ilçede görev yapmakta olan 7'si 399 sayılı KHK ile, 4'ü İHS ile, 11'i de taşeron eliyle istihdam edilen toplam 22 PTT dağıtıcısı bulunmaktadır. Araştırmada tam sayım tekniği kullanılarak tüm çalışanlar ile görüşülmüştür. Katılımcıların demografik bilgilerinin dağılımı Tablo 3'te sunulmuştur.

Katılımcıların %9,52'si kadın, %90,48'i ise erkektir. Çalışanlarda erkeklerin oranı hayli yüksektir. Tüm çalışanların %33,3'ü bekar, %66,7'si evlidir. Katılımcıların yaş dağılımı üç gruba ayrılmıştır, ilk grup 26-35 yaş aralığı 15 kişiden oluşmakta ve oranı %68,18'dir. İkinci grup 36-45 yaş aralığında 2 kişi yer almaktadır ve oranı %9,1'dir. Üçüncü ve son grup 46-55 yaş aralığında olup, oranı %22,72'dir. Tüm grubun yaş ortalaması ise 38,68'dir. Katılımcıların yarısından fazlasını 25-35 yaş arası grup oluşturmaktadır. Bu verilerden yola çıkarak çalışanların çoğunun genç olduğu görülmektedir. Çalışanlardan 12 kişi lise mezunu olup oranı %54,55'tir. Ön lisans mezunu 4 kişinin oranı %18,18'dir. Lisans mezun kişi sayısı 6, oranıysa %27,27'dir. Katılımcıların %50'sinden fazlası lise mezunlarından oluşmaktadır. Katılımcıların hizmet yılı da üç gruba ayrılmıştır, ilk grup hizmet yılı 1-10 yıl olan 14 kişidir, oranı %63,64'tür. İkinci grup hizmet yılı 11-20 yıl arasında olan 3 kişinin oranı ise %13,64, son grup olan hizmet yılı 21-30 yıl olan 5 kişinin oranı ise %22,72'dir. PTT'de yer alan üç kadro ayırımına göre ayırım yapıldığında ise 399'luların sayısı 7 iken oranı 31,8, İHS'li 4 kişinin oranı %18,18, taşeron sayısı ise 11 olup, oranı %50 olmakla birlikte ağırlığı en çok olan kadrodur (Tablo 3).

Tablo 3: Katılımcıların Demografik Dağılımları (n=22)

	Cinsiyet		Medeni Durum		Yaş		Eğitim Durumu		Hizmet Yılı		Kadro Türü	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Kadın	2	9,1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Erkek	20	90,9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bekar	-	-	7	31,82	-	-	-	-	-	-	-	-
Evli	-	-	15	68,18	-	-	-	-	-	-	-	-
26-35 Yaş	-	-	-	-	15	68,18	-	-	-	-	-	-
36-45 Yaş	-	-	-	-	2	9,1	-	-	-	-	-	-
46-55 Yaş	-	-	-	-	5	22,72	-	-	-	-	-	-
Lise	-	-	-	-	-	-	12	54,55	-	-	-	-
Ön Lisans	-	-	-	-	-	-	4	18,18	-	-	-	-
Lisans	-	-	-	-	-	-	6	27,27	-	-	-	-
1-10 Yıl	-	-	-	-	-	-	-	-	14	63,64	-	-
11-20 Yıl	-	-	-	-	-	-	-	-	3	13,64	-	-
21-30 Yıl	-	-	-	-	-	-	-	-	5	22,72	-	-
399 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname'ye göre Çalışanlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7	31,82
İdari Hizmet Sözleşmeli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	18,18
Taşeron	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11	50

3.3. Verilerin Toplanması

Araştırma verileri toplanmadan önce Bartın Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulundan 27.11.2020 tarih ve 220-SBB-0249 protokol numaralı karar ile etik kurul izni alınmıştır. Çalışmada kargo hizmetlerinin pandemi sürecinde nasıl etkilendiğinin belirlenmesi amacıyla Bartın PTT Merkez Müdürlüğünden COVID-19 pandemi süreci (Mart-Nisan-Mayıs-Haziran-Temmuz-Ağustos-Eylül-Ekim-Kasım-Aralık) ve bir önceki yılın aynı aylarına yönelik kargo verileri temin edilmiştir.

Çalışanların COVID-19 pandemi sürecinin lojistik faaliyetlere ve işe yönelik tutumlarına etkisine yönelik görüşlerinin belirlenmesi amacıyla yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak veriler elde edilmiştir. Mülakatlarda araştırmacılar tarafından literatür taramasına dayalı olarak hazırlanan, demografik bilgilere yönelik 6 soru ve araştırmanın amacına yönelik 8 soru olmak üzere toplam 14 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır (Mülakatlarda sorulan sorular Ek:1'de tablo halinde verilmiştir). 1 Aralık-15 Aralık tarihleri

arasında Bartın ili merkez ilçede PTT kargo hizmetlerinde görev yapan 22 çalışan ile gönüllük esasına dayalı olarak yüz yüze görüşülmüş ve araştırma verileri toplanmıştır. Veri kaybının önlenmesi hedeflenerek görüşmeler tüm katılımcıların rızası alınarak ses kaydına alınmıştır. Her bir görüşme 20-25 dakika sürmüştür.

3.4. Verilerin Analizi

Araştırmaya yönelik nitel ve nicel veriler toplandıktan sonra verilerin çözümlenmesi ve yorumlanmasına geçilmiştir. Nicel veriler değerlendirirken tamamlayıcı istatistiksel metotlar (frekans ve yüzde) kullanılmıştır. Verilerin dağılımı tablo ve grafik yardımıyla sunulmuştur. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile elde edilen veriler üç gruba ayrılarak içerik çözümlenmesine tabi tutulmuştur. Nitel veriler dört aşamada analiz edilirler: 1-Verilerin kodlanması 2-Temaların belirlenmesi 3-Kod ve temalarda düzenleme yapılması 4- Bulguların tanım ve yorumu (Yıldırım & Şimşek, 2018: 243). Bu çalışmada da nitel veriler çözümlenirken bu aşamalar takip edilmiştir. Nitel araştırma yönteminin gizlilik ilkesi kapsamında araştırmaya katılan hiçbir katılımcının gerçek ismi kullanılmamış, bunun yerine katılımcılar “Katılımcı 1, Katılımcı 2, ... Katılımcı 22” şeklinde kodlanmıştır. Veriler deşifre edilerek metin haline dönüştürülmüş ve deşifre edilen metinler soru gruplarına göre lojistik faaliyetlere ilişkin bulgular ve çalışanların işe yönelik tutumlarına yönelik bulgular olarak gruplandırılarak sunulmuştur.

4. BULGULAR

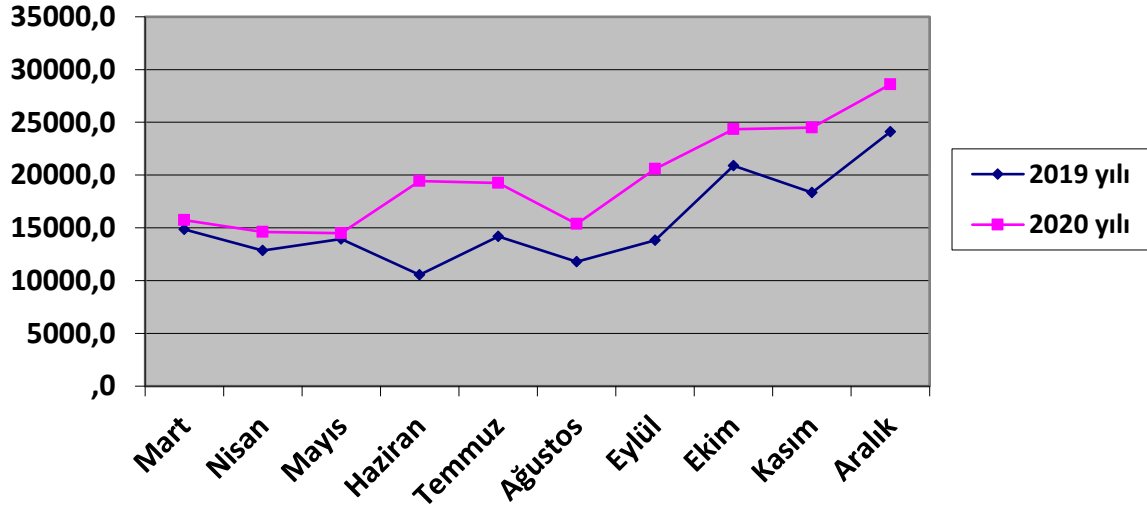
4.1. Kargo Verilerine İlişkin Bulgular

Bartın PTT Merkez Müdürlüğünden COVID-19 pandemi süreci (Mart-Nisan-Mayıs-Haziran-Temmuz-Ağustos-Eylül-Ekim-Kasım-Aralık) ve bir önceki yılın aynı aylarına yönelik olarak kargo teslim verileri alınmış ve sonuçlar Tablo 2’de ve Grafik 1’de sunulmuştur.

Tablo 4: Kargo Verilerinin Dağılımı ve Değişimi

AYLAR	Toplam Teslim Edilen Kargo		2019-2020 Yılları Arası Değişim	
	2019 YILI	2020 YILI	FARK	YÜZDE
MART	14.861	15.738	877	%5,9 artış
NİSAN	12.841	14.599	1.758	%13,7 artış
MAYIS	13.933	14.492	559	%4 artış
HAZİRAN	10.551	19.447	8.896	%84,3 artış
TEMMUZ	14.183	19.242	5.059	%35,67 artış
AĞUSTOS	11.796	15.370	3.574	%30,30 artış
EYLÜL	13.815	20.586	6.771	%49 artış
EKİM	20.875	24.340	3.465	%16,60 artış
KASIM	18.350	24.510	6.160	%33,57 artış
ARALIK	24.110	28.599	4.489	%18,61 artış
TOPLAM	155.315	196.923	41.608	%26,79 artış

Tablo 4 incelendiğinde COVID-19 pandemi sürecinin başladığı 2020 Mart ayından 2020 Aralık ayına kadar devam eden süreçte kargo hizmetlerinde bir önceki yılın aynı aylarına oranla %26,79'luk bir artışın gerçekleştiği görülmektedir. Kargo hizmetlerinde en fazla artış %84,3 oranla Haziran ayında gerçekleşmiş, bunu %49'luk artışla Eylül ayı ve yaklaşık % 36'lık artışla Temmuz ayı takip etmiştir.

Grafik 1: Kargo Verilerinin Dağılımı

Grafik 1 incelendiğinde Bartın ili merkez ilçede pandemi sürecinde (2020 yılı Mart-Aralık Ayları) teslimi gerçekleşen kargo sayılarında pandemi öncesi döneme göre (2019 yılı Mart-Aralık Ayları) artış olduğu görülmektedir.

4.2. Katılımcıların COVID-19 Pandemi Sürecinin Dağıtım Faaliyetlerine Etkisine Yönelik Görüşlerine Dair Bulgular

Lojistik faaliyetlere dair çalışanlara dört başlık altında çeşitli sorular sorulmuştur. Başlıklardan ilki tedbirlere dair soruları içermektedir. Bu kapsamda çalışanlardan 3 kişi tedbirlerin alınmadığını, 11 kişi kısmen alındığını, 8 kişi ise tedbirlerin alındığını belirtmiştir. Tedbir kapsamında maske takma ve dezenfektan kullanma gibi tedbirler alınsa da bu tedbirlerin yeterli olmadığı dile getirilmiştir. Tedbirlerin alınmadığını dile getiren kişilerin kadrosu 399'dur, 399'lu kadro diğer kadrolara göre özlük hakları bakımından daha iyi durumda olan kadrodur, bu çalışanların kadro güvencelerinden dolayı tedbirlerin alınmadığını dile getirirken daha açık oldukları söylenebilir. Kısmen alındı cevabını veren 11 kişiden 2'si 399'lu, 3'ü İHS'li 6'sı ise Taşerondur. Tedbirlerle ilgili soruya verilen cevaplarda medeni durum göz önüne alındığında ulaşılan bilgilerle anlamlı bir sonuç çıkarılamamaktadır. 7 bekardan, 4 kişi kısmen alındı, 2 kişi alındı, 1 kişi alınmadı cevabını vermiştir. 15 evli çalışandan 2'si alınmadığını, 7 kişi kısmen alındığını, 6 kişi ise gerekli tedbirlerin alındığını düşünmektedir. Medeni duruma göre yüzde oranları alındığında ikisinde de alınmadı en az ağırlıktaki grup, kısmen alındı cevabıysa yüzde oranlamasında en yüksek dilime sahip olan gruptur. Dolayısıyla medeni durumun verilen cevaplarda anlamlı ve fark edilebilir bir sonucu çıkmamıştır. Yaş aralığına göre değerlendirildiğinde 26-35 yaş aralığındaki 15 kişiden 8 kişi kısmen alındığını, 6 kişi alındığını, 1 kişi alınmadığını belirtmiştir. 36-45 yaş aralığındaki 2 kişi kısmen alındığını düşünmektedir. 46-55 yaş aralığı 5 kişiden 2 kişi tedbirlerin alınmadığını, 1 kişi kısmen alındığını 2 kişiye alındığını söylemiştir. Eğitim durumuna göre değerlendirildiğindeyse, lise mezunu 12 kişiden 2

kişi alınmadığını, 6 kişi kısmen alındığını, 4 kişi ise gerekli tedbirlerin alındığını dile getirmiştir. Ön lisans mezunu 4 kişiden 2'si kısmen alındığını, 2'si alındığını söylemiştir. Lisans mezunu 6 kişiden, 1 kişi alınmadı, 3 kişi kısmen alındı, 2 kişi alındı cevaplarını vermişlerdir. Dolayısıyla eğitim durumu ve yaş dağılımı göz önüne alındığında fark edilebilir ve anlamlı bir sonucu çıkmamıştır. Tedbirlerin alınıp alınmadığı, alındıysa yeterli olup olmadığı sorularına verilen cevaplar farklılık gösterse de bir çalışanın tedbirlere dair aksaklıkları dile getiren cevabı çok dikkat çekicidir. Tedbirlere dair aksaklıkları dile getiren Konuşmacı-6 temizlik malzemeleriyle ilgili sıkıntıyı şu şekilde aktarmıştır: 'Kaç sefer pandemi çıktı kaç kişide ne ilaçlamaya gelen var ne bir şey yapmaya gelen var, ellerinizi 20 saniye yıkayacaksınız diyorlar, lavabolarda ne sabun var ne deterjan var, söyleye söyleye biz bıktık yani. Şefe söylüyoruz şef müdüre söylüyor, kendimiz alıyoruz, cebimizden alıp da burada kendimiz karşılıyoruz. Kurum deterjanı bile bize göndermiyor ya. Pandemi çıkıyor ne temizlik var ne ilaçlama var. Geçen 5, 6 kişi pozitif çıktı ne gelen var ne giden. İlaçlama yok. Bir tane temizlikçi var, o da koronali çıktı, adam temizlik yapamıyor burada. Angarya işlerden dolayı.' Verimli bir çalışma ortamının temel koşulu, temizlik ve düzendir. Örgüt yönetimi bu konuda hassas olmalıdır. Fiziksel çalışma şartlarının iyi olması, çalışanların motivasyonunu ve verimliliğini olumlu yönde etkilemekte, iş yaşamının daha kaliteli olmasını sağlamaktadır (Gümüş & Sezgin, 2012, s. 60). Fiziksel çalışma ortamı gözlemlendiğinde, dağıtım çıkmadan önce ve dağıtımdan geldikten sonra evrak işlerini tamamlamak üzere günde en az iki kez çalışma masalarına oturan dağıtıcıların çok yakın mesafede işlerini yaptıkları gözlemlenmiştir. Bilgisayarlar arası mesafe 40 cm'yi geçmemektedir. Fiziksel ortamdaki göze çarpan en büyük diğer bir durum da havalandırmanın olmayışıdır. Kötü çalışma şartları motivasyonu azalttığı gibi yorgunlukla birlikte verimlilikte de düşüşe sebep olmaktadır (Hayta, 2007: 22). Tedirgin ve endişe içinde olan çalışanlar için, iş ortamının fiziksel koşullarından biri olan havalandırmanın sağlanmasıyla, çalışma şartlarının sebep olacağı olumsuzluklar ortadan kalkacaktır (Eren, 2020: 202). Durağan olmayan iş yapısı, kişilerin hareket alanını genişletirken bireyler arası mesafenin korunmamasına yol açmaktadır. Tedbir kapsamında ele alınan konularından bir diğeryse sosyal mesafedir. Sosyal mesafeye dair önlemlerin alınmadığını dile getiren 6 kişi vardır. Sosyal mesafenin sağlanamamasına dair sorunu dile getiren kişilerden 2 kişi bekar, 4 kişi evlidir. 6 kişinin de yaş aralığı 26-35'tir. Eğitim durumlarına göre ise 4 kişi lisans 2 kişi ise lise mezunudur. Hizmet yıllarına bakıldığında, 3 kişi 1-10 yıl, 3 kişi ise 11-20 yıl arası görev yapmışlardır. 2 kişi 399'lu, 2 kişi İHS'li, 2 kişi ise taşeron çalışandır. Tüm bu verilerden elde edilen sonuçlarda ise, tedbirlerin alınıp alınmadığı konusunda görüş birliği olmamasıdır. Bu durumdan çıkarılan sonuç PTT'nin gerekli tedbirleri almadan önce çalışanlarına danışmamış olduğudur. Çalışanların kendilerini ilgilendiren konularda fikirlerinin dinlenmesi, geleneksel yönetim anlayışının hiyerarşik yapısından sıyrılarak verimliliği artırıcı yararlar getirecektir. Yönetime katılan çalışanın da iş tatmin düzeyi artmaktadır (Eren, 2020: 411).

Başlıklardan ikincisi ise çalışanların pandemi döneminde asli görevleri (kargo, kurye ve posta) haricinde ek olarak yeni görevlerinin olup olmadığına dair soruları içermektedir. Ek işlerle ilgili soruya ilişkin cevaplar şu şekildedir: Pandeminin ilk evrelerinde 11 kişi ek iş olarak maske dağıtımını yaptığını, 3 kişi kronik hasta grubunda yer alıp o dönemi raporlu olarak atlattığını, 3 kişi maske ve maaş dağıtımına dahil olduklarını, 1 kişi maske dağıtımını ve İstanbul Halk Ekmek tarafından gönderilen ekmek dağıtımına dahil olduğunu, 4 kişi ise ek olarak yeni görevlerinin olmadığını dile getirmişlerdir. Çalışanlardan 15 kişi yeni görevler eklendiğini dile getirmiştir, %68,18'lik bu oran yüksektir. Pandemi dolayısıyla eklenen işler iş yükünü artırmış, işe dair motivasyon düzeyini azaltmıştır. Motivasyonun amacı, çalışanların performanslarını yükseltme, kurumsal amaçlarınsa etkin ve verimli bir şekilde yerine getirilmesidir. Motivasyonu düşük olan çalışanların kapasitelerinin tamamını kullanmaması ya da kullanamaması kurumsal amaçların başarılı bir şekilde yerine getirilmemesine sebep olur (Tunçer, 2013: 93).

Lojistik faaliyetlerine ilişkin üçüncü başlıkta çalışanlara müşterilerle ilgili sorular yöneltilmiştir. Pandemide müşterilerin bakış açısının işlerine etkisi sorulduğunda, 19 kişi etkisinin olduğunu ve bu etkilerin işlerini daha olumsuz etkilediğini düşünürken, 3 kişi ise olumlu etkilediğini düşünmektedir. Genel olarak karşılaşılan problemin müşteriler tarafından maske takılmaması ve imza atmaktan kaçınma olduğu dile getirilmiştir. Konuşmacı-15'in aktardığı cevap şu şekildedir: *'Bir örnek vereyim size, kadın açtı kapıyı, telefonda konuşurlarken, biz pozitif çıktık da evdeyiz dedi. Neden kapıyı açıyorsun bana. Ki ben seninle birebir temastayım, bunu yapanlar da var. Evet şahıs karantinada ama biz onun karantinada olduğunu bilmiyoruz ki. Sürekli kendini korumak zorundasın, müşteriler buna önem vermiyorlar, çoğu kişi de gizliyor zaten. Bazen yoldan geçen biri tesadüfen kızım o binaya girme o binanın yarısı karantinada diyor, örneğin. El terminali kullandığım için T.C. kimlik numarasında hata olmuyor. Ama şimdi en azından el terminalinin avantajı var'*. Pandemi sürecinde görevlendirilen yeni şefle birlikte el terminali kullanımı yaygınlaştırılmıştır, el terminaliyle birlikte müşteri kargo teslimatı sırasında dağıtıcı tarafından gönderilen tek kullanımlık teslimat koduyla ürününü teslim almakta ve hem dağıtıcı hem de müşteri açısından teslimat daha hızlı bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Dijital sisteme entegre olan şirketler, müşterinin talep ettiği kalite ve hıza ulaşmakta ve lojistik maliyetlerini düşürmektedir (Bilgiç, Türkmenoğlu, & Ahmet, 2020: 66). Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler lojistik faaliyetleri olumlu yönde değiştirmekte, bu değişim pandemi süreciyle hız kazanmakta ve salgınla mücadelede önemli bir rol oynamaktadır. El terminali gibi küçük bir aletin bile çalışanların sağlığının korunmasında çok önemli bir rol oynadığı görülmüştür. El terminalinin yaygınlaştırılmasıyla temas azaltılmakta, kâğıt israfı önlenmektedir. Çalışanın hızı artmakta, iş takibi kolaylaşmakta, dağıtıcının ofisinde geçen zaman azaltılarak verimliliği artırılmaktadır. Bununla birlikte köy dağıtımını yapan 4 kişi köylerde el terminalinin bağlantısının düşük ya da hiç olmamasından kaynaklı, el terminallerini kullanamadıklarını dile getirmişlerdir. Bu durumdan çıkarılan sonuçlarsa, PTT'nin gerekli yatırımı yapmasına rağmen yatırımın kullanılmıyor olması, bazı zamanlarda yeniliklerin kullanılmamasının sadece kurumla ilişkili olmayıp, entegre sistemlerin de eksikliğinden kaynaklanabilmekte olduğudur. Olumlu cevaplayan kişilerse, pandemi sürecinde müşterilerin bakış açısının olumsuz olmadığını dile getirmiştir. Konuşmacı-8'in ifadesi şu şekildedir: *'Pandemi sürecinde çoğu müşteri PTT'nin önemli bir kurum olduğunu anladı, çünkü özel kargonun dahi çalışmadığı diğer her şeyin durduğu vakitlerde PTT her zaman çalıştı. Yani insanlar ihtiyaçlarını PTT vasıtasıyla gördü. Bu süreçte bizim değerimizin daha çok arttığını düşünüyorum. Ama onun haricinde vatandaş da biz de tedirginiz, ama o şekilde yürütmeye çalıştık'*. Olumlu düşünenlerin oranı %13,63 oranla oldukça düşük seviyededir. Bu durum gösteriyor ki çalışanların çoğu pandemi sürecinde müşterilerin çalışanlara bakış açısının olumsuz olduğunu düşünmektedir bu da çalışanların iş motivasyonu üzerinde oldukça olumsuz etki yaratmaktadır.

Son olarak kurumda koronavirüs vakalarının olup olmadığı eğer olduysa bu durumun işlerine nasıl yansdığına dair sorular sorulmuştur. Kurumda pozitif vakalara rastlandığı, bunun kurum içi ilişkilerde iş yoğunluğu açısından olumsuz etki yarattığı, karantinaya alınan personeller dolayısıyla iş yükünün arttığı dile getirilmiştir. 4 kişi iş yükü artarken mesai saatinin artmadığını, 18 kişiye iş yüküne ek olarak günde ortalama birkaç saat geç çıktıklarını söylemişlerdir. Konuşmacı-5: *'Şöyle, pandemi sürecinde, genelde eksik personelle çalıştık, o yüzden bölgemiz bir bölgeyken iki bölgeye çıktı, üç bölge oldu, bölge artışı oldu, eksik personel olunca dediğim gibi iş yükü arttı. İş stresi arttı. Tabii ki herkesin bir moral bozukluğu oldu, o da tabii ki işimize yansıyor, kimsenin aslında birebir bir sorunu yokken, iş stresinden ufak tefek çatışmalar oldu'*. Baskının örgütsel etkilerini, tutum, performans ve işten ayrılma olarak üç sınıfa ayırabiliriz. Baskı altında olan çalışanların tutumu işe yönelik nefret, birime ya da müşterilere karşı olumsuz duygular beslemesine sebep olabilir. Stresin az olması dahi performansı olumsuz etkilemektedir. Baskı altında olan çalışanlar işten ayrılmaya yönelebilmektedir. İşten ayrılma ise tamamen olabileceği gibi, işte olup işi yapmamaya dair

yöntemler bulmak da olabilir (Aşan & Eren Miski, 2006, s. 251). Çalışanların hepsi iş yükünün arttığını düşünmekte, %81'lik kısım ise hem mesai hem de iş yükü artışı olduğunu dile getirmektedir. İş yükü artan çalışanların iş yoğunluğundan ve personel eksikliğinden kaynaklı sorumlu oldukları bölgeler harici, cadde, sokak ve bina numaralarını bilmedikleri başka bölgelere gitmelerinden şikâyet etmektedir. Bu durumunsa hız ve verimliliklerini olumsuz yönde etkilediğini düşünmektedirler.

4.3. Katılımcıların COVID-19 Pandemi Sürecinin İşe Yönelik Tutumlarına Etkisine İlişkin Bulgular

Çalışanların işe yönelik tutumları da dört başlık altında incelenmiştir. Başlıklardan ilki pandemi öncesi ve sonrası işe dair memnuniyet düzeylerinde olumlu ya da olumsuz değişimler yaşanıp yaşanmadığına dairdir. Çalışanların pandemi öncesi ve sonrasına dair memnuniyetlerinde olumlu ya da olumsuz bir değişim yaşanıp yaşanmadığı sorusuna verilen cevaplardan 12 kişinin pandemi sonrası işe dair memnuniyetlerinin olumsuz yönde olduğunu, 1 kişinin pandemi sonrasında memnuniyet düzeyinin daha olumlu olduğunu bunun sebebininse yaptığı işi pandemi sonrası daha önemli bulduğu çıkarılmıştır. Öte yandan 9 kişi ise memnuniyetinde herhangi bir değişim olmadığını belirtmiştir. Kadrolara göre değerlendirildiğinde, 399'lu 7 kişiden 5'i, İHS'li 4 kişiden 3'ü, Taşeron 11 kişiden 4 kişi memnuniyet düzeyinin pandemi öncesine göre daha olumsuz olduğunu belirtmişlerdir. Hizmet yılı 1-10 yıl arası olanlardan 7 kişi memnuniyet düzeyinde olumsuz yönde bir değişim yaşandığını, 6 kişi memnuniyet düzeyinde olumsuz bir değişim yaşamadığını, 1 kişi ise pandemi sonrası memnuniyet düzeyinde artış olduğunu söylemiştir. Memnuniyet düzeyinde artış olduğunu söyleyen çalışanın cevabı şu şekildedir: *'Şu an daha hevesli çalışıyorum, insanlara pandeminin en başında erzak götürüyorduk, yiyeceklerini götürüyorduk, o an kendimi önemli bir iş yapıyor olarak gördüm, pandemi öncesinde böyle bakmıyordum, pandemiden sonra bakış açımda değişme oldu ve daha önemli bir iş yaptığımı düşünüyorum. Dağıtımın önemi, insanların bize güveni. Ben böyle düşünüyorum'*. Çalışanların pandemi öncesi ve sonrasında işe dair memnuniyet düzeylerinde kadro ayırımı göz önüne alındığında anlamlı bir sonuca ulaşılamamıştır. Pandemi sürecinde çalışanların yarısından fazlasının işe dair memnuniyet düzeylerinde olumsuz bir değişim yaşanmıştır. İşlerinin olumlu ya da olumsuz etkilendiğini söyleyenler de Türkiye'deki işsizlik problemine atıf yapmıştır. Bu durumdan, çalışanların pandemi sürecinde genel olarak olumsuz etkilendiği ama işsizlik probleminin pandemi sürecinde işe dair memnuniyetlerini derinlemesine düşünmesine engel teşkil ettiği sonucu çıkarılabilir. Çalışanların performanslarının yüksek olabilmesi ve verimli bir biçimde çalışabilmeleri için, işlerinden tatmin olmaları gerekir (Erdil, Keskin, İmamoğlu, & Erat, 2004: 18). Kurumlar başarılarını kaybetmemek ve sürdürülebilirliklerini sağlamak istiyorlarsa, müşteriler kadar iç müşteri yani çalışanlarının da memnuniyetini sağlamalıdır. İç müşterinin iş tatmini arttıkça, işten ayrılma azalacak ve işten ayrılma sebepli ekonomik kayıplar engellenecektir. Çalıştığı kurumla duygusal bağı olan çalışanların, beklentileri hususunda algıladıkları desteğin, çalışanların kurum içerisindeki yönelim ve tutumları üzerinde büyük etkisi olacaktır. Çalışanların tutumuysa kurumdaki performansını ve başarısını etkileyecektir. Bütün bu sebeplerle, tatmin düzeyi yüksek olan çalışanlara sahip olmak, örgüt açısından çok önemlidir (Yavan, 2017).

İkinci olarak çalışanların işten ayrılma ya da sektör değiştirme yönelimlerine dair sorular sorulmuştur. Bu çerçevede çalışanlardan 6 kişi pandemiden bağımsız olarak sektör değiştirmek istediklerini söylemişlerdir, 6 kişiden 1 kişi İHS'li, 3 kişi 399'lu, 2 kişi ise taşeron kadrosunda çalışmaktadır. Hizmet yılı olarak değerlendirildiyse 21-30 yıl arası görev yapmış personellerden 2 kişi işten ayrılmayı düşündüğünü söylemiştir. 21-30 yıl arası görev yapmış çalışanlardan hiçbiri sektör değiştirmeyi düşünmemektedir. 11-20 yıl arası görev yapan 3 kişi

arasından iki kişi sektör değiştirmeyi pandemiden bağımsız olarak düşündüklerini dile getirmiştir, 1-10 yıl hizmet süresi olan 14 kişiden, 4 kişi pandemiden bağımsız sektör değiştirme isteklerinin var olduğunu söylemiştir. İşten ayrılmayı hiç düşünmeyenlerse, 11 kişi olup 399'lulardan 2, İHS'lilerden 2 ve Taşeronlardansa 7 kişi işten ayrılmayı hiç düşünmediklerini dile getirmiştir. Kadro ve hizmet yılı kriterlerine göre değerlendirilen işten ayrılma isteğinde ayrımlara göre anlamlı bir sonuca ulaşamamıştır. Çalışmamızda en göze çarpan bulgulardan biri, 11 kişinin işten ayrılmayı düşünmesi bunlardan da 6 kişinin pandemiden bağımsız olarak sektör değiştirmeyi düşünmesidir. Bu açıdan bakıldığında kurum aidiyeti oluşmamış kesim yüzde ellidir. Yaş aralıkları göz önüne alındığında hepsi 26-35 yaş grubu aralığındadır.

Üçüncü olarak, çalışanlardan pandemi döneminde yöneticilerinin liderlik tutumunu değerlendirmeleri istendiğinde, 14 kişi olumsuz, 5 kişi olumsuz olmayan 3 kişi de olumlu değerlendirmelerde bulunmuştur. Yaş aralığına göre değerlendirildiğinde, 26-35 yaş aralığı cevapları, 9 olumsuz, 4 olumsuz değil, 2 olumlu değerlendirme yapılmıştır. 36-45 yaş aralığındaki 2 kişi olumsuz değerlendirme yapmıştır. 46-55 yaş aralığındaki 5 kişi ise 1 olumsuz olmayan, 1 olumlu ve 3 olumsuz değerlendirme yapmışlardır. Yöneticilerin liderlik tutumunu olumsuz değerlendirenlerin sayısı çoğunluktadır. Kurumlarda, kurum çalışanlarının yani lider ve astların performansları, liderle astın etkileşimine bağlıdır. Her iki taraf için de etkileşim ne denli güçlü ise, kurumlar amaçlarına ulaşırken o denli başarılı olacaklardır. Çalışanların performansının kalitesi, liderlerinin performansı ile bağlantılıdır. Çalışanların lideri tarafından onaylanması ve takdir görmesi motivasyonunu pozitif yönde etkilemektedir. Aksi takdirde personel tükenmişlik hissine kapılabilmekte ve kurumun amaçları kesintiye uğrayabilmektedir (Örücü & Şeker, 2020: 204). Dolayısıyla PTT'deki yöneticiler bu süreçte çalışanlarının yanında olduğunu hissettirerek hem çalışan motivasyonunu hem de kurumun amaçlarının gerçekleşmesini sağlayabilmek adına daha somut adımlar atmalıdır. Çalışanların yarısından fazlası kurum için, işin personelden daha mühim olduğunu hissettiğini dile getirmektedirler. Konuşmacı-15: *'İş istemek kolay, tabii ki iş isteyecekler, ama kimse buraya gelip ne kadar zor durumda ya da ne kadar sıkıntıda olduğumuzu gelip görmüyor, dolayısıyla bilmiyorlar, kimin bölgesi daha yoğun bilmiyorlar, çünkü sahayı bilmiyorlar. Sadece sahaya çık bunu yap tamam bunu yapayım da sahadaki şartlar tamamen belirsiz şartlar. Gün geliyor sayı yükseliyor, ertesi gün düşünce neden düştü, işte sen sahayı bilmiyorsun, bilmediğin için de sadece o yapmamış olarak görüyorlar'*. Konuşmacı-8: *'Yöneticileri bu süreçte pek bulamadık, pandemide çalışanın yöneticisinin arkasında olduğunu bilmesi aidiyet duygusunu kuvvetlendiriyor. Ancak bu buranın mı sorunudur, yoksa ülke genelinde midir bilmem ama çalışanın arkasında yönetici yok, bu da çalışana yalnızlaştırıyor, aidiyet duygusunu motivasyonunu azaltıyor. Bu şartlar altında çalışmaya çalışıyoruz yani'*.

Son olarak, çalışanlara kurumsal desteğin yeterliliği ile ilgili sorular sorulmuştur. Kurumun sağladığı destek 2 kişi tarafından yeterli bulunurken, 20 kişi gerek maddi gerek manevi destek konusunda kurumu yetersiz bulduklarını belirtmişlerdir. Çalışanların %90'ı kurumun sağladığı desteği yeterli bulmamaktadır, bu oran şu ana kadarki bulgulardan en yüksek olan orandır. Çalışana değer verme, çalışma ortamlarının iyileştirilmesi, çalışanların düşüncelerine değer verme, şikayetlerinin dinlenmesi ve önemsenmesi, başarılarının takdir edilmesi ve ödüllendirilmesi gibi kurumsal destekler kuruma dair aidiyeti artırmaktadır (Özdevecioğlu, 2016: 126). Kurumsal destek açısından çalışanlar ve üst yönetimin iletişimi üzerinde önemle durulması gerekir. Üst yönetim birbirleriyle çelişmeyen ifade, politika ve uygulamalarını örtülü ya da açık yürütürken, çalışanına değerli ve önemli olduğunu hissettiren mesaj, övgü ve onaylarla kurumsal desteği hissettirmelidir (Akın, 2008: 142). Kurumun çalışanlarının katkılarına değer vermesi, çalışanın kurum içinde benimsendiği ve istendiğine işaret olabilir. Bu işareten yola çıkarak, çalışanın işine yönelik olumlu tutumlar geliştirmesi ve sonucunda iş tatmini sağlanmasıyla çalışanın kurumuna karşı olumlu tutumlar geliştirmesine katkıda bulunarak çalışanın kurumda kalma isteği ile performans düzeyi artırılabilir (Çakar &

Yıldız, 2009: 77). Kurumsal desteğin, takdir ve onaylama gereksinimlerinin karşılanmasıyla, çalışanlar kurumlarına karşı duygusal bir bağ geliştirirler, bu bağla çalışanlar daha aktif ve daha başarılı hatta kurumsal amaçlara ulaşma hedeflerini artırmış olacaktırlar (Altınöz, Çöp, Çakıroğlu, Kervancı, & Keskin, 2013: 151).

5. TARTIŞMA ve SONUÇ

Çalışma sonucu elde edilen bulgulardan ve yapılan tartışmalardan birtakım öneriler geliştirilebilir. Tedbir konusunda fikir birliği olmamasında PTT'nin kurumsal olarak bir rolü olabileceği sonucuna varılmıştır. Çalışanın fikrinin alınmasıyla çalışanların tatmin düzeylerinin artması beklenmekte bu durumun da kurumsal hedeflerin gerçekleşmesine olumlu etkisi olacağı düşünülmektedir. Pandemi dolayısıyla eklenen işler iş yükünü artırmış, işe dair motivasyon düzeyinin azalmasına sebep olmuştur. Bu durumda kurum motivasyon artırıcı eylemlerde bulunmalı, iş yükü artan personelin mesai artışı ücret ya da maaşlarına yansıtılarak çalışanın mesai artışının maliyeti kurum tarafından karşılanmalıdır. Çalışanların çoğu pandemi sürecinde müşterilerin çalışanlara bakış açısının olumsuz olduğunu düşünmektedir bu da çalışanların iş motivasyonu üzerinde oldukça olumsuz etki yaratmaktadır. Halbuki pandemi boyunca kargo çalışanlarının çalışma şartları normal zamanlara göre kat kat ağırlaşmıştır. Kargo çalışanları bu süreçte tam zamanlı çalışmışlar, sokağa çıkma yasağında dahi çalışmış, dönüşümlü çalışmaya geçmemişlerdir. Çoğu zaman öğle yemeği bile yiyememişlerdir. Müşterilerin kargo çalışanlarına karşı takındığı tutumun yarattığı olumsuz etkinin ortadan kalkması için kargo çalışanlarına dair algının değişmesi gerekmektedir. Müşterilerdeki kargo çalışanlarına yönelik olumsuz algıyı değiştirmek adına kargo çalışanlarının ne kadar zor ve önemli bir görev üstlendiklerine dair bilgilendirmeler yapılabilir ve kamu spotları yayınlanabilir ya da PTT aracılığıyla reklamlar yapılabilir. Yukarıda da görüldüğü üzere çalışanların hepsi iş yükünün arttığını düşünmekte, %81'lik kısım ise hem mesai hem de iş yükü artışı olduğunu dile getirmektedir. İş yükü artışının getirdiği stres ise çalışanlarda verimsizliğe yol açmaktadır. Dolayısıyla stres ortamının azaltılması için yönetici ve liderlere önemli görevler düşmektedir. Ayrıca bulgular kısmında değinildiği gibi, teknolojik gelişmelerin kullanılması kargo çalışanlarının hem işlerini kolaylaştırmakta hem de pandemi gibi hassas dönemlerde sağlıklarını korumaktadır. Lakin teknolojik gelişmelerin entegre sistemlerle bir bütünlük içerisinde işlediği unutulmamalıdır. Örneğin kargo çalışanlarının kullandığı el terminali işlerini kolaylaştırdığı gibi sağlıklarını da korumaktadır fakat alt yapı yetersizliği bu aletlerin her bölgede kullanılmasını engellemektedir. Telekomünikasyonun geliştirilmesiyle el terminali kullanımı köylerde de mümkün hale gelecek dolayısıyla verimlilik daha çok artacaktır.

Pandemi sürecinin çalışanların yarısından fazlasının işe dair memnuniyet düzeyleri üzerinde olumsuz etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Çalışmamızda en göze çarpan bulgulardan biri, 11 kişinin işten ayrılmayı düşünmesi bunlardan da 6 kişinin pandemiden bağımsız olarak sektör değiştirmeyi düşünmesidir. Bu açıdan bakıldığında kurum aidiyeti oluşmamış kesim yüzde ellidir. Yaş aralıkları göz önüne alındığında hepsi 26-35 yaş grubu aralığındadır. Çalışanlar yöneticilerinin liderlik tutumunu olumsuz değerlendirmektedirler, dolayısıyla yöneticiler çalışanlarının yanında olduğunu hissettirmek için daha sık ziyaretlerde bulunmalı, sorunlarını dinlemeli ve çözüm bulmaya yönelik tutumlar geliştirmelidir. Çalışanların %90'ı kurumun sağladığı maddi manevi desteği yeterli bulmamaktadır. Kurum hedeflerine ulaşabilmesi için öncelikle çalışanlarının motivasyonu ve bağlılıklarını artıracak politikalara öncelik vermelidir.

Pandeminin lojistik faaliyetler içerisinde yer alan kargo dağıtım alanına odaklanan bu çalışma Türkiye'de benzer konularda yapılabilecek diğer çalışmalara da ışık tutmaktadır. Ancak bu araştırmanın bulguları bazı sınırlamalar çerçevesinde değerlendirilmelidir. Öncelikle araştırmanın örneklemini yalnızca Bartın PTT Merkez İlçe Müdürlüğünde çalışan dağıtıcılardan oluşturmaktadır. Bu nedenle bulguların genelleştirilebilirliği de bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır. Araştırma verileri toplanmadan önce Bartın Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulundan 27.11.2020 tarih ve 220-SBB-0249 protokol numaralı karar ile etik kurul izni alınmıştır.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Birinci yazarın makaleye katkısı %50, İkinci yazarın makaleye katkısı %50'dir.

Çıkar Beyanı

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akın, M. (2008). Örgütsel destek, sosyal destek ve iş/aile çatışmalarının yaşam tatmini üzerindeki etkileri, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(25), 141-171.
- Altınöz, M., Çöp, S., Çakıroğlu, D., Kervancı, F., & Keskin, N. (2013). Algılanan örgütsel desteğin büro çalışanlarının örgütsel bağlılık üzerine etkisi: bir alan araştırması, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Büro Yönetimi Özel Sayısı), 149-163.
- Aşan, Ö., & Eren Miski, A. (2006). *Örgütsel davranış*. 1 baskı. İstanbul: Hiperlink.
- Ateş, Z. G. (2019, Yaz 2020/2 (COVID-19 Özel Ek). COVID-19'un işverenin iş sağlığı ve güvenliği konusunda alması gereken önlemlere etkisi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, COVID-19 Hukuk Özel Sayısı, 161-179.
- Bakan, İ., & Şekkeli, Z. (2017). *Lojistik yönetimi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Balci, Y., & Çetin, G. (2019). COVID-19 pandemi sürecinin türkiye'de istihdama etkileri ve kamu açısından alınması gereken tedbirler, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, COVID-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı (37), 4058.
- Başkol, M. (2010). Lojistik ve lojistik yönetimi, *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 47-64.
- Berg, B. L., & Lune, H. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Konya: Eğitim Kitapevi.
- Bilgiç, E., Türkmenoğlu, M. A., & Ahmet, K. (2020). Dijitalleşmenin lojistik yönetimi bağlamında incelenmesi, *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 1(5), 56-69.
- Bilginer, N., Kayabaşı, A., & Sezici, E. (2008, Aralık). Lojistik faaliyetlerin süreçsel etkinliğine etki eden faktörlerin değerlendirilmesi üzerine ampirik bir çalışma, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (22), 277-295.
- Budak, F., & Korkmaz, Ş. (2020). COVID-19 pandemi sürecine yönelik genel bir değerlendirme: Türkiye örneği, *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi (SAYOD)*, (1) 62-79.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2020). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. 28. baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Cambridge Dictionary. (2021, Ocak). <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce-t%C3%BCrk%C3%A7e/logistics> adresinden alındı
- Çakar, N. D., & Yıldız, S. (2009). Örgütsel adaletin iş tatmini üzerindeki etkisi: "algılanan örgütsel destek" bir ara değişken mi?, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(28), 68-90.
- Çakırlar, H. (2009). *İşletmelerin lojistik faaliyetlerinde dış kaynak kullanımı: Trakya bölgesinde faaliyet gösteren işletmeler üzerinde bir inceleme*. Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Çakıroğlu, K. I., Pirtini, S., & Çengel, Ö. (2019). COVID-19 sürecinde ve post-pandemi döneminde yaşam tarzı açısından tüketici davranışlarının değişen eğilimi üzerine kavramsal bir çalışma, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, COVID-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı (37), 81-103.
- Çevik, S., & Kaya, S. (2010, Kasım). Türkiye'nin lojistik potansiyeli ve İzmir'in lojistik faaliyetleri açısından durum (Swot) analizi, *İzmir Ticaret Odası*, s. 22-28.
- Duran, G (2017), Kargo hizmetlerin tüketici davranışına etkisi üzerine bir uygulama, *Stratejik Public Management Journal*, 3(5), 109-123.
- Diñel, S., & Günbaş, Y. (2016). *Lojistik yönetimi ve girişimcilik*. İstanbul: Hiperlink.
- Erdil, O., Keskin, H., İmamoğlu, S. Z., & Erat, S. (2004). Yönetim tarzı ve çalışma koşulları, arkadaşlık ortamı ve takdir edilme duygusu ile iş tatmini arasındaki ilişkiler: tekstil sektöründe bir uygulama, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 1(5), 17-26.
- Eren, E. (2020). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*. 17. baskı. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım Aş.
- Güçlü, İ. (2019). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri teknik-yaklaşım-uygulama*. 1. baskı. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd.Şti.
- Gülen, K. G. (2011). *Lojistik sektöründe durum analizi ve rekabetçi stratejiler*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Gümüş, S., & Sezgin, B. (2012). *Motivasyonun örgütsel bağlılığa ve performansa etkisi*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.

- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe-yöntem-analiz*. 5. baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Güven, H. (2020). COVID-19 pandemik krizi sürecinde e-ticarette meydana gelen değişimler, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7(5), 251-268.
- Hayta, A. B. (2007). Çalışma ortamı koşullarının işletme verimliliği üzerine etkisi, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1), 21-41.
- Hume, M. (2008). Understanding Core and peripheral service quality in customer repurchase of the performing arts, *Managing Service Quality*, 18(4), 349-369.
- İgeme. (2005). *İhracatta Pratik Bilgiler*. İgeme.
- KARİD. (2020). Kargo ve kurye mevzuatı. <http://www.karid.org.tr/category/kargo-ve-kurye-mevzuat/> Erişim Tarihi 15 Kasım 2020.
- Kayabaşı, A. (2010). *Rekabet Gücü Perspektifinde Lojistik Faaliyetlerde Performans Geliştirme*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Keskin, H. (2015). *Lojistik el kitabı-küresel aktörlerin lojistik pratikleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- Keskin, M. H. (2018). *Tedarik zinciri yönetimi (geçmişi, değişimi, bugünü, geleceği)*. 7. baskı. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- Kobu, B. (2003). *Üretim yönetimi*. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Kotler, P., & Armstrong, G. (2004). *Principles of marketing*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Kut, A. (2017). Karid kargo sektörü durum analizi. <http://www.karid.org.tr/kargo-sektoru-durum-analizi-ve-sektorun-gelecegi/> Erişim Tarihi 15 Kasım 2020.
- Küçük, O. (2011). *Lojistik ilkeleri yönetimi*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Lambert, D. M., Stock, J. R., & Ellram, L. M. (1998). *Fundamentals of logistics management*. USA: McGraw Hill.
- Nebol, E. (2016). *Tedarik zinciri ve lojistik yönetimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- Öge, E., & Çetin, M. (2020). COVID-19 pandemisi: İnsan kaynakları yönetimi açısından olası etkileri, A. Tutcu, & S. Gün (Eds) içinde, *COVID-19 Süreci ve Örgütsel Yönetim* (3-35). Ankara: İksad.
- Örücü, E., & Şeker, C. (2020). Lider-Üye Etkileşiminin Tükenmişlik Üzerindeki Etkisi ve İlişkisi. M. Avcı, & E. Kara (Eds.) içinde, *Örgütsel Davranış Üzerine Güncel Çalışmalar* (204-221). İstanbul: Hiperlink Eğitim İletişim Yayıncılık San. Paz. ve Tic. Ltd. Şti.
- Öz, M. (2020). *Lojistik faaliyetlerde dış kaynak kullanımı ve pazarlama tabanlı yetenekler üzerine etkisi*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Özdevecioğlu, M. (2016). Algılanan örgütsel destek ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(18), 113-130.
- Resmî Gazete*. (2021, Ocak). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/05/20130523-14.htm> adresinden alındı.
- Sağlık Bakanlığı (2021). COVID Nedir? <https://COVID19.saglik.gov.tr/TR-66300/COVID-19-nedir-.html> Erişim Tarihi 5 Ocak 2021.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi. (2021). Kargo mevzuatı. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=21093&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> Erişim Tarihi 5 Ocak 2021.
- Taşkın, Ç., & Emel, G. (2009). *İşletme lojistiği-rotalamada sayısal modeller ve çözümlü örnekler*. Bursa: Alfa Akademi Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.
- Tekin, İ. Ç. (2020). Pandemi sürecinde değişen tüketici davranışları, *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(2), 2331-2347.
- Thai, V. V., & Grewal, D. (2005). Selecting the location of distribution centre in logistics operations: A conceptual framework and case study. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 17(3), 3-24.
- Ticimax Blog (2021, Ocak). Corona virüsünün e-ticarete etkisi. <https://www.ticimax.com/blog/corona-virusunun-e-ticarete-etkisi> Erişim Tarihi 6 Ocak 2021.

Tuna, A. A., & Çelen, O. (2020). İşletmelerin insan kaynakları yönetimi uygulamaları üzerinde COVID-19 pandemisinin etkileri, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi-International Journal of Society Researches*, 16(30), 2710-2759.

Tunçer, P. (2013, Ocak-Mart). Örgütlerde performans değerlendirme ve motivasyon. *Sayıştay Dergisi* (88), 87-108.

Tutar, E., Tutar, F., & Yetişen, H. (2009). Türkiye’de lojistik sektörünün gelişmişlik düzeyinin seçilmiş AB ülkeleri (Romanya ve Macaristan) ile karşılaştırmalı bir analizi, 11(17), s. 190-216.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri. (2020). <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi 15 Kasım 2020

UTİKAD. (2012). Kargo taşımacılığında ilk on. <https://www.utikad.org.tr/Detay/Sektor-Haberleri/9938/dunya-kargo-tasimaciliginda-ilk-10> Erişim Tarihi 15 Aralık 2020.

Yapraklı, Ş. (2006). *Kargo taşımacılık hizmetleri pazarlanması ve hizmet kalitesi*. İstanbul: Beta Basım Yayın.

Yavan, Ö. (2017). Örgüt psikolojisinde işten ayrılma eğiliminin kavramsal değerlemesi, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 57-72.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. 11. baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

EK:1 Mülakat Soruları

1. Kişisel Bilgiler

- Kaç yaşındasınız?
- Medeni durumunuz nedir?
- Kaçı yıldır lojistik sektöründe çalışmaktasınız?
- Kaç yıldır PTT personelisiniz?
- Eğitim durumunuz nedir?
- (Kişi üniversite mezunu ise) Hangi bölümden mezun oldunuz?

2. Lojistik Faaliyetlerine İlişkin Sorular

- Pandemi kurallarına ilişkin, görevinizi icra ederken gerekli tedbirler alındı mı? Alındıysa ne gibi tedbirlerdi? Tedbirlere uyuldu mu? Uyulmaması halinde yaptırımları var mıydı?
- Pandemi dolayısıyla kargo, kurye ve posta görevleri haricinde eklenen yeni görevleriniz oldu mu? Olduysa bunlar nelerdir? Çalışma saatlerinizde değişiklik oldu mu?
- Müşterilerin bakış açısının işinize etkisi var mıydı? Etkisi vardıysa bunlar nelerdi?
- Kurumunuzda pozitif vakalara rastlandı mı? Rastlandıysa bunun kurum içi ilişkilere etkisi nasıl ve ne şekilde oldu? Karantinaya alınan personeller varsa bu durum iş yükünüzü nasıl etkiledi?

3. Çalışanların İşe Yönelik Tutumları

- COVID-19 pandemi süreci öncesi ve sonrası işe yönelik tutumlarınızı nasıl değerlendirirsiniz?
 - Bu süreçte işinizden ayrılmayı ya da sektör değiştirmeyi düşündünüz mü ya da işsiz kalma korkusu yaşadınız mı?
 - Pandemi sürecinde yöneticilerin liderlik tutumlarını nasıl değerlendirirsiniz?
 - Pandemi sürecinde kurumunuzun size sağladığı desteği nasıl değerlendirirsiniz?
-

Extended Summary

The Effects of COVID-19 on Cargo Workers' Attitudes towards Work: A Case Study of PTT

During the COVID-19 pandemic, the obligation of consumers to comply with the social distance rule and curfew led to behavioral changes in consumers. Issues such as what the purchased product is, and locale of purchase, form the basis of the changes. During the pandemic, the demand for basic needs has increased and online shopping has gained prominence. Food, health, and hygiene products have come to the fore, while the change in consumer attitude has developed in the direction of healthy life, demand for online shopping, digitalization, and prosocial consumption (Çakıroğlu, Pirtini, & Çengel, 2019: 86-96). Regarding the increasing demand, most cargo companies have been inefficient in the field of logistics. As a result of changing consumer behavior due to the pandemic, some sectors have grown while some sectors have shrunk. Researches on these sectors show that people's adaptation to the innovations brought by the pandemic and their orientation to new products and services to meet their changing needs can permanently change some of their attitudes (Tekin, 2020: 2344-2346). The COVID-19 pandemic has changed people's consumption habits significantly. One of the most important effects of the period is that it has evolved social and commercial life towards digitalization. With the growth in e-commerce, on the one hand the demand for some products increased, on the other the demand for some products tended to decrease. For example, the demand for health and personal care products has increased, while the demand for clothing and accessory product groups has decreased (Güven, 2020: 260-265).

While the pandemic negatively affected all sectors, it had a contrary effect in the e-commerce world, and a leap in e-commerce was experienced. Reasons such as quarantine and prohibitions, the danger of going out on the streets, and avoidance of physical contact have negatively affected physical trade. Even though physical stores are negatively affected, it is inevitable that people's needs will continue. Although conditions change, human need continues at different scales (Ticimax Blog, 2021). With the increase in e-commerce, the workload of cargo companies has increased, and cargo companies have often been inadequate in the presence of the fact. In line with all this information, this study attempted to determine the effects of the new coronavirus pandemic that emerged in 2020 in the field of cargo distribution in the logistics sector and to observe whether there is a change in the job satisfaction levels of employees. While the COVID-19 pandemic affects our lives in many ways, both positively and negatively, it is inevitable that cargo distribution, which takes an important place among logistics activities, will be greatly affected by this circumstance. In our study, we tried to measure the change in the attitudes of 22 delivery person working in PTT cargo delivery operating in Bartın. 22 PTT delivery person working in the central district of Bartın were interviewed using a semi-structured interview technique. As a result of the research, it was revealed that there was an increase of 26% in cargo deliveries compared to the period before the pandemic, and the increased workload negatively affected the motivation and job satisfaction of the employees.

Extra works added due to the pandemic increased the workload and caused a decrease in the level of motivation for work. In this case, the institution should take actions to increase motivation. Increased workload should be reflected in the wages. Most of the employees think that the viewpoint of the customers towards the employees has been negative during the pandemic period, has a very negative effect on the work motivation of the employees. During the pandemic, the working conditions of cargo workers have become more severe than before. Cargo employees worked full-time during this period, even worked during the curfew, and did not start working alternately. Most of the time, they could not even have time for lunch. The perception of cargo employees should change to eliminate the negative effect of customers' attitude towards cargo employees. To change the negative perception of cargo employees in

customers, the institution should inform the public about how difficult and important tasks cargo employees have undertaken and broadcast public advertisements. As can be seen in the research, all the employees think that the workload has increased, and 81% of them express that there is an increase in both overtime and workload.

Increase in workload causes stress, and the stress causes inefficiency in employees. Therefore, managers and leaders have important roles in reducing the stress environment. In addition, as mentioned in the findings section, the use of technological developments both facilitates the work of cargo employees and protects their health during sensitive periods such as pandemics. However, it should not be forgotten that technological developments work in integrity with integrated systems. For example, even though cargo employees use hand terminals that facilitate their work and protect their health, the lack of infrastructure prevents the usage of these tools effectively, as the hand terminals need signal to operate. With the development of telecommunication infrastructure, the use of hand terminals will become possible in the villages, so efficiency will increase more.

Kısmi Süreli İşlerin Kalitesi: Çoklu Doğrusal Regresyon Modeli ile OECD Ülkelerinden Bulgular

Ayhan GÖRMÜŞ*

ÖZ

1970'den beri birçok gelişmiş ülkede giderek artış gösteren kısmi süreli istihdam, son zamanlarda düşük iş kalitesi ile gündeme gelmektedir. Çalışanların mutluluğuna katkıda bulunan ve doğası gereği çok boyutlu bir yapıyı temsil eden iş kalitesini ölçmek için farklı göstergeler kullanılmaktadır. Bu göstergeler arasında, örneğin OECD İş Kalitesi Çerçevesi kazanç kalitesi, işgücü piyasası güvencesi ve çalışma ortamının kalitesi olmak üzere üç temel boyutta yapılandırılmıştır. Bu açıdan, bu çalışma temel olarak, OECD ülkelerinin verilerini kullanarak, korelasyon ve çoklu doğrusal regresyon analizi yöntemleri ile kısmi süreli istihdam hacmi ile iş kalitesi göstergeleri arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Ampirik sonuçlar, daha yüksek kısmi süreli istihdam oranlarının, daha iyi iş kalitesiyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu ilişki, kısmi süreli istihdam oranlarının gelişmiş OECD ülkelerinde daha yüksek, gelişmekte olan OECD ülkelerinde ise, daha düşük olmasının bir sonucudur. Ayrıca regresyon analizi; kazanç kalitesi, eğitim ve öğrenme ile kariyer ilerleme fırsatındaki artışın ve fiziksel sağlık risk faktörlerindeki azalmanın, kısmi süreli istihdam hacmini farklı derecelerde artırabileceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kısmi süreli istihdam, İş hacmi, İş kalitesi, OECD ülkeleri

JEL Sınıflandırması: J21, J31 J41, J81

The Quality of Part-time Jobs: Findings from OECD Countries for Multiple Linear Regression Model

ABSTRACT

Part-time employment, which has been increasing in many developed countries since 1970, has recently become a current issue with low job quality. Different indicators have been used to measure job quality that contributes to the well-being of employees and inherently represents by a multidimensional structure. Among these indicators, for instance, OECD Job Quality Framework is structured in three main dimensions: earning quality, labour market insecurity and quality of the work environment. In this line, this study mainly aims to examine the relationship between the quantity of part-time employment and job quality indicators by correlation and multiple linear regression analysis methods, by using data from OECD countries. Empirical results display that higher part-time employment rates are related to better job quality. This relationship is a result that part-time employment rates are higher in developed OECD countries while being lower in developing OECD countries. Also, regression analysis reveals that the increase in earning quality, training and learning and opportunity of career advancement as well as the reduction in physical health risk factors may increase the quantity of part-time employment at varying degrees.

Keywords: Part-time employment, Quantity of jobs, Job quality, OECD countries

JEL Classification: J21, J31 J41, J81

*Geliş Tarihi / Received: 13.04.2021 Kabul Tarihi / Accepted: 06.06.2021
Doi: 10.17541/optimum.915213*

* Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri Bölümü, agormus@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6175-5381.

1. GİRİŞ

1970'lerden itibaren küreselleşme ile rekabetin uluslararası alana taşınması ve teknolojik ilerlemelerle birlikte, bir taraftan artan işsizlik baskısı, diğer taraftan istihdam yoğunluğunun hizmetler sektörüne kayması, istihdamın yapısını daha esnek hale getirmiş ve kısmi süreli istihdam gibi, a-tipik istihdam biçimleri giderek yaygınlık kazanmaya başlamıştır (Görmüş, 2019: 1006). Bu anlamda birçok gelişmiş ülkede çalışma ilişkilerinin normatif temelinde tam zamanlı standart çalışma düzenlemelerinden uzaklaşırken, kısmi süreli istihdam gibi standart dışı çalışma düzenlemelerinde bir artış olmuştur. Çalışma ilişkilerinin doğasındaki bu değişim, işgücü piyasalarını ve işletmeleri daha esnek hale getirmiş (Kalleberg, 2006: 562) ve kısmi süreli istihdama yönelik gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde tanımlamalar yapılmıştır. Örneğin, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 175 Sayılı Kısmi Süreli Çalışma Sözleşmesi'nde, kısmi süreli çalışma, “normal çalışma sürelerinden az; sürekli, düzenli ve gönüllü olarak yapılan çalışma” olarak tanımlanmakla birlikte, bu çalışma biçimini tanımlayan çalışma süresi eşiği ülkelere göre farklılık göstermektedir (Fagan vd., 2014: 4). Kısmi süreli çalışma Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) haftada 35 saatten az, Almanya'da ise, 36 saatten daha az çalışma biçimi olarak tanımlanırken, Kanada ve Birleşik Krallık'ta, kesme noktası olarak haftalık 30 saat kullanılmaktadır. Fransa'da ise, yasal çalışma sürelerinin en az %20'sinden daha az çalışma, kısmi süreli çalışma olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan, Birleşik Krallık'taki “sıfır saatlik sözleşme” (zero-hour contract) veya işçilerin günde birkaç saatlik iş için istihdam edildiği Fransa, İtalya ve İspanya'daki “röle sözleşmeleri” (relay contracts) dahil olmak üzere, çeşitli kısa süreli çalışma biçimleri de bulunmaktadır. Bunun dışında, Japonya'daki kısmi süreli çalışma, çalışılan saatlerle değil, firma içindeki statüyle ilişkilidir. Bazı Japon araştırmaları, işverenleri tarafından kısmi süreli olarak sınıflandırılanların %20-30'unun aslında tam zamanlı çalışanlar kadar uzun sürelerle çalıştığını göstermektedir (Kalleberg, 2006: 567). Türkiye'de ise, normal çalışma süresinin 2/3'ünden daha az süreli, yani haftalık çalışma süresi 30 saatin altında çalışanlar, kısmi süreli çalışan olarak kabul edilmektedir.

Kısmi süreli istihdam düzenlemeleri açısından hükümetler ve sosyal ortaklar arasında, önemli yaklaşımlar farklılıkları bulunmaktadır. Özellikle Kuzey Avrupa'da işgücü piyasası esnekliğine yönelik daha geniş bir politik tercihin bir parçası olarak kısmi süreli istihdam, kadınların işgücü piyasasına girişini desteklemek ve çalışanların ücretli çalışma sorumlulukları ile aile sorumluluklarını dengelemelerine olanak sağlamak için hükümet politikaları ile açıkça teşvik edilmiştir (ILO, 2016: 75). Sosyal ortaklar ise, kısmi süreli istihdamın teşviki açısından daha pasif kalmayı veya direnç göstermeyi tercih etmektedirler. Ancak 1990'ların başından beri uluslararası düzeyde çabalar değişken olmakla birlikte, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkelerinin çoğunu genel olarak, yüksek kaliteli kısmi süreli istihdamı teşvik eden ve gönülsüz kısmi süreli istihdamı azaltan bir takım yasal reformlar yapmıştır (Fagan vd., 2014: 41). Bu bağlamda, kısmi süreli istihdamın önemi, birçok gelişmiş ülkede giderek artış göstermiştir. Çalışanlar açısından kısmi süreli istihdam, çoğunlukla iş hayatı ile aile sorumluluklarını veya eğitim ve öğretim ya da kısmi emekliliği bütünleştirmeyi kolaylaştırarak, özellikle kadınlar, öğrenciler ve yaşlı çalışanlar gibi, istihdamında zorluk çekilen grupların istihdama katılmalarına ya da istihdamda kalmalarına imkân sağlarken, bazı çalışan grupları için kısmi süreli çalışma kararı, dar bir alternatif kümesi içinde tek uygun seçenek olabilmektedir. Bu açıdan, çocuk ve yaşlı bakım hizmetlerindeki eksiklikler nedeniyle birçok kadın kısmi süreli işlere kanalize edilmektedir (Fagan vd., 2014: 41; ILO, 2016: 75). Diğer taraftan kısmi süreli istihdam, işverenler açısından, operasyonel esneklik sağlamaya yönelik optimum işgücüyle çalışma veya daha düşük saatlik ücretlerle çalışılabilecek işler yaratarak, saatlik işgücü maliyetlerini düşürme yönüyle oldukça cazip ve faydalı bir çalışma biçimidir (Fagan vd., 2014: 42). Bazen de şirketler, kısmi süreli istihdamı emeklilik yaşı gelmiş yaşlı çalışanları işte tutmak ya da vasıflı çalışanları ve belirli programlar veya zor işler için çalışanları çekmek ya da elde (işte) tutmak için kullanılmaktadır (ILO, 2016: 75). Şirketler için bu avantajlar, 2009'daki küresel

ekonomik krizin ardından çok daha geçerli hale gelmiştir. Çünkü çalışma sürelerinin azalması, işverenlerin işgücü düzeylerini korumasına imkân sağlarken, aynı zamanda işgücü maliyetlerini de düşürmüştür (Fagan vd., 2014: 42).

Olumlu sayılabilecek bazı yönlerine rağmen, kısmi süreli istihdam ile artan esnekliğin çalışanlar açısından karanlık bir tarafı da bulunmaktadır. Bu istihdam biçimi, bazen daha büyük işgücü piyasası eşitsizliklerine yol açarken, bazı çalışanları standart istihdam ilişkisinde önceden kendilerine sunulan bazı sosyal korumalardan dışlamaktadır (Kalleberg, 2006: 562). Bununla birlikte, kısmi süreli işlerde çalışanların, tam zamanlı çalışanlara göre, daha kötü çalışma koşullarında, düşük vasıflı işlerde yoğunlaştığı ve kısmi süreli işlerin, tam zamanlı işlere kıyasla, önemli ölçüde daha düşük kalitede olduğu da kabul edilmektedir. Bu açıdan kısmi süreli işler, benzer tam zamanlı işlere göre, daha düşük ücret, sınırlı mesleki gelişme, eğitime katılma ve kariyer fırsatları ile ilişkilendirilmektedir. Bu yönleriyle kısmi süreli işler düşük kaliteli istihdam fırsatları sunduğu için sürekli bir eleştiri odağı olmaktadır (Warren ve Lyonette, 2015: 62; OECD, 2010: 221; Fagan vd., 2014: 41). Gerçekten de kısmi süreli iş fırsatları, profesyonel ve yönetim pozisyonlarında nispeten daha azdır ve genellikle daha düşük dereceli pozisyonlarla sınırlandırılmıştır (Fagan vd., 2014: 4). Bu listeye yüksek iş güvencesizliği ve düşük sendikal yoğunluk da ilave edilmelidir (OECD, 2010: 221). Kısmi süreli istihdamın bu yönleri Atkinson'un (1987) “çekirdek” ve “çevre” işgücü yaklaşımıyla da oldukça uyumludur. Atkinson (1987), çekirdek işgücünün tam zamanlı çalışanların, çevre işgücünün ise, kısmi süreli çalışanların egemenliğinde olduğunu ileri sürmektedir. Bu açıdan, kısmi süreli işlerde kadın yoğunluğu geleneksel olarak, erkeklere göre, daha yüksek olduğu için kadın çalışanların ve özellikle kadın kısmi süreli çalışanların ikincil ve çevresel işgücü piyasalarında aşırı yoğunlaştığı ve hatta sıkışıp kaldığı ileri sürülmektedir (Warren ve Lyonette, 2015: 62-64).

Kısmi süreli istihdamla ilgili bir başka sorun da, çalışma süresi tercihleri ve bu tercihlere uygun işlerin mevcudiyeti arasındaki işgücü piyasası uyumsuzluğundan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, gönüllü ve gönülsüz kısmi süreli istihdam (bkz. Görmüş ve Erdoğan, 2017) arasında bir ayrım yapılmaktadır (Bardasi ve Gornick, 2002: 8; Caputo ve Cianni, 2001: 313). Gönüllü olanlar, tam zamanlı çalışmak yerine, kısmi süreli çalışmaya karar vermiş çalışanları ifade ediyorken, gönülsüz olanlar tam zamanlı işlerde çalışmak istemesine rağmen, tam zamanlı iş açığı nedeniyle gönülsüz kısmi süreli işlerde çalışmak zorunda kalanları ifade etmektedir. Bu açıdan, kısmi süreli istihdamın önündeki en önemli engel, gelirdeki düşüşün pek çok hanehalkı için kolay bir şekilde telafi edilememesidir (Fagan vd., 2014: 41). 2009'daki küresel ekonomik krizin de etkisiyle, artan işsizlik baskısı nedeniyle gönülsüz kısmi süreli istihdam oranı da, başta ABD ve Birleşik Krallık olmak üzere, OECD ve Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde önemli ölçüde artış göstermiştir (Görmüş ve Erdoğan, 2017: 153).

Türkiye'de kısmi süreli çalışmayı iş ve sosyal güvenlik hukuku boyutuyla değerlendiren birtakım çalışmaların (Görgücü ve Koç, 2011; Zeytinoglu, 2011; Mutlu, 2013; Yuyucu, 2017) yanı sıra, kısmi süreli çalışmanın sosyo-ekonomik ve demografik faktörlerini ampirik olarak inceleyen bazı çalışmalardan (Güneş ve Acun, 2015; Görmüş ve Erdoğan, 2017; Yalçın ve Başol, 2020) oluşan bir literatür birikmesine rağmen, kısmi süreli işlerin kalitesiyle ilgili çalışmaların eksikliği göze çarpmaktadır. Türkiye'de kayıtlı kısmi süreli istihdam oranı gelişmiş OECD ülkelerinden oldukça düşük olmakla birlikte, yıllar içerisinde ciddi bir gelişim gösterememiştir. Bu anlamda OECD verilerine göre, 1990 yılında %2,66 olarak hesaplanan istihdam oranı içindeki kısmi süreli çalışan oranı, küçük bir artışla 2019'da %2,92'ye yükselebilmektedir. Bu açıdan 2019 yılı kısmi süreli istihdam oranı, toplam istihdamın yalnızca %6,39'unu oluşturmaktadır. Ancak bu oran Türkiye'deki kısmi süreli istihdamın sadece resmi boyutunu yansıtmaktadır. Yani, Türkiye'deki istihdamın %30'dan fazlasının kayıt dışı olduğu ve kayıt dışı istihdamın önemli bir kısmının kısmi süreli çalışanlardan oluştuğu düşünüldüğünde, bu oranın sadece buzdağının görünen yüzünü yansıttığı kabul edilmelidir. Bu yönüyle kadın istihdamı üzerinde olumlu etkileri olduğu bilinen kısmi süreli istihdamın iş kalitesinin

araştırılması ve tartışılması oldukça önemli ve değerlidir. Bu alandaki literatüre katkı sağlamak ve Türkiye için dersler çıkarmak amacıyla yapılan bu çalışmada, şu sorulara cevap aranacaktır: İş kalitesi geçmişten günümüze hangi göstergeler ile ölçülmektedir? İş kalitesi göstergeleri ile kısmi süreli istihdam hacmi arasında nasıl bir korelasyon bulunmaktadır? Hangi iş kalitesi göstergeleri, kısmi süreli istihdam hacmini anlamlı olarak açıklayabilmektedir? Bu sorular ve daha fazlasına cevap vermek için bu çalışma temel olarak, OECD ülkelerinin iş kalitesi verilerini kullanarak, bağımlı çalışanlar arasında kısmi süreli istihdam hacmi ile iş kalitesi göstergeleri arasındaki ilişkiyi korelasyon ve çoklu doğrusal regresyon analiz yöntemleriyle incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaca yönelik, çalışmanın bundan sonraki kısımları, “*iş kalitesinin ölçümü*”, “*kısmi süreli istihdam hacmi ve iş kalitesi arasındaki ilişki*”, “*yöntem*” ve son olarak elde edilen sonuçların tartışıldığı “*sonuç*” bölümlerinden oluşmaktadır.

2. İŞ KALİTESİNİN ÖLÇÜMÜ

Çalışma ekonomisi literatüründe, iş kalitesi, geleneksel olarak ücret seviyesiyle temsil edilirken, bazı sosyolojik veya endüstri ilişkileri çalışmalarında çalışma koşullarıyla ilişkilendirilmektedir. Ancak ekonomi ve sosyo-ekonomik yaklaşımlardaki son gelişmeler, iş kalitesi tanımına yeni ek boyutlar kazandırmıştır. Bu anlamda, beşerî sermaye teorisindeki gelişmeler, hem işlerin, hem de çalışanların heterojenliğini kabul etmekle birlikte, belirli işleri içeren becerilere ya da çalışanlar ve işler arasındaki beceri uyumuna göre iş kalitesini ayırtmaktadır. Bu yaklaşıma göre, makro düzeyde piyasa başarısızlıkları beşerî sermaye yatırımını düşürebilir. Bu yüzden, eğitim ve öğretim faaliyetlerine katılım ve yatırım, istihdam kalitesinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Erhel ve Guergoat-Larivière, 2010: 1).

Ekonomi, sosyoloji ve psikoloji literatürü, iş kalitesinin çalışanların psikolojik, sosyal ve ekonomik mutluluğu (well-being) üzerinde derin sonuçları olduğunu göstermektedir. Bu açıdan sosyal bilimciler, iş kalitesi araştırmalarına farklı şekillerde yaklaşmaktadırlar. Örneğin, ekonomistler, ücretler veya sağlık sigortası ya da emeklilik yardımları gibi, ekonomik konulara odaklanma eğilimindedir. Sosyologlar ise, genellikle bir sosyal tabakalaşma sistemi içinde mesleki prestijin yanı sıra, çalışanların işleri üzerindeki kontrol ve özerklik derecesini incelerken, psikologlar daha çok işin özündeki anlamlı ve zorlayıcı işler gibi, işin ekonomik olmayan yönlerini vurgulamakta ve iş memnuniyetinin psikolojik kaynaklarının çeşitliliğini değerlendirmektedirler. Aslında bu perspektiflerin her biri faydalıdır, ancak iş kalitesini kısmen açıklayabilmektedir. Bu yüzden iş kalitesini anlamak, işlerin kalitesine ilişkin ekonomik ve ekonomik olmayan unsurları göz önünde bulunduran çok boyutlu bir yaklaşım gerektirmekte ve iş kalitesinin bu bileşenlerinin tümü, önemli araştırma odakları oluşturmaktadır (Kalleberg ve Vaisey, 2005: 431-432).

Çoğu insan zamanının önemli bir kısmını işte harcamakta ve hayatlarının önemli bir bölümünü çalışarak geçirmektedir. Bu nedenle insanların sahip oldukları işler, çalışanların mutluluk ve refahına katkıda bulunan iş kalitesini ifade eden, çok boyutlu bir kavramdır (OECD, 2016: 1). Bu açıdan son zamanlarda iş kalitesinin ölçülmesinde hem nesnel, hem de öznel yaklaşımların birleştirilmesi giderek daha yaygın hale gelmiştir. Bu anlamda literatürde kısmen, yaşam memnuniyeti ve mutluluk gibi sübjektif iyi oluş durumu ölçümleri giderek daha fazla kullanılmaya başlanmıştır. İş memnuniyeti gibi sübjektif ölçütleri de ölçüme dahil etmek, daha geleneksel bir fayda kavramının yanı sıra, ücretler ve çalışma süreleri gibi, objektif ölçütler kullanmaya kıyasla, iş kalitesi ve işyerindeki mutlulukla ilgili büyük resmi göstermektedir (Kauhanen ve Nätti, 2015: 786; Erhel ve Guergoat-Larivière, 2010: 1). Bu anlamda iş kalitesinin çok boyutlu doğasını hesaba katarak, beceriler, çalışma çabası ve yoğunlaştırma, çalışanların takdir yetkisi, ücretler, risk ve iş güvencesizliği ve çalışanların refahı dahil iş kalitesinin çok boyutlu karakterini inceleyen Green'e (2006) göre, çalışma yaşamı veya iş kalitesi, çalışan mutluluğunu artıran bir dizi iş özelliğinden oluşmaktadır. Bu nedenle, iş yerinde mutluluk, iş

kalitesi kavramı ve ilgili literatürle yakından ilgilidir. Ancak, Kauhanen ve Nätti'nin (2015) çalışması, iş kalitesinin ve çalışma koşullarının çalışanların mutluluğu üzerinde büyük bir etkisi bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır.

İş kalitesinin nasıl ölçüleceği noktasında da tam bir görüş birliği bulunmamakla birlikte, uluslararası örgütlerin iş kalitesine ilişkin değişik yaklaşımlar geliştirdiği görülmektedir. Örneğin Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) ilk kez 1999'daki 87. Uluslararası Çalışma Konferansı'nda ortaya attığı “*insana yakışır iş kavramı*” (decent work), iş kalitesinin değerlendirilmesiyle ilgili olarak işçi haklarının geliştirilmesi, istihdam, sosyal koruma ve sosyal diyalog olmak üzere dört hedeften bahsetmiştir. ILO'nun insana yakışır iş hedefinde sadece daha fazla yeni iş değil, aynı zamanda kabul edilebilir kalitede işlerin yaratılması amaçlanarak, iş hacmi iş kalitesinden ayrı tutulmamıştır (ILO, 1999: 3-4). Diğer taraftan iş kalitesi kavramı, 2000 yılından itibaren, AB büyümesinin ve istihdam stratejisinin kapsayıcı hedeflerinden biri olmuştur. Stratejide temel amaç sadece daha fazla iş değil, aynı zamanda daha iyi işler yaratmak olmuştur (Kauhanen ve Nätti, 2015: 783). Bu anlamda, 2001 yılında AB'ye üye ülkelerin bu alandaki performanslarını izlemek ve karşılaştırmak için “*Laeken göstergeleri*” olarak bilinen ve 10 boyutlu bir gösterge ile ölçülen geniş bir iş kalitesi kavramı kabul edilmiştir. Bu göstergeler sadece içsel iş kalitesi, beceriler ve yaşam boyu öğrenme gibi işin özelliklerine ve iş kalitesine ilişkin göstergeleri değil, aynı zamanda sosyal diyalog ve çalışan katılımı ve genel ekonomik durum, performans ve verimlilik gibi, daha geniş işgücü piyasası ölçümlerini de içermektedir (European Commission, 2008: 153). Daha sonra Eurofound (2002) iş kalitesini ölçmeye yönelik iş kalitesinin değerlendirilmesinde kullanılmak üzere kariyer ve istihdam güvenliği, çalışanların sağlığı ve mutluluğu, beceri geliştirme ve iş-yaşam dengesinden oluşan dört ana boyutu olan analitik bir çerçeve önermiştir. Bu çerçevede, istihdam durumu, gelir, sosyal koruma ve işçi hakları göstergeleri kariyer ve istihdam güvencesini içermekte; sağlık sorunları, riske maruz kalma ve iş organizasyonu ise, sağlık ve mutluluk göstergeleri olarak kullanılmaktadır. Beceri geliştirme göstergeleri ise, nitelikler, eğitim, öğrenen organizasyon ve kariyer gelişimini içermekteyken, iş veya iş dışı zaman ve sosyal altyapılar iş-yaşam dengesini ölçmektedir (Eurofound 2002: 6).

Tablo 1: OECD İş Kalitesi Göstergeleri

Boyutlar	İş kalitesinin toplam sonuç ölçüsü	Göstergeler
Kazanç kalitesi	<i>Hem kazanç seviyesini hem de dağılımını (eşitsizlik) dikkate alan kazanç endeksi</i>	- Kazanç seviyesi
İşgücü piyasası güvencesizliği	<i>İşsizlikle ilişkili beklenen kazanç kaybı</i>	- İşsizlik riski - İşsizlik sigortası
Çalışma ortamı kalitesi	<i>İş zorlanması yaşayan çalışanların oranı (iş stres faktörleri ve işyeri kaynakları arasındaki dengesizlik)</i>	İşle ilgili stres faktörleri - Fiziksel sağlık risk faktörleri - Çalışma sürelerinin inelastikliği - Uzun çalışma süreleri İş görevlerini yerine getirmek için gereken destek ve kaynaklar - İş otonomisi ve öğrenme fırsatları - Eğitim ve öğrenme - Kariyer ilerlemesi fırsatı

Kaynak: (OECD, 2014: 87).

Son olarak OECD (2014), Stiglitz-Sen-Fitoussi Komisyonu'nun (Stiglitz vd., 2009) çalışan mutluluğunun sekiz boyutunu belirleyen raporuna dayanarak, bir “*İş Kalitesi Çerçevesi*” geliştirmiştir. Bu çerçeve, Stiglitz-Sen-Fitoussi Raporu'nda da tavsiye edildiği gibi, özellikle bireysel sonuçlara daha fazla önem vermek ve ülke ortalamalarının ötesine geçmek için daha geniş bir çalışan mutluluğu kılavuz ilkelerini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşım, iş kalitesini etkileyen faktörlerden ziyade, çalışanların deneyimlediği düşük ücret ve işle ilgili tehlikeler gibi iş kalitesi sonuçlarına odaklanmaktadır (Cazes vd., 2016: 13). İş kalitesinin ölçülmesine ve değerlendirilmesine yönelik OECD İş Kalitesi Çerçevesi, kapsamlı bir iş kalitesi değerlendirmesi yapmak amacıyla nesnel ve ölçülebilir boyutları dikkate almaktadır (OECD, 2016: 1). Tablo 1'de görüldüğü gibi, OECD İş Kalitesi çerçevesinde insanların istihdam durumlarıyla yakından ilgili olan 9 gösterge, kazanç kalitesi, işgücü piyasası güvencesizliği ve çalışma ortamı kalitesi olmak üzere üç boyut etrafında yapılandırılmıştır (Cazes vd., 2016).

Bu çalışma kapsamında kısmi süreli istihdamın kalitesini araştırmaya geçmeden önce kısmi süreli istihdam hacmini ile iş kalitesi arasında nasıl bir ilişki olduğunun değerlendirilmesi son derece önemlidir. Bu açıdan bir sonraki bölümde kısmi süreli istihdam hacmini ile iş kalitesi arasındaki ilişkiyi açıklayan literatür incelenecektir.

3. KISMI SÜRELİ İSTİHDAM HACMİ İLE İŞ KALİTESİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

İstihdam politikalarının en bilinen amacı, işgücüne katılımı ve istihdam yaratmayı teşvik ederek, istihdam hacmini artırmaktır. Bu anlamda istihdam ve işsizlik oranları, istihdam hacminin en temel iki göstergesidir. Ancak bu göstergelerin, işgücünün mevcut potansiyelinden yararlanma açısından, işgücü piyasası performansına ilişkin eksiksiz bir bakış sağlayıp sağlamadığı tartışmalıdır. Yine de, potansiyel işgücü arzını harekete geçirmedeki başarı açısından ülkeleri kıyaslarken, istihdam oranları önemli bir göstergedir (OECD, 2017: 25). Diğer taraftan, iş kalitesi veya daha genel manada işgücü piyasası performansı ile istihdam oranları arasında pozitif ilişki kuran hem teorik hem de ampirik argümanlar bulunmaktadır. Bu iki değişken arasındaki pozitif bağlantıya ilişkin ekonomi literatüründe, iki temel argüman ileri sürülmektedir. İlki, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında ilişki kuran yaklaşımlardır. Bunların en ünlüsü, beşeri sermaye birikiminin büyüme oranını artırdığını ileri süren Lucas'ın (1988) ünlü içsel büyüme modelidir. Bu modele göre, eğitim ve öğretime yapılan yatırım, artan getiri sağlayarak, olumlu dışsallıklar yaratmakta, yani daha yüksek bir eğitim düzeyi, yalnızca bireysel verimliliği değil, aynı zamanda diğer çalışanların da verimliliğini artırmaktadır. İkincisi ise, çalışan güvenliği ile ekonomik büyüme arasında ilişki kuran yaklaşımlardır. Buradaki güvenlik, istihdam korumasının yanı sıra, güvenli çalışma koşulları, adil ücretler ve sosyal korumaya erişim de dahil olmak üzere, geniş bir perspektifte ele alınmaktadır (Erhel ve Guergoat-Larivière, 2010: 7). Buna göre, genel olarak, çalışanların ekonomik güvenliğini artırmak, çalışan verimliliği ve istihdamı artırarak, ekonomik büyüme üzerinde doğrudan bir etki oluşturabilmektedir (Mathers ve Slater, 2014: 18). Bu açıdan 1970-1998 dönemini kapsayan 21 OECD ülkesinden oluşan yıllık verileri kullanan Arjona vd. (2002), verimliliği ve istihdamı artırmayı amaçlayan aktif programlara yapılan harcamalardaki marjinal bir artışın (%0,63'ten %0,73'e), uzun vadeli ekonomik büyümeyi yaklaşık %1 oranında artıracığı sonucuna ulaştılar. Dolayısıyla, iş kalitesindeki artış da, çalışanların verimliliğini artırarak, ekonomik büyüme ve istihdam üzerinde olumlu bir etki yaratabilir (Erhel ve Guergoat-Larivière, 2010: 7).

Son yıllarda tam zamanlı işlerin OECD ortalaması düşerken, kısmi süreli istihdam oranları bir artış eğilimi göstermektedir. Ancak bu işgücü istatistikleri, kısmi süreli işlerin dağılımı, yapısı ve koşullarıyla ilgili birtakım bilgiler vermesine rağmen, kısmi süreli işlerin kalitesiyle ilgili çok az bilgi sunmaktadır (McDonald vd., 2009: 143). Bu anlamda, kısmi süreli istihdam artışının sorunlu olup olmadığı, bu işlerin kalitesine bağlıdır. Ancak, kısmi süreli işlerin kalitesine yönelik farklı görüşler de bulunmaktadır. İlk olarak, kısmi süreli istihdamın hem

işverenlere hem de çalışanlara fayda sağladığını ileri süren bazı görüşler bulunmaktadır (Kalleberg vd., 2000: 256-257). Örneğin Avrupa Çalışma Koşulları Araştırmasına göre, iş kalitesi ve çalışma koşulları emeklilik kararlarını etkilemekte ve yaşlanan toplumlarda önemli bir politika hedefi olan çalışanların istihdamda kalma sürelerini uzatan önemli bir faktör oluşturmaktadır (Eurofound, 2008: 19). İkinci olarak, kısmi süreli çalışmanın doğasında bulunan esnekliğin, sadece işverenlerin operasyonel esneklik sağlamalarına ve işgücü maliyetlerini azaltmalarına olanak sağladığını öne sürenler bulunmaktadır. Bu çerçevede, kısmi süreli işlerin düşük ücret ödediği, sağlık ve sosyal güvenceden yoksun olduğu, belirsiz süreli olduğu ve sendikalar ile iş kanunlarının sağladığı korumaların dışında kaldığı ölçüde, çalışanlar açısından sorun oluşturduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır (Kalleberg vd., 2000: 256-257). Bu bağlamda, işlerinin kalitesine ilişkin, geçici ve kısmi süreli çalışanların, daimî ve tam zamanlı çalışanlara kıyasla, genellikle daha düşük iş güvencesine sahip olmaları, sosyal güvenlik yardımlarına kısıtlı erişim ve işyeri eğitim fırsatlarından yararlanmada dezavantajlara sahip olmaları gibi, bir takım olumsuz çalışma koşullarının olduğuna dair ampirik bulgular bulunmaktadır (Eurofound, 2002; Kauhanen ve Nätti, 2015: 784). Ancak kısmi süreli istihdamın bu olumsuz özelliklerini azaltmaya yönelik bazı ülkeler, ücretler, diğer çalışma koşulları ve kariyer beklentileri açısından, kısmi süreli işlerin kalitesini tam zamanlı işler ile eşitlemek için eşit davranma mevzuatını ve diğer önlemleri uygulama konusunda, diğer ülkelerden daha fazla yol kat etmiştir. Daha az sayıdaki ülke ise, daha da ileri giderek, tam zamanlı çalışanların çalışma sürelerini kısmi süreliye dönüştürme hakkı veren bazı yasal düzenlemeler yapmıştır (Fagan vd., 2014: 41).

Literatürde, iş ve aile veya diğer iş dışı sorumluluklar arasında denge kurmanın bir yolu olarak kısmi süreli istihdama önemli bir vurgu yapılırken, yine de iş-yaşam dengesi sadece azalan çalışma sürelerine değil, aynı zamanda iyi çalışma programları, istihdam güvenliği ve standart çalışma haklarına erişim gibi, diğer iş özelliklerine de bağlıdır (McDonald vd., 2009: 143). Bu anlamda iş kalitesiyle ilgili “iyi işler/kötü işler”, “insana yakışır iş”, “güvencesiz iş” ve “taşeron iş” gibi tamamlayıcı temalarla bağlantılı önemli ölçüde bir literatür bulunmaktadır. Bu literatürün çoğu, standart tam zamanlı işlerin tartışılmasına yönelik olmasına rağmen, tartışmayı kısmi süreli işlere kadar genişleten bazı çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Tilly (1996), kısmi süreli işleri kötü işlerden ayırmak için, vasıflı çalışanları elde tutmaktan firma için öncelikli olmayan “ikincil işlere” kadar ücretler; beceri, eğitim ve sorumluluk; işgücü devri ve kariyer ilerlemesinden oluşan dört grup temel iş özelliğini incelemiştir (Warren ve Lyonette, 2020: 385-386). Diğer taraftan Kalleberg vd. (2000), çağrı üzerine gündelik çalışma, geçici çalışma, taşeron çalışma, bağımsız çalışma, kendi hesabına serbest çalışma ve geleneksel işlerde kısmi süreli çalışma gibi, standart dışı istihdam ile kötü iş özelliklerine maruz kalma arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Bu çalışmada düşük maaşlı ve sağlık sigortası ile emeklilik yardımlarından yoksun işler “kötü işler” olarak tanımlanmış ve ABD’deki işlerin yaklaşık 1/7’sinin bu üç boyut açısından kötü iş olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, Avustralya’da kısmi süreli iş kalitesi üzerine bir çalışma yürüten McDonald vd. (2009) güçlü toplu pazarlık düzenlemelerinin yanı sıra, önemli yasal ve endüstriyel yükümlülüklerle rağmen, kısmi süreli iş kalitesine ilişkin sorumlulukların azalması ve yüksek statülü rollere ve projelere daha az erişim, kısıtlı terfi imkanları, artan iş yoğunluğu ve zayıf işyeri desteği açısından bazı sorunların olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte, iş kalitesini tam zamanlı çalışma ve gönülsüz kısmi süreli çalışma temelinde ele alan çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Kauhanen ve Nätti (2015) 2008 Finlandiya Çalışma Yaşam Kalitesi anketini kullanarak, iş sözleşmesi türlerinin algılanan iş kalitesi üzerindeki etkisini incelemiştirlerdir. Bu çalışmada, gönülsüz kısmi süreli çalışanların iş kalitelerine ilişkin deneyimlerinin, tam zamanlı çalışanlara kıyasla, eğitim olanakları, işveren tarafından finanse edilen eğitime katılım, kariyer olanakları, işin öğrenme ve gelişme olanakları, iş güvencesi ve iş özerkliği gibi, temel iş kalitesi göstergeleri açısından daha zayıf olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın buraya kadar ki kısımlarında kısmi süreli istihdam, uluslararası örgütlerin iş kalitesini ölçmeye yönelik yürüttüğü çalışmalar ve kısmi süreli istihdam hacmini ile iş kalitesi arasındaki ilişkiyi açıklayan literatür incelenmiştir. Çalışmanın geri kalan kısmında kısmi süreli istihdam ile iş kalitesi göstergeleri arasındaki ilişki ampirik olarak analiz edilecektir.

4. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

4.1. Veri

İş kalitesi, çalışanların refahına katkıda bulunan ve doğası gereği çok boyutlu bir yapıyı temsil eden istihdamın farklı yönlerini yansıtmaktadır. Şüphesiz ücretler, işlerin en önemli bileşenidir, ancak bir işi kaliteli veya kalitesiz olarak sınıflandırmak için ücreti tek gösterge olarak kullanmak hatalıdır ve bu nedenle bir dizi ek gösterge daha geliştirilmiştir (Warren ve Lyonette, 2020: 385). Yukarıda, OECD veri tabanında OECD İş Kalitesi Çerçevesinin üç temel boyutta yapılandırıldığından bahsetmiştik. Bu veri tabanı, çoğu OECD ülkesi için kazanç kalitesi ve işgücü piyasası güvencesizliğine ilişkin 2006-2015 dönemine ait veriler sağlarken, çalışma ortamı kalitesine ilişkin sadece bazı ülkelerinin 2010 ve 2015 yıllarına ait verileri mevcuttur (OECD, 2021). Bu yüzden, çalışma kapsamında, 2015 verisi mevcut olan ülkeler için 2015 yılı verileri, mevcut olmayan ülkeler için ise, en güncel yıla ait veriler kullanılmıştır. Daha sonra Mahalanobis testi ile tespit edilen uç değerlerin veri setinden çıkarılması sonucu, kalan 34 ülkenin verisi analize dahil edilmiştir. Bu anlamda, çalışmada kullanılan veriler ve verilerin hangi yıla ait olduğu EK’te detaylı bir şekilde gösterilmiştir. Tablo 2’de ise, bu çalışmada kullanılan değişkenlerin deskriptif analiz sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 2: Deskriptif İstatistikler

	N	Ortalama	Std. Sapma	Kolmogorov-Smirnov
Kısmi süreli istihdam %	34	9,15	4,94	0,087*
Kazanç kalitesi \$	34	17,55	8,41	0,179
İşgücü piyasası güvencesizliği %	34	5,39	4,67	0,236
İş zorlanma oranı	34	27,53	6,76	0,107*
Fiziksel sağlık risk faktörleri %	32	30,19	5,94	0,099*
Eğitim ve öğrenme %	32	54,47	13,00	0,103*
Kariyer ilerleme fırsatı %	32	18,35	9,98	0,202

Kaynak: (OECD Stat, 2021).

* İstatistiksel olarak anlamlı.

Tablo 2’de gösterilen değişkenlerin tamamı metrik (sürekli) verilerden oluşmaktadır. Bu açıdan, değişkenlerin normal dağılım gösterip göstermediğine ilişkin, çan eğrisi ve Kolmogorov-Smirnov testleri yapılmış ve test sonuçlarında örneklemin, bir miktar tolerans dahilinde, normal dağılım gösteren bir gruptan alındığı görülmüştür. Ayrıca standart sapma değerlerinin, belirli bir toleranslar dahilinde, verilerin ortalama (mean) etrafında yoğunlaştığı gözlenmektedir. Böylece değişkenlerin parametrik veri analiz yöntemlerine uyumlu olduğu anlaşılmaktadır.

4.1.1. Bağımlı değişken

Kısmi süreli istihdamı nitelemek için her ülkenin kesme noktası değişkenlik göstermekle birlikte, OECD istatistiklerinde ülkeler arasında karşılaştırma yapabilmek için kesme noktası olarak, haftalık 30 saatlik çalışma süresi kullanılmaktadır. Ayrıca OECD veri tabanında, ülkelere ait kısmi süreli ve tam zamanlı istihdam oranları, toplam istihdam içindeki yüzdelik dağılım biçiminde gösterilmektedir (OECD, 2021). Bu yüzden, kısmi süreli istihdamın toplam istihdam içindeki oranını belirlemek için her bir ülkenin kısmi süreli istihdam dağılım oranının toplam istihdam oranı içindeki payı hesaplanmıştır ve bu oranlar kullanılmıştır.

4.1.2. Bağımsız değişkenler

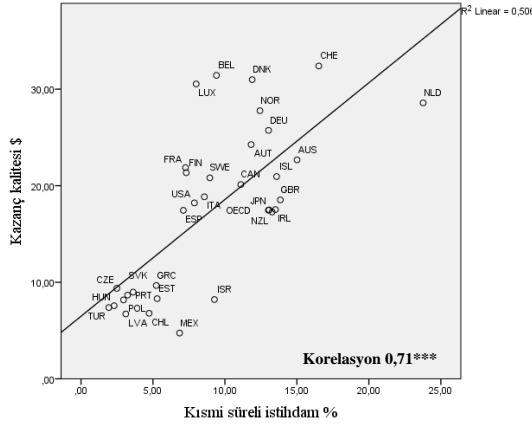
Kazanç kalitesi, çalışanların işlerinde elde ettikleri kazançların hem ortalama seviyesini, hem de kazançların işgücüne dağıtım şeklini hesaba katarak, çalışan refahına ne ölçüde katkıda bulunduğunu ifade etmektedir (OECD, 2017: 27). Kazanç seviyesi, çalışanların maddi yaşam standartlarına katkılarını değerlendirmek için önemli bir kıyas sağlarken, kazançların işgücüne dağıtım şekli de çalışan mutluluğu için önemlidir. Bu nedenle OECD hem kazanç düzeyini, hem de kazancın işgücüne dağılımını açıklayan bir endekse kazanç kalitesini ölçmektedir (OECD, 2016: 1). Ancak kazanç kalitesi, bireysel kazançların ölçülmesi ve kazanç seviyesi ve dağılımına ilişkin bilgilerin birleştirilmesi için bir seçim yapılmasını gerektirmektedir. Bireysel düzeyde kazançlar, brüt veya net olarak saatlik, aylık ve hatta yıllık olarak ölçülebilir. OECD İş Kalitesi Çerçevesinde, brüt saatlik ücretlerden yararlanmanın yanı sıra, çalışma sürelerindeki farklılıkları iş kalitesinden arındırmak için saatlik ücretler kullanılmıştır. Diğer taraftan, kazanç düzeyi ve dağılımı ile ilgili bilgileri bir araya getirmek için ortalama kazanç, kazanç eşitsizliği derecesi ve düşük ücret oranı gibi göstergelerin bir kombinasyonu kullanılmaktadır (Cazes vd., 2016: 22).

İşgücü piyasası güvencesizliği, ekonomik güvencenin iş kaybı olasılığı ve iş kaybının çalışanlara ekonomik maliyeti ile ilişkili yönlerini ele almaktadır (OECD, 2016: 1). Bu gösterge hem işsizlik riskini (işsiz kalma riski ve beklenen işsizlik süresi), hem de kamu işsizlik sigortasının derecesini (yardımların kapsamı ve cömertliği) ölçmektedir (OECD, 2017: 27). Bu anlamda etkili işsizlik sigortası, yardımların kapsamı ve işsizlerin faydalandığı kamu transferlerinin kazanç kayıplarını ikame oranları olarak tanımlanmaktadır. Bu oran, işsizlik ödeneği almanın ve ödeneklerin cömertliğinin birleşik etkisini yansıtmakta ve OECD ülkeleri için kullanılan etkin (net) ikame oranı kavramı ile tutarlıdır (Cazes vd., 2016: 23).

Çalışma ortamı kalitesi, yapılan işin doğası ve içeriği, çalışma süresi düzenlemeleri ve iş ilişkileri ile ilgili faktörleri içermektedir (OECD, 2016: 1). Bu nedenle, çalışma ortamının kalitesi, iş kalitesinin ekonomik olmayan yönlerini yansıtmakta ve işle ilgili stres faktörleri ile iş görevlerini yerine getirmek için gereken destek ve kaynakların bir birleşimi ile karakterize edilen **iş zorlanmasının** görülme sıklığı ile ölçülmektedir (OECD, 2017: 27). Burada iş zorlanması, çalışanların iş görevleri için gereken destek ve kaynak miktarından daha fazla işle ilgili stres faktörleri ile karşılaşmaları olarak tanımlanmaktadır. Bu açıdan, üç tür işle ilgili stres faktörü tanımlanmaktadır. İlki, gürültüye, titreşime, yüksek ve düşük sıcaklığa maruz kalmak gibi tehlikeli işler ile nakliye ve ağır yüklerin taşınması, acı verici ve yorucu işler gibi ağır işlerde çalışmaktan kaynaklanan **fiziksel sağlık risk faktörleridir** (OECD, 2017: 27; Cazes vd., 2016: 24-25). Bu anlamda fiziksel sağlık risk faktörleri, bir işin çalışanların sağlığını potansiyel olarak bozabilecek risk faktörlerini içermektedir (OECD, 2021). İkincisi, çalışma süreleri inelastikliği ve üçüncüsü de uzun çalışma süreleri (haftada 60 saatten fazla) oranıdır. Aynı şekilde, iş görevlerini yerine getirmek için gereken üç tür destek ve kaynak dikkate alınmaktadır. İlki iş otonomisi ve öğrenme fırsatları; ikincisi, yaptığı işle ilgili eğitim aldığını bildiren işçi sayısını ifade eden **eğitim ve öğrenme oranı**, üçüncüsü ise, işlerinde terfi bekleyen çalışanların yüzdesini ifade eden **kariyer ilerleme fırsatı oranıdır** (OECD, 2021).

4.2. Korelasyon Analizi

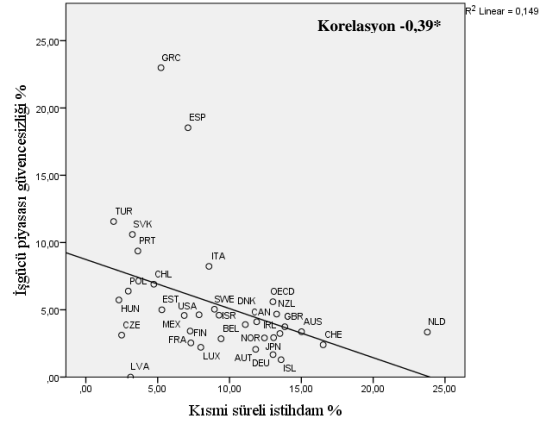
Korelasyon analizi, iki değişken arasındaki doğrusal ilişkiyi veya bir değişkenin iki ya da daha fazla değişkenle olan ilişkisini test etmek, varsa bu ilişkinin derecesini ölçmek için kullanılan istatistiksel bir yöntemdir. Korelasyon analizi, bağımsız değişken (X) değiştiğinde, bağımlı değişkeninin (Y) ne yönde değişeceğini görmeyi amaçlamaktadır (Sungur, 2014: 115).

Grafik 1: Kısmi süreli istihdam ile kazanç kalitesi arasındaki ilişki

Kaynak: (OECD Stat, 2021).

İstatistiksel anlamlılık düzeyi * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

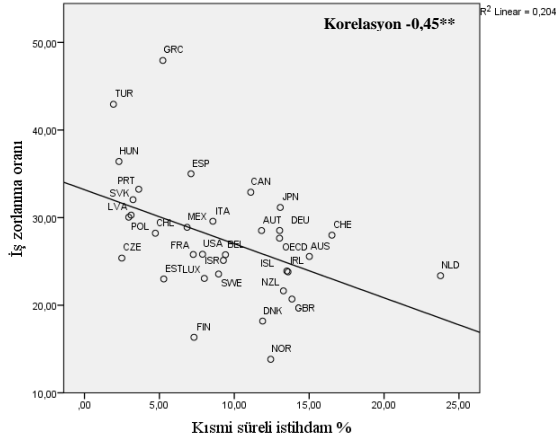

Grafik 2: Kısmi süreli istihdam ile işgücü piyasası güvencesizliği arasındaki ilişki

Grafik 1’de kısmi süreli istihdam oranının yüksek olduğu, özellikle Hollanda, İsviçre, Danimarka, Norveç, Almanya, Belçika ve Lüksemburg’da, kazanç kalitesinin de anlamlı bir şekilde yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre, kısmi süreli istihdam ile kazanç kalitesi arasında pozitif yönlü yüksek düzeyli anlamlı ($r = 0,71$; $p < 0,001$) bir korelasyon gözlenmektedir. ILO’nun 175 sayılı Sözleşmesi’nde, eşit davranmanın kısmi süreli çalışanların saatlik ücretlerinin tam zamanlı çalışanlarla aynı olmasını içerdiği belirtilmesine rağmen, kısmi süreli çalışanlar ile tam zamanlı çalışanlar arasında saat başı kazanılan ücretler açısından önemli farklılıklar bulunduğu bilinmektedir. Bu anlamda kısmi süreli çalışanlar, orantısız bir şekilde ücret dağılımının en dibinde toplanmaktadır (Tilly, 1996: 53). OECD (2010) araştırmasına göre, eğitim, terfi ve sendika üyeliği gibi gelecek kazanç potansiyeline katkıda bulunan faktörler düşünüldüğünde, kısmi süreli çalışanlar daha kötü durumdadır. Bu anlamda Avrupa, Kuzey Amerika, Güney Amerika, Avustralya, Yeni Zelanda, Japonya ve Kore gibi ülkelerde kısmi süreli çalışanlar, daha düşük ortalama saatlik kazançlara sahipken, Norveç ve Hollanda’nın dahil olduğu birkaç ülkede kısmi süreli ve tam zamanlı çalışanlar arasında ortalama kazanç farkı neredeyse hiç yoktur (Fagan vd., 2014: 32).

İş kaybı tehdidi ve güvencesizliği bağlamında iş kalitesinin bir diğer boyutu, kısmi süreli işlerin güvenceli olup olmadığına ilişkindir (Warren ve Lyonette, 2020: 386). Bu anlamda Grafik 2’ye göre, kısmi süreli istihdam ile işgücü piyasası güvencesizliği arasında negatif yönlü orta düzey anlamlı ($r = -0,39$; $p < 0,05$) bir korelasyon gözlenmektedir. Ayrıca, OECD ülkeleri arasında işgücü piyasası güvencesizliğinin en yüksek olduğu ilk iki ülke açık ara Yunanistan ve İspanya’dır. Bu sonuç, bazı ülkelerde kısmi süreli çalışanların sosyal koruma haklarına ve yardımlarına sınırlı bir erişim sağladığını bildiren, Avrupa Çalışma Koşulları Araştırması’nı da teyit etmektedir (Eurofound, 2007: 17). Genel olarak bakıldığında, çalışanların belirsiz süreli iş sözleşmesine sahip olup olmadıkları ya da öznel olarak, işlerinde kendilerini güvenceli hissedip hissetmedikleri objektif olarak ölçüldüğünde, genellikle geçici veya kısa süreli işlerde istihdam

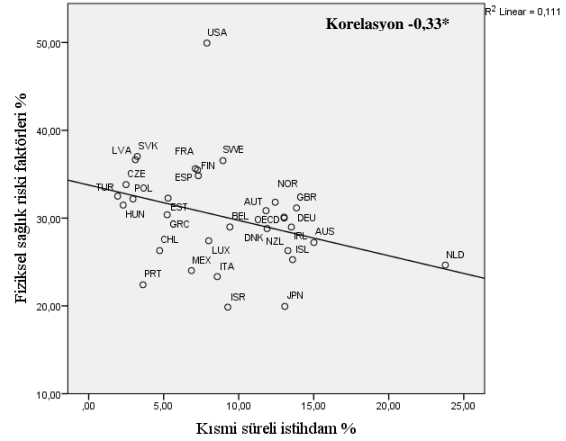
edildikleri için kısmi süreli çalışanların, tam zamanlı çalışanlara göre, daha düşük iş güvencesine sahip olduğu kabul edilmektedir (Fagan vd., 2014: 30). Düşük iş güvencesinin yanı sıra, kısmi süreli çalışanların işlerini kaybetmeleri durumunda, işsizlik sigortasına hak kazanma olasılıkları da oldukça düşüktür (OECD, 2010: 224). Çünkü işsizlik sigortasından yararlanabilmek için belirli bir süre çalışarak işsizlik sigortası primi ödeme koşulu bulunduğu için hem kayıtlı kısmi süreli çalışanların bu koşulları sağlaması oldukça zordur, hem de kısmi süreli istihdamda kayıt dışılık görece daha yüksektir.

Grafik 3: Kısmi süreli istihdam ile iş zorlanma oranı arasındaki ilişki

Kaynak: (OECD Stat, 2021).

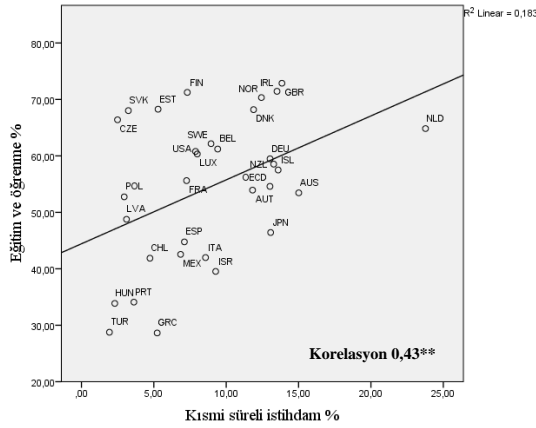
İstatistiksel anlamlılık düzeyi * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

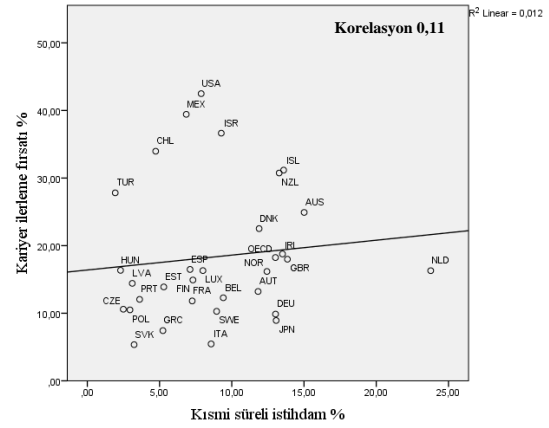
Grafik 4: Kısmi süreli istihdam ile fiziksel sağlık risk faktörleri arasındaki ilişki

Grafik 3'te kısmi süreli istihdam ile iş zorlanma oranı arasında negatif yönlü orta düzey anlamlı ($r = -0,45$; $p < 0,01$) bir korelasyon görülmektedir. Diğer ülkelerden negatif ayrıışan Yunanistan, Türkiye ve Macaristan'da iş zorlanma oranları oldukça yüksek olmasına karşın, pozitif ayrıışan Norveç, Finlandiya ve Danimarka'da iş zorlanma oranlarının çok düşük olması, iki değişken arasındaki korelasyonu zayıflatmaktadır. Bu sonuç negatif ayrıışan ülkelerde işle ilgili stres faktörlerinin görece daha yüksek, pozitif ayrıışan ülkelerde nispeten daha düşük olduğunu anlamına gelmektedir.

Çalışma ortamı kalitesinin alt göstergelerinden biri olan fiziksel sağlık risk faktörleri, çalışanların işlerini yaparken tehlikelere ve sağlık risklerine maruz kalma oranlarını göstermektedir. Bu açıdan Grafik 4'te kısmi süreli istihdam ile fiziksel sağlık risk faktörleri arasında negatif yönlü orta düzey anlamlı ($r = -0,33$; $p < 0,05$) bir korelasyon görülmektedir. Ayrıca fiziksel sağlık risk faktörleri açısından özellikle ABD negatif ayrıışırken, İsrail ve Japonya'nın pozitif ayrııştığı izlenmektedir.

Grafik 5: Kısmi süreli istihdam ile eğitim ve öğrenme arasındaki ilişki

Grafik 6: Kısmi süreli istihdam ile kariyer ilerleme fırsatı arasındaki ilişki

Kaynak: (OECD Stat, 2021).

İstatistiksel anlamlılık düzeyi * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Grafik 5 ve 6’da görüldüğü gibi, kısmi süreli istihdam ile eğitim ve öğrenme arasında pozitif yönlü orta düzey anlamlı ($r = 0,43$; $p < 0,01$) bir korelasyon bulunuyorken, kısmi süreli istihdam ile kariyer ilerleme fırsatı arasında anlamlı bir korelasyon tespit edilememiştir. Ancak eğitim ve öğrenme oranları İskandinav ülkelerinin yanı sıra, Birleşik Krallık ve İrlanda’da daha yüksekken, kariyer ilerleme fırsatlarının ABD, Meksika, İsrail ve İsviçre’de daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Bu sonuçlara rağmen, kısmi süreli çalışanlar işyerinin sunduğu eğitim imkanlarından daha az faydalanabilmekte ve bu da onların kariyer gelişimi fırsatlarını azaltan bir etki oluşturmaktadır (Fagan vd., 2014: 31).

4.3. Araştırma Modeli ve Hipotezleri

Bu çalışmaya ilişkin araştırma modelinin bağımsız değişkeni *kısmi süreli istihdam hacmi*, bağımlı değişkenleri ise, kısmi süreli iş kalitesini etkilediği düşülen “*kazanç kalitesi, işgücü piyasası güvencesizliği, iş zorlanma oranı, fiziksel sağlık risk faktörleri, eğitim ve öğrenme ile kariyer ilerleme fırsatı*”dır. Oluşturulan model çerçevesinde, araştırma hipotezleri ise, şu şekilde geliştirilmiştir:

“ $H_0 =$ iş kalitesi göstergelerinden hiç biri kısmi süreli istihdam hacmini anlamlı bir şekilde açıklayamamaktadır.”

“ $H_1 =$ iş kalitesi göstergelerinden en az biri kısmi süreli istihdam hacmini anlamlı bir şekilde açıklamaktadır.”

4.4. Analiz Tekniği

Araştırmanın hipotez testi için parametrik verileri tahmin etmeye yarayan bir modelleme tekniği olan doğrusal regresyon analizi kullanılacaktır. Basit doğrusal regresyonda, bağımsız bir değişken (x) ile bağımlı değişkeni (y) tahmin etmek için iki değişkenli bir model oluşturulmaktadır. Eğer model bağımlı değişkeni (y) tahmin etmek için birden fazla bağımsız değişken içeriyorsa, bu durumda çoklu doğrusal regresyon teknikleri kullanılabilir (Brown, 2009: 1; Tranmer vd., 2020: 6). Çoklu doğrusal regresyonda, aslında model birden fazla bağımsız değişkeni (x_1, x_2, \dots, x_p) içerecek şekilde genişletilmektedir. Bu açıdan çoklu doğrusal

regresyon denklemi, basit lineer regresyonun aynısıdır, ancak daha fazla terime sahiptir (Tranmer vd., 2020: 11). Bu çerçevede çoklu doğrusal regresyon denklemi şu şekilde formüle edilmektedir:

$$y_i = \beta_0 + \beta_1 x_{1i} + \beta_2 x_{2i} + \dots + \beta_p x_{pi} + e_i$$

4.5. Hipotez Testi

Araştırma kapsamında belirlenmiş olan hipotezleri test etmek için OECD ülkelerine ait iş kalitesi göstergelerini kullanarak, kısmi süreli istihdam hacmini açıklayan çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Yapılan analiz sonucunda, kurulan çoklu doğrusal regresyon modelinin anlamlı olduğu $F(6,25) = 11,846$; $p < 0,001$ ve bağımlı değişkendeki varyansın %68'inin ($R^2_{\text{adjusted}} = 0,68$) bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Tablo 3'deki tolerans değerleri ve VIF değerleri de modelde yer alan bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununun olmadığına işaret etmektedir. Ayrıca Durbin-Watson (1,633) test sonucundan, modelin hata terimleri arasında otokorelasyon sorununun olmadığı anlaşılmaktadır. Böylece çoklu doğrusal regresyon analizinin bütün varsayımları karşıladığını söyleyebiliriz.

Tablo 3: Çoklu Doğrusal Regresyon Modeli

Bağımlı değişken: Kısmi süreli istihdam	Standardize edilmemiş Katsayılar		Standardize edilmiş Katsayılar		Doğrusallık İstatistikleri			Durbin-Watson
	β	Std. Hata	Beta	t	Sig.	Tolerans	VIF	
(Sabit)	-11,672	8,815		-1,324	0,197			1,633
Kazanç kalitesi	0,371	0,074	0,631	5,016	0,000	0,657	1,522	
İşgücü piyasası güvencesizliği	-0,016	0,153	-0,015	-0,103	0,919	0,498	2,008	
İş zorlanma oranı	0,360	0,182	0,492	1,982	0,059	0,169	5,922	
Fiziksel sağlık risk faktörleri	-0,433	0,106	-0,520	-4,107	0,000	0,648	1,543	
Eğitim ve öğrenme	0,262	0,093	0,688	2,810	0,009	0,174	5,758	
Kariyer ilerleme fırsatı	0,181	0,061	0,364	2,964	0,007	0,689	1,452	

Kaynak: (OECD Stat, 2021).

$R^2_{\text{adjusted}} = 0,677$; $F(6, 25) = 11,846$; $p < 0,001$.

Analiz sonuçlarına göre, kazanç kalitesi ($\beta = 0,63$; $t(25) = 5,01$; $p < 0,001$) kısmi süreli istihdam hacmini pozitif yönlü ve anlamlı olarak açıkladığı gözlenmektedir. Diğer taraftan, modelde fiziksel sağlık risk faktörleri oranı ($\beta = -0,52$; $t(25) = -4,10$; $p < 0,001$) kısmi süreli istihdam hacmini negatif yönlü ve anlamlı olarak açıklamaktadır. Ayrıca eğitim ve öğrenme oranı ($\beta = 0,69$; $t(25) = 2,81$; $p < 0,01$) ve kariyer ilerleme fırsatı oranının ($\beta = 0,36$; $t(25) = 2,96$; $p < 0,01$) kısmi süreli istihdam hacmini pozitif yönlü ve anlamlı olarak açıkladığı görülmektedir. Ancak modelde işgücü piyasası güvencesizliği ve iş zorlanma oranının kısmi süreli istihdam hacmini anlamlı bir şekilde açıklayamadığı gözlenmektedir. Buna rağmen, elde edilen bulgular " H_1 " hipotezinin kabul edildiği anlamına gelmektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, kısmi süreli istihdam hacmi ile OECD iş kalitesi göstergeleri arasındaki ilişki, korelasyon ve çoklu doğrusal regresyon analizi teknikleriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, genel olarak, daha yüksek kısmi süreli istihdam oranları, daha iyi iş kalitesiyle ilişkili gözükmemektedir. Bu da kısmi süreli istihdam hacmi ile iş kalitesi göstergeleri arasında bir değiş tokuş olmadığını göstermektedir. Çünkü bu ilişki, iş kalitesinin nispeten daha iyi olduğu gelişmiş OECD ülkelerinde kısmi süreli istihdam oranlarının daha yüksek, nispeten daha kötü olduğu gelişmekte olan OECD ülkelerinde ise, daha düşük olmasının bir sonucudur. Böyle bir ilişkiye rağmen, benzer kısmi süreli istihdam oranlarına sahip ülkeler arasında da iş kalitesi seviyeleri açısından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, Meksika ve Lüksemburg benzer kısmi süreli istihdam oranlarına sahip olmalarına rağmen, kazanç kalitesinin Lüksemburg'da çok daha yüksek olduğu gözlenmektedir.

Çalışma kapsamında yapılan korelasyon analizi sonucunda, kısmi süreli istihdam hacmi ile kazanç kalitesi arasında pozitif yönlü yüksek düzeyli, eğitim ve öğrenme arasında ise, pozitif yönlü orta düzeyli anlamlı bir korelasyon gözleniyorken, kısmi süreli istihdam hacmi ile işgücü piyasası güvencesizliği, iş zorlanma oranı ve fiziksel sağlık risk faktörleri arasında negatif yönlü orta düzeyli anlamlı bir korelasyon bulunmaktadır. Ancak, kısmi süreli istihdam hacmi ile kariyer ilerleme fırsatı arasında anlamlı bir korelasyon görülmemiştir. Aslında iş kalitesi sonuçları, çalışanlar ve politika yapıcılar için oldukça önemli olmasına rağmen, iş kalitesini etkileyen faktörler ile iş kalitesi arasında her zaman yüksek bir korelasyon bulunmayabilir (Cazes vd., 2016: 13). Bu yüzden, iş kalitesinin artırılmasında politikaların ve kurumların rolüne odaklanmak, çok daha önemli olabilir.

Çoklu doğrusal regresyon analizinde kazanç kalitesindeki 1 birimlik artışın, kısmi süreli istihdam hacmini 0,37 birim artırabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, kısmi süreli işlerin ücret düzeyindeki artışların, kısmi süreli işlerin çalışanlar açısından kabul edilebilirliğini artırdığını göstermektedir. Ayrıca bu bulgunun daha önceki araştırma sonuçları ile de uyumlu olduğu söylenebilir. Örneğin, Avrupa Çalışma Koşulları Araştırması sonuçlarına göre, en düşük gelir grupları arasında sayılan kısmi süreli çalışanların sabit bir maaş veya ücret alma ve ikramiye ya da prim gibi ek ödemelere hak kazanma olasılıkları daha düşüktür (Eurofound, 2007: 17). Diğer taraftan Britanya'daki kısmi süreli işlerin kalitesini inceleyen Warren ve Lyonette (2015), kısmi süreli işlerin çalışanlara düşük ücret ve sınırlı kariyer ilerleme fırsatları sunduğu sonucuna ulaştılar. Ayrıca Kanada, Almanya, İtalya, İsveç, Birleşik Krallık ve ABD'deki kısmi süreli ve tam zamanlı işlerdeki ücret farklılıklarını inceleyen Bardasi ve Gornick (2008), kısmi süreli ve tam zamanlı çalışma biçimleri arasındaki ücret farklılıklarının hem kadınlar, hem de cinsiyetler arasındaki işgücü piyasası eşitsizlikleriyle ilişkili olduğu sonucuna ulaştılar. Bu iki çalışma biçimi arasındaki saatlik ücret farkı, endüstri ve mesleki pozisyon gibi iş özelliklerinin yanı sıra, eğitim ve iş deneyimi gibi bireysel özelliklerdeki farklılıklar test edildikten sonra bile, devam etmektedir (Bardasi ve Gornick, 2008: 37).

Regresyon analizi fiziksel sağlık risk faktörlerindeki 1 birimlik artışın kısmi süreli istihdam hacmini 0,43 birim düşürebileceğini göstermektedir. Bu sonuca göre, kısmi süreli işlerin kötü ergonomik koşullarının düzeltilmesinin yanı sıra, tehlike ve sağlık risklerini azaltıcı iş güvenliği önlemlerinin ve denetimlerinin artırılması iş kalitesini de artırabilir. Ancak Avrupa Çalışma Koşulları Araştırması'na göre, kısmi süreli çalışanlar yüksek ses, titreşim, tehlikeli maddeleri kullanma/solunma, yüksek/düşük sıcaklıklar, radyasyon gibi bir dizi tehlikeye ve tekrarlayan el/kol hareketleri, ağırlı/yorucu pozisyonlar, ağır yük taşıma gibi kötü ergonomik koşullara daha az maruz kalmaktadırlar (Eurofound, 2007: 15). Diğer taraftan, kısmi süreli işlerin genel olarak, stres veya sağlık ve güvenlik açısından risk olasılığının daha düşük olduğunu belirten OECD (2010) araştırması da bu sonucu teyit etmektedir. Bu anlamda, kısmi

sürelili çalışanların kötü çalışma koşulları bağlamında, tam zamanlı çalışanlara göre, daha iyi durumda olduğu söylenebilir (OECD, 2010: 227).

Regresyon sonuçları eğitim ve öğrenme ve kariyer ilerleme fırsatlarındaki 1 birimlik artışın, kısmi süreli istihdam hacmini sırasıyla 0,26 ve 0,18 birim artırabileceğini göstermektedir. Buna göre, işyerinde eğitim ve öğrenme fırsatlarından yararlanan çalışan sayısının yanı sıra, kariyer ilerleme fırsatlarının artırılması da kısmi süreli istihdamı olumlu yönde etkileyebilir. Geçmiş çalışmalara bakıldığında, örneğin Warren ve Lyonette (2015) kısmi süreli çalışanların, daha az beceri ve düşük eğitim ve öğretim seviyeleri gerektiren kalitesiz işlerde yoğunlaştığı sonucuna ulaştılar. Tilly (1996) ise, ikincil kısmi süreli işlerin, elde tutulması gereken birincil işlerden daha düşük beceri, eğitim ve sorumluluk seviyeleri içerdiğini ileri sürmüştür. Bu açıdan işverenler, ikincil kısmi süreli işlerde çalışanları kolayca ikame edilebilir kabul etmekte ve onların mesleki gelişimine daha az yatırım yapmaktadır (Tilly, 1996: 60). Avrupa Çalışma Koşulları Araştırması sonuçları da, kısmi süreli çalışanların kısa süreli iş ilişkileri, daha düşük akademik nitelikleri veya daha az karmaşık görevler üstlenmeleri gibi özellikleri nedeniyle işverenlerin onlara daha az eğitim yatırımı yaptıkları sonucunu teyit etmektedir. Bu açıdan, kısmi süreli çalışanlar, tam zamanlı çalışanlara göre, daha kötü iş içeriği, daha düşük kariyer fırsatları ve eğitim olanaklarından yeterince yararlanamama gibi sorunlar yaşamaktadır (Eurofound, 2007: 13). Diğer taraftan, daha az eğitim yatırımı kısmi süreli çalışanların sadece mevcut iş kalitesini düşürmekle kalmaz, aynı zamanda gelecekte daha iyi işlere geçme olasılığını da sınırlandırmaktadır. Yani, kısmi süreli çalışanların düşük sorumluluk gerektiren işlerde yoğunlaşmaları ve eğitim fırsatlarının düşük olması gibi bazı engeller, onların kariyer gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir (Warren ve Lyonette, 2020: 386). Ayrıca kısmi süreli işlerdeki düşük kariyer fırsatları ile düşük ücret kombinasyonu, kısmi süreli çalışanların istihdama dayalı emeklilik sistemlerindeki birikimlerini de olumsuz yönde etkilemektedir (Fagan vd., 2014: 34).

Son söz olarak, bu çalışmanın ulaştığı bulgular, kullanılan veri ve örneklem büyüklüğüne bağlı olarak, buzdüğünün sadece görünen kısmını yansıttığı kabul edilmelidir. Bu nedenle, daha ayrıntılı sonuçlara ulaşmak için gelecek çalışmaların kısmi süreli iş kalitesini cinsiyet, yaş ve eğitim durumu gibi beşeri özellikleri de dikkate alarak, incelemesi bu konudaki bilgi birikimine katkı sağlayacaktır. Ayrıca, bu çalışmada kullanılan iş kalitesi göstergelerinin kısmi süreli istihdam açısından içsel değişken mi, yoksa dışsal değişken mi olduğuna ilişkin bir literatüre rastlanmamıştır. Eğer çalışmada kullanılan değişkenler içsel değişkense, bağımlı değişken ile açıklayıcı değişkenler arasında sonuçların sapmalı ve tutarsız olmasına yol açabilen içsellik (endogenite) sorunu olabilir. Bu açıdan gelecek çalışmaların bu çalışmada kullanılan kısmi süreli istihdam hacmi ile iş kalitesi göstergeleri arasında içsellik sorunu olup olmadığını ekonometrik olarak incelemesi faydalı olacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarın makaleye katkısı %100'dür.

Çıkar Beyanı

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Arjona, R, Ladaique, M. ve Pearson, M. (2002). *Social Protection and Growth*. OECD Economic Studies No. 35, 2002/02. OECD.
- Atkinson, J. (1987). Flexibility or fragmentation? The UK labour market in the eighties. *Labour and Society*, 12(1), 87–105.
- Bardasi, E. ve Gornick, J. C. (2008). Working for less? Women's part-time wage penalties across countries. *Feminist Economics*, 14(1), 37–72.
- Brown, S. H. (2009). Multiple linear regression analysis: A matrix approach with MATLAB Alabama. *Journal of Mathematics*. Spring/Fall. 1–3.
- Campbell, I. ve Chalmers, J. (2008). Job quality and part-time work in the retail industry: An Australian case study. *The International Journal of Human Resource Management*, 19:3, 487–500, Doi: 10.1080/09585190801895569.
- Caputo, R. K. ve Cianni, M., (2001). Correlates of voluntary vs. involuntary part-time employment among US women. *Gender, Work and Organization*, Vol. 8, No. 3, 311–325.
- Cazes, S., A. Hijzen and Saint-Martin A. (2016). Measuring and assessing job quality: The OECD job quality framework. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, No. 174, OECD Publishing, Paris, <http://dx.doi.org/10.1787/5jrp02kjl1mr-en>.
- Erhel, C. ve Guergoat-Larivière, M. (2010). Job quality and labour market performance. *CEPS working Document NO. 330*.
- European Commission (2008). *Employment in Europe 2008*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Eurofound (2002). *Quality of work and employment in Europe issues and challenges*. Foundation Paper N.1. Luxembourg.
- Eurofound (2008). *Working conditions of an ageing workforce*. Luxembourg.
- Eurofound (2007). *Part-time work in Europe*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. [Çevrim-ıci: <http://www.eurofound.europa.eu/ewco/reports/TN0403TR01/TN0403TR01.pdf>], Erişim tarihi: 04.04.2021.
- Fagan, C., Norman, H., Smith, M. ve González Menéndez, María C. (2014). *In search of good quality part-time employment*. International Labour Office, Conditions of Work and Employment Branch. - Geneva: ILO.
- Görmüş, A. (2019). Türkiye’de yetersiz istihdam: Cinsiyet temelli bir lojistik regresyon modeli. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2019/2(61), 1005–1028.
- Görmüş, A. ve Erdoğan Ç. (2017). Türkiye’de gönülsüz kısmi süreli istihdamın cinsiyet analizi: Hane halkı işgücü anketinden bulgular. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 150–164.
- Görgücü, İ. ve Koç, M. (2011). 4857 sayılı iş kanununa göre kısmi çalışma uygulanması. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2011/28, 149-174.
- Green, F. (2006). *Demanding work—the paradox of job quality in the affluent economy*. Princeton: Princeton University Press.
- Güneş, B. ve Acun, S. (2015). The new instrument of making the labour markets flexible in Turkey: Part-time employment. *İş Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 17(4). 147-170. Doi: 10.4026/1303-2860.2015.0302.x.
- ILO (1999). *Decent work*. Report of the Director-General. International Labour Conference 87th Session.
- ILO (2016). *Non-standard employment around the world: Understanding challenges, shaping prospects*. International Labour Office. Geneva.
- Kalleberg, A., Reskin, B. ve Hudson, K. (2000). Bad jobs in America: Standard and nonstandard employment relations and job quality. *American Sociological Review*, 65(2), 256–278.
- Kalleberg, A. ve Vaisey, S. (2005). Pathways to good job: Perceived job quality among the machinists in North America. *British Journal of Industrial Relations*, 43(3), 431–454.
- Kalleberg, A. (2006). Inequalities of the World. In G. Therborn, G. (Ed.). *Non-standard employment relations and Labour Market inequality: Cross-national patterns* (pp. 136–161). London, Verso.

- Kauhanen, M. ve Nätti, J. (2015). Involuntary temporary and part-time work, job quality and well-being at work. *Social Indicators Research*, 120, 783–799. Doi:10.1007/s11205-014-0617-7.
- Lucas, R. (1988). On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 22 (1), 3-42.
- Mathers, N. ve Slater, R. (2014). *Social Protection and Growth: Research Synthesis*. Department of Foreign Affairs and Trade, Commonwealth of Australia, Canberra, [Çevrim-içi: <https://dfat.gov.au/about-us/publications/Pages/social-protection-and-growth-researchsynthesis.aspx>], Erişim tarihi: 26.05.2021.
- McDonald, P., Bradley, L. ve Brown, K. (2009). ‘Full-time is a given here’: Part-time versus full-time job quality. *British Journal of Management*, Vol. 20, 143–157. Doi:10.1111/j.1467-8551.2008.00560.
- Mutlu, E. (2013). Kısmi süreli çalışmanın iş ve sosyal güvenlik hukuku kapsamında değerlendirilmesi. *Sosyal Güvençe*. (4), 29-49.
- OECD (2010). OECD Employment Outlook 2010: Moving Beyond the Jobs Crisis. *How good is part-time work?* (pp. 211–266). Paris.
- OECD (2014). *OECD Employment Outlook 2014*. OECD Publishing. http://dx.doi.org/10.1787/empl_outlook-2014-en.
- OECD (2016). *How good is your job? Measuring and assessing job quality*. OECD Brief. [Çevrim-içi: <http://www.oecd.org/sdd/labour-stats/Job-quality-OECD.pdf>], Erişim tarihi: 10.03.2021.
- OECD (2017). *OECD Employment Outlook 2017*. OECD Publishing. Paris. http://dx.doi.org/10.1787/empl_outlook-2017-en.
- OECD (2021). *Job quality Stat, 2010-2015*. [Çevrim-içi: <https://stats.oecd.org/>], Erişim tarihi: 12.01.2021.
- Stiglitz, J., Sen, A.ve Fitoussi, J.P. (2009). *Report by the commission on the measurement of economic performance and social progress*, [Çevrim-içi: www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf], Erişim tarihi: 18.03.2021.
- Sungur, O. (2014). Korelasyon Analizi. İçinde: Kalaycı, Ş. (Ed.) *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, (ss. 115-127) 6. Baskı, Ankara, Asil Yayın Dağıtım.
- Tilly, C. (1996). *Half a job: Bad and good part-time jobs in a changing labor market*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Tranmer, M., Murphy, J., Elliot, M. ve Pampaka, M. (2020). *Multiple linear regression* (2nd Edition). Cathie Marsh Institute Working Paper 2020-01. [Çevrim-içi: <https://hummedia.manchester.ac.uk/institutes/cmist/archive-publications/working-papers/2020/2020-1-multiple-linear-regression.pdf>], Erişim tarihi: 18.03.2021.
- Warren, T. ve Lyonette, C. (2015). Unequal Britain at work. In A. Felstead, D. Gallie & F. Green (Eds.), *The Quality of Part-Time Work* (pp. 62–82). Oxford University Press.
- Warren, T. ve Lyonette, C. (2020). Ungrateful slaves? An examination of job quality and job satisfaction for male part-time workers in the UK. *Br. J. Sociol.*, 71:3, 82–402.
- Yalçın, E. C. ve Başol, O. (2020). Kısmi süreli çalışmayı etkileyen bazı sosyo-demografik değişkenler: TR 21 bölgesi örneği. *Sosyal Güvenlik Dergisi*. 10(1). 75-88. Doi: 10.32331/sgd.752986.
- Yuyucu, A. (2017). Türk iş hukuku çerçevesinde kısmi zamanlı çalışmanın uygulaması. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*. 6 (15). 398-407.
- Zeytinoğlu, E. (2011). Kısmi süreli çalışma şekilleri ve 4857 sayılı iş kanunundaki görünüm. *Journal of Istanbul University Law Faculty*. 62 (1-2). 449-466.

EK. OECD Verileri (2015 veya en güncel yıl)

Ülkeler	Kısaltma	Kısmi Süreli İstihdam*	Kazanç Kalitesi	İşgücü Piyasası Güvencesizliği	Çalışma Ortamı Kalitesi			
					İş Zorlanma	Fiziksel Sağlık Risk Faktörleri	Eğitim ve Öğrenme	Kariyer İlerleme Fırsatı
		%	\$	%	%	%	%	%
Avustralya	AUS	15,01	22,68	3,37	25,57	27,22	53,45	24,92
Avusturya	AUT	11,82	24,26	2,06	28,52	30,85	53,94	13,22
Belçika	BEL	9,41	31,43	2,85	25,77	28,99	61,21	12,29
Kanada	CAN	11,10	20,12	3,9	32,9			
Şili	CHL	4,73	6,79	6,9	28,22	26,3	41,87	33,97
Çek Cumhuriyeti	CZE	2,49	9,37	3,12	25,38	33,82	66,4	10,59
Danimarka	DNK	11,89	30,99	4,11	18,19	28,81	68,19	22,52
Estonya	EST	5,29	8,3 ^a	5	23	32,28	68,27	13,89
Finlandiya	FIN	7,31	21,35	2,54	16,34	34,83	71,25	14,92
Fransa	FRA	7,26	21,88 ^a	3,42	25,79	35,48	55,62	11,82
Almanya	DEU	13,03	25,73	1,67	28,53	30	59,48	9,87
Yunanistan	GRC	5,23	9,67	22,99	47,94	30,38	28,63	7,43
Macaristan	HUN	2,30	7,57	5,73	36,41	31,48	33,87	16,35
İzlanda	ISL	13,59	20,95	1,29	23,81	25,27	57,5	31,17
İrlanda	IRL	13,51	17,53	3,24	23,9	28,98	71,44	18,77
İsrail	ISR	9,27	8,21	4,6	25,12	19,86	39,53	36,64
İtalya	ITA	8,57	18,85 ^a	8,23	29,59	23,34	41,99	5,46
Japonya	JPN	13,07	17,5	2,93	31,16	19,94	46,43	8,93
Letonya	LVA	3,11	6,72 ^a	6,72 ^a	30,29	36,65	48,77	14,42
Lüksemburg	LUX	8,00	30,54 ^a	2,21	23,06	27,42	60,34	16,31
Meksika	MEX	6,85	4,74	4,58	28,89	24,02	42,56	39,43
Hollanda	NLD	23,77	28,58 ^a	3,34	23,37	24,65	64,84	16,3
Yeni Zelanda	NZL	13,28	17,28	4,68	21,64	26,3	58,54	30,75
Norveç	NOR	12,43	27,77	2,91	13,83	31,81	70,33	16,18
Polonya	POL	2,95	8,17 ^a	6,39	30,05	32,18	52,75	10,5
Portekiz	PRT	3,62	8,98	9,37	33,24	22,41	34,1	12,05
Slovak Cumhuriyeti	SVK	3,24	8,67	10,6	32,05	37,02	68,02	5,35
İspanya	ESP	7,11	17,45 ^a	18,53	35,01	35,64	44,77	16,48
İsveç	SWE	8,95	20,82 ^b	5,04	23,56	36,55	62,16	10,28
İsviçre	CHE	16,52	32,4 ^a	2,4	28			
Türkiye	TUR	1,93	7,38 ^a	11,56	42,94	32,5	28,76	27,81
Birleşik Krallık	GBR	13,85	18,53	3,74	20,7	31,16	72,87	17,99
ABD	USA	7,88	18,22	4,63	25,82	49,94	60,79	42,49
OECD Ort.	OECD	13,02	17,46	5,6	27,65	30,12	54,6	18,24

Kaynak: (OECD Stat, 2021).

* Yazar tarafından hesaplanmıştır.

^a 2014 yılına ait veri.

^b 2013 yılına ait veri.

Extended Summary

The Quality of Part-time Jobs: Findings from OECD Countries for Multiple Linear Regression Model

Part-time work, which is defined as a form of work less than normal working hours, has started to expand as an indicator of the emergence of more flexible and non-standard labour markets since the 1970s (Fagan et al., 2014: 1). In this sense, in many developed countries, it has been an increase in non-standard work arrangements such as part-time work while being a decrease in standard full-time working arrangements on the normative basis of labour relations. This changing in the nature of labour relations has made labour markets and workplaces more flexible (Kalleberg, 2006: 562). However, part-time employment has recently become a current issue with low job quality. This form of employment sometimes leads to greater labour market inequalities while excluding some employees from some social protections offered to them in the standard employment relationship (Kalleberg, 2006: 562). Moreover, it is also admitted that part-time workers are concentrated in poorer working conditions and lower-skilled jobs than full-time workers, and part-time jobs are significantly lower quality than full-time jobs. In this aspect, part-time jobs are associated with lower wages, more limited professional developments, career opportunities and participation in the training, lack of employment protection provided by unions, compared to similar full-time jobs. Therefore, part-time jobs become constantly a focus of criticism as they offer low-quality employment opportunities (Kalleberg et al., 2000: 256-257; Warren & Lyonette, 2015: 62; OECD, 2010: 221; Fagan et al., 2014: 41).

The economics, sociology and psychology literature show that job quality has deep consequences for the psychological, social and economic well-being of employees. In this respect, social scientists approach job quality research in different ways. For example, economists tend to focus on economic issues, such as wages or health insurance or retirement benefits. Sociologists generally examine the degree of control and autonomy of employees over their jobs and professional prestige in a system of social stratification while psychologists are underlining more on uneconomic aspects of job quality and evaluate the diversity of psychological sources of job satisfaction. Indeed, each of these perspectives is useful, but partially explains job quality. Therefore, understanding job quality requires a multidimensional approach that takes into account economic and non-economic resources related to job quality (Kalleberg and Vaisey, 2005: 431-432). In this sense, different indicators have been developed to measure job quality that contributes to the well-being of the employees and inherently represents by a multidimensional structure. On the one hand, international organizations have developed different approaches on how to measure job quality. For example, the International Labor Organization (ILO) came up with the concept of “*decent work*” which had been firstly presented at the 87th International Labor Conference in 1999, consisted of four goals in terms of the assessment of job quality: job creation, rights at work, social protection and social dialogue (ILO, 1999: 3-4). On the other hand, the concept of job quality has been on the agenda of the European Union (EU) since 2000. In this sense, in 2001, EU countries were agreed on a broad concept of the job quality known as “*Laeken indicators*” and measured with 10-dimensional indicators in order to monitor and compare the performances of member states in this field (European Commission, 2008: 153). In addition to these developments, Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2014) has developed a “*Job Quality Framework*” based on the report of the Stiglitz-Sen-Fitoussi Commission (Stiglitz et al., 2009). OECD Job Quality Framework is structured in three main dimensions that measure the well-being of employee by nine indicators: earnings quality, labour market insecurity and quality of the working environment.

Although it is accumulated extensive international literature which has examined the nature of part-time employment and compared the quality of part-time jobs and full-time jobs, it is remarkable the lack of empirical studies on the quality of part-time employment in Turkey. In this sense, it is important and worth to investigate and discuss the quality of part-time employment in terms of widespread in Turkey of part-time employment which is known to have positive effects on women's employment. To contribute to the literature gap and learn the lesson for Turkey, this paper aims to reply to these questions: By which indicators are job quality measured? What is the correlation between job quality and the quantity of part-time employment? Do job quality indicators explain significantly the quantity of part-time employment? To answer these questions and more, this study mainly aims to examine the relationship between the quantity of part-time employment and job quality indicators by correlation and multiple linear regression analysis methods, by using job quality data from OECD countries.

Empirical results present that higher part-time employment rates are related to better job quality. This result implies that there is no necessary trade-off between the quantity of part-time employment and the quality of jobs. Because this relationship is a result that part-time employment rates are relatively higher in developed OECD countries while being relatively lower in developing OECD countries. Despite such a relationship, there are significant differences among countries with similar part-time employment rates in terms of job quality levels. For example, although Mexico and Luxembourg have similar part-time employment rates, earnings quality is higher in Luxembourg. As a result of the correlation analysis, there is a significant correlation with positive direction between the quantity of part-time employment and earnings quality and training and learning while being of a significant correlation with negative direction between the quantity of part-time employment and labour market insecurity, job strain rate and physical health risk factors. Also, regression analysis reveals that the increase in earnings quality, training-learning and opportunity of career advancement as well as the reduction in physical health risk factors may increase the quantity of part-time employment at varying degrees.

Türk Vergi Yargısında Re'sen Araştırma İlkesinin Sınırları

Ramazan ARMAĞAN*, Ayşe ARMAĞAN**

ÖZ

Yargı organlarınca, yargılamanın sağlıklı biçimde yürütülüp sonuçlandırılabilmesi için davaya konu uyuşmazlığa ait ispat araçlarının, davanın taraflarınca yargılama makamına sunulması gerekmektedir. Bu süreçte hâkim gerekli gördüğü hallerde tarafların sunduğu davaya ait bilgi ve belgeler yanında yargılamanın ve kurulacak hükmün isabetli olabilmesi için re'sen araştırma ilkesinden yararlanabilmektedir. Hukuk sistemimizdeki bu ilke ile hâkimlere, baktığı davaya ilişkin doğru, özgür, sağlıklı kararlar vermesini sağlayacak geniş yetki ve görevler verilse de bu yetkiler sınırsız değildir. Özellikle hukuka uygunluk, yerindelik denetimi yapılamaması, ispat, devletin güvenliği veya yüksek menfaatlerine ilişkin sınırlar, mükellef hakları, vergi mahremiyeti vb. konular hâkimin yargılama sırasında doğrudan olduğu kadar dolaylı sınırlarının varlığını da ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vergi yargısı, Re'sen araştırma ilkesi, Vergi davası, Yargılama ilkeleri

JEL Sınıflandırması: K34, K30, K41

The Limits of the Principle of Ex Officio Examination in the Turkish Tax Judiciary

ABSTRACT

By the judicial organs, the means of proof of the dispute subject to the case must be submitted to the judicial authority by the parties of the case so that the trial can be conducted and concluded in a healthy manner. In this process, when the judge deems necessary, besides the information and documents of the case presented by the parties, the judge can make use of the principle of ex officio examination in order to make the judgment and the verdict to be established. With this principle in our legal system, the judges, regarding the case they deal with; broad powers and duties are given to enable it to make correct, free and healthy decisions, but these powers are not unlimited. Especially, the issues such as compliance with the law, lack of appropriateness control, proof, limits on the security or best interests of the state, taxpayer rights, tax privacy, etc. reveal the existence of direct as well as indirect limits during the trial of the judge.

Keywords: Tax judgment, Principle of ex officio examination, Tax case, Principles of judgment

JEL Classification: K34, K30, K41

*Geliş Tarihi / Received: 21.04.2021 Kabul Tarihi / Accepted: 06.06.2021
Doi: 10.17541/optimum.923735*

* Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, ramazanarmagan@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1786-6877

** Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Salihli İİBF, Maliye Bölümü, ayse.armagan@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5018-4416

1. GİRİŞ

Vergi yargılaması hukukunun anayasal temeli, Anayasanın 2. maddesi olan hukuk devleti ilkesi ve bu ilke gereğince de idarenin yargısal denetimine dayanmaktadır (Öncel, vd., 2008:185). Anayasanın 125. maddesi gereğince hüküm altına alınan idarenin yargısal denetimi, tüm yargılamalarda olduğu gibi vergi yargısında da Anayasanın 142. maddesine göre kurulan mahkemeler tarafından gerçekleştirilmektedir.

Kamu hukukunun alt dallarından biri olan idari yargı içinde kendine özgü uygulamaları ile dikkati çeken vergi yargısında, vergi idaresinin eylem ve işlemleri dava konusunu oluşturmakta ve doğal olarak da davanın taraflardan biri mükellef diğeri de vergi idaresi olmaktadır. Hem idari yargı hem de vergi yargısındaki bu durum; idarenin üstün konumda oluşu, kamu yararının varlığı ve önemi, idarenin sahip olduğu bilgi, belge, diğer kaynak ve imkânların zenginliği vb. alanlarda taraflar arasında eşitsizliği ortaya çıkarabilmektedir. Bu nedenle yargı sürecinde davanın tarafları arasında eşitlik sağlanabilmesi ve yargılamanın isabetli yapılabilmesi amacıyla hâkimlere etkin ve özgür bir şekilde re'sen hareket edebilme imkânının verilmesi gerekliliği ve önemi ortaya çıkmıştır (Zabunoğlu, 1982: 157).

Re'sen araştırma ilkesinin hukuki temeli Anayasaya, kanunlara ve idari düzenlemelere dayanmaktadır. Bu ilkenin ana amaçları; anayasaya, demokrasiye, sosyal adalet ilkesine, eşitlik ilkesine, kanunilik ilkesine uygun vergilendirmeyi gerçekleştirmektir. Hâkimlere, bu amaçları gerçekleştirebilmeleri için hem usule hem de maddi olaya ait hususlarda kendiliğinden inceleme, araştırma, tetkik etme, irdeleme hakkı vb. geniş yetkiler ve görevler yüklenmiştir. Ancak re'sen araştırma ilkesiyle hâkim; doğru, özgür, sağlıklı kararlar verebilmesine yönelik yetki ve görev ile donatılmış olsa da söz konusu yetkiler sonsuz olmayıp, bazı konu ve şartlarla sınırlandırılmıştır. Bu sınırlar; özellikle devletin güvenliği veya yüksek menfaatlerine ilişkin sınırlar, hâkimin keyfi davranmamasına ilişkin sınırlar, vergi mahkemelerinin yerindelik denetimi yapamamalarına ilişkin sınırlar, takdir yetkisi ve hukuka uygunluk denetimi yönüyle sınırlar, ispat ve vergi mahremiyetine ilişkin sınırlar, Danıştay içtihatları ile oluşan sınırlar ve re'sen araştırma ilkesinin diğer yargılama ilkeleriyle sınırlı oluşu gibi konularda kendini göstermektedir.

Bu çalışmada vergi davalarının görülmesinde yargı kararlarının isabetliliğini artırmaya yönelik olan re'sen araştırma ilkesi, dolaylı/dolaysız sınırları ile etkileri ve sonuçları üzerine literatür ve yargı kararları dikkate alınarak bir değerlendirmeye yer verilmektedir.

2. VERGİ YARGILAMASI HUKUKUNUN İLKELERİ VE RE'SEN ARAŞTIRMA İLKESİ

Yargılama ilkeleri; yargılamaya ilişkin kuralları her yönüyle sistematik hale getirerek yargılamaya bir bütün olarak bakmayı sağlayan, kuralların açıklanmasında ve kanunlarda oluşan boşlukların doldurulmasında yararlanan üst normlardır (Üstün, 2019: 1). 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu (HMK)'nin 24-33. maddelerinde yargılamaya egemen olan ilkeler; tasarruf (24. md.), taraflarca getirilme (25. md.), taleple bağlılık (26. md.), hukuki dinlenilme hakkı (27. md.), aleniyet (28. md.), dürüst davranma ve doğruyu söyleme yükümlülüğü (29. md.), usûl ekonomisi (30. md.), hâkimin davayı aydınlatma ödevi (31. md.), yargılamanın sevk ve idaresi (32. md.), hukukun uygulanması (33. md.) olarak sayılmıştır.

Yasal dayanaklarını İdari Yargılama Usulü Kanunu (İYUK) ve Vergi Usul Kanunu (VUK)'ndan alan bu ilkeler idari yargı için de geçerlidir. Ayrıca idari yargılama usulünde kendine özgü yapısından kaynaklanan; re'sen araştırma, tasarruf ve yazılılık ilkelerinin de eklendiği görülmektedir. Bu ilkelerin, kamusal özelliği ve kamu yararı unsurunun üstünlüğü nedeniyle ceza yargılaması ile yakınlık göstermektedir (Kumrulu, 1989: 66) Dolayısıyla idari

yargılama hukukunda kabul gören ilkeler vergi yargısı ile birlikte diğer yargılama hukuklarında da geçerli hale gelen ilkeler konumundadır.

Vergi yargılaması hukuku; kurumlar yönüyle medeni yargılama; ilkeler bakımından ise ceza yargılaması hukukuna yakınlık göstermektedir. Vergi yargılaması hukukuna hâkim ilkeler; hukuk devleti, vergilerin kanuniliği, kamuya yararlılık, yazılılık, re’sen (kendiliğinden) araştırma, delil serbestisi, delillerin serbestçe değerlendirilmesi, ekonomik yaklaşım, usul ekonomisi (çabukluk ve ucuzluk) ve adil (doğru) yargılanma ilkeleri olarak benimsenmiştir (Karakoç, 2019: 202-213).

Yargılamanın sağlıklı biçimde yürütülüp sonuçlandırılabilmesi bakımından davaya konu uyumsuzluğa ait ispat araçlarının yargılama makamına ulaştırılması zorunludur (Alangoya, 1979: 8). Hâkimin yargılama sonunda bir karar verebilmesi, öncelikle maddi olayların varlığıyla bunların tespitine yönelik kanıtların yargı organlarına tevdi edilmesi ve böylece olayın hangi hukuki türe uygunluk gösterdiğinin belirlenmesi ile mümkün olabilecektir (Sunay, 1997: 31-32). Bu konuda yargılama hukuklarında; “*tafalarca hazırlama ilkesi*” ve “*re’sen araştırma ilkesi*” şeklinde ilkelerden yararlanılmaktadır.

Tarafalarca hazırlama ilkesi, davanın ve savunmanın temelinde yer alan olayların ve bunlara ait kanıtların dava taraflarınca mahkemeye verilmesini ifade etmektedir (Kuru, 2016: 239-240). Bu ilkenin yer bulduğu yargılama hukuklarında mahkeme kanıtların toparlanması hususunda yetkisiz konumdadır ve hâkim incelemeyi davanın taraflarınca sunulan kanıtlar üzerinden yapmaktadır.

Re’sen Araştırma İlkesi, davaya konu kanıtların hazırlanmasında, dava taraflarının yanında, mahkemenin de görevli olmasını ifade etmektedir. İdari yargı hâkimi kanıtların araştırılmasında ve yargı sürecinde re’sen hareket etme yetkisine sahiptir (Gözübüyük, 2006: 377).

Dava ile ilgili kanıtların oluşturulmasında bu iki ilke birbirinin “*alternatifi*” (Kuru, vd., 2011: 328) veya “*karşıtı*” konumunda değildir. Ancak medeni yargılama hukukunda “*tafalarca hazırlama ilkesi*”nin kabulü söz konusu (Alangoya, 1979: 8-9) iken idari ve vergi hukukunda re’sen araştırma ilkesinin geçerli bir ilke olmaktadır (Yavaşlar, 2013: 231). İdari yargılamada, işlemi gerçekleştiren tarafın idare olması nedeniyle işlemle ilgili bilgi ve belgeler idarenin bünyesinde bulunduğu için davacı kanıtları toplama ve bunları mahkemeye sunma yönünde bazı sıkıntılar yaşayabilir. Böylece mahkemeye sunulamayan kanıtların sağlanabilmesi bakımından hâkime re’sen araştırma yetkisinin verilmesi gerekli ve hatta zorunlu bir konu haline gelmektedir.

2.1. Re’sen Araştırma

Re’sen kelimesi “*kendi başına, kendiliğinden*” (Adalet Bakanlığı Hukuk Sözlüğü, 2021), anlamlarıyla ele alınmıştır. Re’sen araştırma ifadesi bazı yazarlara ve İYUK’a göre şöyle tanımlanmıştır:

Gözübüyük’e (2006) göre; “*öğretide, vergi yargılamasında ve genel olarak idari yargılama usulünde, hâkimin kanıtların araştırılmasında ve davanın yürütülmesinde kendiliğinden hareket etme yetkisidir*”.

Candan’a (2011) göre; “*Mahkeme, davaya konu işlemin ya da uyumsuzluğa yol açan idari eylemin hukuka uygunluğunu, tarafların getirdikleri belge ve bilgilerle yetinmeyip bizzat kendisi herhangi bir istek olmaksızın araştırabilir*.”

İYUK’un Dosyaların İncelenmesi başlıklı 20. maddesi 1. fıkrasında; “*Danıştay, bölge idare mahkemeleri ile idare ve vergi mahkemeleri, bakmakta oldukları davalara ait her türlü*

incelemeyi kendiliğinden yapar. Mahkemeler belirlenen süre içinde lüzum gördükleri evrakın gönderilmesini ve her türlü bilgilerin verilmesini taraflardan ve ilgili diğer yerlerden isteyebilirler. Bu husustaki kararların, ilgililerce, süresi içinde yerine getirilmesi mecburidir. Haklı sebeplerin bulunması halinde bu süre, bir defaya mahsus olmak üzere uzatılabilir.”

Bu maddeye göre re’sen araştırma ilkesine yönelik “re’sen araştırma” ifadesi yerine “re’sen inceleme” teriminin kullanıldığı görülmektedir. Bu iki terim arasında bir ayırım söz konusu olup, dava dosyasının incelenmesi ve tamamlanması, kamu düzeni ile ilgili konular ile hâkim tarafından anlaşılabilir olan konular, re’sen inceleme kapsamındadır. İYUK’un 14. maddesinin 3. fıkrasında düzenlenen dilekçe hakkındaki ilk inceleme yetkisi, re’sen incelemeye örnek gösterilebilir. Re’sen araştırma ise maddi olayların aydınlatılması ve maddi gerçeğe erişilmesi için dava dosyasında bulunmayan bilgi ve belgelerin hâkim aracılığıyla elde edilmeye çalışılmasıdır. Vergi hâkiminin maddi gerçeği araştırmak için bilirkişi veya uzman kişi tayin etmesi veya keşif yöntemine başvurması, re’sen araştırmaya örnek verilebilir. Ancak maddenin sonraki açıklık getirici ifadeleri ile re’sen incelemenin, re’sen araştırma olarak uygulamada yer bulacağı anlaşılmaktadır (Ergün, 2006: 69).

2.2. Re’sen Araştırma İlkesi

İdari davaların kamu yönünün ağır basması nedeniyle yargılama yönteminde re’sen araştırma ilkesinin kabul edilmesi görüşü benimsenmiştir. Re’sen araştırma ilkesi de bazı yazarlara göre şöyle tanımlanmıştır:

Karakoç’a (2019) göre; “yargı organlarının tarafların ileri sürdükleri delillerle bağlı olmaksızın, uyumsuzluk konusu olayın aydınlatılması için kendiliklerinden delil araştırması yapabilmesi, bunları yargılamaya sokabilmesidir”.

Çağlayan’a (2004) göre; “idari yargı hâkiminin, davanın açılmasından nihai karar verilmesine kadar, davanın sevk ve idaresi, maddi olayın varlığının araştırılması, delillerin elde edilmesi; maddi olayın hukuki niteliği, olaya uygulanacak hukuk kuralının tespiti, iddia ve savunmada ortaya konan maddi bulguların, gerçeğe aykırı olup olmadığının araştırılması, davanın süresinde açılıp açılmadığının, delillerin takdiri, idarenin sorumluluk esasını tespiti ile tarafların hiç değinmediği olayların tespit edilmesi ile ilgili olarak, tarafların talebiyle bağlı olmaksızın yaptığı tüm araştırmalardır.”

Yargı organlarının maddi olayın açığa çıkarılması amacıyla, herhangi bir istek olmadan re’sen duruşma kararı vermeleri de bir re’sen araştırma yöntemidir (Aslan, 2001: 57-58).

İYUK’un 20. maddesindeki “...her çeşit inceleme” ifade, hâkime re’sen araştırma ilkesi gereğince sadece tarafların aykırı düşündükleri konuları değil, uyuştukları konuları da araştırma yetkisi vermektedir (Bayraklı, 2000: 100).

Re’sen araştırma ilkesine göre yargı organları, davanın taraflarından bağımsız olarak davanın maddi temelini açıklığa kavuşturmak ve bu amaçla da gereken tüm olayları ve kanıtları yargılamaya getirmek ve incelemekle yükümlü kılınmıştır (Özkan, 2005: 28). Dolayısıyla yargılama sürecinde hâkimin, kendisine verilen hak ve görev çerçevesinde re’sen araştırma ilkesinin gereğini yerine getirme sorumluluk ve anlayışı içinde hareket edeceği kabul edilmektedir.

Hukuk sistemimizde kamu hukuku dalı içinde yer alan ve maddi gerçeğe ulaşmayı amaçlayan vergi yargılamasında hâkime, hem usul yönüyle hem de maddi olayla ilgili hususlarda kendiliğinden inceleme ve araştırma yapma yönünde geniş yetki, hak ve görev verilmiştir (Ergün, 2006: 66). Konu hakkında Danıştay 5. Dairesinin E.1989/199, K.1992/983 ve Danıştay 7. Dairesinin E.1992/322, K.1993/4357 kararlarından da re’sen araştırma ilkesinin hâkime yetki, hak ve sorumluluk vermiş olduğu anlaşılmaktadır (Özkan, 2005: 15). Hâkimin

bütünüyle etkin rol üstlendiği bu sisteme “*tahkik usulü*” de denmektedir (Karavelioğlu, 1999: 635).

Re’sen araştırma ilkesi, hem kanıtların sayısal sınırlanmasına engel olmakta, hem de delillerin sınırlı şekilde değerlendirilmesine imkân vermemektedir. Bu durum, takdiri delil sistemi ve delil serbestisi ilkesine kaynak olmaktadır (Karakoç, 2019: 204).

İdari yargıda olduğu gibi vergi yargılaması hukukunda da re’sen araştırma ilkesinin kabul edilme nedeni, kamu yararına öncelik verilmesine dayalıdır (Öncel, vd., 2008: 206). Medeni yargılama hukukunda da bu ilkenin, genellikle kamu düzeninin öne çıktığı uyuşmazlıklarda uygulama alanı bulduğu görülmektedir. Re’sen araştırma ilkesinin geçerli olabileceği davalar, tarafların dava konusu hakkında serbestçe tasarruf etmelerinin imkânsız olduğu uyuşmazlıklardır (Özmumcu, 2014: 146).

İYUK 20. maddesinde düzenlenen re’sen araştırma ilkesi idari yargılama hukukunda önemli bir yere sahip olmakla birlikte re’sen araştırma ilkesinin uygulama alanı ancak dava açıldıktan sonra söz konusu olmaktadır. Dava açılması sırasında etkili olmayan bu ilke, davanın sonraki aşamalarında geçerli hale gelmektedir (Özkan, 2005: 12).

Dava açıldıktan sonra re’sen araştırma ilkesi ile tanınan geniş yetkiler çerçevesinde hareket edebilen hâkimler, dava açılmadan önce re’sen araştırma ilkesini dayanak alarak kendi inisiyatifiyle harekete geçememektedir (Gözübüyük, 2006: 465). Böylece re’sen araştırma ilkesine göre hâkim, dava süresince tarafların ileri sürdüğü iddia, savunma, bilgi, belge ve dosyalarla sınırlı olmaksızın gerekliliğine inandığı konularda araştırma yapabilir ve ilgililerden bilgi ve belge isteyerek, dosyanın sonuçlandırılabilmesi için usule yönelik tüm işlemleri yerine getirebilir. Hâkim, davanın yönetilmesi, maddi olayların tespit edilmesi, dava taraflarının hiç yer vermediği olayların ve kanıtların elde edilmesi gibi konularda kendiliğinden araştırma yapabilecektir (Özkan, 2005: 12).

Re’sen araştırma ilkesi bir usul kuralı olup, kamusal yarar kapsamında yargılama sürecinin her alanında ve aşamasında geçerlidir. Bu ilkeyle hâkim, vicdanına dayanarak alacağı karar ile kamu düzenini korumaya çalışmalıdır ve bu amacı gerçekleştirmede tarafların iddia ve istekleriyle de sınırlı tutulmamalıdır (Öncel, vd., 2008: 206).

İYUK’un 20. maddesinde, mahkemenin re’sen araştırma yetkisini kullanarak elde ettiği bilgi ve belgelerin dava taraflarına bildirilmesi veya fikirlerinin alınmasına yönelik bir hüküm yer almamaktadır. Ancak hâkim, elde edilen yeni bilgi ve belgeleri davayı aydınlatma amacıyla dava taraflarının bilgisine sunma yetkisine sahiptir.

Re’sen araştırma ilkesi, HMK’nın 31. maddesinde yer alan hâkimin davayı aydınlatma ödeviyle de yakından ilişkili bir ilkedir. Ancak hâkimin davayı aydınlatma ödevi, taraflarca getirilme ilkesinin geçerli olduğu davalarda yer bulmaktadır. Re’sen araştırma ilkesinin geçerli olduğu davalarda hâkim, taraflarca iddia edilmese dahi olayları ve bunların kanıtlarını da re’sen inceleyebilmektedir. Bu sebeple, re’sen araştırma ilkesinin uygulandığı davalarda, hâkimin taraflara konuyu açıklattırması, sorular sorarak cevap alması veya davaya ait kanıtları göstermelerini istemesi esasen hâkimin aydınlatma ödevinden değil, re’sen araştırma ilkesinin uygulanmasının bir sonucu olmasından kaynaklanmaktadır (Simil, 2015: 1353).

Dava konusunu oluşturan olaylar belirsizse, tereddütlü, çelişkili durumdaysa veya tarafın beyan ve açıklamaları açık değil, eksik ve tutarsızsa hâkim bu belirsizlikleri re’sen araştırma ilkesi gereğince taraflara sorarak açıklattırması, bilgi veya belgelerin getirtilmesini istemelidir (Yavaşlar, 2013: 235-236).

Re’sen araştırma ilkesi, yargılamada kamu düzenine ait konularda (görev, yetki, süre gibi) mahkemenin isabetli bir hüküm kurabilmesi ayrıca, idari yargı denetiminin “*hukuka uygunluk*” denetimi görevini yerine getirmesi ve herhangi bir işlem veya fiilin hukuka

uygunluğunun tespitinin bazen kapsamlı bir araştırma ve incelemeyi gerektirebilmesi bakımından önem kazanan bir ilkedir (Aslan, 2001: 54).

2.3. Re'sen Araştırma İlkesinin Amaçları ve Nedenleri

Re'sen araştırma ilkesi öncelikle demokrasi ilkesi ve sosyal devlet ilkesine uygun vergilendirmeyi amaçlarken anayasa ile koruma altına alınan maddi (verginin mali güçle orantılı olması) ve şekli eşitlik ilkesi ile kanunilik ve idarenin kanuniliği ilkelerinin gerçekleşmesine de hizmet etmektedir (Yavaşlar, 2013: 233-234). Bu ilke; dava taraflarından birinin maruz kaldığı haksızlığın giderilmesi yanında, idarenin hukuk devleti olmanın gereklerine uygun hareket etmesini sağlamaktadır (Özkan, 2005: 31).

Davanın tarafları, vergiyi doğuran olayın ortaya çıkışı, içeriği gibi konularda uyuşmazlık yaşamasalar dahi hâkim maddi gerçeğin ortaya çıkarılması amacıyla ekonomik yaklaşım ilkesini gözeterek bir anlayışla karar verebilir (Akkaya, 2002: 74).

Re'sen araştırma ilkesinde kamu yararı daha ön planda tutulmakla (Öncel, vd., 2008: 206) birlikte ana amaçları kısaca şöyle sıralanabilir (Güneş, 2017: 119-130):

- Anayasaya uygun vergilendirmeyi gerçekleştirmek,
- Eşitlik ilkesine uygun vergilendirmeyi gerçekleştirmek,
- Kanunilik ilkesine uygun vergilendirmeyi gerçekleştirmek,
- İdarenin kanuniliği ilkesine uygun vergilendirmeyi gerçekleştirmek,
- Diğer anayasal ilkelere uygun vergilendirmeyi gerçekleştirmek

Vergi yargılama hukukunda re'sen araştırma ilkesi temelde 4 nedene dayandırılmıştır. Bunlar (Ergün, 2006: 71-72):

-Vergi yargılama hukukunun, kamu hukuku dalı olması nedeniyle kamu hukukunun uygulanması ve kamu düzeninin sağlanması temel amaçtır. Bu amaçla, vergi hâkimine yargılamayı aktif ve etkili olarak yerine getirebilmesi için re'sen araştırma hak ve görevi verilmiştir.

-Vergi yargısı da diğer yargı dalları gibi hukuk devleti olma amacını gerçekleştirmede bir araç konumundadır.

-Vergi yargılama hukukunun amacı maddi gerçeğe ulaşmaktır. Yargılamada maddi gerçeğe ulaşma gayretinde olan bir hâkime bu yetkinin verilmesi gerekli ve hatta zorunludur.

- Vergi uyuşmazlıklarında taraflardan biri olan idare, kişiye göre her zaman daha güçlü konumdadır ve idarenin elinde davanın diğer tarafı olanlara göre daha fazla bilgi ve belgelere sahip olduğu kabul edilir. Böylece yargılamada tarafların eşitliğinin sağlanabilmesi ve hâkimin sağlıklı bir karar verilebilmesi açısından re'sen araştırma yetkisi tanınması gerekir.

2.4. Re'sen Araştırma Yetkisine Sahip Olanlar

İYUK 20. maddesinde Danıştay, bölge idare mahkemeleri ile idare ve vergi mahkemelerine re'sen araştırma yetkisinin verildiği belirtilmiştir.

Bölge idare mahkemeleriyle, idare ve vergi mahkemelerinde “savcılık” müessesesi bulunmadığından (Gözübüyük, 2006: 83) re'sen araştırma yetkisi, vergi mahkemelerinde kurul

halindeki yargılamalarda mahkeme başkanlarınca, tek hâkimle yapılan yargılamalarda ise ilgili hâkimlerce kullanılmaktadır (Özkan, 2005: 29).

Re’sen araştırma yetkisi; 2014 yılına kadar esasen ilk derece mahkemelerine verilmiş ve İYUK’un 20. maddesinde re’sen araştırma yapabilecek mahkemeler arasında Bölge İdare Mahkemeleri sayılmamıştır. Ancak 2014 yılında 6545 sayılı Kanunla yapılan değişiklik gereğince bölge idare mahkemelerinin de dosya incelemesinde her çeşit incelemeyi kendiliklerinden yapabilmesi amacıyla 06.01.1982 tarihli ve 2577 sayılı İYUK’un 20. maddesinin 1. fıkrasının birinci cümlesinde yeni madde ihdası 17. madde olarak eklenmiştir.

İdari yargılama usulünde dava dosyası hakkında ilk incelemenin kimler tarafından ve nasıl yapılacağı konusu İYUK 14. ve 15. maddelerinde açıklanmıştır. Buna göre vergi hâkimi, re’sen araştırma yetkisini davanın başından sonuna kadar tüm aşamalarında kullanma hakkına sahiptir. Dava dilekçesi, karşı tarafa tebliğ edilmeden dahi İYUK 14. maddesinin 3. fıkrası gereğince vergi hâkimi, dilekçeler hakkında ilk incelemeyi yapmakla görevlendirilmiştir. Aynı madde gereğince; Danıştay’da daire başkanının görevlendireceği bir tetkik hâkimi, idare ve vergi mahkemelerinde ise mahkeme başkanı veya görevlendireceği bir üye dosya üzerindeki takdir yetkisini; görev ve yetki, ehliyet ve süre, husumet yönüyle ilk inceleme aşamasında ve re’sen araştırma ilkesi doğrultusunda kullanmakta ve incelemektedir (Oğurlu, 1998: 119-133).

Danıştay, temyiz amacıyla baktığı davalarda re’sen inceleme yetkisine sahip değildir (Karakoç, 2019: 207). Ancak Danıştay Kanunu’nun 61. maddesinin 1. fıkrasına göre; “*Savcılar, ilk derece mahkemesi sıfatıyla Danıştayda görülen dava dosyalarından kendilerine havale olunanları Başsavcı adına incelerler ve esas hakkındaki düşüncelerini, bir ay içinde gerekçeli ve yazılı olarak verirler*”. Maddenin 2. fıkrasına göre de; “*Savcılar, ilgili yerlerden Danıştay Başkanlığı aracılığı ile her türlü bilgileri isteyebilecekleri gibi işlem dosyalarını da getirtebilirler.*” ifadeleriyle Danıştay savcılarının ilk derece mahkemesi olarak re’sen araştırmada yetkili ve görevli olduğu ifade edilmiştir.

3. TÜRK VERGİ YARGILAMA HUKUKUNDA RE’SEN ARAŞTIRMA İLKESİ

Anayasa’nın 73. maddesi vergi ödevini; “*Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür*” ifadesiyle açıklamış ve verginin mali güçle orantılı olması ilkesini esas almıştır. Böylece mali gücü eşit olanların eşit, farklı olanların da farklı durumlara uyumlu şekilde vergilendirilmesi gerekecektir (Yavaşlar, 2012: 398). Bu görev anayasal kurallar çerçevesinde şekli ve maddi eşitlik emri ile vergi idaresinin re’sen araştırma ilkesiyle vergilendirmeyi hayata geçirmesiyle mümkün olabilecektir (Güneş, 2017: 121).

Vergileme işlemlerinin gerçekleştirilmesi sonucu ortaya çıkan vergi uyuşmazlıklarının yargı aşamasında çözümlenmesiyle ilgili düzenlemeler; 2576 sayılı “*Bölge İdare Mahkemeleri, İdare Mahkemeleri ve Vergi Mahkemelerinin Kuruluşu ve Görevleri Hakkında Kanun*” ile 2577 sayılı “*İdari Yargılama Usulü Kanunu*”nda yer almaktadır (Karakoç, 2019: 40-41).

Vergisel işlemler, Anayasa’da belirtildiği gibi devletin egemenlik yetkisine dayanarak kamu hizmetlerini yerine getirmek amacıyla yapılmaktadır. Bu nedenle özel hukuktan ayrılan vergi hukukunda görevli hâkimin yetkisi, idari davalara bakan hâkimin yetkisiyle aynı olmaktadır (Karakoç, 2019: 33). Vergi yargılama hukukunda re’sen araştırma ilkesinin yasal temeli, vergi yargısının idari yargı içinde yer alması nedeniyle 2577 sayılı İYUK’tur. İYUK dışında 2575 sayılı Danıştay Kanunu ile 2576 sayılı Kanunda bu ilkeye yönelik hükümler bulunmamaktadır (Oktar, 2010: 383). Dolayısıyla vergi yargısında re’sen araştırma ilkesinin geçerli olduğu sonucuna yorumla ulaşılmaktadır (Öncel, vd., 2008: 207).

Vergi uyuşmazlıklarının çözümünde uygulanan bazı usul kurallarının İYUK’ta yer alması nedeniyle VUK, idari yargılama usulü hukukunun kaynaklarından biridir (Kalabalık,

2013: 40). İYUK 31. maddesinin 2. fıkrasında “*bu kanun ve yukarıdaki fıkra uyarınca Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununa atıfta bulunan haller saklı kalmak üzere, vergi uyuşmazlıklarının çözümünde Vergi Usul Kanununun ilgili hükümleri uygulanır.*” ifadesiyle vergi uyuşmazlıklarıyla ilgili özel olarak bir atıf yapılmaktadır. Buna göre, idari yargının görev alanındaki uyuşmazlıkların çözümünde İYUK’da hüküm bulunmayan ve bu kanunla atıf yapılan durumlarda HMK’nın hükümleri uygulanır. Örneğin İYUK 31. maddesine göre İYUK’da hüküm bulunmaması durumunda hâkimin davaya bakmaktan yasaklanması ve reddi, ehliyet, üçüncü kişilerin davaya katılması, davanın ihbarı gibi işlemlerde HMK hükümleri uygulanacaktır. İYUK ile HMK’ya atıfta bulunulan durumlar saklı kalmak üzere vergi uyuşmazlıklarının çözümünde VUK’un hükümleri uygulanır (Odyakmaz, vd., 2012: 251). İYUK, HMK ve VUK hükümleri, vergi yargılama hukukunda re’sen araştırma ilkesi bakımından uygulanabilir nitelikte olmaktadır.

Re’sen araştırma ilkesinin vergi hukukundaki kaynağı, 213 sayılı VUK’un 3. maddesidir. Maddenin “*İspat*” başlıklı “*B*” bendinde; “*vergilendirmede vergiyi doğuran olay ve bu olaya ilişkin muamelelerin gerçek mahiyeti esastır*” denilerek, vergilemede varlığı söz konusu olan olayın gerçek içeriğinin belirleyiciliği vurgulanmıştır. Vergilendirme işlemine ait olmakla birlikte davaya konu işlemde asıl maddi olayın tespit edilmesi ve bu amaçla da vergi hâkiminin re’sen araştırma yönünde hareket etmesi gerekmektedir (Güneş, 2017: 167).

VUK 3. maddesinde; “*Vergi muamelelerinin gerçek mahiyeti esastır. Vergiyi doğuran olay ve bu olaya ilişkin muamelelerin gerçek mahiyeti yemin hariç her türlü delille ispatlanabilir.*” ayrıca 19. maddesindeki; “*Vergi alacağı, vergi kanunlarının vergiyi bağladıkları olayın vukuu veya hukuki durumun tekemmülü ile doğar.*” ifadeleriyle vergilendirme işleminin, vergiyi doğuran olayın meydana gelmesiyle gerçekleşeceği belirtilmektedir. Vergiyi doğuran olayla ilgili belgelerin ve yargı organlarına verilecek kanıtların, vergi yargısında, idarenin yanı sıra vergi ödevlisinde de bulunması mümkündür (Özkan, 2005: 28-29).

Re’sen araştırma ilkesi esasen “*iptal davaları*” konularında uygulanmaktadır. Ancak İYUK’da davalar arasında ayırım yapılmadığı (Kumrulu, 1989: 86-271) ve genellikle vergi davalarının tam yargı davası sayılması sebebiyle (Kalabalık, 2013: 210) re’sen araştırma ilkesi bu davalar için de uygulanabilmektedir.

Re’sen araştırma ilkesinin uygulama alanı bulunduğu yargılama usullerinde taraflar dava malzemesinin toparlanması hususunda bertaraf edilmemekte aksine kendilerine görevler yüklenmektedir. Çünkü tarafların yardımları olmadan uyuşmazlık konusu olayların açığa çıkarılması çok zordur, hatta mümkün de olmayabilir (Karakoç, 2019: 205). Re’sen araştırma ilkesinde, hem taraflar hem de hâkim, ileri sürülen olay ve delillerle bağlı olmayacak ve yargılama sırasında aktif rol alacaklardır. Davanın açılmasıyla birlikte davanın taraflarına, yargılama sürecinde iddia ve delillerini ileri sürme hakları verilmekle birlikte yargıya yardımcı olma ve katkıda bulunma ödevleri de yüklenmiştir (Pekcanitez, vd., 2007: 311-312).

Dava taraflarının yargıya yardımcı olma yönündeki bu ödevleri, mahkemenin re’sen araştırma yükümlülüğünü ortadan kaldırmamaktadır. Mahkeme, tarafların bu yükümlülüklerini yerine getirmemeleri halinde de diğer tüm unsurları dikkate alarak uyuşmazlık konusu olayın nihai değerlendirmesinde göz önünde bulundurmamak ve davada taleple sınırlı olarak karar vermek zorundadır. Davacının yardımcı olma yükümlülüğünü yerine getirmemesi halinde mahkemenin, davayı aydınlatma ödevinin sınırlandırıldığı sonucunun çıkarılmaması gerekir. Re’sen araştırma ilkesi, mahkemelerin davaya konu olayları ve bunların delillerini bizzat araştırması değil, bunların doğruluğu konusunda sadece kendisinin sorumlu tutulması anlamına gelmektedir (Karakoç, 2019: 205-206).

4. TÜRK VERGİ YARGISINDA RE’SEN ARAŞTIRMA İLKESİNİN SINIRLARI

Re’sen araştırma ilkesinin sınırlarını belirleyebilmek konusunda öncelikle idarenin yargısal denetiminin Anayasal sınırlarını görmek gerekecektir. Türkiye’de idarenin yargısal denetiminin sınırlarının Anayasa’nın 125. maddesinde; idarenin yargısal denetiminin hukuka uygunluk denetimi ile sınırlı olması, yerindelik denetimi yapılamaması, takdir yetkisini kaldırarak nitelikte yargı kararı verilememesi ve nihayetinde yürütme görevinin kanunlarda gösterilen şekil, usul ve esaslara uygun olarak yerine getirilmesini sınırlayacak şekilde yargı kararı verilememesi şeklinde çizildiği görülmektedir (Kalabalık, 2013: 28-30).

Re’sen araştırma ilkesi Anayasa’nın 125. maddesinde yer aldığı üzere, esasen idari yargının görev alanının da çizildiği “*idarenin her türlü eylem ve işlemler...*”in incelenmesi esnasında yerine getirilebilecektir. Ancak hâkime verilen re’sen araştırma hak ve görevinin kapsamı çok geniş tutulmakla birlikte sonsuz hak ve yetki tanınmamaktadır (Güneş, 2017: 51-52).

Re’sen araştırma ilkesine yönelik kurallar, ilkenin sınırlarını çizmekte ve uygulama alanının tespitini de gerçekleştirmektedir. Re’sen araştırma ilkesini sınırlayıcı özellikteki asıl hükümler İYUK 2., 16., 20., ve 21. maddeleri ile VUK 3. maddesinde yer almaktadır. Bu ilkenin mahkemeler tarafından uygulanması esnasında Danıştay tarafından içtihatlarla oluşturulmuş sınırlamaları da bulunmaktadır. Bu doğrudan sınırlarla birlikte dolaylı sınırlar da söz konusudur.

4.1. İdari Yargılama Usulü Kanunu Kapsamında Sınırlar

4.1.1. Hukuka Uygunluk Denetimi Yönüyle Sınırları

İdarenin işlem ve eylemlerinde hukuka uygun davranması esastır ve yapmış oldukları eylem ve işlemler nedeniyle denetime tabi tutulmaktadır. Bu denetimin iki amacı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, söz konusu işlem ve eylemlerin hukuka aykırılığını önlemek (hukuksal denetim); diğeri de kamu yararının en rasyonel şekilde gerçekleşmesini (yerindelik denetimi) sağlamaktır (Odyakmaz, vd., 2012: 1).

Hukuka uygunluk denetimi; idarenin işlem ve eylemlerinin yürürlükteki ilgili mevzuata, yargı içtihatlarına ve devamlı hale gelen idari uygulamalara şekil ve esas yönünden aykırı olup olmadığının araştırılmasıdır (Çağlayan, 2011: 211-212). Hukuka uygunluk denetimi ile maddi olaylar ve olgular yorumlanmakta ve nitelikleri ortaya çıkarılmaktadır (Yenice ve Esin, 128). Mahkemeler, idarenin hukuk kurallarının izin verdiği ölçüde görev ve yetkilerini yerine getirip getirmediğini araştırırlar ve eğer hukuka aykırılık varsa mahkemelerce idarenin işlemi iptal edilir (Kalabalık, 2013: 28).

İdari yargıya ait yetki, idarenin eylem ve işlemlerinin hukuka uygunluk denetimi ile sınırlı bulunmaktadır. İdari yargı organları idarenin gerçekleştirdiği işlemlerin sadece hukuka uygunluğunu denetleyebilirler (Odyakmaz, vd., 2012: 38).

Hukuka uygunluk denetimi ilkesi, Anayasa’nın 125. maddesinin 4. fıkrasında; “*Yargı yetkisi, idarî eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlı olup, hiçbir surette yerindelik denetimi şeklinde kullanılamaz. Yürütme görevinin kanunlarda gösterilen şekil ve esaslara uygun olarak yerine getirilmesini kısıtlayacak, idari eylem ve işlem niteliğinde veya takdir yetkisini kaldırarak biçimde yargı kararı verilemez*” şeklinde ifade edilmiştir.

Re’sen araştırma ilkesiyle ilgili İYUK 20. maddesinde; genel kural ve kapsam belirtildikten sonra, maddenin 3.bendinde doğrudan, diğeri 1. ve 2. bentlerinde de dolaylı olarak bu ilkenin sınırlarına değinilmiştir. Öncelikle İYUK 20. maddesinin 1. fıkrası ve Danıştay Kanunu’nun 49. maddeleri gereğince, mahkeme tarafından gerekli görülen tüm bilgi ve belge

getirilebilecek ve her çeşit inceleme yapılabilecek ancak yargı organlarınınca yapılacak bu inceleme, hukuka uygunluk denetimiyle sınırlı kalacaktır.

Yargı organlarında olduğu gibi idareye de tanınan yetkiler sınırsız olmayıp, Anayasa ve kanunlarla sınırlandırılmıştır. Verginin kanuniliği ilkesi gereğince; vergi idaresinin vergilendirmenin esasına yönelik düzenleme yapabilmesi mümkün olmamakla birlikte vergisel işlemlerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde usul açısından tali konularda düzenleme yapabilme imkânı tanınmıştır. Bu kapsamda vergi yargısındaki uyuşmazlıkların barışçıl çözüm yolları ile vergilemeye ilişkin düzenleyici işlemler için idareye kanunlarla takdir yetkisi verilmiş olup, bu yetki süre verme, uzlaşma, tecil gibi konularla sınırlı tutulmuştur. Dolayısıyla bu konuda vergi idaresine yetki veren hükümlerde yer alan esaslar hakkındaki düzenleme yetkisini, uygulamanın usulüne veya ayrıntılara ilişkin esaslar olarak yorumlama zorunluluğu bulunmaktadır (Üstün, 2006: 278). İdarenin takdir yetkisine dayalı gerçekleştirdiği işlemler hukuka uygunluk açısından denetime tabi bir konu olmaktadır. Örneğin Danıştay 5. Dairesinin 20.10.1993 tarihli E.1993/4248, K.1993/3874 sayılı¹, Danıştay 9. Dairesinin 11.06.2001 tarihli E.2001/1, K.2001/2124 sayılı² kararlarında hukuka uygunluk denetimine yer verilmiştir. İYUK 2. maddesi, 1. fıkrası, a bendi gereğince, idari dava türleri bakımından sınırın “...yetki, şekil, sebep, konu ve maksat yönlerinden biri ile...” ifadesiyle belirlendiği görülmektedir (Gözübüyük, 2006: 20-22).

Kanuni düzenlemeler çerçevesinde idari yargı organlarının yargılama faaliyetlerine 4 sınır getirilmiştir (İbiş, 2013: 94-95):

- İdari yargı denetimi hukukilik ile bağlı olup, yerindelik denetimi yapılamaz,
- Yürütme görevinin yasalarda belirtilen usul ve esaslara göre yerine getirilmesi kısıtlanamaz,
- İdarenin takdir yetkisini ortadan kaldıran özellikte karar verilemez,
- İdari eylem ve işlem nitelikli yargı kararı verilemez.

4.1.2. Yerindelik Denetimi Yapılamamasına İlişkin Sınırlar

Re’sen araştırma ilkesinin sınırlarından biri, İYUK 2. maddesi 2. fıkrası gereğince vergi mahkemelerinin yerindelik denetimi yapamamaları hükmünden kaynaklanmaktadır. Yerindelik, bir idari işlem veya fiilin gerçekleştirilmesinde, süre, yer, durum ve şartların gereklerine göre idari ihtiyaçlar gereğince hareket etmektir. Başka bir açıdan da takdir yetkisinin, hukuka uygunluk denetimine tabi tutulmayan kısmı olarak ifade edilmektedir (Kalabalık, 2013: 29).

İdarenin, tutum ve davranışlarında yerindeliliğinin denetimi, yargı denetiminin dışında kalmaktadır. Yargı yerlerinin yerindelik denetimi yapması, yargının idareye müdahalesi, idari politikalarını belirlemesi, yasama, yürütme ve kamuoyuna karşı sorumluluğu olmayan hâkimin, idarenin yerine geçmesi anlamına gelecektir (Gözübüyük, 2006: 18).

İYUK 2. maddesi 2. fıkrasındaki; “...İdari mahkemeler; yerindelik denetimi yapamazlar, yürütme görevinin kanunlarda ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinde gösterilen şekil ve esaslara uygun olarak yerine getirilmesini kısıtlayacak, idari eylem ve işlem niteliğinde veya idarenin takdir yetkisini kaldıracak biçimde yargı kararı veremezler.” ifadesiyle mahkemelerin yerindelik denetimi yapamayacağı ve idarenin yerine geçerek veya idarenin takdir

¹ “İdarenin davacıyı kız meslek lisesi bulunan bir yere atama yapma konusunda takdir yetkisi bulunduğu, Mahkemece...idarenin takdir yetkisi kaldırılarak davacının ...'a veya istemiyle sınırlı olan yerlere atamasının yapılması sonucunu doğuracak biçimde hüküm tesis edilmesinde isabet görülmediği”

² Taşıtlarda LPG'nin yakıt olarak kullanılmasıyla birlikte, LPG'den alınan Akaryakıt Tüketim Vergisi oranının düşük tutulması nedeniyle ortaya vergi kaybının çıkması ve bu durumun giderilmesi amacıyla LPG'li araçlardan MTV'nin fazla alınmasına açılan iptal davası.

yetkisini kaldırarak nitelikli kararlar verememesi hüküm altına alınmak suretiyle re’sen araştırma ilkesinin başka bir sınırı çizilmiştir.

Vergi yargısında hâkimin, re’sen araştırma yaparken, yerindelik denetimi yapacak nitelikte hareket etmemesi ve karar vermemesi gerekmektedir. Örneğin vergi hâkimi, dava konusu olan vergi matrahından farklı bir matrahın ortaya çıkması halinde vergi idaresinin gerçekleştirdiği işlemlerin iptal edilerek hesaplanan yeni matrahın vergilendirme işlemi olarak kabul edilmesi ya da fazladan alınan verginin iadesinin yapılması şeklinde kararlar veremez. Nihai talepte davacı taraf iptal davası ile dava konusu idari işlemin hukuka aykırılığının tespit edilmesini amaçlar ve bunun dışında yargı merciinden iptal edilecek idari tasarruf yerine başka bir işlemin gerçekleştirilmesini isteyemez (Özkan, 2005: 41-42). Danıştay 6. Dairesinin 13.02.1967 tarihli E.1965/3084, K.1967/183³, Danıştay 7. Dairesinin 12.04.1985 tarihli E.84/3570, K.85/1039⁴ (Gözübüyük, 2006: 18-20), Danıştay 7. Dairesinin 30.11.2005 tarihli E.2004/30, K.2005/3002⁵, Danıştay 7. Dairesinin 28.12.2004 tarihli E.2002/4487, K.2004/3613⁶ sayılı ve daha birçok kararlarından mahkemelerin yerindelik denetimi yapamayacağı anlaşılmaktadır (Candan, 2011: 242). Mahkemeler verdikleri kararlarla idareleri, istedikleri doğrultuda işlem tesis etmeye zorlayamazlar. Aksi takdirde bu durum idarenin yürütme yetkisini ortadan kaldıracaktır (Bayraklı, 2000: 98).

4.1.3. Takdir Yetkisini Kaldıracak Nitelikli Yargı Kararı Verilememesine İlişkin Sınırlar

Anayasanın 125. maddesinin 4. fıkrası ve İYUK 2. maddesinin 2. fıkrası hükümleri gereğince idare mahkemeleri, idareye tanınan takdir yetkisini kaldırarak şekilde yargı kararı veremezler. Ancak vatandaşlar, dairenin keyfi işlem ve uygulamalarına da bırakılamazlar. Bu nedenle takdir yetkisinin denetlenmesi zorunlu bir hal almaktadır (Kalabalık, 2013: 30).

Danıştay’a göre Anayasanın 125. maddesi ve İYUK 2. maddesinde yer alan “*idarenin takdir yetkisini kaldırarak biçimde yargı kararı verilemeyeceği*” ifadesi, idari işlemler üzerindeki yargısal denetim ile birlikte idarenin takdir yetkisinin kullanılması konusunda bağlı olacağı sınırları da ortaya koymaktadır.

İdarenin gerçekleştireceği işlem, eylem ve faaliyetlerinde hareket alanının ve şeklinin yasalarla belirtildiği durumlarda idare “bağlı yetki” içerisindedir. Ancak faaliyet alanının genişliği nedeniyle kanun koyucu idareye bazı alanlarda “*takdir yetkisi*” adı verilen karar alma veya seçim yapma serbestisi bırakmıştır. Takdir yetkisi bir seçim serbestisidir (Candan, 2011: 243). Takdir yetkisi, idarenin yasa hükümleriyle nasıl hareket edeceğini açıklamada yetersiz kaldığı durumlarda oluşan tereddütlerin giderilebilmesi ve ortaya çıkan ihtiyaçların karşılanabilmesi amacıyla tanınmış özgürce karar alabilme veya alternatiflerden birini yine özgürce seçebilme yetisidir. Takdir yetkisi özel bir yetki türü olmamakla birlikte idarenin yetki kullanımının değişik şeklidir ve takdir yetkisinin sınırları da önceden yasa hükümleriyle çizilmiştir (Kaya, 2011: 19). Takdir yetkisine sınır getirilmesinin nedeni idarenin bu yetkiyi keyfi veya dayatıcı şekilde kullanımının önüne geçilerek nerede başlayıp nerde bittiğinin belirlenmesindeki belirsizliğin önlenmesi açısından önem arz etmektedir. Buna rağmen takdir

³ “davacı, her ne kadar okul yeri için daha müsait yerlerin olduğunu iddia etmekte ise de....okul yerini seçme vazifesi komisyona ait olduğundan ve bu şart da yerine getirildiğinde, mezkur iddia yerinde görülmemiştir”

⁴ “Takdir Komisyonunca takdir edilen bedelin gerçek rayice uygun olup olmadığının tespiti için vergi mahkemesince bilirkişi tetkikati yaptırılarak, sonucuna göre karar verilmesi gerekirken, idari mahkemelerin idari eylem ve işlem niteliğinde karar veremeyeceklerinden bahisle tarhiyatın tamamen terkininde isabet görülmemiştir”

⁵ “Teminatın iadesi için idareye başvuruda bulunularak bu konuda idari işlem tesis ettirilmeksizin, teminatın iadesi istemiyle açılan davada, vergi mahkemesince istek doğrultusunda karar verilmesinin idarenin yerine geçerek yargı kararı verilmesi olduğundan hukuka aykırı bulunduğu”

⁶ “...idareye mükellefiyet kaydının silinmesi konusunda bir başvuru ve bu başvurunun reddine dair bir işlem olmaksızın mahkemece mükellefiyet kaydının silinmesine karar verilmesinin idari yetkilerin mahkemece kullanılması anlamına geleceği”

yetkisinin sınırları hiçbir zaman tam olarak çizilemediği gibi, bu konu her zaman hukukun tartışmalı konuları arasında yer almıştır (Gerçek, 2010: 28).

İdareye verilen bu yetki kapsamında hareket edebileceğini ancak bu yetkiyi hukuk kuralları çerçevesinde kullanacağını yargı organının kabul etmesi gerekecektir. Örneğin, yükümlünün hal ve davranışlarından kaçacağı veya mal varlıklarını kaçıracağı beklentisi içinde teminat istenmesi, yükümlünün zor durumda bulunduğu iddiasıyla süre ve taksitlendirme istemesi gibi. Bu iddiaların gerçek olup olmadığına vergi idaresinin takdir yetkisi ile ulaşılabilir. Dolayısıyla idari yargı organlarının idarenin bu takdir yetkisini ortadan kaldıracak şekilde hüküm kurması yasaklanmıştır (Bayraklı, 2000: 98).

İdari davada hâkim, diğer hususlar yanında idarenin takdir yetkisini kullanırken hizmet gereklerine uygun hareket edip etmediğini, kamu yararını gözetip gözetmediğini de denetlemektedir (Candan, 2011: 245).

Re'sen araştırma ilkesi çerçevesinde hâkim, gerek duyduğu bilgilere, vergi idaresinin sınırlı da olsa takdir yetkisini kullanarak gerçekleştirdiği iş ve işlemlerinde ulaşması ve delil ve ispat yönüyle değerlendirmesi sorun oluşturacaktır.

4.1.4. Sürenin Geçmesinden Sonra Tarafların Verecekleri Savunmalara veya İkinci Dilekçelere Dayanarak Hak İddia Edememelerine İlişkin Sınırlar

İYUK 16. maddesinin 4. fıkrası ve 21. maddelerinde düzenlenen ve tarafların süre bitiminden sonra verecekleri savunmalara veya ikinci dilekçelere dayanarak hak iddia edememeleri re'sen takdir yetkisinin kullanılmasında sınırlayıcı bir konudur.

İYUK 16. maddesinin 4. fıkrası ve 20. madde hükümleri ve VUK 3. maddesi B fıkrasında yer alan “*vergilendirmede vergiyi doğuran olay ve bu olaya ilişkin muamelelerin gerçek mahiyeti esastır*” hükmü beraber değerlendirildiğinde dava esnasında vergiyi doğuran olayın gerçek içeriğinin belirlenebilmesi ve adil bir hüküm kurulabilmesi için taraflar istekleri doğrultusunda ek bilgi, belge ve iddiaları mahkemeye sunabileceklerdir.

İYUK 16. maddesinin 4. fıkrasının vergi yargılama hukukunda söz konusu olmaması gerektiği görüşü varsa da, bu konunun İYUK'ta bulunması, özellikle ispat yükünün idarede olduğu durumlarda 4. fıkra ile birlikte 21. maddenin dikkate alınmasını gerektirmektedir. İdarenin eylem ve işlemlerini bir sebebe dayandırarak yapması ve bu sebebi de yargı önünde ispatlayacak ve açıklayabilecek konumda gerçekleştirmesi gerekir. Özellikle işlemi gerçekleştiren idarenin iddia ve savunmaları hazırlamada sahip olduğu kolaylıklar ile bilgi ve belgeleri elinde bulundurduğunda dahi mahkemeye hiç ya da zamanında sunmaması, davanın geciktirilmesiyle iddia ve savunmanın genişletilmesi yasağı uygulama alanı bulabilmektedir. Böylece mahkemelere intikal eden her maddi olayın niteliklerini göz önünde bulundurarak karar vermeleri gerekmektedir. Vergi uyuşmazlıklarının adil ve isabetli şekilde çözümlenmesiyle idari eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetlenmesinin gerçekleştirilebilmesine, mahkemece hüküm kuruluncaya kadar daima yeni hukuki nedenlerin göz önünde bulundurulmasına ve oluşan maddi olayların ileri sürülmesine fırsat tanıyacaktır (Özkan, 2005: 39-40). Ancak tanınan bu imkânlar, davanın görülme süresini uzatması ve sonuçta adil yargılanma hakkı kapsamında makul sürede yargılamanın ihlaline neden olabilme riski açısından bu sınırlama önem arz etmektedir.

4.1.5. Devletin Güvenliği veya Yüksek Menfaatlerine İlişkin Sınırlar

Devletin güvenliği veya yüksek menfaatlerine ilişkin sınırlar re'sen araştırma ilkesinin İYUK 20. maddesinde doğrudan belirtildiği en açık sınırdır. İYUK 20. maddesi 3. fıkrasındaki; “*Ancak, istenen bilgi ve belgeler Devletin güvenliğine veya yüksek menfaatlerine veya Devletin güvenliği ve yüksek menfaatleriyle birlikte yabancı devletlere de ilişkin ise, Cumhurbaşkanı ya da ilgili Cumhurbaşkanı yardımcısı veya bakan, gerekçesini bildirmek suretiyle, söz konusu bilgi*

ve belgeleri vermeyebilir. Verilmeyen bilgi ve belgelere dayanılarak ileri sürülen savunmaya göre karar verilemez.” hükmüyle hangi durumlarda mahkemeye bilgi ve belge verilemeyeceği açık şekilde ifade edilmiştir. Mahkemelerce istenen belgelerin, devlet güvenliği ve çıkarları gerekçesi ile yönetimce gönderilmemesi durumunda, hâkim gerek duyduğu belgeler konusunda bilgi isteyebilir. Aksi takdirde Danıştay’ın E.1996/1345, K.1996/2819 sayılı kararında, istenen bilgileri yönetimin vermemesi halinde genel kurallara göre yargı yerinin durumunu değerlendirip, eldeki bilgi ve belgelere dayanarak kararını vereceği belirtilmiştir (Gözübüyük, 2006: 484).

İYUK 20. maddesi 3. fıkrasındaki “gizlilik” kavramıyla, Danıştay 5. Dairesi, 06.06.1991 tarihli E.1990/4297, K.1991/1099 sayılı kararıyla, idarede de gizli olan ve yetkili memurlar dışında hiç kimseye gösterilmemesi gereken belge ve dosyaların anlaşılması gerekecektir. İdarenin belge veya dosya üzerine gönderirken “gizlidir” ifadesini veya ek bir yazıyla gizli olduğunu belirtmesi ilgili belgeye veya dosyaya kendiliğinden gizlilik özelliği kazandırmayacaktır. Bu nedenle mahkemenin bu kapsamda ve gerekli gördüğü incelemeyi kendiliğinden yaparak belge veya dosyanın gizli olup olmadığını kendisinin saptaması ve sonucuna göre de usul işlemlerini gerçekleştirilmesi kararına varmıştır (Aslan, 2001: 54).

4.1.6. Dava Dilekçesinde İleri Sürülen İddia ve Taleple Sınırlılık

Vergi mahkemesi, kanunlarda belirlenen süreler içinde açılan davalarda, kamu düzeni ile ilgili konular saklı kalmak üzere, dava dilekçesinde ileri sürülen iddia ve talepleri dikkate alarak re’sen araştırmayı yapacaktır. Dava açma süresinin bitimi sonrasında davacı iddia ve talebini değiştirememektedir. Bununla beraber, iddia edilen konular kamu düzenine yönelik ise yani yargı organının re’sen değerlendireceği konulardan ise, bunlar davanın tüm aşamalarında ileri sürülebilir ve/veya vergi hâkimi tarafından dikkate alınır (Karakoç, 2019: 99).

Re’sen araştırma ilkesine göre yargı organları, davalar hakkında her türlü araştırmayı re’sen yapacaklar, belirlenen süre içinde gerekli gördükleri evrakın gönderilmesini, her türlü bilgi ve belgenin verilmesini taraflardan ve ilgili diğer yerlerden isteyebileceklerdir. Bu yetki mahkemenin dava konusu yapılmamış bir idari işlemin varlığını ortaya çıkarıp istem olmasa da hukuka uygunluk denetimi yapabileceği anlamına gelmemektedir. Danıştay 6. Dairesinin 21.10.2015 tarihli ve E.2012/2102, K.2015/6224 sayılı bozma kararında⁷ re’sen araştırma ilkesinin yer aldığı ancak kararın istemle bağıllık ilkesiyle uyuşmadığı yönüyle eleştirilmektedir (Özelçi, 2018: 409-417).

4.1.7. Şekil ve Usul (Yöntem) Kurallarına İlişkin Sınırlılık

Şekil ve usule ait kurallar, davanın tarafları için güvence oluşturmakla birlikte hem taraflar hem de hâkimler için izlenmesi gereken yolu göstermektedir.

İYUK 49. maddesi 2. fıkrası gereğince; genel olarak usul hükümlerine uyulmamış olması bozma nedeni olarak belirtilmiştir. Ancak 6545 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle usul hükümlerinin uygulanması sırasında kararı etkileyebilecek özellikte yanlışlık veya eksiklikler

⁷ “...Belediyesinde taşınmazı olan kişinin taşınmazını kapsayan alanın bölge parkı olarak ilişkilendirilmesine ilişkin 20.08.2003 tarihli ve... nazım imar planı ile... uygulama planının iptal istemleri” ile 17.05.2011 tarihinde açılan davada İdare Mahkemesi; nazım imar planı yönünden “dava açma süresinin geçmesi”, uygulama imar planı yönünden “davacının taşınmazının bulunduğu alanda henüz bir uygulama imar planının bulunmaması” nedeniyle davanın incelenmeksizin reddine 31.10.2011 tarihinde karar vermiştir. Ancak Danıştay 6. Dairesi, 08.06.2015 tarihinde bir ara kararı ile “...söz konusu parseli de kapsayan alanda bölge parkı uygulama imar planının ..16.01.2014 tarihinde belediyece onaylanarak yürürlüğe girdiğini, İdare Mahkemesince uygulama imar planı ile nazım imar planının davacının iddiaları da gözetilmek suretiyle şehircilik ve planlama ilkeleri ile kamu yararına uygun olup olmadığının incelenmesi suretiyle yeniden karar verilmesi gerekmektedir” gerekçesiyle idare mahkemesinin kararının bozulmasına hükmetmiştir.

meydana geldiği takdirde bozma nedeninin varlığı kabul edilmektedir. Hâkimce verilen kararın bozulabilmesi için, usul yanlışlığı ile verilen karar arasında ise bir illiyet bağının varlığı aranmaktadır. Taraflar, usule yönelik yapılan sakatlığı ileri sürmeseler dahi Danıştay re'sen konuyu inceleyerek, kararı bozabilecektir. Vergi yargılaması usulünde, re'sen araştırma ilkesinin egemen olması nedeniyle, tüm usul kuralları da emredici niteliktedir (Karakoç, 2019: 152).

Yargılamada re'sen araştırma sırasında kanunda yer almayan yöntemlerle inceleme yapılması mümkün olmadığından, duruşmaya ilişkin olarak İYUK'ta belirtilen esaslar dışında duruşma yapılmaksızın taraflardan birinin ya da üçüncü kişilerin çağrılmasıyla bilgisine başvurularak yapılacak re'sen araştırma da kabul görmeyecektir. Danıştay 3. Dairesi, 25.10.1989 tarihli E.89/452, K.89/2340 sayılı kararında da bu konu yer almıştır (İbiş, 2013: 103). Yine örneğin mahkemece bilirkişi atanması hususunda şekil ve usul şartlarına uygun olarak hareket edilmesi gerekecektir.

Anayasanın 141. maddesine göre, “*Bütün mahkemelerin her türlü kararları gerekçeli olarak yazılır*” hükmü gereğince vergi yargısı organlarınca verilecek kararların “gerekçeli karar” olması, davanın taraflarına kararın nedenini ve dayanaklarını açıklaması, yargı denetimini kolaylaştırması ve etkili kılması bakımından gereklidir. Danıştay, bir kararın gerekçesiz şekilde verilmesini veya yeterli gerekçelere dayandırılmamasını usul eksikliği sayarak bozmuştur (Karakoç, 2019: 152). Anayasaya mahkemesinde sonuçlandırılan/derdest vergi uyuşmazlıklarına ilişkin veriler (2018 yılı) incelendiğinde ise mükellef haklarının ihlali içinde gerekçeli karar verilmesi ihlalinin oranı %15,1 olarak tespit edilmiştir (Tekbaş ve Hayrulloğlu, 2018: 267).

Danıştay 3. Dairesinin E.1989/1724, K.1990/3422 sayılı kararında da, “...*vergi mahkemelerinde yazılı yargılama usulünün uygulanacağı ve incelemenin evrak üzerinden yapılacağı belirtilmiştir. ...Vergi Mahkemesince re'sen araştırma ve inceleme yapılırken ...kanunda gösterilen bir araştırma yapmaksızın yükümlüye tuz satan kişinin “sözlü” olarak ifadesine başvurmasında isabet görülmemiştir.*” (Özkan, 2005: 69) ifadesiyle usul hükümlerine uygun işlem yapılması gerektiği belirtilmiştir.

4.1.8. Kanuni Sürelerle Sınırlılık

İYUK 20. maddesine göre re'sen araştırma ilkesi gereğince hâkim, belirleyecekleri süre içinde dosya ile ilgili ihtiyaç duyulan belgelerin ve her türlü bilgilerin mahkemeye verilmesini taraflardan ya da diğer yerlerden isteyebilir. Mahkemelerin bu yöndeki kararları, tanınan süreler içinde ilgililerce yerine getirilmek zorundadır. Ancak haklı nedenler söz konusu ise mahkemece verilen bu süre bir kez daha uzatılabilir. Taraflardan biri ara kararın gereğini yerine getirmediği takdirde bunun verilecek karar hakkındaki etkisi önceden belirlenir ve ara kararda bu durum ayrıca bildirilir. Böylece İYUK 20. maddesinin 3. fıkrasına göre; mahkemeye sunulmayan bilgi ve belgelere dayanarak iddialara ve savunmalara göre karar verilemeyecektir (Gözübüyük, 2006: 483-484). Dolayısıyla hâkim re'sen araştırma ilkesi gereğince dosya hakkındaki hükmünü ilgililere verilen süre içinde mahkemeye sunulan bilgi ve belgeler nezdinde kurabilecektir. Süre geçtikten ve hüküm verildikten sonra bilgi ve belgelerin hüküm ifade etmesi artık diğer yargı yolları kullanıldığı takdirde söz konusu olabilecektir.

İYUK 14. maddesi 3. fıkrasına ve 15. maddesi 1. fıkrasına göre; davaların, kanunlarda belirlenen dava açma süreleri içinde açılması gerekmektedir. Kanunlarda belirlenen süreler içinde açılan davalar için ancak re'sen araştırma ilkesi geçerli olabilecek, taraflarca ileri sürülmesi dahi davanın kanuni süreler içerisinde açılıp açılmadığının ilk inceleme sırasında davanın esasına girilmeden re'sen incelemesi yapılacak ve süresinde açılmayan davaların reddi gerçekleşecektir (Karakoç, 2019: 99).

4.2. Vergi Usul Kanunu Kapsamında Sınırlar

4.2.1. Vergi Usul Kanunu Kapsamında İspata İlişkin Sınırlar

VUK 3. maddesine⁸ göre yargılama hukukunda geçerli olan ispat, re’sen araştırma ilkesinin VUK’daki sınırını oluşturmaktadır. VUK 3. maddesi B bendinde belirtilen “İspat” konusu re’sen araştırma ilkesinin sınırını vergi davaları açısından ortaya koymaktadır. Hâkim yargılama sürecinde, “*Vergiye doğuran olay ve bu olaya ilişkin muamelelerin gerçek mahiyeti yemin hariç her türlü delille ispatlanabilir.*” hükmü gereğince yemin hariç diğer her türlü delilleri re’sen araştırma ve değerlendirme yetkisine sahip olacaktır.

Madde hükmünde belirtilen ve hukuk davalarının çözümünde önemli bir yeri olan⁹ “*yemin*” konusu vergi davaları açısından uygulama alanı bulmamaktadır. Vergi hukukunda yeminin ispat aracı olarak kullanılmasının kanun koyucu tarafından yasaklandığı madde hükmünden anlaşılmaktadır. Bu nedenle, gerek idare, gerekse mükellef, ispat yükünün kendilerinde olması halinde, iddialarını ispatlamak amacıyla karşı tarafa yemin teklif edemeyecek, yemin teklif etmeleri durumunda ise bu talep hâkim tarafından kabul görmeyecektir (Görkem, 2008:384). Türk vergi hukukunda geçerli olmayan “*yemin*” Alman vergi hukukunda geçerli bir ispat aracıdır. Türk VUK hükümlerinin tam aksine, Alman Vergi Usul Kanunu’na göre yeminli ifade alınmasına vergi mahkemesi karar vermektedir ve vergi idaresi de mükellefin iddia ettiği olguların doğruluğunu yemin ile teyit ederek güçlendirmesini isteyebilmektedir (Biyar, 2012: 247). Vergi hâkiminin VUK gereğince “*yemin*” ispat aracına başvuramaması re’sen araştırma ilkesinin sınırını oluşturacaktır.

Ayrıca madde hükmünde yer alan “*vergiye doğuran olayla ilgisi tabii ve açık bulunmayan şahit ifadesi ispatlama vasıtası olarak kullanılamaz.*” ifadesi gereğince vergiyi doğuran olayla tabii ve açık ilgisi bulunmayan şahidin ifadesi kabul görmeyecektir. Bu hüküm, şahit dinlenmesi konusunda dosyayı sadece vergiyi doğuran olayla tabii ve açık ilgisi olan şahidin dinlenmesiyle sınırlandıran bir konuma sokmakta ve hâkimin re’sen araştırma yetki ve görevini sınırlandırmaktadır.

İdarenin işlemini yapabilmesi için gerek duyduğu deliller vergi ödevlisinin elindeyse ve vergi ödevlisinin ödevlerini yerine getirmemesi halinde idarenin bu delilleri elde etmesi zorsa, idarenin ispat yükü ortadan kalkmamakta ancak ispat ölçüsü azalmaktadır (Yavaşlar, 2016: 246-247). Vergi ödevlisinin ispat yükü altında bırakılmadığı durumlarda vergilendirme işlemlerinin tespiti için “*yaklaşık ispat ölçüsü*” ile yetinilmesi söz konusu olacaktır. Vergi usulünün, karinelerin doğal etkisi ve re’sen tarhiyat gibi yollarla, bazı istisnai hallerde dolaylı olarak ispat ölçüsünün azalmasına imkân tanıdığı kabul edilmektedir (Güneş, 2017: 182).

Re’sen araştırma ilkesine göre kural olarak ispat yükü vergi idaresine verilmiştir. Bir konunun vergi ödevlisince iddia edilmesi halinde de bu kural değişmemektedir. Ancak, vergi idaresinin ispat ölçüsü azalacak ve idare sadece “*iktisadi, ticari ve teknik icaplara uyan veya olayın özelliğine göre normal ve mutad olan*” durumu ispatla yetinecektir (Yavaşlar, 2016: 113-127). İspat ölçüsünün azalması demek re’sen araştırma ilkesini sınırlandıran ve hâkimin sınırlı bilgi ve belgeyle karar vermesine neden olan bir konu olacaktır.

⁸ “...B) İspat: Vergilendirmede vergiyi doğuran olay ve bu olaya, ilişkin muamelelerin gerçek mahiyeti esastır. Vergiyi doğuran olay ve bu olaya ilişkin muamelelerin gerçek mahiyeti yemin hariç her türlü delille ispatlanabilir. Şu kadar ki, vergiyi doğuran olayla ilgisi tabii ve açık bulunmayan şahit ifadesi ispatlama vasıtası olarak kullanılamaz. İktisadi, ticari ve teknik icaplara uymayan veya olayın özelliğine göre normal ve mutad olmayan bir durumun iddia olunması halinde ispat külfeti bunu iddia eden tarafa aittir.”

⁹ Hukuk yargılamasında kesin ispat araçlarından biri olan “Yemin” 6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun 225. maddesinde düzenlenmiştir.

Vergi davası, sadece hukuki konulardan kaynaklı ise hâkim bunu kendi hukuk bilgisi ile çözmek zorundadır. İşlemin yetki, şekil, sebep, konu ve maksat unsurlarından birinde sadece hukuk bilgisi ile “*hukuka aykırılığın*” tespit edilmesi halinde bilirkişi incelemesine gidilemez. Bir idari işlemin yetki ve şekil unsurları bakımından bilirkişi incelemesi yapılamaz. Ancak işlemin sebep, konu ve maksat unsurlarının hukuka uygunluk denetimlerinde, işlemin temelinde maddi bir olayın da bulunması durumunda salt hukuki bir inceleme yeterli olmayabilecektir. İdari işlemin kamu yararına uygun olup olmadığına ilişkin iddiaların da maddi bazı olgulara dayalı olması durumunda kamu yararının tespiti de ancak bu olguların gerçekliği ile mümkün olduğunda, idari yargı yerleri bilirkişi incelemesine ihtiyaç duyabilirler (Yasin, 2015: 110-113). Re’sen araştırma yetkisinde sıklıkla karşılaşılan konu, hâkimin gerektiğinde bilirkişiden yararlanmak suretiyle inceleme yapılmasına ve bu incelemeyi yapacak bilirkişi seçimine de re’sen karar verebilmesidir (Aslan, 2001: 56). Bilirkişi incelemesi takdiri bir delildir. Bu delillerin karara etkisi mahkemenin takdirinde olduğundan bilirkişi raporunun karara etkisini de mahkeme tespit etmektedir. Ancak bilirkişi raporunun mahkeme tarafından ne şekilde takdir edileceği hususu doktrinde tartışmalı bir konudur (Yasin, 2015: 126).

Bilirkişi raporu hâkime, uyuşmazlığı çözmek için ihtiyaç duyduğu özellik arz eden teknik bilgiyi sağlama amacındadır. Hâkim bilirkişi raporunu özgürce değerlendirerek bu raporun aksine karar da verebilir. Ancak Danıştay tarafından bilirkişi raporunun gerekçe gösterilmeden kısmi de olsa kabul edilmemesi hukuka uygun bulunmamıştır (Yasin, 2015: 127-128). Uygulamada hâkim verilen bilirkişi raporlarını tatmin edici ve yeterli bulmamışsa tekrar re’sen araştırma yetkisi kapsamında bilirkişi raporu isteyerek tereddütlerin giderilmesini sağlayabilir. Birden fazla bilirkişi raporu alınmış ve bu raporlar arasında çelişki varsa çelişki giderilerek karar verilir. Re’sen araştırma ilkesi gereğince hâkime geniş yetkiler verildiği görüldüğü de hâkim bilirkişi raporunu kısmen de olsa dikkate alarak ve çelişkileri gidererek karar vermek durumdadır.

4.2.2. Mükellef Haklarına İlişkin Sınırlar

Mükellef hakları, “Genel haklar” ve “Özel haklar” olarak iki temel grupta ele alınmaktadır. Özel haklar; vergi kanunlarındaki özel konular, işlemler ve uygulamalar ile ilgili olup, vergi kanunlarının tatbikinde temel alınacak usul sürecine yoğunlaşmaktadır. Mükelleflerin, vergilemeye ilişkin karşılaştıkları özel konular ve işlemlerle ilgili sahip oldukları bu haklar; verginin tahsili, vergi uyuşmazlıklarının çözümü ve vergi denetimi aşamasındaki haklar olarak sayılmaktadır. Genel haklar ise; istisnasız tüm mükelleflerin sahip oldukları hakları ifade etmektedir ve vergi idaresi ile mükellef arasındaki ilişkilerde ortaya çıkmaktadır. Bu haklar; adil, eşit ve saygılı hizmet alma hakkı, bilgi alma hakkı, başvuru hakkı, vergilemede belirlilik hakkı, mükelleflere ait bilgilerin gizliliği hakkı, temsilci kullanma hakkı ve özel hayatın gizliliği hakkı olarak sayılabilir. Genel haklarda hiçbir sıralama ve hiyerarşi olmayıp, tüm mükelleflere vergi kanunlarının uygulanması, işleyişi, yürütülmesi ve geçerliliği esnasında güvence sağlanmaktadır (Egeli ve Dağ, 2012: 133).

a) Vergi Mahremiyeti Kapsamında

Mükellef bilgilerinin gizliliği hakkı, vergi idaresine verilen yetkiler dâhilinde elde ettiği bilgileri gizli tutmasını ve bunların yalnızca kanunlarda belirtilen amaçlar doğrultusunda kullanılmasınıdır. Bu nedenle vergi idareleri vergi mükellefleri ile ilgili elde ettikleri verileri gizli tutmakla ve güvenli bir şekilde saklamakla yükümlü tutulmuşlardır. Bu bilgiler sadece vergi kanunlarında gösterilen özel durumlar için kullanılmakta ve bunların dışında vergi idaresi mükellef bilgilerini hiçbir kişi ve kuruma vermemektedir (Egeli ve Dağ, 2012: 134).

Vergi idaresi ile mükellefler arasındaki ilişkide mükelleflerle ilgili edinilen verilerin güvenliğinin sağlanması, mükelleflerle ilgili bilgilerin ifşa edilmemesi ve diğer kişiler lehine kullanılmaması konusu mükelleflerin “*vergi mahremiyeti*” olarak adlandırılan temel

haklarındandır (Şenyüz, vd., 2016: 127). VUK 5. maddesi¹⁰ vergi mahremiyeti konusunu düzenlemekte ve buna uymak zorunda olanlar içinde vergi mahkemeleri, bölge idare mahkemeleri ve Danıştay’da görevli olanları da saymaktadır. Bu yasağın, kanunda yazılı kişilerin, bu görevleri bırakmaları halinde de devam edeceğini hükme bağlanmıştır.

VUK 5. maddesine göre; Vergi Mahkemeleri, Bölge İdare Mahkemeleri ve Danıştay’da görevli olanlar vergi mahremiyetine uyacaklardır. Ayrıca vergi mahremiyetine uymak zorunda olanlar arasında sayılan bilirkişilere hem idari aşamada hem de yargılama aşamasında ilgili yargı organlarınınca gereksinim duyulduğunda başvurulabilmektedir (Ş.Kızılot ve Z.Kızılot, 2010: 274). VUK bir yargılama kanunu olmamasına rağmen HMK hükümleri gereğince, bir vergi davasında görev alan kişiler görevleri nedeniyle öğrendiği ve elde ettiği bilgileri ifşa edemez, kendisi ya da bir başkası lehine kullanamaz.

Vergi mahremiyetinin istisnası VUK 5. maddesinde yer almış bir konudur. Maddenin bütünü incelendiğinde¹¹ vergi mahremiyetine uymak zorunda olan “*Vergi mahkemeleri, bölge idare mahkemeleri ve Danıştay’da görevli olanlar*”ın istisna kapsamında açık bir şekilde yer almadığı ancak madde bütünü gereğince vergi mahremiyeti istisnası kapsamında kabul edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Vergi mahkemeleri, bölge idare mahkemeleri ve Danıştay hâkimlerinin, vergi mahremiyeti istisnası kapsamında re’sen araştırma ilkesi gereğince bilgi ve belge talebi sınırsız olmayıp talebin vergi mahremiyetini zedelemeyecek şekilde yapılması ve kullanılması gerekmektedir. Aksi takdirde hâkimler vergi mahremiyetini ihlal suçu ile karşı karşıya kalabileceklerdir. Vergi yargısındaki dava dosyalarının ayrıca adli yargıda da delil niteliği taşıması söz konusu olabilir. Bu durumdaki ihlal ise genel hükümlere göre cezalandırılır (Şenyüz, 2013: 411).

Vergi mükelleflerine ait açıklanmaması gereken ve vergi mahremiyeti kapsamında görülen bilgilerin, bir hakkın ispatlanması amacıyla mahkemelerce istenilmesi halinde, verilmesi zorunludur. Vergi mahremiyeti konusunda hâkimlerin de özellikle duruşmalı yapılan davalarda taraflarla birlikte gizli bilgi ve belgelerin ifşası riski konusunda gereken hassasiyeti göstermeleri beklenmektedir.

Sır olan bir bilgi veya belgenin sır sahibi dışındakilerle paylaşılması dahi ifşanın oluşması için yeterli görülmektedir. İfşa; sözlü, yazılı veya mimiklerle gerçekleşebilir. Belli bir ismin veya konunun anılması, verilen bilgiler sayesinde kişi veya konunun anlaşılması şeklinde de olabilir. Vergi gizliliği kapsamında olan bilgilerin doğrudan açıklanması şeklinde olabileceği gibi bir söylentinin veya bir tahminin teyidi şeklinde de olabilmektedir (Bayraklı, 1999: 48-49).

¹⁰ “Aşağıda yazılı kimseler görevleri dolayısıyla, mükellefin ve mükellefle ilgili kimselerin şahıslarına, muamele ve hesap durumlarına, işlerine, işletmelerine, servetlerine veya mesleklerine mütaallik olmak üzere öğrendikleri sırları veya gizli kılması lazım gelen diğer hususları ifşa edemezler ve kendilerinin veya üçüncü şahısların nefine kullanamazlar;

1. Vergi muameleleri ve incelemeleri ile uğraşan memurlar;
2. Vergi mahkemeleri, bölge idare mahkemeleri ve Danıştay’da görevli olanlar;
3. Vergi kanunlarına göre kurulan komisyonlara iştirak edenler;
4. Vergi işlerinde kullanılan bilirkişiler.

Bu yasak, yukarıda yazılı kimseler, bu görevlerinden ayrılırsa dahi devam eder.”

¹¹ “...Ayrıca, kamu görevlilerince yapılan adli ve idari soruşturmalar ile ilgili olarak talep edilen bilgi ve belgeler ...verilebilir. ...Bu takdirde kendilerine bilgi verilen kişi ve kurumlar da bu maddede yazılı yasaklara uymak zorundadırlar.

...tarafından ilgili kanunları uyarınca mükelleflerden talep edilebilen, kurum ve kuruluşların görevleriyle doğrudan ilgili ve görevlerinin ifşası için zorunluluk ve süreklilik arz eden bilgilerin, bu kurum ve kuruluşlara verilmesi vergi mahremiyetinin ihlali sayılmaz. Bu durumda, kendilerine bilgi verilenler, bu maddede yazılı yasaklara uymak zorunda olup, bu bilgilerin muhafazasını sağlamaya yönelik tedbirleri almakla yükümlüdürler.

Açıklanan bu bilgiler ele alınarak mükelleflerin haysiyet, şeref ve haklarına tecavüz edilemez.”

İYUK 17. maddesinin 4. fıkrası gereğince, duruşma İYUK’da belirtilen şartlarda davacı ve davalı tarafından istenebileceği gibi duruşma için öngörülen koşullara bağlı olmaksızın idari yargı yerleri re’sen duruşma yapılması kararı da alabilir. Ancak duruşma talebine rağmen duruşma yapılmadan hüküm kurulması, usul yönünden bozma nedeni olarak kabul edilmiştir (Odyakmaz, vd., 2012: 197).

Anayasanın 141. maddesine göre duruşmanın açıklığı ilkesi bir Anayasa ilkesidir. Duruşmanın açık yapılmasının anlamı isteyen her kişinin duruşma ile ilgili kurallara uyması şartıyla duruşmayı izleyebilmesidir. İYUK 18. maddesine göre; genel ahlak ve kamu güvenliği yönünden zorunlu görülmesi halinde duruşmanın tamamı veya bir bölümü mahkemenin kararı ile gizli yapılabilir. İYUK, genel ahlakın ve kamu güvenliği kavramları “*devletin güvenliği, yüksek menfaatleri ve yabancı devletlerle olan bu tür ilişkileri konusunda duruşmalar idarenin isteği üzerine gizli yapılmasına mahkemece karar verilebilir*” şeklinde bir konuya işaret etmektedir (Gözübüyük ve Dinçer, 1999: 626-627). Vergi davaları açısından “*genel ahlakın ve kamu güvenliğinin*” anlamı açık bir şekilde tanımlanmalıdır. Böyle bir anlam vergisel işlemler açısından kamu güvenliği değil “*vergi alacağının güvenliği*”ni ifade edecektir. Dolayısıyla vergi hâkimi davaların duruşmalı yapılması gerektiğine karar verirken sadece vergi alacağını koruma amaçlı davranmamalı, davanın diğer tarafı olan vergi ödevlisini de onun haklarını gözeterek şekilde karar vermelidir. Çünkü vergi mahremiyeti gereğince davaların duruşmalı yapılması esnasında davayı izleyenler bakımından vergi mahremiyeti (davaya konu gizli bilgi ve belgelerin duruşma esnasında kullanılması gibi) ihlali riski mümkündür. Ayrıca re’sen araştırma ilkesinin sınırları bakımından gizli bilgi ve belgelerin bağlantılı ve dosyaların birleştirilmesi gibi durumlarda kullanılması da önemli bir konudur.

Danıştay ve bölge idare mahkemeleri ile tek hâkimli vergi mahkemesinde mahkeme veya hâkim kendiliğinden de duruşma yapılmasına karar verebilirse de böyle bir uygulama çok sınırlı kalmaktadır. Duruşmada taraflara önce davacıya sonra da davalı idare temsilcisine veya vekiline olmak üzere sırayla ikişer defa söz hakkı verilmektedir. Ancak ileri sürülen iddiaların bir tutanağa bağlanmaması bir eksiklik olduğu gibi dosyanın istinaf veya temyize gitmesinde veya heyet değişikliğinde söylenenlerin bu mercilere intikaline de engel oluşturmaktadır (Doğrusöz, 2016: 73).

Aleniyet ilkesi, yargılamada keyfiliği önleyerek kamu denetimine izin vermektedir (Gölcüklü, 1994: 216). Hukuk devletinin bir gereği olan aleniyet ilkesi, hâkimler üzerinde bir kamuoyu baskısı oluşturmakta ayrıca kamuoyunun yargıya güvenini sağlayarak yargılamanın adil ve tarafsızlığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Anayasaya göre duruşmaların aleni yapılması ancak kamu güvenliği, genel ahlak ve küçüklerin korunmasına ilişkin özel kanunlarda belirtilen riskli durumlar nedeniyle kısıtlanabilir. Mükellefler açısından da özel durumlarına ait bilgileri vergi dairesiyle paylaşırken bu bilgilerin gizli kalmasını istemeleri en doğal haklarıdır. Bu nedenle hâkimin, yargı sürecinde aleniyet ilkesi ve vergi mahremiyeti arasındaki dengeyi kurması gerekmektedir (Akman, 2012: 269).

b) Bilgi ve İbrazdan Kaçınma ve Zorlanamaması Hakkı Kapsamında

Vergi mükelleflerinin vergi hukuku kapsamında vergi mahremiyeti hakkı dışında sahip olduğu bazı hakları da söz konusudur. Bu haklar (Yavaşlar, 2012: 108-120);

- Bilgi ve ibrazdan kaçınma hakkı,
- Vergi ödevlisinin, bilgi ve ibraz için zorlanamaması hakkı,
- Katılımcı yakınlarının bilgi, yemin ve ibrazdan kaçınma hakkı,
- Diğer kişilerin bilgi ve ibrazdan kaçınma hakkı,
- Meslek sırrını koruma amacıyla bilgi ve ibrazdan kaçınma hakkı.

Vergi mükellefinin sayılan bu haklar kapsamında vergi hâkiminin re’sen araştırma ilkesi gereğince isteyeceği bilgi ve belgeleri vermektan imtina edebileceği doğaldır.

Anayasa’nın 38. maddesinin 5. fıkrasında; “hiç kimsenin, kendisini ve kanunda gösterilen yakınlarını suçlayan bir beyanda bulunmaya veya bu yolda delil göstermeye zorlanamayacağı” belirtilmiştir. Vergi hâkimi vergi ödevlisinin bu hak sınırları dâhilinde bilgi ve belge edinebilecek ve bu bilgi ve belgeler kapsamında davaya yönelik olarak hüküm kurabilecektir.

c) Susma Hakkı Kullanılması Kapsamında

Anayasa Mahkemesinin 27.9.2012 tarihli E.2012/4, K.2012/130 sayılı kararında, “hiç kimsenin, kendisini ve kanunda gösterilen yakınlarını suçlayan bir beyanda bulunmaya.... zorlanamayacağı” belirtilmiştir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)’nde de adil yargılanma kapsamında “susma ve kendini suçlamama” hakkına yer verilmesiyle susma hakkının açıkça güvence altına alındığı görülmektedir (RG, www.resmigazete.gov.tr2013/12 Erişim Tarihi:10.01.2021). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarında, susma hakkı kapsamında, genel olarak devletin, bireyin kendini suçlamaya zorlayamayacağını kabul etmekte ancak cezai olmayan amaçlar için ise devletin bilgi edinme hakkına da saygı duymaktadır (Berger, 2007: 514-533).

İdari yargılama usulünde de davacının, susma hakkından yararlanması mümkündür. Örneğin, kendisi hakkında bir ceza soruşturması sonucunu doğuracak bir belgenin mahkemeye sunulmasından veya bir bilginin verilmesinden davacı susma hakkı kapsamında imtina edebilecektir. Re’sen araştırma ilkesi çerçevesinde, tarafların yargılamadaki aktif katılımı dışında hâkimin, ispat yükünü dağıtması durumunda, ispat yükü üzerinde olan davacının susma hakkını kullanmasında hukukî bir engel yoktur. Susma hakkının davacının aleyhine yorumlanamayacağı kuralı geçerlidir. Ancak mahkemenin re’sen araştırma yetkisine rağmen yargılama sürecinde, davacı tarafından sunulmayan bilgi ve belgeler esas alınarak ileri sürülen iddiaların ispatı sağlanamadığı takdirde susma hakkı davacı lehine de dönmeyecektir. Mahkemenin susma hakkı nedeniyle davacı tarafından ibraz edilmeyen bilgi ve belgelere, re’sen araştırma yetkisini kullanarak ulaşması durumunda, bu bilgi ve belgeler davaya konu olayda mahkemece değerlendirilecektir. Ayrıca susma hakkından yargılama aşamasında vazgeçen mükellefin dosyaya ibraz ettiği bilgi ve belgelerin mahkemece değerlendirilmesi söz konusu olacaktır (Kağıtçıoğlu, 2018: 139-150).

Susma hakkı vergi ve idari yargılamada hâkimin re’sen araştırma ilkesi gereğince bilgi ve belge temini konusunda sorunlu bir konudur.

4.2.3. Mücbir Sebeplerin Varlığına İlişkin Sınırlar

VUK 13. maddesi mücbir sebepleri düzenlemektedir. Mücbir sebepler maddede; “vergi ödevlerinden her hangi birinin yerine getirilmesine engel olacak derecede ağır kaza, ağır hastalık ve tutukluluk; vergi ödevlerinin yerine getirilmesine engel olacak yangın, yer sarsıntısı ve su basması gibi afetler; kişinin iradesi dışında vukua gelen mecburi gaybubetler; sahibinin iradesi dışındaki sebepler dolayısıyla defter ve vesikalarının elinden çıkmış bulunması; gibi haller” şeklinde sayılmış olup, re’sen araştırma ilkesinin sınırını oluşturmaktadır. İYUK 21. maddesine göre; “dilekçeler ve savunmalarla birlikte verilmeyen belgeler, bunların vaktinde ibraz edilmelerine imkan bulunmadığına kanaat getirilirse, kabul ve diğer tarafa tebliğ edilir.” Hükmü ile belirtilen durumun vergi davaları açısından öncelikle mücbir sebeplerin varlığı ile açıklanması gerekmektedir.

Maddede sayılan mücbir sebepler nedeniyle vergi hakiminin ilgililerden re’sen araştırma ilkesi gereğince bilgi, belge, dosya, evrak gibi istemi anlamını yitirecektir. Dolayısıyla vergi hakimi, belgelerin mahkemeye sunulmaması durumunda davacı iddiaların doğruluğunu kabul

etmek zorunda kalacak ve mahkemeye sunulamayan bilgi ve belgeler dikkate alınmayarak dosyada var olan somut kanıtlarla hüküm kurulabilecektir.

4.2.4. Zamanaşımına İlişkin Sınırlar

VUK 253¹², 254¹³, 255¹⁴.maddeleri ile diğer kanun¹⁵ ve yönetmeliklerde¹⁶ yer alan hükümler gereğince ilgili oldukları takvim yılının üzerinden belli bir süre geçmiş (örneğin 5 yıllık zamanaşımı süresi) bulunan belge, defter ve evrakların temini tarafların mevcutlarındaki varlığına bağlı olduğundan süre açısından bir sınırın olduğu görülecektir (İbiş, 2013: 97). Dolayısıyla vergi hâkimi re’sen araştırma ilkesi gereğince, zamanaşımına uğramış belge ve defterleri sunmasını mükelleften veya duruma göre idareden isteme ve getirtme konusunda sınırlı kalacaktır.

4.3. Diğer Sınırlar

4.3.1. Hâkimin Keyfi Davranamamasına İlişkin Sınırlar

Re’sen araştırma ilkesinin sınırlarından biri de vergi hâkiminin keyfi davranma yasağıdır. Bu kısıt, re’sen araştırma ilkesinin hâkim bakımından bir yetki olmakla birlikte bir görev olmasından da kaynaklanmaktadır. Danıştay kararlarında da belirtilen sınır gereğince, (örneğin, bilirkişi dinlenmesine izin vermeyen veya keşif yapılması gerektiği halde keşfi yaptırmayan, taraflardan birinin savunmasını vermeme gerekçesiyle maddi olayı re’sen araştırmayan veya re’sen araştırma yaparken usul kurallarına uymayan hâkim) hâkimin keyfi tutumları kabul edilmeyecektir.

Danıştay 3. Dairesi, 25.10.1989 tarihli E.89/452, K.89/2340 sayılı kararında, vergi mahkemesince, duruşma yapmadan sadece taraflardan birinin çağrılarak bilgisine başvurulmasına imkân tanıyacak bir hüküm bulunmamaktadır. Bu durumda vergi mahkemesince re’sen araştırma ve inceleme yapılırken “...kanunda gösterilen esaslar çerçevesinde bir araştırma yapılmaksızın duruşma dışında mükellefin bilgisine başvurulmasında isabet görülmemiştir” diyerek durumu “araştırmanın keyfi bir biçimde yürütülmesi” olarak değerlendirmiş ve ilk derece mahkemesinin kararını bu gerekçe ile bozmuştur (Gözübüyük ve Dinçer, 1999: 634).

Danıştay 7. Dairesinin 13.2.1984 tarihli E.83/1299, K.84/251 sayılı kararında; “...ara kararında, karar gereğinin yerine getirilmemesi halinde bu durumun karar üzerindeki etkisi 2577 sayılı Kanunun 2.maddesinin 2.fıkrası uyarınca kararda belirtilmesi gerekirken bu usul hükümlerine uyulmamıştır...hususları araştırılarak...sonuca göre karar verilmesi gerekirken bu hususlar araştırılmaksızın davanın karara bağlandığı anlaşılmaktadır” ifadesiyle vergi mahkemesinin kararının bozulmasına hükmetmiştir (Gözübüyük ve Dinçer, 1999: 643). Danıştay 3. Dairesinin E.1989/1724, K.1990/3422 sayılı kararında, “her ne kadar, idari yargıda re’sen araştırma ve inceleme ilkesi geçerli ise de bu olgunun mahkemenin araştırmalarını keyfi bir şekilde yürütebileceği anlamına gelmez” ifadesine yer vermiştir (Özkan, 2005: 69). Danıştay 3. Dairesi, 20.11.2001 tarihli E.2000/5192, K.2001/4408 sayılı kararında da dava esnasında mükellefin defter ve belgelerini ibraz etmemesi durumunda hâkimin re’sen araştırma yapması

¹² “...defter tutmak mecburiyetinde olanlar, tuttukları defterlerle üçüncü kısımda yazılı vesikalari...beş yıl süre ile muhafaza etmeye mecburdurlar.”

¹³ “...defter tutmak mecburiyetinde olmayanlar, 232, 234 ve 235.maddeler mucibince almaya mecbur oldukları fatura ve gider pusulası ve müstahsil makbuzlarını tarih sırası ile...beş yıl süre ile muhafaza etmeye mecburdurlar.”

¹⁴ “Mükellefler ...aldıkları vergi karnelerini, işin devam ettiği...sürece muhafaza ederler.”

¹⁵ 28.9.1988 tarihli 3473 sayılı “Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak Ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında Kanun Hükümünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun”

¹⁶ 8.10.2019 tarihli 30922 sayılı RG’de yayımlanarak yürürlüğe giren “Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik”

gerektiğini belirtmiş ve bu araştırmanın gerçekleştirilmeyerek keyfi davranıldığı belirtilmiştir (Ergün, 2006: 17).

Vergi yargısında re’sen araştırma ilkesi gereğince “*bilirkişi*” ve “*keşif*” gibi kanıtlar davanın niteliğine göre yaygın şekilde kullanılan yöntemlerdir. İYUK, bilirkişi ve keşif gibi kanıtlar için HMK’dan yararlanmaktadır. Danıştay 4. Dairesinin 13.12.1961 tarih ve E.60/4394, K.61/3823 sayılı kararında da VUK’ta evrak üzerindeki imzaların doğrulanması için nasıl bir usul izleneceğine dair özel bir yöntem gösterilmemiş olması nedeniyle HMK hükümlerinin uygulanması gerektiğine hükmetmiştir (Gözübüyük, 2006: 460). Karardan da görüleceği gibi VUK’ta hüküm bulunmayan durumlarda bile hâkimin keyfi davranması söz konusu olamayacak ve diğer kanunlardaki hükümler dâhilinde re’sen araştırmayı gerçekleştirecektir.

Re’sen araştırma yapma yetkisine sahip hâkimin, tarafların sunduğu dava malzemeleri ile kısıtlanmaması vergi hâkiminin takdir hakkını istediği gibi kullanabileceği anlamına gelmemelidir. Dolayısıyla vergi hâkimi, davayla ilgili olarak istenmesi gereken bilgi ve belgeleri ilgili yerlerden ancak kanunlarda belirtilen usul ve esaslar çerçevesinde gerçekleştirmelidir.

4.3.2. Danıştay İçtihatları İle Oluşan Sınırlama

Danıştay içtihatları, idarenin hukuki işleminin kapsamını ve yönünü tespit ederek, birbiriyle benzeşen tüm olgu ve durumlar için kabul edilen genel ve nesnel kaideler ve ilkeler öngörmektedir (Duran,1972: 439). Yargılama hukuklarının oluşturulmasında önemi ve anlamı büyük olan içtihatların vergi yargısı bakımından da önemi yadsınamaz. Re’sen araştırma ilkesinin kanundaki yazılı kuramsal yapısıyla birlikte pratikte de yazılı olmayan birçok konuyla karşılaşmakta ve Danıştay’ın bu konulardaki benzer kararları ve içtihatları önemli rol oynayarak yol gösterici olmaktadır.

Danıştay 5. Dairesinin, 08.12.1987 tarihli E.1985/815, K.1987/1723 sayılı; “...re’sen araştırma ilkesi, dava konusu işlemin tesisine esas olarak gösterilen, hukuki nedenin var olup olmadığının araştırılması, dayanağı olan bilgi ve belgelerin derlenmesi şeklinde uygulandığı gibi taraflarca öne sürülmemiş olsa dahi idare hukukunda kamu düzenine ilişkin olduğu tartışmasız kabul edilmiş olan görev, yetki, süre gibi konuların incelenmesi şeklinde de anlaşılır...” kararıyla (Aslan, 2001: 55) dayanağı olan/olmayan tüm konularda hâkimin re’sen geniş yetkilerle donatıldığını ifade etmiştir ancak hâkim araştırma ve incelemelerini keyfi bir şekilde yürütemeyecektir.

Danıştay, kanunda gösterilmeyen bir yöntemin yargı organlarınca re’sen araştırma ilkesine dayanılarak keyfi şekilde uygulanamayacağına vurgu yapmıştır. Danıştay 3. Dairesinin E.1989/452, K.1989/2340 kararıyla; “*duruşmada tarafların dinleneceği hükme bağlanmış, ancak duruşma yapmaksızın taraflardan birinin çağırılması suretiyle bilgisine başvurulmasını mümkün kılacak bir hükme yer verilmemiştir*” ifadesiyle konuya açıklık getirilmiştir (Özkan, 2005: 69).

İYUK 20. maddesine göre davacı iddiasını ispatlamak amacıyla dairede bulunan işlemlere ait dosyanın teminini ya da delillerin tespitinin belirlenmesini talep edebilir. İdare istenen bilgi ve belgeleri mahkemeye vermezse veya kaybetmişse Danıştay konuyu bizatihi yorumlayacaktır. Danıştay’ın böylesi durumları ne şekilde değerlendireceği ise açık değildir. Ancak Danıştay oluşturulan içtihatlar doğrultusunda ve hukuki kurallar çerçevesinde karar verecektir. Danıştay 9. Dairesinin 16.10.1973 tarihli E.72/436, K.73/1977 sayılı “...iki ara kararına rağmen davalı vergi dairesince durumun açıklığa kavuşturulamayışı veya yapılan işlemin kanuniliğini saptayan belgelerin mahkemeye ibraz edilmemesi karşısında davacı iddialarının doğruluğunun kabulü gerekli görülmüştür” kararı konuya açık bir örnektir (Gözübüyük ve Dinçer, 1999: 3,4,642). Bu karar, Danıştay’ın sunulmayan/sunulamayan belgeler karşısında davacının iddialarıyla yetinerek konuyu bizatihi yorumlamak suretiyle karar verdiğinin ve yargıda oluşabilecek aksamaları bertaraf etme yoluna gittiğinin bir göstergesidir.

Danıştay, E.1996/1345, K.1996/2819 sayılı kararında mahkemeye verilmeyen bilgi ve belgelere dayanarak değil, dosyada bulunan deliller doğrultusunda hüküm kurulabileceğini belirtmiştir. Ancak Danıştay Kanunu'nun 61. maddesinin 2. fıkrasında, her çeşit bilginin istenebileceği yönündeki hüküm, temyiz amaçlı bakılan dosyalarda Danıştay'ın temyiz yetkileriyle kısıtlanmıştır (Özkan, 2005: 56-30).

4.3.3. Re'sen Araştırma İlkesinin Diğer Yargılama İlkeleriyle Sınırlı Oluşu

Yargılama ilkeleri birbirleriyle yakın ilişki içinde bulunmakla birlikte ilkelerin zaman zaman uygulamada birbiriyle ters düştüğü söylenebilir. Bu ilkelerden bazıları şu şekilde ele alınabilir:

Re'sen araştırma ilkesi öncelikle, Anayasal ilkelerle sınırlı bir ilkedir. AİHS'de belirtilen ilkelerle sınırlı olacaktır. Ayrıca vergi davalarının kendine özgü yapısı nedeniyle vergi kanunlarında yer alan ilkelerin de göz önünde bulundurulması zorunludur. Re'sen araştırma ilkesi özellikle hukuksal denetim ilkesiyle sınırlı olduğu gibi yerindelik denetiminin yapılamayacağı ilkesiyle de sınırlıdır. Re'sen araştırma ilkesi, vergi yargılama hukukunda egemen olan diğer kurallar da dikkate alınarak işletilmelidir. Örneğin Danıştay 3. Dairesinin E.1989/1724, K.1990/3422 sayılı kararında, "...*vergi mahkemelerinde yazılı yargılama usulünün uygulanacağı ve incelemenin evrak üzerinden yapılacağı belirtilmiştir.....kişinin "sözlü" olarak ifadesine başvurmasında isabet görülmemiştir*" (Özkan, 2005: 69) hükmüyle re'sen araştırma ilkesi gereğince bilgi isteminin "yazılılık ilkesi" çerçevesinde yapılması gerektiği belirtilmiştir.

Re'sen araştırma ilkesi, adil yargılanma ilkesi kapsamında makul sürede yargılanma hakkı gözetilerek işletilmelidir. Hâkimin, re'sen araştırma ilkesi gereğince yapacağı inceleme, bilgi ve belge istemi sürelerinin gereksiz şekilde uzatılmadan makul süre gözetilerek hareket etmesi beklenir. Bu durum özellikle o ülkede adaletle olan güvenin sarsılmaması bakımından önemlidir. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı'nın "hedef süre" uygulamasına geçmesiyle davanın taraflarında, belirlenen hedef süre içinde davanın sonuçlanacağı beklentisi yargı organlarını psikolojik baskı altında tutabilir. Dolayısıyla re'sen araştırma ilkesi gereğince, bilgi, belge istemleri, bilirkişi, uzman görüşleri alınması gibi konularda makul sürede yargılanma hakkının zedelenmeyecek şekilde dikkat edilmesi önemli bir konudur.

Re'sen araştırma ilkesi gereğince bilgi talebi konusunda sınırı, esasen ölçülülük ilkesi oluşturmaktadır. Bu bakımdan idare, vergilendirme yönüyle gerek duyulmayan bilgileri isteyemeyeceği gibi, daha basit diğer yollar ve şahıslardan elde edebileceği bilgileri de talep edemeyecektir. Doğal olarak sahip olunmayan veya hiçbir şekilde sahip olunamayacak bir bilgiyi araştırıp bulup getirmesi hiç kimseden istenemez (Yavaşlar, 2016: 113-127).

Tasarruf ilkesi, tarafların yargılamayı başlatma, dava konusunu belirleme ve sonlandırılabilmesi üzerine etki edebilme iktidarındır. Dava ancak tarafın talebi üzerine görülebilir, ihtilaf konusu sadece davacı tarafından belirlenebilir, davadan feragat, davayı kabul gibi konular tasarruf ilkesi içinde ele alınır (Alangoya, vd., 2009: 182-183). Bu konular re'sen araştırma ilkesini gereğince hâkimin aktif hareketini kısmi de olsa sınırlamaktadır.

5. SONUÇ

Türk hukuk sistemi içinde kamu hukukunun bir alt dalı olan vergi yargısının taraflarından biri doğal olarak vergi idaresidir. İdari yargıda olduğu gibi vergi yargısında da idarenin davanın diğer tarafına göre üstün konumda olması, kamu yararının varlığı ve önemi, bilgi, belge, diğer kaynak ve imkânlarla ulaşımın kolaylığı gibi konularda yargılama açısından taraflar arasında eşitsizliği ortaya çıkarabilmektedir. Bu nedenle taraflar arasında eşitliğin sağlanabilmesi ve yargılamanın sağlıklı yürütülerek doğru ve adil kararlar alınabilmesi amacıyla

hâkimlere bazı imkânların verilmesi gerekmektedir. Re’sen araştırma yetkisinin verilmesi bu amaçla ortaya çıkan bir yetki olup ayrıca görev olarak hâkimlere tevdi edilmiştir. Re’sen araştırma; vergi yargılama ve genellikle idari yargılama usulünde, hâkimin ispat ve delillerin incelenip, araştırılarak ortaya çıkarılmasında ve davanın yürütülmesinde re’sen hareket etme yetkisidir. İlgili kanunlarda ve uygulamada re’sen araştırma yetkisine geniş bir yer verildiği ve hâkimin de oldukça geniş yetkilerle donatıldığı görülmektedir. Ancak bu geniş yetkilerin bazı sınırlarının olması yargılamanın sağlıklı bir şekilde sonuçlanmasına hizmet edecektir.

Vergi uyuşmazlıkların yargısal çözümünde Vergi Mahkemeleri, Bölge İdare Mahkemesi ve Danıştay görevlidir. Bu yargı organlarında görevli hâkimler, bir kamu kaynağı ve alacağı konumunda olan vergi, resim, harç vb. gelirleri, doğru bir şekilde ve zamanında devlet bütçesine kazandırılabilmesine ve kamu hizmetlerinin zamanında gerçekleştirilmesine katkı sağlamaktadırlar. Bununla birlikte genellikle davanın diğer tarafında yer alan vergi ödevlisinin de doğru vergi borcu ile muhatap olmasını, idarenin eylem ve işlemleri konusunda mağdur edilmemesini ve korunmasını sağlayacaktır. Vergi hâkimi bu görevleri yerine getirirken davayı aydınlayabileceği ve doğru karar verebileceği bilgi, belge vb. evrakların teminini taraflarla birlikte üstelenmiş durumdadır. Hatta bu konuda inisiyatifi genellikle hâkim kendisi re’sen kullanarak davayı daha basit ve çabuk sonuçlandırma yoluna gitmektedir.

Re’sen araştırma ilkesinin Anayasa’nın 125. maddesiyle esasen idari yargının görev alanının da belirlendiği idarenin her çeşit eylem ve işlemlerin araştırılması esnasında söz konusu olduğu söylenebilir. Ancak hâkime verilen re’sen araştırma yapabilme hak ve görevinin uygulanabildiği alan çok kapsamlı olmakla birlikte bu ilke ile hâkime sınırsız hak ve yetki tanınmamıştır.

Re’sen araştırma ilkesinin sınırları açısından öncelikle idarenin yargısal denetiminin Anayasal sınırları dikkate alınmalıdır. İdarenin yargısal denetiminin sınırlarının Anayasa’da; idarenin yargısal denetiminin hukuka uygunluk denetimiyle sınırlandırılması; idari işlem veya eylem özelliğinde ve takdir yetkisini ortadan kaldıracak özellikte hüküm kurulamaması; yerindelik denetimine izin vermemesi ve nihayetinde yürütme görevinin yasalarda gösterilen şekil, usul ve esaslara göre yerine getirilmesini sınırlayacak nitelikte hükümler verilememesi şeklinde belirlendiği görülmektedir.

Re’sen araştırma ilkesini kısıtlayan hükümler, ayrıca ilkenin uygulama kapsamının tespitini de sağlamaktadır. Re’sen araştırma ilkesini kısıtlayıcı özellikteki başlıca hükümler İYUK’ta yer almıştır ve 20. maddesinde doğrudan ifade edilen, devletin güvenliği veya yüksek menfaatlerine zarar verebilecek nitelikteki bilgi ve belgelerin hâkim tarafından istenmesinin sınırı çizilmiştir.

Bununla birlikte re’sen araştırma ilkesi, hukuka uygunluk denetimi ile sınırlıdır. Hâkimin bu yetkiyi, yerindelik denetimi yapamayacak şekilde ve idarenin takdir yetkisini kaldıracak nitelikli yargı kararı verilememesine yönelik sınırlar kapsamında kullanması gerekir. Yine tarafların sürenin bitimi sonrasında yapacakları savunmalara veya ikinci dilekçelere dayanarak hak iddia edememelerine ilişkin sınırlar, dava dilekçesinde ileri sürülen iddia ve taleple sınırlılık, şekil ve usûl kurallarına ve kanuni sürelerle sınırlılık bu kapsamda dikkate alınan konulardır.

Vergi yargısı açısından VUK 3. maddesinde belirtilen “İspat” konusu re’sen araştırma ilkesinin sınırını vergi davaları yönüyle ortaya koymaktadır. Hâkimin VUK gereğince “yemin” ispat aracına başvuramaması re’sen araştırma ilkesinin sınırını oluşturmaktadır. Aynı maddede belirtilen; vergiyi doğuran olayla doğal bir şekilde ilgisi ve açıkça muhatabı bulunmayan şahit ifadesi ispatlama aracı olarak kullanılamamaktadır. Bu hüküm, hâkimin re’sen araştırma yetki ve görevini, sadece vergiyi doğuran olayla doğal olarak ve açık bir şekilde ilgisi olan şahidin dinlenmesi yönüyle sınırlandırmaktadır.

VUK gereğince re'sen araştırma ilkesine getirilen bu sınırlamalar yanında dolaylı olarak hâkim, yargılama sırasında vergi mahremiyetine ve mükellef haklarına hassasiyet göstermek suretiyle hareket etmelidir. Ayrıca VUK'da belirtilen zamanaşımı süreleri ve mücbir sebeplerin varlığı halinde de hâkim re'sen araştırma ilkesi gereğince isteyeceği bilgi ve belgeleri teminde sınırlı olacaktır.

Anayasa'da, İYUK'da ve VUK'da re'sen araştırma ilkesine yönelik dolaylı ve dolaysız sınırlamalar dışında diğer sınırlamaların da olduğu uygulamada görülmektedir. Örneğin mahkemeler tarafından bu ilkenin işletilmesi sırasında Danıştay içtihatlarıyla ortaya çıkan sınırlamaları da bulunmaktadır. Yargılama sırasında re'sen araştırma ilkesinin, diğer yargılama ilkeleriyle çatışır şekilde kullanılmaması ve işlerliğini kaybettirmeyecek nitelikte uygulanması gerekmektedir.

Re'sen araştırma ilkesi, vergi yargısı hukukumuzda yargı tekniği yönüyle önemli bir ilke olarak addedilip kapsamlı biçimde değerlendirilmiş olması bakımından olumlu bir yaklaşımdır. Bu ilkenin başarılı biçimde uygulanmasıyla aynı zamanda anayasamızda yer alan vergilerin kanuniliği ve vergide adaletin sağlanmasına da katkı söz konusu olmaktadır. Ancak bu ilkenin işletilmesinde özellikle hâkimin keyfi davranmaması ve amacını aşan nitelikte bilgi, belge isteminin sınırlandırılmasına getirilecek düzenlemelerin açık, anlaşılır ve dolaysız şekilde belirlenmesine özen gösterilmesi vergi yargısının kendine has yapısı ve tekniği açısından büyük önem arz etmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarların makaleye katkısı %50-%50'dir.

Çıkar Beyanı

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Adalet Bakanlığı, Hukuk Sözlüğü, <https://sozluk.adalet.gov.tr/Harf/R> Erişim Tarihi:12.01.2021.
- Akkaya M. (2002). Vergi Hukukunda Ekonomik Yaklaşım, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Akman İ.S. (2012). Vergi Mahremiyetini İhlal, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Alangoya, H.Y. (1979). Medeni Usul Hukukunda Vakıaların ve Delillerin Toplanması, İstanbul, aktaran Ş. Özkan, a.g.t, 2015.
- Alangoya, H.Y., Yıldırım M.K. & Yıldırım N.D. (2009). Medeni Usul Hukuku Esasları, Beta Basım, 7.Baskı, İstanbul.
- Aslan Z. (2001). Türk İdari Yargı Sisteminde Re’sen Araştırma İlkesi, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:23-24, İstanbul.
- Bayraklı H.H. (1999). Türk ve Alman Vergi Hukukunda Vergi Gizliliğine Uymama Suçu, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yay.
- Bayraklı H.H. (2000). Vergi Yargılama Hukuku, Celepler Matbaa,7.Baskı, Trabzon.
- Berger M. (2007). Self-Incrimination and the European Court of Human Rights: Procedural Issues in the Enforcement of The Right to Silence, European Human Rights Law Review, Issue 5, aktaran M. Kağıtçıoğlu (2018).
- Biyarı, Ö. (2012). Türk Vergi Hukukunda İspat-Delil, Adalet Yayınevi, Ankara.
- Candan, T. (2011). İdari Yargılama Usulü Kanunu, Adalet Yay., 4.Baskı, Ankara.
- Çağlayan, R. (2004). İdari Yargı Kararlarının Sonuçları ve Uygulanması, Asil Yayın, 3.Baskı, Ankara.
- Çağlayan, R. (2011). İdari Yargılama Hukuku, 1.Baskı, Ankara.
- Doğrusöz, B. (2016). Savunma Hakkı Açısından Vergi Yargısı ve Yargılama Usulünün Değerlendirilmesi, I. Ulusal Vergi Yargısı Paneli 28.02.2016, Vergi Müfettişleri Derneği, Epamat Basım, Ankara.
- Duran, L. (1972). Danıştay’ın İçtihatları Birleştirme Uygulaması, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Ankara, C.27, S.3, s.439 aktaran Serkan Kızılyel, Danıştay İçtihatları Birleştirme Usulünün Formel İşleyişi Üzerine, TBB Dergisi, S.119, 2015.
- Egeli, H. & Dağ, M. (2012). Türk Vergi Hukuku Açısından Mükellef Haklarının Değerlendirilmesi, Maliye Dergisi, Temmuz-Aralık, S.163, Ankara.
- Ergün, Ç.E. (2006). Vergi Yargılamasında Re’sen Araştırma İlkesi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:55, Sayı:2, Ankara.
- Gerçek A. (2010). Vergi Hukuku Alanındaki Takdir Yetkisinin Kullanılmasında İdarenin ve Memurun Sorumluluğu, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt XXIX, Sayı 2, Bursa.
- Gölcüklü, F. (1994). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde Adil Yargılama, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, C.49, S.1–2, Ankara.
- Görkem, N.A. (2008). Türk Vergi Yargı Sisteminde Delil, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye ABD Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Gözübüyük, A.Ş. (2006). Yönetmelik Yargı, Turhan Kitabevi, 24.Baskı, Ankara.
- Gözübüyük, A. Ş. & Dinçer G. (1999). İdari Yargılama Usulü, Turhan Kitabevi, 2.Baskı, Ankara.
- Güneş, T.K. (2017). Türk Vergi Usul Hukuku’nda Re’sen Araştırma İlkesi, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- İbiş, R. (2013). Vergi Yargılamasında Re’sen Araştırma, Yaklaşım Yayıncılık, Ankara.
- Kağıtçıoğlu, M. (2018). Kurgudan Gerçekliğe Uzanan Bir Tartışma Alanı: Susma Hakkının İdare Hukukunda Yeri Var mıdır?, TBB Dergisi, Sayı:134.
- Kalabalık, H. (2013). İdari Yargılama Usulü Hukuku, Sayram Yayın, 5.Baskı, Konya.
- Kaya C. (2011). İdarenin Takdir Yetkisi ve Yargısal Denetimi, On İki Levha Yayın, 10.Baskı, İstanbul.
- Karakoç, Y. (2019). Vergi Yargılaması Hukuku, Anadolu Üniversitesi Yayın No:2951, Eskişehir.
- Karavelioğlu, C. (1999). İdari Yargılama Usulü Kanunu Şerhi, 4.Baskı, Trabzon, aktaran Şenyüz, Yüce, Gerçek, (2016). Vergi Hukuku, Ekin Basım, 7.Baskı, Bursa.

- Kumrulu, A. (1989). Vergi Yargılama Hukukunun Kuramsal Temelleri, Ankara.
- Kuru, B. (2016). Medeni Usul Hukuku, Legal Yayınevi, 3.Baskı, İstanbul.
- Kuru, B., Arslan, R. & Yılmaz, M.A.E. (2011). Medeni Usul Hukuku, Yetkin Yayıncılık, 22.Baskı, Ankara.
- Kızılot, Ş. & Kızılot, Z. (2010). Vergi İhtilafları ve Çözüm Yolları, 18.Baskı, Ankara.
- Oğurlu, Y. (1998). Danıştay Kararları Işığında İdari Yargılama Usulünde Re'sen Araştırma İlkesi, Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, C.2, S.1.
- Odyakmaz, Z., Kaymak, Ü. & Ercan İ. (2012). İdari Yargı, Oniki Levha Yayıncılık, 8.Baskı, İstanbul.
- Oktar S.A. (2010). Vergi Hukuku, Türkmen Kitabevi, 5.Baskı, İstanbul.
- Öncel, M., Kumrulu, A. & Çağan, N. (2008). Vergi Hukuku, Turhan Kitabevi, 18.Baskı, Ankara.
- Özelçi A. (2018). İdari Yargıda Re'sen Araştırma ve İstemle Bağlılık İlkeleri Çerçevesinde Danıştay'ın İmar Hukuku İle İlgili Bir Kararın Tahlili, Fasikül Hukuk Dergisi, C:10, S:100, Ankara.
- Özkan, Ş. (2005). Vergi Yargılama Hukukunda Re'sen Araştırma İlkesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku ABD, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Özmumcu, S. (2014). Türk Hukukunda Yargıtay Kararları Işığında Re'sen Araştırma İlkesi, SDÜ Hukuk Fakültesi Dergisi MİHBİR Özel Sayısı, Medeni Usul ve İcra-İflâs Hukukçuları Toplantısı XII. 18-19 Ekim 2014, C:4, S:2, Isparta.
- Pecanitez, H., Atalay O. & Özkes M. (2007). Medeni Usul Hukuku, Yetkin Yayın, 6.Baskı, Ankara.
- Resmî Gazete, www.resmigazete.gov.tr2013/12 Erişim Tarihi:10.01.2021
- Simil, C. (2015). Hâkimin Davayı Aydınlatma Ödevinin Sınırları, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Hakan PEKCANİTEZ'e Armağan, C.16, Özel Sayı.
- Sunay, S.Ş. (1997). İdari Yargılama Usulüne Hâkim Olan İlkeler Karşısında İspat ve Delil Hususları, Kazancı Yayınevi, İstanbul.
- Şenyüz, D. (2013). Vergi Ceza Hukuku, Ekin Yayınları, 7.Baskı, Bursa.
- Şenyüz D., Yüce M. & Gerçek A. (2016). Vergi Hukuku, Ekin Basım, 7.Baskı, Bursa.
- Tekbaş, A. & Hayrulloğlu, B. (2018). Vergi Uyuşmazlıkları Bakımından Makul Sürede Yargılanma Hakkı, Maliye Dergisi, Temmuz-Aralık, Sayı:175, Ankara.
- Üstün Ü.S. (2006), Türk Vergi Hukukunda İdarenin Takdir Yetkisi, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.14, S.1, Konya.
- Üstün T.K. (2019). İdari Yargılama Usulüne Hâkim Olan İlkeler, Seçkin Yayın, Haziran, Ankara.
- Yasin M. (2015). İdari Yargılama Usulünde İspat, Oniki Levha Yayıncılık,1.Baskı, İstanbul.
- Yavaşlar, F.B. (2012). Vergisel Düzenin ve Vergi Adaletinin Sağlanmasında Donanımlı Anayasa Dışında Gerekenler, Anayasadan Mali ve Vergisel Beklentiler Sempozyumu, Oniki Levha Yayıncılık,1. Baskı, İstanbul.
- Yavaşlar, F.B. (2013). Vergi Ödevi İlişkisinin Tarafları Üzerinden Alman Vergilendirme Usulü, Seçkin Yayınları.
- Yavaşlar, F.B. (2016). Vergilendirme Usulündeki Vergi Ödevleri ve Ödevlerin Yerine Getirilmemesinin Re'sen Araştırma İlkesi Karşısında Anlamı, Prof. Dr. İlhan Uluşan'a Armağan, İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, III. Cilt, Seçkin Yay., Ankara.
- Yenice, K. & Esin, Y. (1983). İdari Yargılama Usulü, Arıcan Matbaa, Ankara.
- Zabunoğlu, Y. (1982). İdari Yargılama Usulü: Genel İlkeler Pozitif Düzenlemeler, İdari Yargıda Son Gelişmeler Sempozyumu, Ankara.

Extended Summary

The Limits of the Principle of Ex Officio Examination in the Turkish Tax Judiciary

The constitutional basis of the tax jurisdiction law is based on the rule of law, which is Article 2 of the Constitution, and the judicial control of the administration in accordance with this principle. In accordance with Article 125 of the Constitution, the judicial review of the administration is carried out by the courts established in accordance with Article 142 of the Constitution, in tax jurisdiction, as in all jurisdictions.

In the resolution of tax disputes through judicial means; Tax Courts are the courts of first instance, the Regional Administrative Court of appeal and the Council of State are judicial bodies assigned for appeal purposes. In addition, the Council of State treats the cases written in the law as a first instance court. In the tax judgment law, the principles of the rule of law, legality of taxes, utility to the public, writing, ex officio research, freedom of evidence, free evaluation of evidence, economic approach, procedural economy and fair trial principles have been adopted.

One of these principles is "the principle of ex officio examination"; It refers to the judicial judge's ability to do research and investigation automatically in order to enlighten the dispute from the opening of the case to the final decision, regardless of the evidence put forward by the parties. The legal basis of this principle, it is based on the Constitution, laws and administrative regulations.

The main purposes of the principle of ex officio examination are; to realize the taxation in accordance with the constitution, democracy, social justice principle, equality principle and legality principle. Judges have been assigned broad powers and duties such as the right to examine, investigate, examine and examine both procedural and material issues in order to achieve these goals.

By the judicial organs, the means of proof of the dispute subject to the case must be submitted to the judicial authority by the parties of the case so that the trial can be conducted and concluded in a healthy manner. However, in this process, when deemed necessary, the judge can make use of the principle of ex officio examination in order to ensure the correctness of the judgment and the judgment to be established, as well as the information and documents presented by the parties. Even though judges are given broad powers and duties that will enable them to make correct, free and healthy decisions regarding the case they are facing, these powers are not unlimited within our legal system. It is observed that the principle of ex officio examination is limited with the provisions brought within the scope of the Constitution, Administrative Law of Procedure, Civil Procedure Law and Tax Procedure Law. In particular, the limits on the security or best interests of the state, the limits of the judge's non-arbitrariness, the limitations on the inability of tax courts to conduct an appropriateness control, the margin in terms of discretionary power and compliance with the law, the limits on proof and tax privacy, the limits established by the case law of the Council of State and the principle of ex officio examination. It covers issues such as being limited by other jurisdiction principles. These issues reveal the existence of the direct as well as indirect limits of the judge during the trial.

The duty of the tax jurisdiction, which is within the administrative jurisdiction and is important with its unique practices; to resolve disputes between the taxpayer and the tax administration. The superior position of the administration in both administrative and tax jurisdictions, the existence and importance of the public interest, the wealth of information, documents, other resources and opportunities that the administration has may reveal inequality between the parties. Thus, the necessity and importance of giving the judges the opportunity to

act ex officio in an effective and free manner in order to ensure equality between the parties to the case and to conduct the proceedings accurately in the judicial process has emerged.

Judges in charge of judicial bodies contribute to bringing the revenues of taxes, duties, fees, etc., which are a public resource and receivable, to the state budget correctly and on time, and to provide public services in a timely manner. In addition, it will ensure that the taxpayer, who is usually on the other side of the case, is also dealing with the correct tax debt, and that the administration is not victimized and protected in terms of actions and transactions. While performing these duties, the tax judge has undertaken together with the parties to obtain the information, documents, etc. to enlighten the case and make the right decision. In fact, the judge usually uses the initiative on this subject, using his own initiative to conclude the case in a simpler and quicker way.

It is a positive approach that the principle of ex officio examination as an important principle in our tax jurisdiction law in terms of judicial technique and has been evaluated comprehensively. Successful implementation of this principle also contributes to the legality of taxes included in our Constitution and to ensuring justice in taxation. However, in the implementation of this principle, especially the judge does not act arbitrarily and goes beyond its purpose; it is of great importance in terms of the unique structure and technique of the tax jurisdiction that the regulations to be made to limit the request for information and documents are determined clearly, understandably and directly.

In this study, the definition and purposes of the principle of research and ex officio research are given, and the place and limits of this principle in tax jurisdiction are mentioned. In the Turkish Tax Judiciary, besides the broad powers and duties given to the judges with the principle of ex officio research, the indirect and direct boundaries of the principle are explained and literature and judicial decisions supported evaluations are also included in terms of the place and importance of the principle in the system and its contribution to the tax judiciary.